

D2643

REVIJA BOREC 10-11

LETNIK XLII

OKTOBER-NOVEMBER
1990

Jože Javoršek
USODA POEZIJE 1939-1949

dr. Boris Grabnar
SPOMIN NA JOŽETA JAVORŠKA

Marija Dornik
DUHOVNIK IN REVOLUCIONAR
Nekaj postaj na življenjski poti Jožeta Lampreta

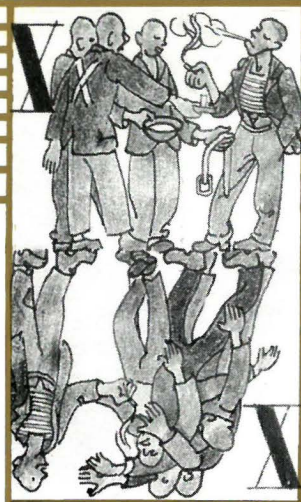
Jože Jurač
DELAVSKA ZBORNICA
Šestdesetletnik na Miklošičevi cesti v Ljubljani

Nada Holynski
GORENJSKI DELAVCI IN NJIHOVA SINDIKALNA ORGANIZACIJA PRI UVAJANJU SPREMEMB,
KI JIH JE PRINESLA SOCIALISTIČNA REVOLUCIJA V LETIH 1945 DO 1947

Katja Špurova
ZADRUGE
Tri pomladi

Rudi Čačinovič
BLODNI UTRINEK FERDA GODINE

Vikno Levstik
RESNICA ALI HVALISANJE
Pripomba dr. Toneta Ferenca

borec

borec

10-11 LETNIK XLII 1990

REVIJA ZA ZGODOVINO IN KULTURO

USTANOVITELJ

Republiški odbor Zveze združenj borecv narodnoosvobodilne vojne Slovenije, Ljubljana

REVIJO IZDAJA

Založba Borec, Ljubljana, Šubičeva 10

Revija izhaja ob denarni podpori Republiškega komiteja za kulturo

IZDAJATELJSKI SVET

Jože Artnak, mag. Vida Deželak, France Filipič, Martin Ivanič, Albert Jakopič, dr. Božidar Jezernik, Vladimir Kavčič (predsednik), Ivan Križnar, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Bogdan Osolnik, Janez Vipotnik, dr. Miro Stiplovšek

UREDNIŠKI ODBOR

Franček Bohanec, Jože Dežman, dr. Božidar Jezernik, dr. Lev Kreft, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Božo Repe, Milica Strgar, Milena Štrajnar, Rapa Šuklje

GLAVNA IN ODGOVORNA UREDNICA

Milena Štrajnar

POMOČNIK GLAVNE IN ODGOVORNE UREDNICE

Božo Repe

OBLIKOVANJE IN TEHNIČNA UREDITEV

Darja Cjuha

LEKTORIČA

Sonja Likar

TAJNICA

Mira Puntar

CENA

Naročnina za drugo polletje 300 dinarjev, cena tega zvezka 120 dinarjev

ŽIRO RAČUN

50101-603-45772 (revija Borec)

DEVIZNI RAČUN

50100-620-107-257300-310514 (revija Borec)

NAKLADA POSAMEZNE ŠTEVILKE

1300 izvodov

NASLOV UREDNIŠTVA IN UPRAVE

Revija Borec, 61001 Ljubljana, Šubičeva 10 – poštni predal 203, telefon 213 918, interna 29

TISK

Tiskarna Tone Tomšič, Ljubljana, Gregorčičeva 25 a

UDK 949.712+82(05)

YU ISSN 0006-7725

Oproščeno prometnega davka

po pristojnem mnenju Republiškega komiteja za informiranje št. 33-316/72 z dne 2. decembra 1982

REVIJA BOREC JE BILA Z UKAZOM PREDSEDNIKA REPUBLIKE JOSIPA BROZA TITA OB PETINDVAJSETLETNICI IZHAJANJA ODLIKOVANA Z REDOM ZASLUG ZA NAROD S SREBRNIMI ŽARKI

REVIJA BOREC JE PREJELA ZA POSREDOVANJE IN RAZVIJANJE VREDNOT NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA IN REVOLUCIJE NAGRADO VSTAJE SLOVENSKEGA NARODA ZA LETO 1982

Jože Javorsek	MISEL Usoda poezije 1939–1949	895
dr. Boris Grabnar	SPOMINSKO PRIČEVANJE Spomin na Jožeta Javorška	906
Marija Dornik	PRISPEVEK K ZGODOVINI Duhovnik in revolucionar <i>Nekaj postaj na življenjski poti Jožeta Lampreta</i>	912
Jože Jurač	PRISPEVEK K ZGODOVINI Delavska zbornica <i>Šestdesetletnik na Miklošičevi cesti v Ljubljani</i>	946
Nada Holynski	PRISPEVEK K ZGODOVINI Gorenjski delavci in njihova sindikalna organizacija pri uvajanju sprememb, ki jih je prinesla socialistična revolucija v letih 1945 do 1947	963
Katja Špurova	PROZA Zadruga <i>Tri pomladi</i>	1002
Rudi Čačinović	DOKUMENTI Blodni utrinek Ferda Godine	1069
Vinko Levstik	DOKUMENTI Resnica ali hvalisanje? <i>Pripomba dr. Toneta Ferenca</i>	1071 1072

Spominsko pričevanje

PIETRO BRIGNOLI: Sveta maša za moje ustreljene

Milanska založba Longanesi je leta 1973 objavila knjigo *Santa messa per i miei fucilati* (Sveta maša za moje ustreljene), dnevnik italijanskega vojaškega kurata Pietra Brignolija (kmečkega sina s podeželja Bergoma v Lombardiji; umrl je v Bergamu 1969), ki je bil od 1936. leta do kapitulacije Italije poročnik kurat v italijanski vojski.

Na dan vernih duš 1942 se po treh mesecih in pol spremljanja strahotnih dogajanj na okupirani slovenski zemlji, ki so ga globoko prizadele, odloči, da prepíše svoj zvezčič *Libbricino dei fucilati* (Knjižico ustreljenih) da bi ostal dokument o grozodejstvih, ki jih je njegova vojska počela nad nemočnim prebivalstvom Dolenjske. Zato ni čudno, da danes v knjigarnah v Italiji skoraj ni mogoče najti Brignolijeve knjige; tudi povpraševanje pri založbi v Milanu je bilo brezuspešno. Kot se zdi, so vse izvide po italijanskih knjigarnah pokupili pripadniki italijanske neofašistične stranke MSI (Movimento sociale Italiano).

Vojni kurat Pietro Brignoli je dan za dnem zrl v obličje smrti nedolžnih Slovencev in Hrvatov, z njihovih ust je razbiral usihajočo molitev Zdrava Marija, s katero so za vedno odhajali s tega pošastnega sveta, o katerem se kurat v svojih razmišljanjih kasneje tudi razpiše. Tako je v njem ob bombardiranju Rima septembra 1943 ob iskanju umrlih pod ruševinami že bilo ugaslo usmiljenje za vsako drugo trpljenje, ki ni bilo takšno, kot ga je občutil ob streljanju nedolžnih talcev na slovenski zemlji. Zato jih je vse vključil v svojo vsakodnevno molitev. V njej so tako poleg staršev, prijateljev, italijanskih vojakov tudi naši borci in nesrečni slovenski kmetje z Dolenjskega. Posebej je v Brignolijevi knjigi zanimivo dopisovanje s starši neznanega ljubljanskega študenta (ime bi lahko našli v ljubljanski škofiji?), ki so ga partizani zvlekli z vlaka, ki je Ljubljance v vozil v Gonars. Kmalu nato je bil zajet kot partizan, čeprav ni imel orožja. Italijanska vojska ga je skupaj s sedmimi ujetimi partizani določila za streljanje. Mladi študent je pred smrtjo prosil kurata, naj sporoči staršem v Ljubljano, kje bo pokopan, in naj pove mami, da ni bil komunist. Po vojni se križajo pisma med Ljubljano in Bergamom; težko je kuratu razložiti staršem, kje leži fant, pod katerim drevesom, saj ni bil pokopan v skupni jami z drugimi partizanskimi borci. Toda vztrajnost staršev in odločnost Pietra Brignolija, da uresniči fantovo željo, pripeljeta do njegovega groba.

Tako je iz dnevnika vojnega kurata dokumentirano trpljenje slovenskega človeka, predvsem podeželskega prebivalca, kmeta, ki mu je bilo odvzeto vse: hiša, živina, nazadnje tudi življenje! Tako je bila, kot piše založniška hiša Longanesi v uvodu, s pošastnimi dogajanja na okupiranem območju Ljubljanske province in reške regije zabrisana vsaka retorika o nujnosti bojevanja in obrambe. Vojški kurat je pokazal tudi drugo plat medalje neke dolge oleografije in sentimentalne tradicije svoje dežele, da ima italijanski vojak (in njegovi predpostavljani) vedno lahko veliko (dobro) srce.

Spominsko pričevanje

STANE KRAŠOVEC: Od malomeščanskega nacionalizma do socialističnega internacionalizma

Spominsko pričevanje

DANICA LOVREČIČ: Iskanje resnice o doktorju Vladimirju Kantetu

Spominsko pričevanje

META SEVER: Moji spomini na Kočevje in Jožeta Šeška

Prispevek k zgodovini

DR. DUŠAN BIBER: Zavezniške in slovenske misije ter obveščevalne službe v narodnoosvobodilnem boju

Prispevek k zgodovini

LOJZ TRŠAN: Ona

Prispevek k zgodovini

DR. MIRAN KOMAC: Elementi za analizo političnih procesov znotraj slovenske manjšine na Goriškem po drugi svetovni vojni

Gematrija

DR. TINE KURENT: Plečnikova merska kompozicija (primerjava med Finžgarjevimi Svečnikom in litijskim spomenikom NOB)

Polemika

DR. VANEK ŠIFTAR: S poštenostjo do resnice

Usoda poezije 1939–1949

JOŽE JAVORŠEK

kitajsko sem razburjen.

Na drugi strani knjige tečejo – kot po traku – pesmi,
do pesmi pa imam tako razmerje kot do greha.

Zato me je sram.

Če sem na tej, to se pravi na levi strani knjige človek, ki naj
govori, zakaj so pesmi na oni strani nastale,
sem predvsem poročevalec o nekem splošnem
toku v slovenski poeziji,
o toku, v katerem sem bredel tudi sam.

OPOMBA

Usodo poezije 1939–1949 Jožeta Javorška je izdala založba Partizanska knjiga v Ljubljani maja 1972. Gornji odlomki pesnikovega eseja so bili objavljeni na straneh 4, 60, 100 in 102, pesmi pa na straneh 5, 61, 101 in 103.

kitajska

Tiho temino tke trepetljika tajna,
skrita skrbno sredi sanjske samote.

Glogovec glasno grgra preko gmajne.
Njemu in njej
je odblisnila luna
žareče drobce
svoje
lepote.

usoda mojih stihov

je bila več kot zveržena,
torej čudna.

Po treh letih objavljanja v »Dejanju«, v reviji, kjer sem se navzel vere vase, po recitacijskih nastopih, ki jih je organiziral »Literarni klub«, sem se od začetka ilegale, to se pravi od septembra 1941 ukvarjal s poezijo, ki je bila v marsičem odsvit mojega delovanja v vojaških organizacijskih in propagandnih enotah osvobodilnega gibanja.

V teh pesmih je bila, kakor ugotavlja Boris Paternu, »posvečenost odrešujočemu in verujočemu uporništvu... služba narodnoosvobodilni misli in hkrati popolna odločnost, potolči politično ter duhovno zaostalost slovenskega življenja«. (Slovenska književnost 1945–65, str. 93.) A Boris Paternu kmalu zatem ugotovi, da moja pesem »razdira ne le tradicionalno pesniško konvencijo, temveč tudi na novo nastajajočo konvencijo partizanske pesmi«.

Čeprav nisem imel nikakršnih zunanjih pobud, ki bi me gnale v ustvarjanje iz veselja, sem pisal pesmi z dokaj neutrudno doslednostjo. Bile so nekakšen dnevnik vojnih razpoloženj, sožitja z naravo, strahu pred dogodki in veselja nad življenjem. Kadarkoli sem jih po naključju javno bral, sem doživel popoln neuspeh. Leta 1942 sem v roški ofenzivi zgubil vse svoje dnevniške zapiske in z njimi seveda tudi vse pesmi. Bilo mi ni prav nič žal.

V novo obdobje ustvarjanja sem prešel na pomlad in poletje leta 1943, ko sem ponovno začel pisati dnevnik in ko so pesmi nastajale kot dopolnilo dnevnika. To so bile pesmi, o katerih Boris Paternu pravi: ... »načelo in doživetje svobodne, na vse strani odprte 'slasti' (ali 'strasti') marsikje razdira takrat običajne mere in preraste v samodejni vitalistični princip, ki deluje nad tako imenovano 'zgodovinsko' razumnostjo ter smotrnostjo ali celo proti njima. Tako nastajajo pesmi, ki so polne bohemsko svobodnih, zavestno vetrnjaških in obešenjaških

vetrnjaška

Že si čivka ptič na veji pesem.
Prav ima, saj jutro je prišlo.
Z njim počasi dan gre bridkoresen,
še en hip, – in sonce bo izšlo.

Jaz pijanec pa ne kanim iti
v četo, ki so dali ji odmor;
ko bom vstal, začel bom vneto piti,
sprt bom od veselih pesmi nor.

Tolkla bo ob tla s petó devica,
ki sem snel jo v vasi mimgredoč,
v mesečini božal ji bom lica,
smejal se, dajal poljub pekoč.

Ko bom tri noči in dni popival,
klical na raport bo komandant
tistega vojaka, ki užival
vino, strast je – in bil dober fant.

Sodba bo izrečena: »V prvo vrsto
z nožem nad sovražnika boš šel!«
Bravo! Tepel bom ko vrag se čvrsto,
a pod noč prezlate pesmi pel!

kretenj, upirajočih se tudi novim normam ali utesnitvam revolucijskega življenja».

...

pogovor

ali

krik

...

Leta 1939 sem predavanje o poeziji, ki sem ga imel v »Žaru«, končal takole:

»Vsaka pesniška beseda nam mora razkrivati nove svetove, vsak genialni lik nam mora biti razodetje življenjske skrivnosti in mora v sebi nositi očiščenje (katarzo) in poveličanje človeka. Biti nam mora skrivnostni plamen, ki s svojo stvariteljsko silo preoblikuje človekovo doživljanje občestva, tvarni in netvarni svet in človeka samega. Izmeriti moramo pravilnost razdalje do tega žarišča, iz katerega so zrasla velika duhovna svetovja davnih ljudstev, ki so preoblikovala mrtvo in živo naravo v tisočere skrivnosti in lepote življenja, pa naj obujamo spomine na bajeslovja antičnih pevcov, vizije srednjeveških popotnikov in izgnancev, duhovnih velikanov zadnjih stoletij ali pa pesnikov sodobnosti, v katere moramo zaradi njihove nove človečnosti verovati in jih gledati kot rešilne oaze v tem sivem, peščenem, lažnivem, pokvarjenem svetu. Ta pilatovski svet pa naj z gnusom in studom vpije: Ecce homo-poeta!«

Z eno samo besedo tistega »nastopnega govora« se več ne strinjam.

V meni se je vse spremenilo.

Spremenilo v letih 1939–1949.

To so bila obdobja stiske, stiska je vse spreminjala, a ko je stiska popustila, se je vse razvezalo.

Najbolj zanimivo je bilo, da se je najprej razvezal stih kot tak. Tisti stih, ki je bil osnova nekakšne glasbe (glasbe tolkal), nikakor pa ne mile glasbe višjih instrumentov, je

balada

Prijatelj moj, kaj si pobral kosti,
s katerimi si snoči v jarku spal?
Kaj rana v plečih te več ne skeli?
Z ogromnim pipcem te nekdo je uklal.

Jaz spim ves mili dan in nič ne vem,
da pela sva v polnoč in klela svet;
bog ve, če v vas se pokazati smem,
bojim se, da bom romal zvezan v klet.

V prehladu mojem gnojne so oči
in pesniška mi duša ne pomaga
pričarati krog sebe vročih dni,
rešiti se neznosnega prehlada.

A glavno je, da spim zdaj pod odejo.
Če dež bi me izpral, izžgale sape,
za strah bi dali me na prvo vejo,
praskale me zveri bi divjih šape.

Glej, večeri se. Spet bo mesca svit
nad vse gostilne svojo luč poslal.
Na vrata gledam. Prideš? Greva pit?

Zvečer bom s tabo v gnojnem jarku spal.

popustil svojo metrično matematiko.

Kitajski modrec bi zanj dejal:

»Popolno število je tisto, ki izključuje vsako misel na

štetje.« In tako zlogi niso več narekovali,

kaj je treba početi. Ritem so narekovale

neke višje mere,

mere dihanja, mere dihanja človeškega telesa,

zlasti pa dihanja človeškega duha.

In vse se je razvilo

v nekakšno valovanje, nekakšno napenjanje in

odpenjanje, nekakšno izrecno tiho žuborenje,

ki ga je mogoče slišati samo na morjih med

Saturnom in Venero. V tej izrecni harmoniji,

ki je ni narekovalo nasilje mladosti, vojske,

taborišč, zaporov, obupa in smrti, ni

bilo nikjer več

ne popotnika,

ne ljubimca,

ne govornika,

ne kričaća,

ne pisatelja pisem,

bil je samo nekdo, ki je pel z zaprtimi očmi

kot nor, ali nekdo, ki se je vsega le

medlo spominjal.

Človek izven vsega.

sla po življenju

V blatu človeškega srda
steptan in gnil,
trudni berač
majhnih sreč, majhnih dni,
vstal sem to noč,
da bi v glinastem vrču pil
vodo
in z njo si pogasil srce,
ki tli.
Kapljico srknil sem,
põtlej pa vrč razbil.
Kaj bi gasil,
naj spet upanje zagori!
Kdor ga duši,
je najhujših moritev kriv!

Z duhom razjasnjenim
k oknu sem se povzpел;
nebesni svod
od zvezdá trepetal je –
živ.

Sklonil skozi lino sem se,
da bi ga objel.
Črna lobanja neba
se je k meni
nagnila,
zlate cekine zvezdá
mi v roke natrosila.

Zdaj od bogastva in sreče
mi sije obraz:
o ti cekini neba!
Upanja zlati glas!

Mati Julijana Javoršek, rojena 16. februarja 1878

podlesek

S poslednjo nežnostjo bom ljubil tebe,
podlesek med jesensko travo.
Naj burja mlado mi srce razgrebe,
bom nadte sklanjal svojo trudno glavo.
Ne uniči, čas brezsrečni, plahih stebel,
umri, srditi veter, v vrhu debel!

Pozdravljam noč – pošastim porodnico!
Pozdravljam mrtvih kri prelito!
Pozdravljam v nočnih vejah črno ptico!
Pozdravljam žalost v sivih izbah skrito!
Vsa ta pošastna družba k nam zahaja,
obiskov njenih konca ni ne kraja.

Zato pustite, da s sanjavo roko
podlesek božam v tej jeseni.
Odprl srce sem svoje na široko
za vse, kar nosi čas strupeni:
za kri in smrt. Zato podlesek mali
še zmeraj ljubil bom v zeleni travi!

DR. BORIS GRABNAR

SPOMIN NA JOŽETA JAVORŠKA

1.

Zaradi svobodnjaških in kritičnih pogledov na cerkvene pobožnosti je bil izključen iz Škofovih zavodov v Šentvidu, kjer je dokončal sedem razredov gimnazije. Potem je prišel med nas, v VIII. c, na Klasični gimnaziji v Ljubljani. Bilo je leta 1939. Takrat je bil še Jože Brejc.

Spoznali smo pesnika z dušo in telesom: očala s črnimi okvirji, imel je temne lase, ki so mu zastirali čelo, raziskujoč pogled, bil je izbranih, vedno premišljenih besed z neverjetno sposobnostjo navezovanja prijateljskih stikov. Mislim, da nas je v nekaj dneh vse – in bilo nas je trideset – natanko pregledal, pretehtal, ocenil. Pri učenju ni bil stremuh, nikoli se ni gulil – a znal je vse. Odličnjak.

In bil je ponosen na svojo ožjo domovino v Velikih Laščah, kraje, odkoder so prišli Trubar in Levstik, Stritar in Jurčič. Čutil se je poklicanega, da v svojem času nadaljuje njihovo izročilo.

Bil je najboljši v latinščini in grščini – zlasti pa je imel rad francoščino in njegov najljubši pesnik je bil Baudelaire. Pri prof. Pacheinerjevi je imel nastop o njem, francoščina mu je tekla gladko in znal je na pamet večino pesmi iz zbirke *Fleurs du mal*. Na odru je govoril zanosno, s prepričanjem in navdušenjem in pogled mu je plaval visoko nad nami.

Ko smo obravnavali neko tragedijo Racina, se je postavil s prevodom nekega odlomka. Slovenske rime in melodioznost verza – še bolj pa njegova recitacija, zdelo se mi je boljše od izvirnika.

Klasična gimnazija je bila tedaj vrtinec najbolj različnih idej in političnih tokov. Sošolci smo bili razdeljeni na klerikalce in liberalce, sokole in orle, nekateri so bili v kongregaciji, kjer so redno opravljali duhovne vaje, komunisti pa smo že imeli stike s Slovenskim klubom, ki je bil univerzitetna organizacija in zbirališče revolucionarjev. Tu smo sanjarili o revoluciji, o komunizmu, ki naj bi pomenil srečo in svobodo vseh in vsakogar. In o Sloveniji s Celovcom, Trstom in Gorico. Slovenija naj bi kot enakopravna sovjetska republika bila enakovredna ruski in nemški, francoski in italijanski in sploh vsem sovjetskim narodnim republikam na svetu. Svetovno prijateljsko sožitje vseh narodov, ki naj bi ga z revolucijo lahko zagotovili samo komunisti.

Jože Brejc se je tem sanjam pridruževal, a proglašal se je za krščanskega socialista. Nekoliko ga je motil ateizem. Bil je izredno navezan na Kocbeka, bila sta resnična prijatelja, in Kocbek je bil tedaj v katoliških vrstah revolucionaren disident, ki se je približeval komunistom.

Nas pa je motil Stalinov pakt s Hitlerjem. Nismo ga razumeli in upali smo, da je le Stalinova zvijača. Omogočil pa je poraz Poljske in Francije in vseokrog nas se je začel bojni hrup. Po vrsti so padale države, ki so bile naše sosedes. Avstrija in Čehoslovaška se prej, potem pa še Madžarska, Romunija, Bolgarija, Grčija. Bili smo obkoljeni in bilo nam je tesno. Vse je bilo zadošljivo od negotovega pričakovanja.

Mi pa smo pisali pesmi. Že iz nižjih razredov smo imeli solidno izobrazbo, natanko smo poznali vse slovenske pesnike in privlačevalo nas je znanje o tem, kaj so jambi, troheji, daktili in anapesti. Bila je pobuda za oblikovanje misli in čustev, za gnetenje slovenskega jezika za spevnost besede. In bilo je upanje v njeno neusahljivo in nepremagljivo moč pri uresničevanju vsakovrstnih sanj.

Mislim, da je imel vsak razred svojega pesnika, svojega »profeta«. In bili smo seveda tudi zaljubljeni, vsak po svoje je iskal svojo zvezdo. In svoje mesto pod soncem.

Združevali smo se v krožke, si prebirali, kar smo napisali, in kritizirali. Jože je prebiral svoje pesmi s temnim, strastnim glasom. Vse je bilo melodiozno, pogosto tudi rahlo ironično in posmehljivo.

Bili smo ponosni, ko smo se lahko navezali na revijo Slovenska mladina, ki jo je tedaj izdajal Slovenski klub, torej komunisti na univerzi. Jože Brejc je objavljajl že kar v Dejanju, Kocbekovi reviji, z veseljem pa se je odzval mojemu vabilu in poslal nekaj pesmi tudi Slovenski mladini. Vse je bilo seveda ilegalno ali pollegalno. Jože Brejc je objavljajl pod psevdonimom Ivan Karnik, jaz sem bil Štefan Pomladnik, Karel Destovnik (pozneje Kajuh) pa je bil Drago Jeran. V naš krožek je prišel tudi France Kosmač, ki je bil leto dni mlajši, dobro pa smo poznali tudi Franceta Balantiča, ki je bil celo dve ali tri leta mlajši in je hodil v peti ali šesti razred, ko smo bili mi v osmem.

Spomniti se je treba tudi Lojzeta Zajca iz Žimaric pri Sodražici. Pisal je prozo, objavljajl pod psevdonimom Anin, dobro je poznal Tolstoja, se učil ruščine in bil najbolj »slaven« komunist na gimnaziji. Njegov oče je bil menda Rus, ujetnik med prvo svetovno vojno v tistih krajih, in kot nezakonski sin je bil pravi proletarec. Jože je rekel, da se mu v duši oglašja klic po ruskih ravninah. Pozneje je bil med nami prvi, ki so ga zajeli Italijani in ustrelili kot talca...

Bili smo izredno ponosni, ko je Slovenska mladina podelila knjižne nagrade za najboljše pesmi: Jože je dobil prvo, drugo Drago Jeran, spoznali smo ga šele pozneje, ko je prišel iz Celja v Ljubljano študirat slavistiko, in jaz tretjo.

Jože je imel torej zveze na vse strani. Občudoval sem ga kot človeka, ki si ga moral vzljubiti, ki je vse razumel, o vsem znal povedati svoje mnenje, in če se z njim o tem ali onem morda nisem strinjal, je bilo z njim najbolj prijetno debatirati. To njegovo spretnost sem mu zelo zavidal: bil je neutrujen pri navezovanju stikov in zdelo se mi je kar neverjetno, kako je znal za svojo prijateljico pridobiti Jasno Župančič iz VIII. a – in prodril je tudi do njenega očeta Otona. Menda je bil pri njem celo na večerji. Oton Župančič je bil za nas, ki smo komaj skovali nekaj rim, visoko kot nebo.

Bil sem vesel, ko me je – kot komunista – povabil med krščanske socialiste. V tistem zatohlem letu 1940 sem prišel v Kocbekov krožek: bili smo poleg Jožeta še Emilijan Cevc, ki se je zanimal za umetnost, Vladimir Lovec, glasbenik in povsem brez posluha za politiko, France Kosmač, Hribernik, Zemljak, Janez Stanovnik, orientiran teoretično, filozofsko, in morda še kdo.

Poleti smo bili gostje v Krškem na kmetiji matere Janeza Stanovnika in ves teden smo hodili po lepi okolici, se ustavljali na prijetnih krajih in Kocbek nam je predaval. Kaj vse je govoril, se ne spominjam več, bila pa je precej poduhovljena filozofija. Premlevali smo položaj naroda in družbe, skušali videti v neposredno prihodnost in se strinjali, da je revolucija neizogibna.

Jeseni leta 1940 sva se z Jožetom znašla v Slovenskem seminarju na Filozofski fakulteti, ki je bila tedaj tam, kjer je danes Narodna univerzitetna knjižnica. Jože je sicer hotel študirati svetovno književnost, ki pa takrat kot smer še ni bila povsem formirana. Poslušala sva skupaj dr. Antona Ocvirka, Franceta Kidriča, Rajka Nahtigala, Frana Ramovša, se učila ruščine pri Preobraženskem in Isačenkju in še marsikaj drugega.

Toda aprila 1941 so zaropotali po Ljubljani italijanski tanki. Zdaj je šlo zares. **2.**

Organizacija OF je bila v Slovenskem seminarju stoodstotna. Mislim, da ni bilo niti enega, ki ne bi plačeval prispevkov, ki ne bi prebiral in ne prenašal ilegalnega Slovenskega poročevalca, ki ne bi zbiral materiala za prve partizane. Bili smo organizirani po trojkah in petorkah in pisali smo OF na zidove po vsej Ljubljani. Raznašali letake. Nekateri, kot Jože in jaz, pa smo bili organizirani tudi v oborožene skupine. Skupaj sva bila v krožku, ki ga je vodil Tory – a tam zdaj ni šlo več za pesmi, učili smo se ravnati z revolverjem. Naučili smo se ga razstavljati in sestavljati in čistiti in predstavljali smo si, kako bi ga lahko kar najbolj uspešno uporabili zoper Italijane, ki so do zob oboroženi peš in s tanki patroljirali po Ljubljani.

Prenesti pištolo iz ulice v ulico je bil tedaj velik podvig. Na vsakem koraku so Italijani ustavljali mimoidoče, jih legitimirali, preiskovali, nekatere tudi odvažali in zapirali.

Jeseni 1941 pa sva le dobila skupno nalogo. Bilo je že kar precej mraz, kajti zima je bila tedaj zgodnja in huda. S pištolo v žepu sva patroljirala na Bregu od Čevljarskega do Šentjakobskega mosta in pogledovala za vogale, ali se morda odkod bližajo Italijani. Srečevala sva se in se zopet oddaljevala drug od drugega, in kadar sva se srečala, sva si samo prikimala, češ, vse je v redu. Vedela sva samo to, da bo pripeljal neki kamion, nekaj naložil in odpeljal. Morala sva imeti drug drugega na očeh. Če bi se približala nevarnost, je bil tajni znak: roke v žep – in pripravljena pištola. Z rokama je bilo torej treba neprestano mahati sem in tja, če je bilo vse v redu. In ker je bilo mraz, so roke kar same silile v žepe suknje – a treba je bilo zdržati. Če bi se ob kamionu začelo dogajati kaj nepričakovanega ali bi grozila preiskava, bi morala streljati...

A vse je teklo gladko. Pripeljal je kamion s sveže pobarvanim napisom M. E. L. (Mestna elektrarna Ljubljana), Anton Vratuša, ki naj bi bil organizator in je čakal na Bregu pred hišo št. 9, je z neznanci vstopil vanjo, tam menda ustrahoval stražarja – in po nekaj trenutkih začel nakladati podolgovate vreče, potem pa hitro odpeljal. Od nekod se je prikazal za hip tudi Bojan Štih, potem Milan Venišnik in še nekateri drugi slavisti.

Pozneje smo zvedeli, da je bila to akcija, v kateri je Osvobodilna fronta zaplenila orožje financarjev, ki so imeli tam skladišče. Puške z municijo so v najlepšem redu prišle v roke partizanom nekje v okolici Ljubljane.

Uspešna akcija nam je dvignila srce v višave. Slovanski seminar je prikrito postajal vse bolj živahen, kraj nenehnega šepetanja in skrivanja, organiziranja in srečevanja.

3.

Po moji aretaciji februarja 1942 se nisva več videla. Mene je pot skozi »farovž« v belgijski kasarni vodila v Gonars in Treviso in potem spet v Gonars, odkoder sem prišel v partizane. On pa je že spomladi leta 1942 odšel v partizane. Tudi kot partizana sva se le bežno srečevala – v glavnem šele prav proti koncu vojne v Beli krajini, ko je deloval nekje prav pri vrhu – v glavnem v bližini Kocbeka kot njegov najtesnejši sodelavec. Bil je tudi prvi vodja radia OF. (O tem je kasneje napisal knjigo.)

Po osvoboditvi je spet imel srečo: dobil je štipendijo za študij v Parizu. Kaj vse je tam doživel, kako je doživljal vojno, poveljni čas, Pariz in tamkajšnje razburljive dogodke, kako so ga potem, ob vrnitvi v domovino, zaprli, je popisal v številnih svojih knjigah. Čisto po neumnosti je Udba povezala njegovo usodo z usodo Dušana Pirjevca in Vitomila Zupana. Ti trije niso imeli med seboj prav nobene zveze, v nobenem pogledu niso sodelovali, saj so si bili po značaju in filozofskih pogledih popolnoma različni. Niso bili niti prijatelji, čeprav so se dobro poznali in so bili vsi trije partizani, vsi trije kulturniki in na bolj ali manj visokih funkcijah.

Štiri leta zapora, 1948–1952, so mu pobelila lase in nisem ga spoznal, ko sva se srečala med vrati kavarne Evropa. Pozdravil me je, jaz pa sem prvi trenutek samo zijal in nisem vedel, kdo je. Moral mi je povedati. In potem sem zamudil vse svoje obveznosti, ki sem jih imel v redakciji Ljudske pravice, kjer sem bil kulturni urednik. Sedela sva in govorila, govorila. In ujemala sva se v vseh idejah. V tistih letih je že prenehalo »linijašenje«, razvijal se je samostojni kritični duh, pojavilo se je hrepenenje po duhovni svobodi, po svobodni ustvarjalnosti. Bil sem vkljenjen v partijske spone, a le formalno, iskal sem in tipal v prihodnost in vedel, da ta ni v birokratski poslušnosti in ponižnosti. Jože je dozoreval hitreje in dozorel veliko prej kot jaz, saj so bile tudi njegove življenjske izkušnje veliko bolj grenke in težke.

Z zanimanjem in s posmehom je spremljal naše homatije v dnevnem tisku, nesrečni poskus združitve Ljudske pravice z Borbo, propad Ljudske pravice in nesrečno združevanje vsega tiska pod enim samim klobukom – Rudija Janhube. Pri reorganizaciji

sem bil vržen iz službe, a ujel sem se pri PPP (Poletove podobe in povesti) in končno po mnogih homatijah, prevračanjih in ovinkih le postal spet kulturni urednik Tedenske tribune (TT), naslednici PPP-ja in strogo podrejeni velikemu konzorciju.

Jožetu bi prav rad pomagal in mu kaj objavil, a vedel je, da to ni mogoče kar tako. Bil je – kot vedno – neverjetno sposoben pri navezovanju stikov in imel je nenavadno veliko prijateljev, tudi takšnih, da bi človek nikakor ne zaslutil, da ima tako visoke zaščitnike. Bil je prijatelj in sodelavec Jožeta Vidmarja, a s Kocbekom se je tudi še po njegovem padcu zapletel v spor – kakšnega, mi nikoli ni bilo povsem jasno.

Bil je brez stanovanja, za silo je spal v neki pisarni v Delavskem domu, in ker je bilo zjutraj stranišče zaklenjeno, je moral na vso moč hiteti do Tromostovja. Potem mu je Jože Vidmar preskrbel nenavadno, a dovolj solidno sobo ob veži Akademije znanosti na Gosposki ulici, v tedaj pravkar zgrajeni stavbi. Ves čas je pisal – sprva gledališke kritike, zdaj prvič pod psevdonimom Jože Javoršek, tako da dolgo nihče ni vedel, kdo se skriva za tem imenom. V javnosti je bil dolga leta nekakšen ilegalec, a njegovi članki so imeli odmev. Nakopal si je tudi nekaj sovražnikov.

Tista njegova sobica je bila potem več let prijetno shajališče prijateljev, pesnikov in dramatikov, domačinov in tujcev – zlasti Francozov.

V tistih letih je bilo gledališče edina ustanova, kjer je bilo mogoče upati, da boš slišal kakšno idejo, ki ni bila ravno »na liniji«. Samo v drami je bilo mogoče povedati kakšno resnico ali vsaj namigniti nanjo. V Slovenijo so začeli pihljati novi vetrovi, prihajali so iz Francije, k nam sta se mukoma prebijala Sartre in Camus, vsak s svojimi pogledi – spočetka še v francoščini komaj dostopna.

A Jože je vse poznal, vse že davno prebral in preštudiral in imel je neverjetno bogato knjižnico in veliko knjig je nosilo avtograme svojih avtorjev. Takrat smo vsi hiteli s študijem, študij je bil beg pred sivo vsakdanjostjo. Jože pa mi je tudi pomagal z nasveti pri urejanju knjige Panorama sodobne francoske proze (Potovanje po Veliki Garabaniji), ki sem jo za založbo Obzorja v Mariboru pripravljal v letu 1954.

Za to knjigo mi je prevedel Camusovega Tujca. Opozoril me je na Pierra Jeana Jouva, na Jeana Cassouja, Henrija Michauxa, Clauda Avelina, Pierra Mandiargua, Marcela Schneiderja in še mnoge druge, ki sem jih vključil v antologijo. Vse je osebno poznal in nekateri so bolj ali manj pogosto prihajali tudi v Ljubljano, nekateri prav k Jožetu. Veliko smo diskutirali o Sartru in eksistencializmu in vseh modernih tokovih. Z Jožetovo pomočjo sem se z mnogimi tudi osebno seznanil in pomagal mi je, da sem se pozneje tudi sam znašel v Parizu in sem bil gost nekaterih njegovih prijateljev.

Vse te ideje so odmevale v Mladinski reviji, v Besedi, v Reviji 57 in končno v Perspektivah. Zgodovina teh revij je kar se le da dramatična, vse po vrsti so bile ukinjene in vedno znova se je spet rodila kakšna nova. Jože pri tem sicer ni sodeloval, do njih je imel kritično distanco, zlasti do Revije 57. Ni mu bil všče prodor Heideggerja in njegove filozofije, odklanjal je fenomenologijo – zlasti pa, jasno, Dušana Pirjevca, ki je bil njen veliki presajevalec k nam.

Jože je hodil svoja pota. Čeprav je bil velik poznavalec francoske literature, čeprav je do podrobnosti poznal Sartra in eksistencializem, teh idej ni presajal, čeprav jih je včasih razlagal – bolj ali manj kritično. Imel je svoje ljubezni in svoja sovražstva.

In svoj krog prijateljev. Nekateri sploh niso imeli z literaturo nobene zveze, bili so ljudski posebnosti, duhoviteži, prijetni za družbo in kramljanje. Vsak pogovor z Jožetom je bil svojevrstno doživetje; ko si se zamislil nad vsem, kar je povedal, si bil za kanček duhovno bogatejši.

Moderno gledališče z vsemi svojimi idejnimi čarovnijami je bilo njegova strast in ljubezen.

4.

Kot dramatik je najprej zaslovel s Kriminalno zgodbo. V Celju je bil prvi festival sodobne slovenske drame. Bil sem član žirije in kot kulturni urednik TT sem se trudil, da bi ustanovil tudi posebno nagrado – nagrado TT. Pridobil naj bi tudi finančna

sredstva – petindvajset starih tisočakov. Ni pa se mi posrečilo, da bi dobil odobritev vrhovnega poglavarja konzorcija Rudija Janhube.

Pa smo nagrado le podelili – Jožetu seveda, denar pa smo si izposodili kar iz blagajne gledališča. Jože je dobil velik paket – samega drobiža. Jaz pa sem gledališču podpisal zadolžnico.

Predstava je imela velikanski uspeh. Čutili smo jo kot prelom k neki novi epohi slovenske kulture. In res je bila. Jože je imel pred nabito dvorano zahvalni govor in pokazal se je kot človek, ki zna nastopati, ki govori čisto in jasno in ki ve, kaj hoče in kaj je kultura in kaj gledališka kultura in občinstvo zmoreta storiti.

Ta spomin je pokvarjen z grdo in hudobno intrigo. Jože je bil človek, ki je imel veliko prijateljev, a nikakor nisem mogel razumeti, zakaj je imel tudi veliko strastnih sovražnikov. Vzroki so bili nemara tudi politični, a teoretično jih ni bilo mogoče opredeliti. Rekeli bi, da nekatere »politične strukture« nikakor niso mogle prenesti, da se bivši zapornik tako uspešno uveljavlja. Kot urednik sem čutil pritiske od vseh strani – zlasti od zgoraj, nekaj nedopovedljivo skrivnostnega in skritega. Noben njegov sovražnik se ni izpostavil, noben javno povedal, s čim se z njim ne strinja, vse so bile same intrige in natolčevanja.

O Kriminalni zgodbi se je nenadoma razneslo, da je plagiat. Da je Jože dramo enostavno prepisal ali prevedel, in nekateri so vedeli celo povedati, da je »okradel« Renoira. V uredništvu TT sem bil postavljen na sramotni oder, češ, kako neumen in neveden sem. Janhuba ni hotel odobriti petindvajset tisočakov in dali so me pred disciplinsko sodišče, češ da sem samovoljno, brez potrebe razsipaval družbeno premoženje. Jaz sam naj bi plačal vse skupaj. (Moja plača pa je bila tedaj kakih 10 tisočakov.) Pristal sem, pri tem pa samo zahteval, da se objava o tem, da je nagrado dalo uredništvo TT, prekliče in da se jasno pove, da sem jo plačal jaz. Ja, to pa ne, so rekli.

Zahteval sem, da nekdo napiše članek in v njem jasno dokaže, da je Kriminalna zgodba plagiat. A takega junaka ni bilo na svetu. Samo govorice so bile, tihe, skrivnostne in neverjetno trmaste. Jože je bil vznemirjen, raziskoval je vztrajno, kdo si je to izmislil, hodil od tega do onega, spraševal, kdo mu je povedal, a do vira ni prišel. Kot sluzaste kače so se govorice smukale med kulturniško srenjo, neulovljive in neuničljive.

No, tisti disciplinski postopek je bil nenavadno štorast. Vlekel se je in vlekel, mislim, da kar dve leti, tožilec in sodniki se niso upali izreči niti ene besede, ne da bi prej vprašali Janhubo – ta pa, kakor da ni imel časa ali pa je bil kje drugje. Končno je vse skupaj zastaralo. In se pozabilo. Janhuba je končno le povrnil gledališču tisti denar.

5.

Življenjska zgodba Jožeta Javorška je drama slovenske kulture in vsega slovenskega življenja. Uvajal je k nam svetovno, zlasti francosko kulturo, kot veter je bil, ki raznaša seme.

Drama je sledila drami, knjiga knjigi: pretresel je vso slovensko kulturo in politiko, šibal na desno in levo, bil nenavadno oster in zagrenjen, strastno je sovražil, klestil na vse strani, in strastno ljubil, obupaval nad demokracijo in Slovenci in se divje boril za svoj prav. Med vsemi slovenskimi pisatelji je bil najbolj klevetana osebnost. A ni se pustil. Vračal je z bičem. Vse do svoje smrti.

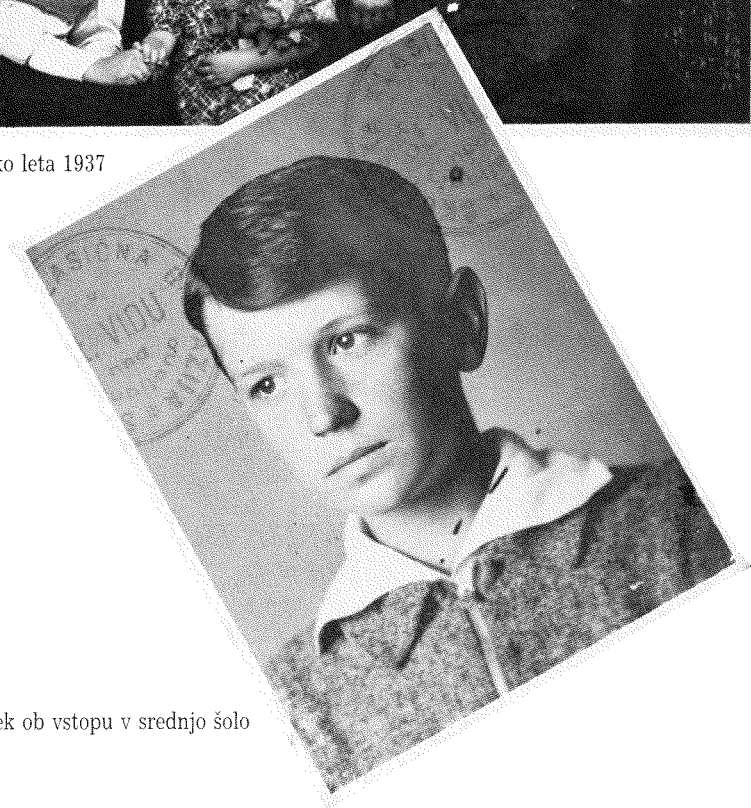
Poslednjič sva se videla, ko me je povabil v Rašico, kjer so domači amaterji uprizorili njegovo tragedijo o Primožu Trubarju. Tragedija ima klasično, antično obliko z zborom in dramatičnim dialogom in ob njej doživiš katarzo, ki seže v naš čas.

Ni se mu posrečilo prodreti v Dramo, še manj k filmu ali televiziji, čeprav je pisal tudi scenarije in televizijske drame. Njegova dela so največ igrali amaterji. Marsikaj mora biti v njegovi zapuščini. Pisal in objavljajl je nekje na obrobju slovenskega dogajanja, živel pa prav v njegovem osrčju.

Mislim, da se bo njegova epoha imenovala epoha Jožeta Javorška...

Jože Javoršek s sestro Julko leta 1937

Jože Javoršek ob vstopu v srednjo šolo

Duhovnik in revolucionar

Nekaj postaj na življenjski
poti Jožeta Lampreta

MARIJA DORNIK

Objavljena fotografija (Verski referent 14. divizije Jože Lampret nosi ranjence na Paškem Kozjaku) je bila po osvoboditvi najdena v Mariboru v uredništvu Štajerskega gospodarja. Na hrbtni strani fotografije piše:

»Der Banditenpfarrer Lampret mit der XIV. Division der Banditen auf der Flucht in Februar 1944.«

Spremna beseda ● Maja lani je minilo dvajset let, odkar je umrl Jože Lampret, duhovnik, razumnik, partizanski borec, široko razgledan, pošten in srčno dober človek, revolucionar.² Bil je tragičen junak našega časa. Kot duhovnik se je zavzemal za pravice izkoriščanih in za socializem ter bil zaradi svojih nazorov zapostavljen, preganjan in izobčen. Kljub temu je ostal trdno zvest svojim načelom, optimist. Bogat po duši in dobroti se je razdajal kot človek ljudem in dal vse za domovino. Temeljna nazora, ki ju je vzel za svoja, sta ga v praksi globoko razočarala. Pred vojno ga je cerkvena oblast zaradi naprednega mišljenja in delovanja med ljudstvom premeščala iz fare v faro in ga leta 1939, ko je podpisal manifest Kaj hočemo, celo policijsko izgnala iz dravske banovine. Med vojno, ko se je vrnil v Slovenijo in se z borci, enak med enakimi, podal na pot 14. divizije, ga je dr. Gregorij Rožman, čeprav ni bil njegov škof, suspendiral.³ Po vojni so mu bile cerkvene oblasti sicer pripravljene dovoliti maševanje, vendar le, če bi opustil politično delovanje. Na to ni mogel pristati, tudi za zanj tako visoko ceno ne. Opravljal je vrsto nalog, zaupane so mu bile številne dolžnosti.⁴ Za to delovanje ga je politična oblast nagradila s priznanji, cerkvena pa 30. avgusta 1950 izobčila⁵ iz katoliške cerkve. Po opravljeni pokori v Pleterjih leta 1966 je bil delno rahabilitiran. Samo tri leta zatem, 23. maja 1969, so ga našli mrtvega v njegovem stanovanju. Imel je cerkven pogreb, kot je želel. Ob slovesu so mu govorili dr. Metod Mikuž, Tone Fajfar in prof. Stanko Cajnkar, v imenu borcev 14. divizije pa se je od Jožeta poslovila Marta Paulin-Brina z besedami: »Ko smo z velikimi napori prestajali ostro zimo na Štajerskem v februarški ofenzivi leta 1944, zmagovali globok sneg, premagovali lakoto... je Lampret nosil ranjence in pomagal, kjerkoli je bilo mogoče. Zaslužil je, da ostane njegova moralna podoba trajno v naši zavesti.« Veliko krivic in nerazumevanja je doživel Jože. Pomagal je drugim, a bil sam deležen le malo pomoči. Obrekovali so ga, osamili in mu očitali nezvestobo ljudstvu, tudi zato, ker ni dovolil, da bi kdo popackal križev pot slovenskega naroda med osvobodilnim bojem, zanj sveto stvar. Noben režim ga ni hotel vzeti za svojega; a taka je najbrž usoda vseh, ki se preveč pokončno in odločno zavzemajo za resnico.

Oče Jožef Lampret in mati Marija (rojena Rajšter) s sinom Jožetom

Jože Lampret v Šoštanju

Otroštvo ● Jože se je rodil 19. januarja 1903 v Šoštanju. Odraščal je v težkih razmerah takratne Avstro-Ogrske. Šoštanj je bil v glavnem naseljen z Nemci. Veliko Jožetovih vrstnikov je obiskovalo nemško šolo, on pa je kot sin zavednih Slovencev hodil v slovensko. Otroci so se nemalokrat stekli med seboj, saj so bili nemški otroci vzgajani v preziru do Slovencev. Ti so namreč za majhen denar delali v tovarnah nemških lastnikov in so imeli le malo pravic. Jožetov oče si je kmalu po sinovem rojstvu zgradil v Tičnici pri Šoštanju majhno tovarno za lesne izdelke. Podjetje ni bilo kaj prida uspešno. Oče je bil ponosen Slovenec, a doma oblasten in skopuh. Materi ni dajal denarja za preživetje, zato si ga je morala služiti z delom na polju. Jože ji je pomagal in jo ščitil pred gospodovalnim očetom. Svojega težkega otroštva ni nikoli pozabil.

Spominjam se, da je v njegovi dnevni sobi visela umetniška slika revnega dečka z lončkom v roki. Ko je videl, da jo ogledujem, je pripomnil: *»To je moja najljubša slika, spominja me na otroška leta med prvo svetovno vojno, ko sva se z mamo preživljala v glavnem s krompirjem. Bil sem več lačen kot sit. In kako me je znala potolažiti. Veš, Pepček, mi je rekla, tisti vsem znani župnik iz sosednjega kraja, ki je postal svetnik, je živel tudi zelo skromno in bil je velik poštenjak...«*

Zavezati se duhovniškemu poklicu je bilo za Jožetovo mamo največ, kar človek lahko doseže na zemlji. Bila je zelo verna. Doma si je uredila oltar in vsak proti čas izkoristila, da je preklečala pred njim ter molila za svojega sina, da bi ga Bog obvaroval vsega hudega in da bi postal duhovnik. Večje sreče si ni mogla predstavljati. Kako naj bi mladi Jože razočaral svojo ljubljeno mamo in ji ne izpolnil želje. Večkrat sem mu rekla, da spoštujem njegovo odločitev za duhovniški stan, ker je pošten in pravičen človek. Če bi bili vsi duhovniki taki, bi bili vredni spoštovanja. Tako pa so tudi duhovniki, ki niso vredni svojega poklica. Omenila sem mu tega ali onega in naštela njegova slaba dela, kaj vse je napravil ubogim ljudem. Nič ni rekel zoper nikogar, pa tudi zagovarjal ni nikogar.

V vsem svojem življenju se je v duhu obračal na svojo mamo in se spraševal, ali je storil vse, čemur bi dala blagoslov tudi ona. Kakor do mame je tudi pozneje do žensk imel posebno spoštljiv odnos in se je vedno zavzemal za njihovo enakopravnost v družini in družbi.

Dijaška leta ● V letih od 1917 do 1924 je Jože obiskoval celjsko gimnazijo. Vpisal se je v Socialni krožek dijaškega društva Razor, katerega člani so se povezovali z delavskimi gibanji, Jugoslovansko strokovno zvezo, s socialdemokrati okrog glasila Naprej itd. Hodili so na tečaje, ki jih je prirejala Zadružna zveza, prirejali debatne krožke, na katere so vabili tudi člane drugih društev, na primer Sloge, društva liberalnih študentov, razpravljali o socialni problematiki. Obravnavali so nacionalno vprašanje, na primer na temo Slovenci in Jugoslovani, študirali Krekov Socializem, Gosarjev socialno-gospodarski program Slovenske ljudske stranke in čtivo Za krščanski socializem pa zgodovino delavskega gibanja, politično zgodovino Slovencev, nacionalno in klasično ekonomijo itd. Literaturo so dobivali v knjižnici trgovske šole v Celju. Prvo marksistično delo, ki jim je prišlo v roke, je bilo Socializem od utopije do znanosti Friedricha Engelsa. Prebirali so dnevni tisk in bili naročeni na delavske tednike: Glas svobode, Borbo, Delavsko pravico, Rdeči pilot, Naprej, Svobodo. Jože je bral tudi drugo politično literaturo, ki jo je našel v dijaških in drugih knjižnicah.

Že na drugem sestanku društva Razor je imel Jože referat o zgodovini delavskega gibanja v Jugoslaviji. Gradivo je povzel po Krekovem Socializmu in Ušeničnikovi Sociologiji. V Celju jim je predaval tudi dr. Anton Korošec. Jože se je sporekel z njim zaradi Marxove vrednostne teorije. Predavatelj je trdil, da obstajajo trije faktorji menjalne vrednosti, Jože pa, da je faktor en sam, to je delo. Tedaj je obiskoval peti razred gimnazije. Člani Socialnega krožka so se udeleževali tudi sestankov Jugoslovanske strokovne zveze in Krekove mladine, Svobode. Tu je Jože spoznal več političnih delavcev, s katerimi je kasneje sodeloval.

V šolskem delu 1923/1924 je Stane Krašovec pisal Jožetu, da mu lahko pošlje nekaj literature. Jože je z veseljem sprejel ponudbo in tako je bil vzpostavljen stik s študenti marksisti v Ljubljani. Tedaj je bila posebno živahna razprava o pojmi evanġelijsko kršćanstvo in marksizem. Z Leninovimi pismi Gorkemu in Klari Zetkin so spodbijali napačne poglede na socialistično moralo. Jože je vse bolj spoznaval krivičnost kapitalističnega družbenega reda in objektivnost Marxovega ekonomskega nauka.

V tistem času so dijaki društva Sloga širili ideje Orjune in zagovarjali njene zločine. Ko so dijaki Socialnega krožka pripravili ciklus predavanj o slovenstvu in jugoslovanstvu, so nanj povabili tudi dijake iz Sloge. Ti so v razpravi branili svoje stališče in teorijo jugoslovanstva razlagali z rastjo drevesa: vsi narodi izhajajo iz skupnih korenin, zrasi smo se v deblo, iz debla so pognale veje različnih govoric in narodnosti, zakaj torej ne bi mogel iti razvojni proces nazaj, krona bi se strnila in spet bi nastalo deblo. Člani Socialnega krožka so jim oporekali, da bi to bilo nasilje nad posameznimi narodi, ki že imajo svojo narodno samobitnost oziroma se borijo zanjo. Učinek razprav je bil za slogaše porazen.

Znani spopad delavcev z Orjuno leta 1924 v Trbovljah je odmeval tudi na celjski gimnaziji. Dijaki, ki so simpatizirali z Orjuno, so odobravalili njene zločine. Govorili so, da so orjunaši prišli knapom, tem internacionalnim komunistom, odpret oči. Člani Socialnega krožka pa so zagovarjali rudarje. Spor med njimi je bil tako velik, da pozneje celo obletnic mature niso več praznovali skupaj.

V poletnih mesecih 1924 sta se za Jožeta zgodila dva pretresljiva dogodka: izpust orjunašev, ki so se udeležili krvavega pohoda na Trbovlje, in politični proces proti rudarju Medveščku. Slednjega se je ilegalno udeležil tudi Jože.

✱

Ko so po nastopu vlade Davidović-Korošec izpustili Kranjca in njegovo skupino orjunašev, me je to utrdilo v prepričanju, da v kapitalističnem redu za zločine, storjene proti ljudstvu, ne bo treba nikoli odgovarjati in da sem se pravilno odločil za pot na strani delavskega razreda. Prisotnost v celjski porotni dvorani, kjer so sodili rudarju, ki naj bi med stavko leta 1923 poslal ravnatelj trboveljskega rudnika Skubicu peklenski stroj, je to mojo odločitev samo potrdila. Obtožbo je zastopal dr. Rus. Takole približno je zastavil svoj govor: »Po kaj so šli orjunaši v Trbovlje? ... Trbovlje, Zagorje in Jesenice so glavna gnezda komunizma ... Jasno je, da je eden izmed takih tičev tudi obtoženi Medvešček ...« In četudi je zagovornik opozoril tožilca, da na javnem mestu ni dovoljeno govoriti o trboveljskih dogodkih, se sodišče na to ni oziralo. Medvešček je bil brez konkretnih dokazov obsojen na sedem let zapor. Ko je slišal izrečeno kazen, je zajecjal: »Kaj pa, če so si gospod ravnatelj sami poslali peklenski stroj, ki ni eksplodiral.« Ravnateljev zastopnik je zahteval še 100.000 dinarjev odškodnine. Medvešček je večkrat brez uspeha zahteval obnovo postopka. Umrl je med prestajanjem kazni.

✱

Oktobra 1924 se je pred celjskim sodiščem pričel proces proti trboveljskim delavcem, obtoženim napada na jugoslovansko nacionalistično organizacijo Orjuno. Jože se je želel udeležiti procesa, vendar se je bal izključitve iz šole. Iz zadrege ga je rešil Dušan Kermavner. Predlagal mu je, da gre v sodno dvorano kot novinar. Tako je tudi bilo.

✱

Sedel sem v novinarsko klop. Visoki senat je vstopil. Na praznih porotniških klopih je sedel zamaščeni vojaški komandant mesta Celja. Zastopnik obtožencev je bil dr. Tuma, pravdnik pa dr. Juhart. Privedli so 21 obtožencev, same mlade fante, le ena ženska je bila med njimi, Tončka Čeč. Orjunaši so sedeli v avditoriju. Med civilno publiko je bilo precej oficirjev in njihovih žena, ki so začeli v srbsčini vzklíkati: »Vse je treba obesiti!« Tudi orjunaši so nenehno vzklíkali opazke. Ni lepše podobe justice

v kapitalizmu. Zastopnik dr. Tuma je zahteval odstranitev vojaškega komandanta Celja, češ da so obtoženi mladi fantje in da si jih ogleduje kot svoje bodoče vojne obveznike. Ni zaleglo. Komandant je ostal v sodni dvorani – varuh justice. Senat se je le ironično nasmehnil ob Tumovi zahtevi. Po dveh dneh sodne farse so bili skoraj vsi obtoženi obsojeni. Ko so po končanem procesu kot zadnji odhajali iz dvorane, sem si tiho rekel: »Po Gosposki ulici gredo bodoči gospodarji sveta.« Gledal sem obsojenko Tončko Čeč v belem dresu, kako je ponosno korakala za tovariši. Leta 1942 jo je isto razredno sodišče obsodilo na smrt. Nosila je napis : Ich bin Banditin Čeč.

Jože se je bal posledic, ki bi jih utegnili imeti njegova navzočnost v sodni dvorani, saj je za njegovim hrbtom proces spremljal dopisnik Jutra, njegov razrednik Mravljak. Pozneje, ko se je udeležil še predvolilnega zborovanja v Šmarjeti pri Rimskih Toplicah in bil zaradi tega imenovan v Jutru, je bil izključen iz vseh gimnazij v Sloveniji. Tako je sedmi in osmi razred dokončal na srbski gimnaziji v Čupriji in tam tudi maturiral.

Študentska leta ✱ V šolskem letu 1925/1926 se je Jože vpisal na pravno fakulteto v Ljubljano.

V prostem času sem zahajal v študentski marksistični klub. Leta 1926 sem se udeležil tečaja na Oljki in poslušal predavanja o gospodarstvu, kulturi in politiki. Referat o socialističnem gospodarstvu je imel pravni zastopnik Zadržne banke dr. Mohorič. Ugovarjal sem mu s številkami, saj sem bil takrat že skoraj izvedenec za gospodarska vprašanja. Dr. Korošec, ki je tudi bil na predavanju, mi je priporočil, naj si nabavim literaturo o teh vprašanjih. O Korošču nisem imel najboljšega mnenja vse od streljanja na železničarje na Zaloški cesti, pa sem mu dal jasno vedeti, naj ne brije norca iz mene.

Po dveh semestrih študija prava se je Jože v šolskem letu 1926/1927 prepisal na teološko fakulteto v Mariboru. Tam je srečal nekdanje gimnazijske sošolce Franca Šmona, Edija Kocbeka, Antona Trstenjaka, Jožeta Brileja in druge. Četudi je bila fakulteta strogo verska ustanova, je na njej organiziral marksistični krožek in ga tudi vodil. Dela, ki so bila tako na državnem kot na cerkvenem indeksu, Marxov Kapital, Leninova dela in nekatere druge nemške publikacije, so skrivali za debelimi cerkvenimi knjigami in jih v Jožetovi sobi študirali pozno v noč. Pojme in pojave so osvetljevali tudi z vidika sholastične filozofije. Člani tega krožka so pozneje postali vidni voditelji krščansko-socialnega gibanja.

Jože se je moral zaradi krožka zagovarjati pri ravnatelju zavoda že v prvem letniku. Očital mu je, da mu bo pokvaril vse najboljše bogoslovce, Jože pa mu je odgovoril: »Pametni so in spremljajo razvoj v svetu, nespametni pa prisegajo na statičnost starih sistemov, ki so preživeli.« Ravnatelju je moral pojasniti, da v Kapitalu ni niti besede o svetovnem nazoru, ampak le analiza kapitalističnega družbenega ustroja, produkcijskega procesa, cirkulacije in rente, skratka, da gre le za objektivne zakone klasične ekonomije.

Leta 1927 so mariborski bogoslovci v Veliki Nedelji priredili posvetovanje in na njem kritizirali katoliške gospodarstvenike in industrialce, češ da kot kapitalisti izrabljajo vero v dobičkarske namene, ter ožigosali klerikalnega voditelja dr. Antona Korošca. Posvetovanje je imelo dvojni namen: reformirati religiozno življenje in spodbuditi temeljito reševanje socialnega vprašanja. Študentovstvo se je tedaj prvič jasno izreklo proti uradnim klerikalnim politikom. Člani Socialnega krožka, med njimi so bili bogoslovci Franc Šmon, Štukovnik, Bombek, Jože Brilej, Jaka Sem, so po posvetovanju svoj študij še poglobili. Delovali pa so tudi praktično v raznih organiza-

cijah. Jože in Šmon sta na primer šla leta 1929 za dva meseca delat v rudnik Trbovlje kot rudarja.

V ta čas sodi tudi znani sestavek Socialno delo dijaka, ki ga je Jože napisal za Dijaški koledar. V njem med drugim svetuje, kako se mora intelektualec približati delavcu: »*Vrzimo od sebe laži – buržoazno kulturo, etiketo, ki se širi po parketih in naših vzgojnih zavodih! To je prvi korak do proletarskih mas, edini most, ki naj premosti tradicionalni prepad, ki zija med inteligenco in proletarcem!*«

Gospodarska kriza leta 1931 tudi Lampretovim ni prizanesla. Upniki so jim prodali hišo in delavnico z vsem inventarjem vred. Mati je od hudega umrla. Jože je ostal brez denarja, tako da niti matere ne bi mogel pokopati, če mu ne bi pomagali dobri ljudje.

Posvetitev v mašnika in duhovnikovanje ● Še isto leto je Jože nastopil prvo službeno mesto pri Sv. Trojici v Halozah. Ljudje so tam živeli v strahotni revščini. Viničarji so stanovali v razpadajočih hišah, imeli niso niti najosnovnejšega posteljnega perila, otroci so nagi posedali po pečeh, starši so bili brez dela. Osnovna hrana jim je bil močnik. Od takih revežev Jože seveda ni mogel pobirati bere, marveč jim je še sam pomagal, kolikor je mogel. Organiziral je viničarsko zadrugo, zato so ga posestniki zatožili škofu, da v zadrugi propagira komunizem, se druži s hlapci in jemlje ugled duhovniškemu stanu.

Prvega avgusta 1933 so ga premestili v Žetale, kjer je bil do leta 1936. Tudi tam so ga veleposestniki in lastniki podjetij zatožili škofu zaradi podobnega delovanja, in spet se je moral odpraviti na pot.

V Ribnici na Pohorju, kjer je služboval od leta 1936 do 1937, je napisal študijo o socialnih problemih v tem kraju. Objavljena je bila v Dejanju leta 1938. Lastnik kamnoloma Lenarčič ga je zatožil škofu, češ da propagira razredni boj in agitira za Ljudsko pravico. Spet je moral na pot. Kamnoseki so mu pred odhodom v novo faro priredili lep poslovilni večer.

Od leta 1937 do 1. julija 1938 je bil v Sv. Juriju v Slovenskih Goricah. Ker so ga okoliški duhovniki obrekovali, češ da je prevratnik, je bil premeščen v Šmiklavž pri Slovenj Gradcu.

Šmiklavž je bila Jožetova najljubša fara. Majhna vasica sredi zelenja in sadnega drevja z 59 hišami, v glavnem majhnimi kmeti in kočarji; tisti brez zemlje so delali pri kmetih. Delavcev, ki bi se vozili v sosednje kraje, ni bilo, saj je bila prometna povezava slaba. V vsaki hiši posebej se je predstavil, tako da je bil stik s farani takoj vzpostavljen. Ker je bilo župnijsko posestvo precej obsežno, je zemljo razdelil kar med tiste, ki je niso imeli. Le nekaj zemlje je obdržal za svoje potrebe. Farani so vedeli, da župnik nima časa, da bi sam obdeloval zemljo, zato so mu domači fantje ob večerih pokosili travo, kmetice pa požele žito, ga posušile in spravile. Hleve je preuredil v prostorno dvorano in v njej so ob večerih študirali socialne drame, tudi Hlapca Jerneja, Slehernika pa so igrali kar v cerkvi. Mladi so radi prepevali na koru.

Imel je veliko dela. Hodil je na sestanke v Slovenj Gradec, Dovže, Dolič, Velenje in drugam. Tudi z domačini se je precej ukvarjal. Vsako nedeljo popoldne je imel posvetovanje: prvo nedeljo za može, drugo za fante, tretjo za dekleta in četrto za žene. Govoril jim je o gospodarskih in političnih problemih, pa tudi o družinskih, se pogovarjal z njimi in jim dajal nasvete. Za starejše ženske, ki so bile zgarane in niso imele kaj prida od življenja, je sem ter tja priredil kak izlet. Njegove pridige so prihajali poslušat celo od drugod, včasih tudi več kot dvajset ljudi skupaj. Prihajali so učitelji, študentje, Slovenjgradčani, prisluhnili so mu Druškovič, Rado Iršič, Vinko Železnikar in drugi.

Ko se je razvedelo, kako imenitno pridiga in da v pridigah udriha po tistih, ki izkoriščajo druge, in takih je bilo v Mislinjski dolini dovolj, so se mu prišli potožiti slovenjegraški obrtni vajenci, češ da morajo delati po 14 ur na dan in da dobivajo za to le malenkostno nagrado. Jože jim je svetoval, naj stavkajo. Res so potem trikrat zapored stavkali, in to uspešno. Namera, da bi jih organiziral v Krekovo mladino, pa

se mu ni posrečila. Na občnem zboru v Narodnem domu v Slovenj Gradcu se je sicer zbralo kakih 50 mladincev, toda ko je prišel Lampret, so v dvorano vdrli orožniki in jih razgnali. Aretirali so ga pod obtožbo, da propagira za komuniste, a ga izpustili, ko jih je prepričal, da hoče le pomagati ljudem, ki ga prosijo pomoči.

Na prižnici Jože ni govoril le o religioznih zadevah, temveč tudi o drugih problemih. »V Evropi je položaj napet. Avstrija je priključena Nemčiji, vlade padajo kot kocke,« je opozarjal farane na bližajočo se nevarnost in na to, da Hitler na zemljevidu briše Slovenijo, češ da je nemška. »Na vrsti je Poljska in z njo pred vrati druga svetovna vojna.«

Razlagal je, da so imeli prvi kristjani enak nauk kot komunisti, skrbeli so drug za drugega, zato so komunisti prav tako vredni spoštovanja kot verniki. »Če je komunistično gibanje boj za pravice delavcev, potem sem tudi jaz komunist,« je govoril.

Kmalu so se med ljudmi razširile govorice, kako lepo zna šmiklavški župnik razložiti socializem in komunizem, medtem ko šoštanjski samo rohni s prižnice in preganja komuniste. Toda prav zaradi teh govoric se je moral Jože ponovno zagovarjati pred orožniki v Slovenj Gradcu.

Leta 1938 je bilo v Šmiklavžu predvolilno zborovanje. Na listi vladne stranke je kandidiral ravnatelj meščanske šole Ivan Teuerschuh. Zborovanje je bilo v gostilni pri Bučineku in kandidat se je zavaroval z orožniki. Na zborovanje je prišel tudi Jože s številnimi sovaščani, udeležili pa so se ga tudi ljudje iz sosednjih vasi. Ko je Teuerschuh videl, da si Jože med govorom nekaj zapisuje, je zahteval, da ga orožniki postavijo pred vrata, češ da agitira za opozicijsko listo. Klerikalcı so se nato lotili šmiklavških fantov in še dolgo potem so po vasi govorili o »političnem tepežu«. Zmagal je Jože s somišljeniki: na volitvah je le 5 vaščanov glasovalo za vladno listo, vsi drugi za opozicijsko.⁶

Tudi v Šmiklavžu je Jože odpravil bero, ki so jo morali dajali kočarji. Veliki posestniki, ki so bili užaljeni, ker so dali več, kot je bilo določeno, pa jih niti s prižnice ni pohvalil, so pisali škofu, da dobiva podporo iz Rusije in zato ne pobira bere od revežev. Laž je Jože seveda gladko zavrnil.

Podpis razglasa »Kaj hočemo« ● Leta 1939 je Jože edini v Mislinjski dolini podpisal razglas Zveze delovnega ljudstva Slovenije Kaj hočemo. Zaradi tega podpisa so ga priprli in odpeljali v ljubljanske zapore. Šmiklavžani so se razburjali. Dva kmeta delegata so poslali k mariborskemu škofu Tomažiču s prošnjo, da jim vrnejo župnika. Ker poslanstvo kmetov ni bilo uspešno, je 30 kmetič demonstrativno odšlo na okraj v Slovenj Gradec z zahtevo, da se župnik vrne v Šmiklavž. Zaman. V zaporu se je Jože srečal z drugimi podpisniki razglasa: Francem Leskoškom, Dušanom Kraigherjem, Lojzetom Hohkrautom, inž. Antonom Stebijem, Ivanom Bratkom, Štefanom Kovačem in drugimi. Po dvanajstih dneh so zapornike zaradi pomanjkanja dokazov izpustili, razglas pa prepovedali. Jože se je hotel vrniti v svojo faro, a je bilo njegovo mesto že zasedeno. Za nekaj časa se je zatekel k prijatelju Francu Šmonu, kaplanu na Ojstrici. Čakalo ga je še eno presenečenje: na pogovor ga je poklical mariborski škof.

»Potem vas moram žrtvovati, Jože Lampret!« ● Zaslišanje pred cerkvenimi dostojanstveniki je župni upravitelj Jože Lampret v svojih spominih zabeležil takole.

Škof Ivan Jožef Tomažič me je opozoril, da je manifest sestavil komunist Franc Leskošek, in zahteval, da prekliče svoj podpis.

»Ne prekličem, zakaj pri polni zavesti in zavedajoč se vse odgovornosti sem ga podpisal,« sem odgovoril.

»Potem vas moram žrtvovati, Jože Lampret!« je pripomnil ordinarij in me povabil, da se v popoldanskih urah zglasim v škofijskem dvorcu.

Tokrat sta bila pri pogovoru navzoča stolni prošt dr. Maks Veber in stolni dekan dr. Cukala. Na mizi je ležal sveženj aktov, poleg njih pa besedilo manifesta Kaj hočemo. Inkriminirana mesta so bila rdeče podčrtana.

»Vi zagovarjate tatvino in ste v nasprotju s sedmo božjo zapovedjo!« je očital predsedujoči.

In ponovil:

»Podpisniki zahtevajo razlastitev državnih, cerkvenih in privatnih veleposestev brez odškodnine. Zagovarjate torej tatvino in ste v očitnem nasprotju s sedmo božjo zapovedjo.«

»Od kod je Cerkev dobila te komplekse zemlje?« sem vprašal.

»Od grofov, plemičev in drugih dobrotnikov z darilnimi pogodbami,« je pojasnil škof.

»Od kod pa so jo dobili ti? Ukradli so jo kmetom in jo darovali Cerkvi. Ukradeno, krivično prilaščeno zemljo.«

»To nas ne zanima! Cerkev je pravna lastnica zemlje, torej te imovine. Vi ste v nasprotju s sedmo božjo zapovedjo.«

»Da, ampak v nasprotju z vašo interpretacijo imenovane božje zapovedi!« sem odgovoril škofu.

»Torej ste v nasprotju s sedmo božjo zapovedjo in prišli boste pred cerkveno sodišče,« je poudaril stolni dekan in si ves zadovoljen beležil mojo izjavo.

Nadaljeval sem:

»Kaj pa restitucija, ki jo zahtevajo katoliški moralisti v zvezi s prestopkom sedme božje zapovedi. Odvzem in razlastitev državnih, cerkvenih in privatnih veleposestev brez odškodnine, to je restitucija, ki jo zahtevajo katoliški moralisti in jo zahtevata pravni in božji zakon. Tako se bo vsaj indirektno vrnila zemlja pravim lastnikom.«

Zasliševalci so se nasmehnili in skozi zobe iztisnili: »Heretik Lampret, pred cerkveno sodišče pridete!«

Sledili so očitki v zvezi s priznanjem Sovjetske zveze.

»Ali veste, da v Sovjetski zvezi preganjajo vse vere? Vi pa se kot duhovnik, podpisnik manifesta potegujete za priznanje take države. S tem priznavate tudi komunizem, ki vlada kot družbeni red v Sovjetski zvezi.«

»Nikakor ne,« sem ugovarjal. »Če primerjamo vodjo fašizma v Italiji, je ta že v letu 1923 priznal Sovjetsko zvezo in fašistična Italija je ena redkih držav, ki je že zelo zgodaj sklenila trgovsko pogodbo z Rusijo. Vprašam vas, ali je Mussolini priznal družbeni sistem, ki vlada v Sovjetski zvezi, to je trenutno socializem in ne komunizem.«

»To je nekaj povsem drugega,« so oporekali zasliševalci.

»Ali pa vzemimo nacistično Nemčijo, Hitlerjevo osnovanje antikominternovskega pakta, pa je ta kljub temu po zavzetju oblasti v Nemčiji podaljšal pogodbo s Sovjetsko zvezo in obdržal diplomatsko predstavništvo Sovjetske zveze v nacistični Nemčiji. Ali je morda tudi to priznanje komunizma?«

»To je povsem nekaj drugega!«

»Kaj pa monsignor Tiso, slovaški predstavnik, ki je ob obletnici oktobrske revolucije čestital Stalinu. Slovaška je priznala Sovjetsko zvezo, ali pa je s tem duhovnik in predsednik slovaške republike priznal komunizem?«

»Tiso je državnik,« je oponiral škof.

Niti eden od mojih dokazov ni bil sprejet. Bil sem le navaden državljani in se nisem smel primerjati z diplomati. Tako je težak greh legel na mojo dušo. Nisem imel zagovornika, moral sem se sam zagovarjati proti trem visokim cerkvenim dostojanstvenikom, doktorjem teologije in cerkvenega prava. V pogovoru sem pozabil na hierhijo, ki bi jo moral spoštovati. Škofa sem naslavljaj s prevzvišeni, druga dva pa s kanonikom. Ker to ni bilo v duhu dvornega ceremoniala, ki vlada v škofovskih palačah, se je ordinarij ogorčeno dvignil:

»Kakšen kanonik, to je gospod stolni prošt, to je gospod stolni dekan!« In pokazal

na oba gospoda.

»O, tudi za čast vam gre!«

»Da, vi mislite, da smo vsi enaki, pa nismo in ne bomo,« je odgovoril škof.

»Vsaj mi duhovniki bi morali biti enaki, saj smo sprejeli enake redove,« sem odgovoril. Pogovor me je utrdil v spoznanju, da je bila enakost le v prvih stoletjih krščanstva in da je možna le teoretično v apostolskih delih.

»Mislite, da imate samo vi prav?« je razburjeno vzkliknil škof in me poskušal še enkrat pregovoriti, da prekličem manifest.

Prisednika sta odšla, jaz pa sem mu še enkrat pojasnil, da je to program Zveze delovnega ljudstva Slovenije in da bo njegova uresničitev rešila slovensko ljudstvo.

✱

Spominjam se srečanja z Jožetom prav v tistih dneh jeseni 1939, ko so mu v Dravogradu pohištvo dobesedno postavili na cesto. Hudo mu je bilo, saj ga je tako cerkvena kot posvetna gosposka kot duhovnika izgnala iz dravske banovine. »Vse življenje sem se boril za hlapca Jerneja, na koncu sem postal sam hlapec Jernej!« je razmišljal. Povedal mi je še, da mu je dr. Hacin rekel: »Mi bomo komunizem iztrebili s silo, gospod Lampret. Tudi za trenutek se ne smete vrniti!« Potem se je zasmejal in mi krepko stisnil roko: »Boš videla, vse bo še dobro, za tako domovinsko pravico mi ni niti preveč žal!« Poslovila sva se.

Izgnanec in partizan ✱ V zimskem času januarja 1940 Jože ni imel ne domovine ne službe, ne dela in ne kruha, ničesar. Odšel je v Liko k prijatelju Krušiču. Tudi tam so ga zasledovali orožniki. Skrival se je do konca januarja, ko ga je po prijateljevem posredovanju senjski škof začasno poslal v oddaljene vasi Brlog, Kutarevo in Dabar. Župnija je štela okrog 1000 duš. Večina so bili pravoslavni Srbi, nekaj pa je bilo tudi katoličanov. Med seboj so se še kar dobro razumeli. Sprli so se le ob volitvah. Glede vere so bili oboji mlačni, tako da ne v pravoslavni ne v katoliški cerkvi ni bilo dosti vernikov. Učitelj je bil Dalmatinec in si je zelo prizadeval dvigniti kulturno raven vaščanov, uspeha pa ni bilo posebnega.

Jože se je nastanil v župniji Brlog, 18 kilometrov oddaljeni od Debra, verouk pa je poučeval v štirih šolah.

Teh dni vojne se Jože spominja takole.

✱

Na cvetno nedeljo (6. aprila) 1941 sem zvedel, da je Jugoslavija napadena, na velikonočni ponedeljek je italijanska vojska po sporazumu s Hitlerjem že zasedla Hrvaško Primorje. Od Senja do Otočca je bilo polno Italijanov.

V začetku maja 1941 smo se s Krušičem in domačim učiteljem, Dalmatincem, sestali v neki restavraciji na Otočcu. Med drugim smo se pogovarjali tudi o tem, da bi bilo bolje, če bi Pavelić dal Ličanom kruha in zaslužka, kot pa da ustanavlja legije ustašev, ki netijo nacionalno sovraštvo med Srbi in Hrvati. Ko smo zapustili restavracijo, so nas obkolili ustaši. Hoteli so nas aretirati, a so nas potem, ko smo jim v prepiru zabrusili, da Pavelić ne spoštuje katoliških duhovnikov, le izpustili. Ustaši so zahtevali, da ljudje povsod, tudi v trgovinah, govorijo Paveličevo hrvaščino. Ker sva s Krušičem imela drug naglas, so naju nahrulili, češ, kaj delava na Hrvaškem, naj se vrneva v Koroščevo Slovenijo.

Sovraštvo med Srbi in Hrvati se je razplamtelo znenada in hitro. Hrvati so hrepeneli po srbski lastnini, začeli so ovajati Srbe ali pa so kar sami poskrbeli za to, da so izginili. Srbi so bežali v gozdove, njihove domove so izropali. Z izgovorom, da jih bodo preselili v Srbijo, so stare in mlade s tovarnjaki odpeljali na Otočac in od tam v Gospič. Začelo se je množično pobijanje.

V gozdovih so se zbirali predvsem Srbi. Počasi se je razvilo tudi narodnoosvobodilno gibanje. Bil sem predstavnik hrvaškega partizanskega gibanja za kotorski narodnoo-

svobodilni odbor Otočac. V vasi Klanec je oborožene Srbe idejno vodil dalmatinski učitelj. Nad vasjo je bilo v gorskem masivu partizansko taborišče. Komandant taborišča je bil kmet iz Klanca. Skrb za radijski aparat so naložili meni. Neko nedeljo je učitelja obiskal brat in streljal po vasi, zato je italijanski oficir hotel opraviti hišno preiskavo v šoli. Učitelj je imel v šoli skrito orožje, pa še sosede je poklical na pomoč. Italijana so prijeli in ga odpeljali v taborišče. Sledili so povračilni ukrepi. Italijani so aretirali vaščane, tudi mene, in nas odpeljali v zapore na Otočac. Pogoj za izpustitev talcev je bila vrnitev italijanskega oficirja. Toda pred zamenjavo so Italijani vaščanom požgali domove in tako se je povečalo število partizanov nad vasjo. Ti so bili vsako noč gostje v župnišču.

Potem je prišlo do napada na italijanske vojake, ki so vozili vino iz Senja na Otočac. Partizani so jih skupaj z vojaško kolono usmerili proti vasi Klanec. Toda medtem so ustaši zasedli položaje nad vasjo Puhale in streljali na Italijane na cesti. Njihov pravi namen pa je bil uničiti srbsko vas. In res so Italijani v povračilo sklicali vse moške od štirinajstega leta naprej in jih odgnali s seboj. Med potjo so se jim pridružili ustaši in jih s klici nagovarjali k begu. Puhalci so začeli bežati, zaregljale so strojnice in možje in fanje so popadali. V tistih dneh je vas Puhale ostala brez moških, izropana in pusta.

Novembra 1941 sem se z brloškim učiteljem odpravil v partizansko taborišče. Seveda nisem mogel niti slutiti, da bo to čez nekaj dni postalo taborišče smrti za tri hrvaške partizane. Na srečo čez nedeljo nisem ostal v njem, drugače bi bil tudi jaz mrtev. Takole je bilo. Ko so Italijani začeli med Srbi ustanavljati četniško gibanje, so na svojo stran pridobili stare jugoslovanske oficirje in podoficirje. Dali so jim plačo in hrano in jim obljubili svobodo ter varen dom pred komunisti. Tako so imeli svoje zaupnike tudi v brloškem taborišču. Izkoristili so komandanta taborišča Žakulo, da je dal ubiti učitelja, njegovega brata in še nekega delegata Komunistične partije Hrvaške, njihova trupla pa vreči v prepad. Učitelja so, čeprav je bil Dalmatinec, Srbi imeli radi, a so ga kljub temu ubili.

Leta 1942 so ljudje v Liki množično prehajali od partizanov k četnikom. V vasi Gorica so bili sprva vsi vaščani partizani, potem pa so se čez noč prelevili v četnike in s klavci z Otočca napadali vasi, ki so jih prej osvobajali, ter pobijali lastne aktiviste. Tako je nekega dne v popoldanskem času prišel k meni v župnišče četnik, bivši partizan, prijatelj in sodelavec v narodnoosvobodilnem gibanju. Zahteval je, da odidem z njim v gozd pred četniško sodišče, da bi mi sodili kot staremu partizanu. Takoj sem pomislil, da je bolje, če me ustrelijo pred cerkvijo kakor v župnišču, in to sem mu tudi rekel. Stekel sem skozi vrata proti cerkvi, četnik pa za mano. Pred cerkvijo sem se ustavil in rekel: »Zdaj me lahko ubiješ!« Prerekala sva se in četnik je sprožil rafal proti moji levi nogi. A me ni zadel, le vzkliknil je: »Še bom prišel!«

Nekoč sem šel na obisk v srbsko vas Klanec. Med potjo sem srečal starčka, ki je pasel ovce v bližini svoje koče. Ko sem se približal vasi, sem zaslišal strele. V vasi sem pozneje zvedel, da je neki ustaš iz zasede napadel starčka in mu živemu izdolbel oči, nato pa ga ustrelil in oči odnesel tovarišem, kakor so se bili dogovorili. In s tem se je še hvalil! Vaščani so mi ga opisali, in ko sem se vračal, sem ga srečal. Mraz me je stresel, ko je šel mimo mene.⁷

Nazaj v Slovenijo ☀ Ko so bombardirali Kutarevo, sta bila župnišče in Jožetovo stanovanje popolnoma uničena. Poslej je spal v senikih in zvonikih. V takih razmerah je skrbel za štiri župnišča vse do kapitulacije Italije, ko se je izselil na osvobojeni Otočac. Tu je 8. septembra 1943 srečal Edvarda Kardelja, s katerim sta se poznala že od leta 1931, pa Franca Leskoška in pravoslavnega popa Vlada Zečevića. Kardelj mu je rekel, da ga je iskal po vsej Hrvaški, in mu predlagal, da gre z njim v Slovenijo. Na pot proti Vinici so odšli naslednjega dne.

V vasi Gornja Dobrava so ljudje prosili Zečevića, da jim krsti otroke. Predstavil

me je in rekel: »Tu imate katoliškega duhovnika, jaz sem pravoslaven, a se odlično razumeva, celo v veri.« Ko smo v Vinici večerjali, se je pošalil: »No, vaši popi so bolje situirani kot naši!« »Vaši popi pa so imeli v predaprilski Jugoslaviji kot predstavniki državne vere posebne privilegije,« sem mu vrnil. Zasmejali smo se.

Enajstega septembra smo prišli v Črnomelj, kjer sem se pozdravil s starimi znanci Borisom Kidričem, Josipom Vidmarjem, Metodom Mikužem, se srečal s Stanetom Rozmanom, Jakom Avšičem, Lidijo Šentjuro, Zdenko Kidrič in drugimi.

Odločeno je bilo, da bom šel s 14. divizijo. Dekret sta podpisala komandant glavnega štaba Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije Franc Rozman-Stane in komisar Boris Kraigher-Janez. Izročil mi ga je verski referent glavnega štaba Metod Mikuž. »Glej, da boš samo duhovnik,« je rekel Mikuž, »ne smeš biti pristaš nobene skupine Osvobodilne fronte, tudi krščanskosocialistične ne. Zaupam ti in mislim, da ne boš drugi Kerenski.« »Ali sploh veš, kdo je bil Kerenski?« sem se razburil. »In si upaš meni v obraz vreči tak očitek!« Bil sem zelo užaljen in najini odnosi so se ohladili. Predlagal mi je, da bi nosila posebne oznake, on zlati križ, jaz pa srebrnega. S tem se nisem strinjal in sem mu rekel: »Jaz sem se dogovoril, da bom nosil talar, o tem je seznanjen tudi politkomisar 14. divizije tovariš Brilej.«

V črnomaljskem gradu je Jože prenočil skupaj z Edvardom Kocbekom-Pavletom, starim prijateljem iz gimnazije in pozneje s študija bogoslovja. V Listini⁸ Kocbek opisuje to srečanje in razmišlja takole: »Rad ga imam, vendar ga ne morem do kraja doumeti. Njegovo krščanstvo je preveč navezano na družbena sredstva. Vedno ga je bolj mučilo ravnotežje med sociologijo in teologijo kot pa skladje med revolucijo in eshatologijo. Ob njem sem vedno izraziteje čutil nalogo prihodnjega krščanstva, kako spojiti preobrazbo sveta z evangelijsko ljubeznijo.«⁹

Petnajstega septembra 1943 se je Jože z Avbljem in Vitom Kraigherjem odpeljal proti Kočevju in tam srečal sošolca iz celjske gimnazije Darka Černeja pa Lojzeta Umeta, Nika Pirnata, Mileta Klopčiča in druge. V Velikih Laščah se je srečal z Brilejem. V Pudobu, Viševku, Kozariščah, Vrhnikih, Starem trgu in Podcerkvi so organizirali vrsto mitingov, na katerih je nastopala kulturniška skupina 14. divizije: Karel Destovnik-Kajuh, kipar Janez Weiss-Belač, plesalka Marta Paulin-Brina, komponist Svetozar Marolt-Špik, harmonikar Janez Lavrič, pevka Nada Vidmar, pravnica Vera Hreščak, propagandist Lado Kiauta. Z njimi je bil Jože Lampret, sijajen govornik, ki je z evangelijskimi citati navduševal ljudstvo v ljubezni do domovinske vojne. Imeli so lojtrski voz, ki ga je z dvema konjema vozil bivši konjski tihotapec z Notranjske. V tem času je Jože govoril na 65 mitingih, pokopal komandanta 14. divizije Mirka Bračiča, zaprisegel 300 borcev Rabske brigade. Na Knežji njivi in v Begunjah je zaprisegel borce 13. (Loške) brigade, ki je štel 450 borcev, na Babnem polju so dali prisego topničarji 14. divizije:

»Jaz, vojak narodnoosvobodilne vojske, ki se bori ob boku slavne delavsko-kmečke Rdeče armade za srečno bodočnost slovenskega naroda, prisegam, da se ne bom nikdar izneveril narodni zastavi in, če bo treba, žrtvoval tudi svoje življenje.«

Kmalu zatem se je začel pohod 14. divizije.

»Pa ste to res vi, naš župnik z Graške gore?!« V zborniku Nove zarje, ki je izšel leta 1959 ob deseti obletnici Cirilmetodijskega društva, je Jože zabeležil važnejše datume iz Partizanskega dnevnika od 23. novembra 1943 do 25. marca 1944. Za 16. februar 1944 piše:

»Sv. Jošt na Kozjaku. Štab divizije. Na cerkvenem pokopališču pogreb padlih partizanov. Napad nemških enot. Nosili ranjence.«

Tistega nesrečnega 16. februarja 1944 se je 14. divizija prebila na Paški Kozjak, v naslednjih dneh pa so se njene enote bojevale na širšem območju Graške gore in na Pohorju. Ljudje iz teh krajev ne bodo nikoli pozabili krvavega klanja med manj kot

1000 slabo oboroženimi borci in skoraj 3000 možmi moderno oborožene nemške soldateske. V kmečki hiši pri Podjavoršku so bili vsi prostori v krvi... domači so obvezovali ranjene... utrujeni in izčrpani so morali borci pri minus trideset stopinj in ob stalnem obstreljevanju Nemcev nositi ranjene na tisoč metrov visoki Paški Kozjak... Kmet Karajan je štel borce, ki so gazili visok sneg, in ko jih je naštel 517, je zagledal Jožeta. »Pa ste to res vi, naš župnik z Graške gore?!« O tem so kmalu zvedeli tudi drugi. Če pa je Lampret v tej vojski, so govorili domačini, potem je to poštena vojska, in pomagali, kolikor so mogli.

»Ti si pač en tak romantičen far...« Posebno prizadeto mi je Jože pripovedoval tudi zgodbo, ki jo je doživel s Puklastim Mihom¹⁰.

»V štabu, katerega član je bil tudi Puklasti Miha, so mi naročili, naj na terenu poizvem o treh vodilnih funkcionarjih, ali so res izdajali. Odšel sem v dolino, slabo oblečen, noge sem imel zavite v žaklovino. Spremljal me je Puklasti Miha. Bil je lepo oblečen, imel je škornje in konja. Premišljeval sem, zakaj tudi jaz nisem tako opravljen. V dolini sva se oglasila v neki bajti, kjer sem imel znanca, aktivista Janeza. Pred hišo sva zagledala objokano Janezovo ženo. Povedala mi je, da je prejšnji dan moj spremljevalec, Puklasti Miha, vrgel njenega moža iz postelje, ga ustrelil in potem legel v njegovo posteljo. Zaslišal sem ga, on pa se je začel krohotati, rekoč: »Ti si pač en tak romantičen far...!« Odpel sem pas in ga začel mlatiti tako, da je padel na tla, vendar se ni nehal krohotati. Razmišljal sem, ali je psihopat ali izdajalec. Ko sem se vrnil v štab, sem poročal, da so imenovane obdolžili po nedolžnem in da niso krivi, kot se je govorilo. Rekel sem tudi, da Puklasti Miha ni naš človek in da je treba takoj razčistiti, kdo sploh je. Člani štaba so se spogledali in začeli zagovarjati Puklastega Miho, mene pa so sumljivo pogledovali.

Veliko let pozneje sem nekega oznovca vprašala, zakaj je Puklasti Miha ravnal tako. Odgovoril mi je, da je Jože lahko zadovoljen, da ga Miha ni ubil. In nadaljeval: »Veste, takrat smo ravnali kot ruska Čeka, tako nam je bilo zapovedano!«

Maj 1945: obisk pri mariborskem škofu Maribor je bil ves v zastavah. Na veličastnem mitingu na Glavnem trgu se je zbrala desetstisočglava množica, da bi vsemu svetu dokazala, da Maribor je in ostane slovenski.

»Lažna in abotna zamisel Untersteiermark ist und bleibt immer deutsch je doživela polom,« je dejal eden od govornikov.

Jaz pa sem se ta dan odločil za obisk pri mariborskem škofu. Želel sem spet postati župnik. Na poti sem postal na Slomškovem trgu. Policijske palače ni bilo več, ostale so ruševine. Spomnil sem se Hacinovih besed: »Mi bomo komunizem iztrebili s silo!« Kje je zdaj ta oholi nacizem!? Čudno. Pred škofijskim dvorcem, ki se mi je zdel bolj mračen kot kdaj prej, ni vihrala zastava v pozdrav velikemu dnevu. Vrata so bila zaklenjena. Potrkal sem. Odprl mi je škofijski tajnik. Pogled mu je obstal na vojaški uniformi in revolverju za mojim pasom. »Stopite noter v pisarno,« je rekel.

V pisarni me je čakal škof Ivan Jožef Tomažič. Ogledal sem si prostor. V pisarni je bilo vse tako kot 1. decembra 1939, ko sem se zagovarjal zaradi podpisa na manifestu Kaj hočemo. Prav nič se ni spremenilo. Enako vzdušje. Isto pohištvo. Po petih letih in toliko spremembah, ko se je stara družba zrušila do temeljev, ko je propadel nacizem, je v tem dvorcu ostalo vse po starem, od pohištva do škofa kot predstavnika Cerkve, voditelja pol milijona vernikov. Vračali so se duhovniki, partizanski duhovniki, na škofovem obrazu pa ni bilo niti sledu najmanjše radosti niti prijetnega presenečenja.

Zdelo se mi je, da stoji pred menoj ne dušni pastir, ampak strogi sodnik z očitajočim pogledom.

»Kaj želite?« je vprašal škof.

»Pet let se nisva videla, marsikaj se je spremenilo. Staro se ruši, nastaja novo, mnogokaj bi si imela povedati.«

»Želite pogovor na štiri oči?«

»So stvari, o katerih bi želel, da se pogovoriva na samem.«

»Gospod tajnik, pustite naju za trenutek sama,« je ukazal škof. »Izvolite sesti.«

Sedel sem v naslonjač, položil titovko na mizo in razočaran nad hladnim sprejemom začel: »Prevzvišeni, prosil bi vas za jurisdikcijo, to je glavni motiv mojega prihoda!«

»To je pa težka stvar,« je počasi odvrnil škof. »Srce me je bolelo, ko sem zvedel, da ste v partizanih delili zakramente in pridigali brez jurisdikcije,« in me pogledal, kot bi bil storil največji greh. V duhu sem zagledal ranjence na nosilih... otroke, ki niso bili krščeni... pare, ki niso bili poročeni... jokali so in me prosili, naj jih spovem, krstim, poročim... bili so hvaležni, ko sem jim v maternem jeziku delil zakramente.

»Vi pridigate v cerkvi za Osvobodilno fronto, zunaj pa govorite o komunizmu. Osvobodilna fronta ni božja beseda!«

Ob teh škofovih besedah so se razblinili lepi prividi iz življenja in delovanja partizanskega duhovnika. Pred mano je bil reakcionarni škof, ki je z debelo črto cerkvenega zakonika hotel prečrtati vsa dobra dela partizanskega duhovnika. V čigavo korist? V korist ostankov klerofašistične reakcije?

»Ali morda komunizem, tolikokrat slišana beseda s prižnice, ni božja beseda? Pa kolhozi, ali so to božje besede?«

»Mašujete lahko, pridigati ali deliti zakramentov pa ne smete!« je škof preslišal moje vprašanje. Zazdelo se mi je, da vidim prihajati domobranske kurate... klerikalne duhovnike... ustaše, ki so znali bolje ravhati z brzostrelko kot z monštranco... Vsi kažejo svojo jurisdikcijo in se mi režijo v obraz, in škofa ni sram pred resnico, ki stoji gola pred njim. Molčal sem in v srcu sklenil, da ne bom služil škofu, ki ga trpljenje slovenskega ljudstva ni premaknilo niti za ped z njegovih reakcionarnih stališč. Sklenil sem, da bom poslušal glas svoje vesti in svojega ljudstva.

»To je komunistični znak, komunistična zvezda!« je škof pokazal na titovko, ki je ležala na mizi, in me karajoče pogledal.

»To je znak boja za osvoboditev vseh narodov in znak naše svobode,« sem odvrnil. »V imenu te zvezde so šli milijoni ljudi v boj proti okupatorju. Ta zvezda je združila tlačene narode vseh petih kontinentov v odločen boj proti okupatorju in zatiralcem. Za to zvezdo so umirali in trpeli milijoni.« Škof pa je s skepsco gledal nanjo, na zvezdo vodnico iz suženjstva in svobodo, na zvezdo, ki je tudi jugoslovanske narode pripeljala v svobodo.

»Sedaj se bodo naši duhovniki lažje posvetili duhovnemu življenju, ko bodo razdeljena cerkvena in nadarbinska zemljišča,« je na to rekel škof. Spomnil sem se leta 1939. Takrat so me proglasili za heretika, ker sem, kot so rekli, zagovarjal tatvino. Torej je bil le dosežen delen preobrat.

Škofu sem omenil tudi pastirsko pismo, z dne 25. januarja 1945. Zanimalo me je ozadje tega pisma glede na njegovo nenavadno vsebino. Naslov pisma je bil *Osterbotschaft an die Geistlichen und Glaubiger der Diözese Lavant* ali Velikonočna poslanica za duhovnike in vernike Lavantinske škofije.

Škof mi je pojasnil, da se je pri njem osebno zglasil bundesfirer Steindl in mu dal sugestijo za javni suspenz partizanskih duhovnikov Lavantinske škofije.¹¹ Steindl je, kot kaže, navedel pastirska pisma Tomažiča, Rožmana in Congerija. Škof Tomažič je namreč posredno napadel Osvobodilno fronto in sodelovanje z njo prepovedal tako vernikom kot duhovnikom. Podobno je bilo s škofovsko konferenco marca 1945. Sklicjal jo je namreč Pavelić. Posledica je bilo pismo episkopata, ki ga je sestavila vlada Neodvisne države Hrvatske, dogmatsko pa jo je narekoval episkopat.

V katoliških stebrih se torej ni prav nič zamajalo, čeprav se je stavba civilne

proti ljudske hierarhije zrušila... Kako je lahko škof tako ohol proti duhovnikom, ki so dali vse od sebe, da rešijo narod in pravo evangelijsko krščanstvo?

»Poglejte, gospod Lampret, kako je partizanski pokret neprijazen napram Rimu,« je nadaljeval škof. »Ali ne čutite te osti proti Vatikanu?«

Odgovoril sem, da je s tem mišljena os Rim-Berlin-Tokio, in sebi čudil, kako malo političnega znanja ima škof. Papeški Rim je bil zanj enak fašističnemu Rimu, v vatinski državi je bilo zatočišče protiljudskih duhovnikov, vatikanska radijska postaja je zlivala gnojnico na Jugoslavijo. V Vatikanu so pisali vloge za dr. Friedricha Rainerja, tam se je širilo protiljudsko delovanje reakcionarne duhovščine, Vatikan je dajal blagoslov fašističnim osvajalcem. Motili so se potemtakem ljudski duhovniki, ki so mislili, da je v cerkveni hierarhiji le še nekaj od kapitalizma neokuženih elementov, motilo se je katoliško verno ljudstvo, ki je sledilo reakcionarnim direktivam mednarodnega in domačega klera...

»Potem sem se zmotil, sem bil napačno obveščen o stvari, oprostite!« sem vzkliknil.

Škof je vztrajal pri uradni vatikanski liniji, kar se tiče narodnoosvobodilnega gibanja.

»Župnijo lahko dobite, a se seveda ne boste mogli toliko politično udeleževati, ko pa se ne boste več politično udeleževali, boste dobili polnost posvečenstva,« je sklenil škof. Kako naj upravljam župnijo, če ne smem pridigati in deliti zakramentov? Za odpoved temu, kar mi je bilo najdražje nasvetu, naj bi dobil hribovsko faro, in to pod pogoji, ki jih ljudstvu in gibanju zvesti duhovnik ne more sprejeti. Prosil sem za župnijo in dobil negativen odgovor (kanon 139 cerkvenega zakonika). Poslovil sem se kot duhovnik brez popolne jurisdikcije, kaznovan v letu 1945, ko so jugoslovanski narodi dočakali svobodo in so bili borci odlikovani, trpeči pa so dobili zadoščenje. Kaznovan od škofa zato, ker sem se odzval klicu domovine in šel v boj za pravice delovnega ljudstva na podlagi božjega in človeškega prava.

Ustanovitev Cirilmetodijskega društva ● Še isto leto je Jože kot član glavnega odbora Osvobodilne fronte ustanovil prve zametke stanovske organizacije Cirilmetodijskega društva patriotičnih duhovnikov LRS. Dejavnost tega društva je brez dvoma eno najbolj revolucionarnih dejanj duhovnika Jožeta Lampreta, v katero je vložil vse svoje znanje in izkušnje, čeprav visoki kler pravil društva ni hotel priznati in društvo tudi ni bilo sprejeto v protokol ob sporazumu naše države z Vatikanom. Na sestankih Cirilmetodijskega društva se je že od vsega začetka postavljalo vprašanje socialnega zavarovanja duhovnikov; po ustavnem občnem zboru je bil ustanovljen podporni sklad za onemogle duhovnike. Maja 1951 je izšla uredba o socialnem zavarovanju duhovnikov v naši državi. Duhovniki so bili zelo veseli in so se obračali na ordinarije, naj čimprej uredijo pogodbo, toda po sedmih mesecih so zvedeli, da je to stvar posamezne škofovske konference. Takrat se je Cirilmetodijsko društvo ojunčilo in s predstavniki oblasti sklenilo pogodbo o socialnem zavarovanju za slovenske duhovnike. Dne 19. februarja 1952 je bila podpisana pogodba med predstavniki oblasti in Cirilmetodijskega društva, po kateri so bili člani društva zavarovani in deležni pravic iz socialnega zavarovanja po splošnem zakonu. To je bil v resnici praznik za vse člane društva. Naša država je bila prva na svetu, ki je izdala uredbu o zavarovanju duhovnikov priznanih veroizpovedi. Tako so bili duhovniki rešeni velikih skrbi ob morebitni bolezni, 56 duhovnikov pa je začelo dobivati starostno pokojnino. Ljudska oblast je priskočila na pomoč tudi pri plačilu prispevkov, tako da je vsak zavarovanec plačal le polovico. Po ustanovnem občnem zboru Cirilmetodijskega društva leta 1949 je bil tudi ustanovni občni zbor Zadruga katoliških duhovnikov. Namen zadruga je bil oskrbeti Cerkev in duhovnike z vsemi cerkvenimi in osebnimi potrebščinami. Takrat je bila preskrba še zagotovljena. Cerkev drugače ne bi mogla dobiti blaga za popravilo mašnih plaščev in drugih liturgičnih oblačil. To je bila velika zasluga zadruga za vse cerkve FLRJ. Članice zadruga so lahko postale tudi župnijske cerkve, če njihovi duhovniki niso bili člani Cirilmetodijskega društva.

Ustanovitelji društva so bili duhovniki, verski referenti NOV in POJ in politični aktivisti v času NOB.

Priprava za ustanovitev društva je bil sestanek v Oplotnici meseca septembra 1945. Nato so se vršili sestanki v Celju, v letu 1946 pa tudi v Mariboru. Za vso primorsko duhovščino pa je bil prvi večji sestanek v Ajdovščini leta 1947.

Iniciativni sekretariat duhovnikov članov OF Slovenije pri IO OF Slovenije je bil prvi začetek stanovskega duhovniškega društva, ki je skliceval sestanke po raznih okrajih, poslal delegacijo k papeževemu nunciju Hurleyu v Beogradu in mu izročil spomenico, v kateri patriotična duhovščina zahteva odstranitev ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana kot ordinarija ljubljanske škofije. Sekretariat je po svoji delegaciji tudi zahteval ukinitvev suspenzov nad partizanskimi duhovniki in protestiral proti prepovedi takratnega glasila Bilten.

Takoj po ustanovitvi društva je začelo izhajati društveno glasilo Nova pot², ki je že obhajalo 10-letnico svojega izhajanja. Novi poti se je pridružil še Organizacijski vestnik³.

V tretji točki društvenih pravil je zapopaden ideološki program društva. Predvsem je poudarjena dolžnost varovanja pridobitev NOB.

Resolucije in akcije: na vseh društvenih sestankih se je obsodilo vojnega zločinca dr. Gregorija Rožmana in izdajalsko duhovščino. Člani so zahtevali, da se pokličejo pred cerkveno sodišče vsi duhovniki, ki so bili obsojeni pri ljudskih sodiščih.

Patriotične akcije so bile dvojne, materialne in idejne. Materialne: nabiralne akcije za poplavlence in druge žrtve raznih vremenskih nezd in v Makedoniji, na Nizozemskem, Štajerskem, Primorskem itd. Člani so zbirali za slovenski kulturni dom v Trstu, podpisovali ljudsko posojilo itd. Idejne akcije: množična akcija za pravično rešitev tržaškega vprašanja, zahteva po izročitvi vojnega zločinca Artukovića, protest proti atomski oborožitvi, zbiranje podpisov za odvezo od ekskomunikacije tov. Bajta in Lampreta (od 1.000 duhovnikov v Sloveniji je podpisalo to spomenico 666 članov in nečlanov).

Redni letni proslavi: julija dan vstaje slovenskega naroda, novembra proslava dneva republike. Poučni izleti v ostale republike, doslej Makedonija, Beograd z okolico in AP Vojvodina. Povezava z bratskimi duhovniškimi društvi vseh veroizpovedi.

Interno ideološko delo: redni sestanki (štiri leta) z določenimi temami. Prirejanje stanovsko pastoralnih, socialno-političnih in organizacijskih tečajev, na katerih predavajo poleg članov tudi znani politični delavci (dr. Potrč, Regent, Majhen in drugi). Na vse sestanke in prireditve so vabljeni redno zastopniki oblastnih in političnih forumov.

Stalno prizadevanje društva za pridobitev novih članov, posebno mlajših. V ta namen se vršijo tudi tečaji za bogoslovce.

V okviru društva obstaja društveni pevski zbor, ki goji religiozno, narodno in partizansko pesem.

Zadruga katoliških duhovnikov FLRJ, ki je edinstvena med katoliškimi duhovniki v celi državi, uspešno deluje in nudi svojim članom in cerkvam za bogoslužje potrebne predmete. Močna je tudi njena založniška dejavnost. Zadnja leta je izdala nad 80.000 slovenskih katoliških molitvenikov.

Naši načrti:

Nadaljevati z ideološko-politično prevzgojo svojih članov na rednih sestankih, proslavah in tečajih. Člane opozarjati s sodobnimi članki v naših glasilih na aktualne domače in tuje probleme. Nuditi v pokrajinskih knjižnicah članom potrebno literaturo.

Nadaljevati z izvajanjem letnega programa, ki naj nudi teme in material za predvajanje na sestankih in raznih prireditvah.

Poživiti akcijo za vstop članov društva v družbene organizacije tako v SZDL Slovenije, RK in kmetijske zadruge.

Še bolj dosledno utrjevati zvezo z ljudsko oblastjo in z njo sodelovati, vestno in dosledno izpolnjevati državljanske dolžnosti, da bodo člani vzgled vsem svojim vernikom, ki jim hočejo društveni člani kot zvesti sinovi socialistične domovine pomagati z nasveti v duhovnih in materialnih vprašanjih.

Pridobivati čim več mlajših duhovnikov za društvo.

Podpirati vsako akcijo, ki se izvaja v naši socialistični domovini za utrditev miru v svetu.

Dosledno hočemo podpirati vsak upravičen boj za socialne in nacionalne pravice naših bratov v zamejstvu.

Društvo se hoče boriti proti vsem poizkusom oživljanja in delovanja ostankov nacifašizma v svetu.

Poglobiti hočemo in utrditi meddruštvene vezi z ostalimi bratskimi stanovskimi organizacijami.

(Jože Lampret)

OPOMBE

¹ Arhiv Marije Dornik.

² Društveno glasilo Nova pot je izhajalo od leta 1949.

³ Organizacijski vestnik Cirilmetodijskega društva katoliških duhovnikov LRS je izhajal od leta 1950.

Morda res moja kratka izvajanja striktno ne bodo v najtesnejši povezavi z materijo, ki so jo danes obravnavali tov. predsednik in ostali diskutanti. Mislim pa, da bo to kratko poročilo vsaj indirektno spadalo v okvir današnjega plenuma. Kot član G.O. OF Slovenije sem že dalje časa v sredi gibanja Slovenske patriotične družine, zato bi vam rad, tovariši in tovarišice, na kratko prikazal začetek in razvoj organizacije patriotičnih duhovnikov v L.R.S. Mnogi izmed njih so tudi člani naše politične organizacije OF.

Ne bom se oziral nazaj niti v ono mračno preteklost predaprilske Jugoslavije, v kateri je bila Slov. katoliška duhovščina enotno – uniformirana organizirana v reake. klerikalni meščanski stranki, tudi ne bom obračal najbolj popackane strani zgodovine Slo. kat. klera, specialno še v takratni takozvani ljubljanski provinci za čas NOB-a. Slovensko delovno ljudstvo je z revolucionarno gesto in z gnevom v duši obrnilo ta list slovenske zgodovine.

Po zaslugi naših jugosl. delovnih množic se je odprla nova stran zgodovine naših narodov, ki dvigajo domovino iz ruševin, celijo globoke rane, ki jih jim je zadal okupator. Iz ruševih smo se pognali v ustvarjalnem poletu v ... (nečitljivo, op. uredništva) naše petletke – k sredstvu, ki vodi vse delovne ljudi Jugoslavije v socializem, to je v srečnejšo in lepšo bodočnost. Milijonske množice so se vključile v to velikansko delovno akcijo. Tudi mi, patriotični duhovniki, hočemo tem velikim prizadevanjem naših delovnih ljudi po svojih močeh doprinesiti vsaj mali drobec. Po zaslugi IO OF in z njegovo pomočjo smo ustvarili prve zametke naše današnje slovenske organizacije, t.j. Cirilmetodijskega društva katoliških duhovnikov L.R.S. Buren začetek je bil v takozv. Inicijativnem sekretariatu duhovnikov članov OF pri IO OF, ki je tudi izdajal svoje glasilo »Bilten«.² V tem glasilu smo ... (nečitljivo, op. uredništva) in sicer v resolucijah, vse protiljudsko delovanje gotovega dela našega klera, tako za čas NOB kakor tudi po vojni.

Večji del visokega cerkvenega klera je sovražno gledal na te prve početke našega gibanje. Rim pa je »Bilten« celo prepovedal. Kljub temu pa je »Bilten« normalno zaključil svoje življenjsko delo. Lansko leto v septembru se je vršil v Ljubljani ustanovni obč. zbor našega stanovskega društva, ki ima v svojih pravilih poleg religioznega namena še tele cilje: Boriti se dosledno proti vsaki zlorabi vere v reakcionarne politične namene. Ceniti pridobitve NOB-a in jih skrbno čuvati, tako predvsem nacionalno svobodo, bratstvo in enotnost ter enakopravnost jugoslovanskih narodov, prizadevati si, da se vključijo vsi patriotični duhovniki v OF Slovenije.

Ob priliki obč. zbora so bili člani izvršilnega odbora društva sprejeti pri tov. predsedniku vlade Miha Marinku. Društvo je nadalje poslalo posebno delegacijo k papeževemu nunciju oziroma zastopniku vatikanske države, ki mu je izročila spomenico. V njej so bile izražene želje slov. kat. patriotične duhovščine in dani nasveti za sodelovanje predstavnikov cerkev v Jugoslaviji s predstavniki ljudske oblasti. Delegacija ni dosegla nikakega pozitivnega uspeha.

Ko je celovski škof ob priliki volitev v Avstriji raztegnil dekret o ekskomunikaciji za člane in sodelavce demokratične fronte, katera je edina dosledno zastopala interese Slovencev na Koroškem, je patriotična duhovščina v Sloveniji energično protestirala na svojih zborovanjih proti taki zlorabi vere, na vseh okrajnih sestankih so se sprejemale protestne resolucije, ki jih je podpisao nad 300 kat. duhovnikov.

Po okrajih se redno vrše – skoraj mesečno, sestanki članov, število članstva narašča. Ko se je organizacija utrdila, smo si zaželeli, da osebno po delegaciji pozdravimo genialnega voditelja naših narodov tov. Maršala Tita. Prošnja je bila uslišana. Vsem delegatom bodo ostali ... (nečitljivo, op. uredništva) v spominu trenutki, ki smo jih preživeli v njegovih sredi.³

Ob priliki zadnjih volitev v KLO so mnogi člani društva tudi aktivno sodelovali. Očividno se je zmanjšalo ob tej priliki negativno delovanje zadnjega ostanka protiljudske duhovščine.

Danes šteje društvo že nad 400 članov. Izdaja svoj mesečnik »Nova pot«. Priznamo, da nismo še zajeli v društvo več kot polovice slo. kat. duhovščine; vemo nadalje tudi, da naše vrste še niso prečiščene. Znano nam je tudi; da še gotovi del novega kat. klera z neprijaznim obrazom gleda na naš pokret in kuje proti njemu naklepe. To nerazpoloženje do društva so ti visoki cerkveni dostojanstveniki pokazali ob priliki, ko jim je prip. odbor društva predložil osnutek pravil v potrditev. Razen ene častne izjeme ni nihče pravil potrdil ali vsaj pismeno izjavil, da jih bo toleriral.

V vseh članih našega društva hočemo gojiti globoko patriotično zavest. Podpirati našo enotno politično organizacijo, ljudsko fronto in naše drž. politično vodstvo pri izgradnji lepše, srečnejše bodočnosti.

V predstoječi volilni kampanji, kakor tudi na dan volitev, se bodo kat. patriotični duhovniki zvesto držali gesla volilnega razglasa F.L.R. Jugoslavije.

Vse za srečo in napredek, za nerazdružno bratstvo in enotnost narodov Jugoslavije, za miren razvoj in zmago socializma.

(Jože Lampret)

OPOMBE

¹ Arhiv Marije Dornik

² Mesečnik Bilten, glasilo slovenskih katoliških duhovnikov – članov Osvobodilne fronte (urednik: Viktor Merc), je koncilska kongregacija v Rimu prepovedala 12. aprila 1949.

³ Z maršalom smo se pogovarjali o problemih duhovnikov. Dejal je: »Oblast ne namerava trgati duhovščine od Rima. Če se govori o narodni cerkvi in ljudski duhovščini, je mišljeno to, da mora biti duhovščina tam, kjer je ljudstvo, in mu po svojih močeh pomagati.« (Nove poti, december 1952.)

Cirilmetodijsko društvo kat. duhovnikov LRS, Okrajni odbor Trbovlje

štev. 6/1953

Trbovlje, 19. 1. 1953

Tovariš

Jože Lampret

sekretar Verske komisije pri Pred. Vlade L.R.S.

13 članov in 1 simpatizer Cirilmetodijskega društva trboveljskega okraja, zbrani na okrajnem sestanku v Trbovljah na dan petdesetletnice Tvojega rojstva, dne 19. 1. 1953, Ti k temu jubileju iskreno čestitamo in Te iskreno pozdravljamo. Želimo Ti pri Tvojem delu v novem letu in vseh naslednjih letih Tvojega življenja še obilo uspeha pri Tvojem za nas tako potrebnem in koristnem delu ter še mnogo, mnogo veselih, srečnih, zdravih in zadovoljnih dni.

Mi poznamo Tvoje zasluge za našo cerkev, domovino in naš stan in jih bomo znali ceniti. Zahvaljujemo se Ti za mnoga dovoljenja, ki si nam jih oskrbel, za neprilike, ki si nas jih obvaroval, za velike zneske, ki si jih izposloval za naša cerkvena popravila in mesečne podpore. Tako prejema v našem okraju 15 članov mesečno din 52.000, kar je zneslo lansko leto 624.000 dinarjev. Vem, da je Tvoje delo naše socialno zavarovanje, ki si ga poslužujemo od marca lanskega leta in da bi nikdo ne mogel pri njem doseči takih ugodnosti, kot si jih za nas dosegel ravno Ti. Vemo, da je v Sloveniji pripravljen teren za sporazum med Cerkvijo in državo predvsem po Tvoji zaslugi. Vse to si mogel doseči za naš stan in našo vero le Ti, ki se že 30 let boriš na strani proletariata proti izkoriščanju, za zmago, pravico in vlado delovnega ljudstva, za domovino, za socializem.

Naše Cirilmetodijsko društvo si ustanovil s tovariši zato, da nam kažejo jasno pot v današnjih dneh, kako se mora in tudi more duhovnik in katoličan boriti z delovnim ljudstvom za nov socialističen red, ki bo zopet v skladu s krščanskimi gospodarskimi načeli. Obljubljamo Ti, da bomo vedno korakali po Tvojih stopinjah in korist naše velike domovine in v korist novega procvita naše cerkve pri nas.

Ko se vsega tega spominjamo, nas še bolj boli, da Te naša cerkvena oblast ne razume in Ti noče popraviti krivice, po kateri si bil cerkveno obsojen med NO borbo 1943. leta. Zagotavljamo Ti, da ne bomo mirovali prej, dokler se to ne popravi in ne dobiš zadoščenja.

Iz vsega srca Ti pošiljamo iz revolucionarnih Trbovelj, v katerih si bil leta 1929 sam rudar, svoje voščilo: še na mnoga leta!

(Šmon Franc)²

OPOMBI

¹ Arhiv Marije Dornik.

² Dva podpisa nečitljiva.

I mamo čast, da Vam v imenu 283 slovenskih katoliških duhovnikov-članov OF in po sklepu zadnje seje Iniciativnega sekretariata duhovnikov-članov OF pri Izvršnem odboru Osvobodilne fronte Slovenije izročamo sledečo spomenico:

V zgodovini slovenskega naroda so mnogi katoliški duhovniki pomagali svojemu ljudstvu na vseh področjih javnega življenja in ustvarjanja. Kot takšne na primer pomni slovenski narod lavantinskega škofa Antona Martina Slomška, sociologa in pionirja združne misli Janeza Evangelista Kreka, pesnika Simona Gregorčiča, politika Andreja Einspielerja, goriškega nadškofa Franca Sedeja in druge. Vendar se je v bližnji preteklosti lik takšnega duhovnika izmaličil, ko se je večina slovenske katoliške duhovščine po svojih predstavnikih spečala z diktatorskimi in reakcionarnimi režimi versajske Jugoslavije, s čimer je pripravila pot naci-fašizmu in zasedbi naše domovine.

Leta okupacije, ko je okupator preganjal naš narod, množično ubijal, vodil v internacije, požgal domove, rušil cerkve, so razkrila izdajstvo te protiljudske klike duhovnikov, ki so s škofom dr. Gregorijem Rožmanom na čelu sodelovali z okupatorji. Očetje izdajalskih kvizliških formacij v Sloveniji so ti protiljudski duhovniki. Za bratomorno klanje so se zlorabljele verske svetinje, moralna avtoriteta cerkvenih predstavnikov, katoliške tiskarne in tisk. Vse to se je godilo brez kakršnih koli nasprotovanj s strani Svete stolice, nasprotno se je dajala moralna opora.

Doslej je bilo ugotovljeno, da je bilo v Sloveniji dvainpetdeset katoliških duhovnikov v službi italijanske obveščevalne službe in devet duhovnikov v službi Gestapa. Komisija za ugotavljanje zločincev in njihovih pomagačev je proglasila za vojne zločince osem in petdeset slovenskih duhovnikov z ljubljanskim škofom dr. Gregorijem Rožmanom na čelu. Ves dokazni material o njihovih zločinih je na razpolago javnosti, saj so bili številni procesi obravnavani na javnih razpravah pred ljudskimi sodišči.

Po osvoboditvi je del slovenske duhovščine nadaljeval z delom proti ljudstvu in proti novi državi. Samo do konca prejšnjega leta se je zagovarjalo pred ljudskimi sodišči pet in dvajset duhovnikov zaradi ilegalnega delovanja, dvajset duhovnikov zaradi sabotaže, protiljudske propagande in nemorale. Ob vsaki obliki sovražnikovega dela na našem ozemlju se razkrije povezanost s protiljudskimi duhovniki.

Če raziskujemo vzroke, kaj je do tega privedlo, moramo ugotoviti poleg ostalih vzrokov tudi moralno podporo, ki so jo čutili ti duhovniki pri višjem cerkvenem vodstvu. V tem je tudi vzrok občutnega pomanjkanja duhovnikov v dušno pastirski službi, saj je dvesto duhovnikov skupaj z dr. Gregorijem Rožmanom sramotno pobegnilo s krvavim okupatorjem v tujino. Na žalost ugotavljamo, da se takšna moralna opora protiljudskim elementom daje tudi po vojni.

O tem nas prepričujejo sledeča dejstva:

Čeprav je Komisija za ugotavljanje vojnih zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev na podlagi tehničnih dokazov proglasila dr. Gregorija Rožmana za vojnega zločinca in ga je tudi ljudsko sodišče na javnem procesu proti vojnim zločincem in izdajalcem Rupniku, Rösenerju, Rožmanu, Kreku, Vizjaku in Hacinu v odsotnosti obsodilo, še do danes ni imenovala Sveta stolica krajevnega ordinarja za ljubljansko škofijo. Tudi radio Vatikan je v eni izmed svojih emisij čestital letošnjemu godu ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana. Slika tega vojnega zločinca še danes visi ostentativno v prostorih škofijskega ordinariata v Ljubljani. Po nekaterih cerkvah je še danes na običajnem mestu napis: Pro antistito nostro Gregorio. To, da Sveta stolica še v kljub dokazom ni rešila tega vprašanja, nas – ljudske duhovnike – ne samo žali, ampak nas navdaja z ogorčenjem, zakaj se s tem daje moralna potuha protiljudskim elementom, se zanikajo slavne pridobitve narodno-osvobodilne borbe, za kar je v Jugoslaviji padlo 1.700.000 rodoljubov, se ne obsodi izdajalcev domovine, in se ne stori vse, da bi se uredili odnosi med Cerkvijo in državo FLRJ.

Na mesto generalnega vikarja in pomožnega škofa je bil na ljubljanskem ordinariatu postavljen Anton Vovk, ki nadaljuje s protidržavnim delom svojega prednika. Vsej javnosti je znano in dokazano, da se na škofijskem ordinariatu bere protidržavna literatura, da se sestajajo v prostorih tega ordinariata ilegalni kurirji raznih obvešče-

valnih centrov v tujini. Napredni bogoslovci ljubljanskega bogoslovja izjavljajo, da jim pomožni škof Anton Vovk brani in ovira delovanje v ljudskih študentskih organizacijah. Pomožni škof Anton Vovk pomaga duhovnikom, ki so med narodno-osvobodilno vojno zagrešili izdajo nad svojo domovino in mnoge ostudne zločine, pred ljudsko oblastjo zakriti sledi zločinov. Duhovnikom pošilja okrožnice in sklicuje sestanke, na katerih se razpravlja z duhovščino o prijavi dohodkov za davčno odmero in se sveteje, da naj se ogoljufa ljudsko oblast. Tako se je med drugimi vršil 25. V. 1948 sestanek v ljubljanskem škofijskem dvorcu, kjer so duhovniki mesta Ljubljane sklenili, da se vodi dvojno knjigovodstvo in se osnutki davčnih prijav pošiljajo na ordinariat v kalkulacijo, da bi se tako po enotnem sistemu znižala prijava dohodkov. Legalna revizija, ki jo je izvršila ljudska oblast o finančnem poslovanju ordinariatov, je odkrila denarne in valutne malverzacije, s čimer so odgovorni cerkveni faktorji protizakonito odtegovali denar iz krogotoka z namenom, da ga lahko nekontrolirano nudijo družinam belogardističnih izdajalcev. Takšno ravnanje tudi upravičeno kvarno vpliva na podrejene duhovnike, kot to izjavlja na procesu duhovnikov Savelli:

»Kadar sem bil v škofiji, sem poslušal samo izjave proti ljudski oblasti. Razen tega sem vseskozi dobival iz škofije navodila, ki nujno niso bila v skladu z linijo ljudske oblasti in sem moral hočeš nočeš tudi sam delati v škodo izgradnje socializma.«

Vse to protiljudsko in protidržavno delovanje generalnega vikarja Antona Vovka je bilo objavljeno v slovenskem časopisju in Biltenu, tako da mora biti znano Vaši Ekscelenci, toda stvar se je nadalje tolerirala, to se pravi, da se je podpirala takšna smer delovanja pomožnega škofa Antona Vovka in moralno kvarno vplivala na mnoge podrejene duhovnike.

Po smrti dr. Ivana Jožefa Tomažiča, ordinarija lavantinske škofije, je bil imenovan za njenega apostolskega administratorja dr. Maksimilijan Držeknik. S tem tudi v lavantinski škofiji ni dokončno urejeno vprašanje krajevnega ordinarija. Vsa ta imenovanja bodisi pomožnih škofov, bodisi apostolskih administratorjev, so se izvršila od strani Svete stolice brez znanja in privoljenja naše zakonite oblasti, vsled česar ta oblast imenovanih ne priznava. Kaj to pomeni in kakšne so posledice za delo Cerkve v naši domovini, je razumljivo: to je nadaljevanje zločinske linije dr. Gregorija Rožmana, negacija pridobitev narodno-osvobodilne borbe, direktno naperjen akt proti upoštevanju in avtoriteti sedanje zakonite oblasti, borba proti novi stvarnosti in moralna podpora tistim protiljudskim in proti državnim elementom med duhovniki, ki se kot imperialistični špijoni in kot saboterji obnove in izgradnje porušene domovine še nadalje izživljajo.

Odkrito protislovensko politiko vodijo na našem nacionalnem ozemlju ordinariji izven sedanjih meje LR Slovenije.

Krški škofijski ordinariat v Celovcu pričenja odkriteje sodelovati z novimi netilci nacionalnega sovraštva na Koroškem, da bi pripomogel tistim nacističnim in šovinističnim elementom, ki poskušajo onemogočiti pravilno rešitev nacionalnega vprašanja koroških Slovencev. Nočejo brati in prepovedujejo maše zadušnice za Slovence, ki jih je nacizem izgnal iz rodne zemlje, dajejo zatočišče vojnim zločincem kot n. pr. dr. Gregoriju Rožmanu in Šariću, se udeležujejo strankarskih političnih prireditev avstrijskih šovinističnih strank, ob obletnici krivičnega plebiscita naročajo tudi v slovenskih župnijah obvezno zvonjenje, premeščajo slovenske duhovnike v nemške župnije in obratno, s čimer sodelujejo pri ponemčevanju našega življa, ne oznanjajo vere v materinskem jeziku ter naročajo odstranitev napisov s spomenikov padlih borcev narodno-osvobodilne borbe.

Duhovniki–člani OF, vseljdske organizacije slovenskega naroda, so na svojih konferencah odločno obsodili in z lastnimi podpisi potrdili, da so proti takšnemu ravnanju škofijskega ordinariata v Celovcu, ker kot verni sinovi svoje domovine ne morejo stati ob strani, če del našega malega naroda še vedno trpi preganjanje in se mu onemogoča celo oznanjevanje Evangelija v materinem jeziku.

Proti slovenskemu narodu je zagrešil težke zločine tudi goriški nadškof Carlo

Margotti. Zatiral je slovenski jezik v cerkvi in šoli, javno podpiral Mussolinijev fašistični režim, največjega zatiralca nacionalne svobode Slovencev v Julijski krajini, in tudi po vojni pričel sistematično nadaljevati s svojim profašističnim delom. Izdal je za svoje vernike pastirsko pismo v slovenskem jeziku, v katerem obsoja vse socialistične sisteme. Imenoval je s svojega sedeža, ki je še za enkrat izven meja FLRJ, apostolskega administratorja za k FLRJ priključene dele Slovenskega Primorja kot n. pr. dr. Franca Močnika, ki ga je slovensko ljudstvo kot apostolskega administratorja zaradi njegove protidržavne dejavnosti izgnalo iz države. Ta bivši apostolski administrator je bil velik nasprotnik našega gibanja v okviru Osvobodilne fronte. Predsedniku in tajniku takratnega pripravljalnega odbora duhovnikov-članov OF za Slovensko Primorje je zagrozil s suspenzom, če takoj ne odloži svojih političnih funkcij.

Tu se postavlja vprašanje, zakaj se ne bi ustanovila nova cerkvena enota na ozemlju Slovenskega Primorja, ki je priključeno k FLRJ? Imenovanje ordinariata v tej novi cerkveni enoti, ki podpira napore ljudske oblasti, bi mnogo pripomoglo pri ureditvi odnosov med Cerkvijo in državo. To bi koristilo tudi urejenemu cerkvenemu življenju v tej pokrajini.

Izjavljanje ordinariatov o lojalnosti do ljudske oblasti – delegacija duhovščine ljubljanske škofije meseca julija 1945 – so le prazne in hinavske fraze, plašč za protidržavno delovanje, s čimer se grobo krši spoštovanje zakonite oblasti na podlagi naročila Sv. Pavla Rimljanom: »Vsak človek bodi višjim oblastem pokoren, ni je namreč oblasti razen od Boga, in te, ki so od Boga postavljene. Kdor se postavlja proti oblastem, se upira božji naredbi... Zato se je treba pokoravati, ne samo zaradi strohovanja, ampak tudi zaradi vesti.« (Rim. 13, 1–5.)

Že v stari Jugoslaviji so se preganjali tisti duhovniki, ki se niso strinjali, da bi se vera zlorabljala v reakcionarne politične namene. Ta gonja se je poostрила proti tistim duhovnikom, ki so se odločili, da bodo v vrstah narodno-osvobodilne vojske v službi svojemu narodu. Dr. Gregorij Rožman je pošiljal duhovnike za vojne kurate v kvizlinške edinice, zaprisegel domobrance, vse partizanske duhovnike pa je suspendiral na ozemlju svoje škofije. Suspenz izdajalskega škofa nad partizanskim duhovnikom lavantinske škofije Lampretom Jožetom je še v veljavi. Duhovnik Lampret Jože si je nakopal iregularnost s tem, ker je po osvoboditvi 1947 maševal na teritoriju ljubljanske škofije. Vloga za odvezo, ki jo je že lavantinski škofijski ordinariat pred 6 meseci vložil pri Sv. koncilski kongregaciji, še do danes ni rešena.

Ob tolikšnem pomanjkanju duhovnikov v dušnem pastirstvu, ljudskim duhovnikom ne dajejo župnijska in katehetska mesta, odbija se podelitev kanonične misije, izdajanje celebratov in se jih po dolgem moledovanju premešča v zakotne župnije. Visoki kler prav tako ščiti tiste duhovnike, ki so obsojeni od ljudskega sodišča, ker na njihova mesta imenuje vikarje-namestnike in ne razpisuje župnij.

Dočim se ta vprašanja namerno počasi rešujejo, se jim mudi, da obsodijo glasilo duhovnikov-članov OF »Bilten«. To je izrazil akt sovražnosti proti pridobitvam narodno-osvobodilne borbe, proti ljudski oblasti in proti prizadevanju poštenih, patriotičnih slovenskih katoliških duhovnikov, ki so člani OF, in mnogih njihovih simpatizerjev, ki širom Slovenije obiskujejo konference duhovnikov z namenom, da bi se prekinilo s protiljudsko cerkveno politiko.

Dekret koncilске kongregacije o prepovedi »Biltena« ima izključno reakcionarno političen značaj in ga smatramo kot neuspeh manever višjega klera proti našim naporom za sodelovanje z ljudsko oblastjo. V dekretu so nanizane samo pavšalne trditve kot n. pr.: da list uči krivo vero, ruši cerkveno disciplino in sramoti cerkveno hierarhijo. Vsa ta podtikanja se ne oslanjajo niti na en sam citat imenovanega lista, navajajo se le posamezne številke »Biltena« brez navedbe citatov kot dokazilnega materiala.

Vsi članki v »Biltenu« so političnega značaja in se ne dotikajo niti najmanj obstoječih moralnih in verskih dogem. Prav tako niso rušili cerkvene discipline ne kot take, ampak so žigosali nezdrav proti-evangeljski človeški element v Cerkvi. Če so

avtorji tega znanega dekreta mnenja, da se s konstruktivno kritiko človeškega elementa v Cerkvi ruši cerkvena disciplina, potem negirajo poizkus reform, ki so bile že večkrat v cerkveni zgodovini in jih je Cerkev tudi podprla (Sv. Frančišek Asiški). V smislu kanona 1399 t. 6. se prepovedujejo knjige, ki skušajo podreti cerkveno disciplino, s tem pa niso prepovedane knjige, ki napadajo katerikoli cerkveni zakon, ampak le tiste, ki napadajo kako temeljno točko cerkvene discipline (dr. A. Odar: Cerkevne določbe o tisku). Članki v »Biltenu« niso napadali niti enega niti drugega. Knjiga ali spis bi podiral cerkveno disciplino takrat, ako bi pisal proti pokorščini do papeža ali bi tajil škofovo oblast v škofiji ali napadal duhovščino kot tako itd. Glasilo duhovnikov-članov OF ni zanikalo škofovske oblasti, ampak je zanikalo izvrševanje te oblasti v osebah škofov, vojnih zločincev in protiljudskih duhovnikov. S tem je »Bilten« pozitivno ustvarjalno delo.

Dekret nadalje pavšalno trdi, da je »Bilten« sramotil cerkveno hierarhijo (probris *afficere*). Po interpretaciji že citiranega kanona se prepoveduje le knjiga ali spis, ki namerno sramoti cerkveno hierarhijo kot tako ali kleriški ali duhovniški stan. Torej zakonodajalec zahteva dvojje: da je to sramotenje namerno in da se sramoti ustanova kot taka. Interpretatorji kanonskega prava celo dopuščajo možnost, da knjiga ali spis ni prepovedana, če sramoti le posamezno osebo ali celo posamezno ustanovo ali poedini red. Tako se torej tudi pisci člankov v »Biltenu« v tej točki niso prekršili proti kanonu in celotna vsebina ne more biti inkriminirana materija za izvajanje sankcij po kanonu 1399, t. 6.

Začudenje vzbuja, da je pri prepovedi »Biltena« bil potreben poseg Sv. koncilске kongregacije, ko bi vendar lahko vse preventivne mere podvzeli po kanonu slovenski ordinariji sami. Ti bi pa seveda prišli v nasprotje s svojim stališčem, ki so ga zavzeli do OF kot n. pr. lavantinski škofijski ordinariat, ki je v »Sporočilih« izjavil, da ne ovira vstopa v to organizacijo. Če torej ordinariji dovoljujejo ustno propagiranje programa OF, zakaj se ne bi smel razširjati pismeno. V primeru prepovedi bi ti morali prvi odgovarjati pred Sv. stolico za nemarno izvrševanje svojih dolžnosti.

»Bilten« ni verski list, ampak izrazilo stanovsko-političen list, glasilo duhovnikov-članov OF in njihovih simpatizerjev. Zato je dekret političnega zastraševanja, poizkus, kako tudi na ta način razbiti številno in enotno fronto ljudskih duhovnikov v LR Sloveniji in dati moralno oporo delovanju protiljudskih in protidržavnih elementov. Iz zgoraj navedenih razlogov, kot tudi zaradi neobičajne dostave dekreta, ne smatramo in ne bomo smatrali tega dekreta za obveznega.

Zaradi ugotovitve verodostojnosti dekreta smo bili prisiljeni, da smo ga odstopili Ministrstvu za zunanje zadeve vlade FLRJ v nadaljnji postopek.

Duhovniki-člani OF so poleg zgoraj navedenega obsodili na svojih konferencah tudi lažno poročanje vatikanske postaje v slovenskem jeziku o resničnem položaju v Sloveniji. Tako je poročal n. pr. radio Vatikan: »Iz zanesljivih virov prihajajo vesti o strašnem stanju Katoliške Cerkve na Slovenskem. Zdi se, da se polagoma uresničuje neobjavljeni del petletke in sicer izkoreninjenje katoliške vere v Jugoslaviji...«

Politično organizacijo duhovnikov-članov OF skuša pokazati kot poizkus, da bi se ustanovila narodna cerkev. Člane OF in člane Iniciativnega sekretariata duhovnikov – svoje sobrate, blati z najbolj žaljivimi klevetami. Tako obrekuje in lažno poroča, da »Bilten« prinaša resolucije, podpisane od vseh navzočih duhovnikov, ne da bi kdo prijel za pero. S tem poizkuša lažno potvoriti dejstvo, da duhovniki ne samo s svojo prisotnostjo, ampak tudi z lastnoročnimi podpisi obsojajo protiljudsko in protidržavno delovanje.

Proti temu dvestotriinosemdeset duhovnikov-članov in simpatizerjev OF na ozemlju LR Slovenije najodločneje protestira. Da bi v korist Cerkve in države odpravili vse te napake, bi želeli, da se v cerkveni politiki naredi temeljit preokret, zlasti še v naši državi, to je v tisti ljudski državi, ki z vsemi silami gradi socializem. Dosedanje politično nasprotovanje s strani protiljudskih visokih cerkvenih krogov narodno-osvobodilnemu gibanju in ljudski oblasti je povzročilo že nešteto zločinov izdajalcev in

velikansko duševno in materialno škodo našemu ljubljensmu narodu, kakor tudi oznanjevanju čistega evangelijskega nauka in nam nesebičnim oznanjevalcem Njegove resnice, ki je za njo na križu umrl. Mi duhovniki na podeželskih župnijah občutimo, kakšne posledice rodi protiljudska cerkvena politika pri našem delu in pri izvajanju programa Ljudske fronte, ustvarjanju socializma, ki ga zavestno in z vso požrtvovalnostjo gradi tudi večina naši vernikov. Iz teh razlogov bi želeli, da bi se izvedli naslednji ukrepi:

1. Sv stolica naj ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana odstavi z mesta ordinarija, ker je zagrešil zločine narodnega izdajstva, sramotno zapustil svoje vernike, pobegnil z okupatorjevo vojsko in še v inozemstvu nadalje hujska proti zakonitemu javnemu redu v FLRJ. S tem se je tudi pregrešil proti predpisom cerkvenega zakonika.

2. Na mesta ordinarijev in apostolskih administratorjev na nacionalnem ozemlju Slovenije se naj imenuje takšne duhovnike, ki uživajo zaupanje ljudske oblasti in ki bodo iskreno podpirali napore ljudske oblasti pri obnovi in izgradnji naše neodvisne domovine. Takšen ukrep bi mnogo koristil pri ureditvi religioznega življenja in pri izboljšanju odnosov med Cerkvijo in državo.

3. Potrebno bi bilo, če bi blagovolila Vaša ekscelenca z visokega mesta ukreniti, da bi škofijski ordinariati pozvali na odgovornost tiste duhovnike, ki so se pregrešili proti ljudstvu in državi in bili obsojeni pred ljudskimi sodišči.

4. Odveže naj se suspenza in iregularnosti partizanski duhovnik Jože Lampret, kot se naj prepreči, da se ne bi poskušalo partizanske ljudske duhovnike moralno zlomiti s posebnimi šikanami s strani protiljudske duhovščine.

5. Prekliče naj se dekret o prepovedi »Biltena«, s čimer se popravi krivica in se dokaže, da ima višja cerkvena oblast željo in voljo lojalno sodelovati z zakonito državno oblastjo in z vseljudskimi organizacijami, kot je to Ljudska fronta.

6. Radio Vatikan naj preneha poročati lažne vesti o položaju v FLRJ in LR Sloveniji.

7. Vaša ekscelenca naj podpre naše napore, ki jih vlagamo v sodelovanju z ljudsko oblastjo pri izgraditvi novega družbenega reda, socialistične domovine. Le to smatramo za edino pravilno pot do ureditve odnosov med Cerkvijo in LR Slovenijo.

Ob tej priložnosti izrekamo svoje globoko spoštovanje v upanju, da se bodo naše pravične zahteve izpolnile in bomo s tem skupno koristili Cerkvi in naši domovini.

Ljubljana, dne 27. 6. 1949.

Delegacija Iniciativnega sekretariata duhovnikov-članov
OF

pri IOOF Slovenije:

Bajt Anton l. r., Rojh Janko l. r., Pavlič Stanko l. r.,
Merc Viktor l. r., Lampret Jože l. r.

Dr. Josip Edgar Leopold Lavov in Jože Lampret v času, ko je Jože iz hrvaščine prevajal Edgarjevo knjigo Pleterje in partizani. Knjiga je v slovenščini izšla leta 1953 v Ljubljani v založbi Naš tisk s podnaslovom Spomini 1941–1945 in leta 1977 v ponatisu pri mariborskih Obzorjih.

Pleterje, 29. VI. 1967

Prezvzišeni!

Oprostite, da Vas g. ordinarij to pot nadlegujem z daljšim pisanjem. Vem, da obljuba dela dolg. Obljubil sem, da bom skušal predelati oziroma obnoviti tvarino za podelitev pravice spovedne jurisdikcije. To sem s svojimi skromnimi močmi – pa z najboljšo voljo, tudi storil.

Prvikrat po 10 dnevih v tem času sem v Pleterskem samostanu preštudiral v glavnem avtorja: Dr. Franc Ušeničnik–Pastoralno bogoslovje, Zakrament svete pokore in H. Voldin S. J. de sacramentes (de podenitecilijs) – kot priči navajam dosedanjega bivšega p. priorja dr. Edgarja Leopolda in sedanjega novega p. Janeza Drolca.

Ko sem od časa do časa poskušal obnavljati po spominu obdelano snov, sem ugotovil, da ne bi bil pri tej starosti in taki živčni razrvanosti in naglem pešanju sposoben z notoričnim manjvrednostnim kompleksom iti na zagovor, ki bi ga smatral nehote kot je bil – za dosego neke duhovniške pravice.

Zato Vas prosim, prevzvišeni – zanašajoč se na Vašo velikodušnost, ki ste mi jo že večkrat izkazali, da mi daste okvirno jurisdikcijo do preklica, ako je to mogoče. S to pravico, ki mi je bila odvzeta dolga leta mojega duhovništva obenem s pravico do oltarja – ki sem ga spet dobil največ po vaši zaslugi – bo izpolnjena moja goreča želja, da bom zopet duhovnik v pravem pomenu besede.

Verjemite mi, prevzvišeni, da so te razne zadeve mnogo pripomogle – poleg drugega trpljenja, da sem danes nesposoben za vsako duševno delo. Zagotavljam Vam, da te Vaše naklonjenosti ne bom izrabljaj. Samo dejstvo, da sem spet duhovnik z vsemi pravicami in tudi dolžnostmi, mi bo v starosti uteha in zadoščenje.

Potožiti Vam moram, da zelo težko mašujem. Vedno sem nesiguren. Od oltarja prihajam celo fizično izmučen. Loteva se me skropuloznost. Večkrat imam tudi želodčne težave – na živčni bazi, da sploh ne morem maševati.

Zato ne sprejemam ne jemljam niti ... (nečitljivo op. uredništva) še manj pa štipendije. Mašujem za starše in za svoje učence, ki so pa občestveni. Tako pri najboljši volji ne morem izdatno in trajnejše pomagati.

Vaše okrožnice in ostale publikacije v redu dobivam in s pridom prebiram, to je poleg zvestobe in pri sv. maši stalna zveza poleg molitve med in memento med fama.

Oprostite, prevzvišeni, moji odgovornosti. Pričakujoč izpolnitve moje želje ostajam globoko vdani

Jože Lampret l. r.

OPOMBA

¹ Arhiv Marije Dornik.

30. avgust 1950: Izobčenje ☉ Zaradi delovanja v Cirilmetodijskem društvu in Zadrugi katoliških duhovnikov je bil Jože 30. avgusta 1950 izobčen iz katoliške cerkve. V odločbi o ekskomunikaciji so bili navedeni vsi pogoji za odvezo od nje, hkrati pa tudi, da takoj zapade ponovni ekskomunikaciji, če se ne bo držal navedenih pogojev. Pogoji so bili: izstop iz Cirilmetodijskega društva, prepoved sodelovanja v publikacijah ali društvenih glasilih in opravljena pokora 28 dni duhovnih vaj. Sprejeti bi jih moral brezpogojno in se odpovedati svojemu prepričanju. Predlagali so mu, naj izpolni pogoje in dobi odvezo, potem pa se spet vpiše v Cirilmetodijsko društvo. Jože se s takim predlogom ni strinjal in je 16 let odklanjal odvezo. Cerkveni vrhovi so storili vse, da bi ga pokorili, saj so take duhovne vaje izredno težke. Poleg telesnega mučenja je bilo treba prebrati skladovnice literature iz vseh prejšnjih stoletij o heretikih in o duhovni obnovi, in to v francoščini, nemščini, latinščini in drugih jezikih. Jože si je za svojo življenjsko nalogo postavil odpravo vseh vzrokov za nacionalno in versko nestrpnost, ki je med narodnoosvobodilnim bojem zahtevala tako velike človeške žrtve, in ni odnehal. »Ni bilo dovolj, da so nas zdesetkali okupatorji, saj so Slovenijo zbrisali z zemljevida, preveč je bilo tudi žrtev medsebojnih obračunov,« je trpko ugotavljal. Zato je neutrudno delal pri ustanavljanju novih oblik cerkvene organizacije, v katerih bi delovali vsi duhovniki in pomagali pri dvigu kulture in gospodarstva. To pa vodstvu katoliške cerkve seveda ni bilo všeč in so se obregnili obenj v Katoliškem glasu, ki je 24. junija 1954 zapisal: »Gospodje pri Cirilmetodijskem društvu naj le trezno premislijo, kam vodijo društvo in slovenske vernike, ker sv. Duh ni postavil nje, ampak škofo, da vodijo Cerkev, zato naj najprej izderejo bruno iz svojega očesa...«

Album slik s fotografijami naj se uniči. Ohranijo naj se samo fotografije tov. priorja dr. Edgarja Leopolda iz Pleterij.

(Jože Lampret, iz oporoke, 29. marca 1969)

Po odvezo v Pleterje ☉ Leta 1966, ko je šlo za sporazum med Vatikanom in našo državo, je Jože moral sprejeti pogoje za odvezo. Ko je opravljal duhovne vaje v Pleterjih, se je spraševal, zakaj škofje ne sprožijo procesa proti njemu in mu dokažejo, kaj ni imel prav. Prav rad bi se branil pred cerkvenim sodiščem. Njegova ideologija je bila vedno evangelijsko krščanstvo, priznaval je moralne norme, že med študijem bogoslovja pa je dal vedeti, da se ne strinja s kapitalističnim gospodarstvom, zato je ob rob gospodarskega dela okrožnice Quadreggissimo Anno zapisal: »... da imam o tem svoje mnenje.«

V Pleterjih mu ni bilo lahko. Govoril mi je o telesnem mučenju: nošenju železne verige okrog pasu, železnega obroča ali železnega okovja na roki in nogi. Kako se je počutil, ko je opravljal pokoro, ki so mu jo naložili slovenski škofje, bo delno razvidno tudi iz zapisanega:

*Skladovnica knjig je pred menoj,
zda eno, zdaj drugo prebiram,
beležim, ekscerptiram,
v brevirju rubrike študiram –
ne z Bogom – le z njimi, ki bi me morali moliti učiti,
se prepiram.*

Z literaturo bi še šlo,
ampak na to pot priti brez milosti je težko.
Ta ali ona knjiga že še gre,
le vse abstraktne so hudo,

individualističen duh iz njih poudarjen je močno,
peklenšček v peklu v ogenj piha premočno.

✽

Očeta dobrega pisanje
v elaboratih svojih namenoma so skrili,
da pozitiven le učinek
za eksekucijo z lahkoto bi dobili.

✽

Pač večji bil obnove bi uspeh,
če v literaturi tej
hudič tako hudo ne gonil bi peklenski meh.

»Molitev in gimnastika, maša in gimnastika,« ki jih je moral Jože izvrševati, so ga, tudi zato, ker so mu leta že naložila nekaj križev, gotovo zelo izčrpali.

Jože je zelo cenil dr. Edgarja Leopolda iz Pleterij. Bila sta osebna prijatelja, imel ga je za velikega poštenjaka. Prior se je hudoval, zakaj so slovenski škofje naložili Jožetu tako hudo pokoro. Ko sta se nekoč pogovarjala o bolezni, ga je Edgar vprašal: *»Kako je s tvojim srcem?«* Jože mu je odgovoril: *»Ja sam dobročudan!«* Edgar mu je zaskrbljeno rekel: *»... tudi Prežih je imel dobro srce, pa ga je zadelo.«* Tudi o Gustinčiču sta govorila. Pa o smrti, peklu, vicah in nebesih, in Jože mu je nekoč rekel: *»Kdo ve, če me ne bodo še na onem svetu proglasili za upornika!«*

Po opravljeni odvezi je lahko znova bral mašo in opravljal druge obveznosti, vendar (ker je bil upokojen) ni imel svoje župnije. Upal je, da bo lahko spet deloval v Cirilmetodijskem društvu, za katero se je toliko žrtvoval in bil zanj z dušo in telesom. Toda zmotil se je. V protokolu o sporazumu med državo in Vatikanom društev sploh niso omenili, priznali so le ustavo, in tako je vedel, da ne bo nikoli popolnoma rehabilitiran. Cirilmetodijsko društvo se je preimenovalo v Slovensko duhovniško društvo in prevzelo novo vsebinsko usmeritev. Zdaj vodijo društvo škofi.

Jože si je ob tem postavljaj vprašanja, ki so zadevala tudi nekatere v naših oblastnih organih, ne samo v vodstvu cerkve.

»Taka politika je svojevrstna trgovina z ljudmi,« mi je rekel. Razočaranja ni mogel skriti.

Nedolgo zatem je v pogovoru komentiral Kajuhov verz *»... toda, za kar sem umrl, bi hotel še enkrat umreti!«* takole:

»Ne bo treba še enkrat umreti niti trpeti ... vse je bilo preveč na površini in ni seglo v globino ... ali je bil kvas pokvarjen ali pa star, da testo ni vzhajalo ... ali ga ni bilo.«

Pokoplje naj se me cerkveno z enim duhovnikom – če bom tega vreden, če bo to dovolila cerkvena gosposka.

(Jože Lampret, iz oporoke, 29. marca 1969)

Zadnja leta življenja ✽ Jožetu so se kmalu začele dogajati nenavadne reči. V svojem stanovanju se ni več čutil varnega. Tožiti je začel zaradi nespečnosti in halucinacij, ki da jih ponoči vse pogostejše doživlja. Včasih je spal pri nas in zjutraj se je zbudil kot prerojen, doma pa je slišal cele noči govorjenje in obtožbe na svoj račun med vojno, o katerih se mu še sanjalo ni. Naju z možem je prosil, da pregledava njegovo stanovanje, če je morda kje skrit magnetofon. Čudno pa se nam je le zdelo, da so mu zazidali straniščno okno. Po Jožetovi smrti so nama njegovi sosede povedali, da so ponoči videvali prihajati čudne ljudi. V tistem času se mu je zgodila tudi prometna nesreča, pred ljubljansko železniško postajo ga je podrl osebni avto. Zaradi poškodb

se je več tednov zdravil v bolnici Petra Držaja. Obiskovali smo ga le najbližji sorodniki, to je naša družina. Spraševali smo se, kje je Zveza borcev in kje so njegovi duhovni bratje? Ali je bila taka osamitev tudi pokora? Nihče se ni zmenil zanj. Pa to še ni bilo vse. Svoje stanovanje je iz človekoljubnih namenov in resnične zavzetosti za bližnjega začasno odstopil materi štirih otrok Albini Unuk, ki je ostala na cesti zaradi trpinčenja moža kriminalca in alkoholika. To njegovo dobroto in resnično humano gesto je nekdo očitno zlorabil in nesrečno žensko prisilil k izsiljevanju. Tožila je Jožeta za priznanje očetovstva svojega najmlajšega otroka. To ga je zelo prizadelo, celo bolj kot pokora v Pleterjih, saj bi na ta način bila ogrožena njegova obljuba celibata, ki je ni nikoli prelomil. »*Kaj naj naredim?*« me je spraševal. Predlagala sem mu, da zadevo rešimo na civilnem sodišču. On pa je seveda menil, da mora to najprej rešiti Cerkev na podlagi cerkvenega prava. Obrnil se je na razne naslove v Sloveniji, da bi ženski priskrbeli stanovanje in službo, a zaman. Končno sem se zadeve lotila sama in uspelo mi je, da je Jože spet dobil ključ svojega stanovanja. Postopek, ki ga je sprožila Unukova, je prekinila njegova smrt. Tri dni po Jožetovi smrti je Unukova obžalovala, kar je storila, in povedala, da so jo k izsiljevanju prisilili.

Jožeta smo našli mrtvega v njegovi sobi 23. maja 1969. Ko smo ga tisti ponedeljek pogrešili, ker ni prišel niti k nam niti ga ni bilo v Mariboru pri Sagadinovih, kjer naj bi v soboto in nedeljo žgali žganje, pa tudi v Pleterjih ne, sem zaslutila najhujše. Prosila sem moža, da odide v njegovo stanovanje. Ključ je dobil pri hišnici. Jožeta je našel ležečega na deki s podplutbami na levih sencih. Udarnina je imela premer 5 cm. Plin je bil odprt, tako da je moral stanovanje najprej prezračiti. Zdelo se nam je sumljivo, da vrata niso bila kot običajno zaprta z verižico, ampak samo zaklenjena. Poleg tega je bil Jože z nami v najboljših odnosih in popolnoma nerazložljivo je, zakaj bi se ne poslovil od nas s kakim poslovilnim pismom. Ali to pomeni, da je prišla smrt iznenada? In odkod modrice na obrazu?!

Epilog ☀ Prebrala sem intervju z upokojenim škofom Leničem, ki je bil objavljen v Tribuni pod naslovom Skof Lenič o povojnih izkušnjah, številka 10/11, junij 1990, stran 8. Spomnila sem se pisma, ki ga je Lenič po osvoboditvi pisal Lampretu in ga v njem označil za »volka v ovčji koži«. Iz intervjuja sem razbrala, da ta konservativni duhovnik kljub predlogom o spravi ostaja pri svojem stališču. Zaradi takšnih dogmatskih stališč je Cerkev v zgodovini sežigala reformatorje na grmadi in jih trpinčila z inkvizicijskimi metodami. Tako kot desni dogmatiki so tudi levi pobijali ljudi, če so le količkaj mislili drugače. Jože ni bil ne levi in ne desni dogmatik, ampak velik demokrat, humanist, človekoljub, poštenjak. Tudi Kristus je na kalvariji podvomil o pravilnosti Vsemogočnega, ko je rekel: »Moj Bog, zakaj si me zapustil?« Zakaj ta dvom ni bil dovoljen Lampretu? »*Pravica je ustvarjena za tiste, ki so jo ustvarili!*« je rad rekel Jože. Vem tudi to, da je gospod Lenič v času, ko je Jože opravljal duhovne vaje v samostanu Pleterje, poslal tja dva duhovna brata, da sta se nastanila v sobi poleg Jožetove. Sta imela nalogo, da ga nadzorujeta, kako izvaja pokoro? Vprašujem se, kdo je torej volk, ki trga nedolžne duše? Prepričana sem, da bo Jože Lampret ostal v slovenskem narodu zapisan z zlatimi črkami, saj svojega ljudstva ni nikoli izdal in se tudi nikoli ni okoriščal z njim. Naj imajo moralnega mačka tisti, ki so to počeli, bodisi na desni, bodisi na levi. Moja naloga je bila ugotavljati dejstva. Nikoli nisem bila kazenska sodnica, delala sem na civilnem oddelku, vendar v svoji praksi sem vendarle brezkompromisno iskala resnico, in prepričana sem, da sem v primeru Lampret zelo blizu resnici. Naloga zgodovinarjev bo izrisati njegov portret – portret človeka, ki je v oporoki zapisal tudi tele besede: »*Vse svoje življenje sem posvetil graditvi božjega kraljestva na zemlji in realizaciji evangelijskega nauka o soc. pravici ter humanitarnega socializma doma in v svetu – nad obema, tj. nad praktičnim krščanstvom in mednarodnim socializmom, sem globoko razočaran. Niti eden od njiju se pošteno ne uresničuje in če se bo sploh uresničil.*«

- ¹ Citati v besedilu so vzeti iz Lampretovih dnevniških zapiskov, ustnega pričevanja ter besedil, ki jih je objavljaval v javnih glasilih. Nekaj kritičnih opomb, ki so vključene v besedilo, je prispeval dr. Milan Ževart. (Op. uredništva.)
- ² Ob obletnici smrti so mu na rojstni hiši v Šoštanju postavili ploščo in na tamkajšnjem pokopališču ploščad z doprsnim kipom, na ljubljanskih Žalah pa krasí njegov grob mogočna freska, izdelana po Petkovi fotografiji *Lampret nosi ranjence na Paškem Kozjaku*. (Op. Marija Dornik.)
- ³ Do suspenza je prišlo leta 1943. To pomeni, da ni smel brati maše niti deliti zakramentov v partizanih. Ker pa je kljub temu maševal, krstil, poročal, pokopaval, je postal iregularen, to pomeni, da določen čas ni smel opravljati duhovniškega poklica. O Rožmanu mi je tudi znano, da je že v predaprilski Jugoslaviji, preden je Jože Lampret bral novo mašo, zahteval od mariborskega škofa, da ga ne posvetijo. Vendar se je mariborski škof (mislim, da je bil to dr. Karlin) uprl, češ da Lampretovo delo dobro poznajo, saj je končal bogoslovje v Mariboru, in da ima vse pogoje za posvetitev ter da je škofov očitek neprimeren. Tako je leta 1931 Jože Lampret postal novomašnik. Kot je znano, je bil med vojno suspendiran tudi dr. Metod Mikuž, vendar je bil kasneje odvezan od suspenza in je v ljubljanski stolnici lahko bral mašo. Mikuž je bil nekaj časa škofov tajnik. Jože mu ni nikoli preveč zaupal, zlasti pa ne po tem, ko mu je Mikuž zabičal, da ne sme delovati v frontni organizaciji in da naj nikar ne postane »Kerenski«. To mu je Jože najbolj zameril. Oprostite mi morebitno neurejenost misli. Veste, to me zelo boli. Čim začnem brskati po teh stvareh, ki so že zgodovina, mi je hudo, saj težko prenašam bolečo resnico, čeprav sem se je, verjemite mi, komaj dotaknila. (Op. Marija Dornik.)
- ⁴ Postal je zvezni in republiški poslanec, ustanovitelj Cirilmetodijskega društva katoliških duhovnikov LRS in Zadruga katoliških duhovnikov FLRJ, 15. aprila 1950 je bil imenovan za izrednega profesorja prosvetnoznanstvene stroke na teološki fakulteti v Ljubljani. Bil je organizator pomoči Cerkvi in pobudnik socialnega zavarovanja duhovnikov. Opravljal je vrsto funkcij: bil je referent pri okrožnem odboru Osvobodilne fronte za okrožje Maribor, referent pri okrajnem Ljudskem odboru Celje okolica, referent pri Komisiji za združništvo LRS v Ljubljani, član verske komisije pri SNOS, sekretar Verske komisije pri PV LRS, član GO SZDL in GO RK Slovenije itd., nosilec partizanske spomenice 1941 in drugih visokih odlikovanj. (Op. uredništva.)
- ⁵ Ekskomunikacijo – izključitev (izobčenje iz skupnosti vernikov) je uvedla sinoda v Kartagini leta 390 kot spokorno prakso v stari Cerkvi. Od papeža Inocenca III. (1198-1216) naprej poznamo tri oblike cerkvenih kazni in med njimi: ekskomunikacijo v navedenem pomenu besede in suspenz (prepoved, da se na določenem ozemlju ne sme vršiti nobeno cerkveno opravilo). Cerkevne kazni je podrobneje opredelil Zakonik cerkvenega prava leta 1929. Ta zakonik je veljal do II. vatikanskega cerkvenega zbora, ki je v zakonodajno prakso vnesel nekaj novosti in končno tudi spremembo zakonika. (Op. uredništva.)
- ⁶ Kajuh je že pred volitvami 1939 napovedal, da bo zagotovo zmagala Jugoslovanska radikalna zajednica, in obžaloval, da Jože Lampret zaradi škofove prepovedi ni mogel kandidirati na opozicijski listi. (Op. Marija Dornik.)
- ⁷ Mislim, da je Jože svoje doživljanje iz Like v letih 1941-1943 konkretno popisal tako zato, da bi videli, kako se je okupatorju posrečilo nahujskati Srbe na Hrvate in narobe, pa tudi, kako so se pobijali sami med seboj. Zato se je s takim navdušenjem lotil ustanovitve Cirilmetodijskega društva, da bi z ljubeznijo preprečil morebitno novo bratomorno vojno. Vse njegovo delovanje je bilo usmerjeno k temu cilju. Vidimo, kaj se dogaja danes in kako prav je imel, saj smo ves čas na robu nove državljanske vojne, in tisti, ki so ga odstranili, so že vedeli zakaj. Hoteli so doseči svoj cilj. (Op. Marija Dornik.)
- ⁸ Edvard Kocbek: *Tovarišija*, Dnevniški zapiski od 17. maja 1942 do 1. maja 1943, Maribor 1967, str. 298 do 300. (Op. Marija Dornik.)
- ⁹ Jože je bil zelo občutljiv na pisanje in sodbe o njem. Njegova misel je bila vseskozi revolucionarna, bil je široko razgledan teoretik in praktik. Kocbeku je brez dvoma zaupal, marsikaj pa tudi zameril, a mu je to tudi odkrito povedal. Kocbek je njegovo mnenje upošteval. Ko je izšla knjiga *Strah in pogum*, ki je povzročila pravcati vihar na Slovenskem, sem ga vprašala, ali je to res, kar je Kocbek napisal. »Četudi bi bilo res, Kocbek nima pravice napisati kaj takega!« se je razburil. Na narodnoosvobodilni boj je Jože gledal z visoko moralnega stališča in ni prenesel neresnic o njem. Kocbek je za Črno orhidejo našel motiv v pripovedi nekega kurirja, nato pa je sam skonstruiral zgodbo z metafizično podlago. To je Jožetu tudi povedal. V eni izmed knjig je Kocbek Lampretu potem očital, da je dogmatik, in ga s tem kar precej razjezil, a sta kljub

temu ostala prijatelja. Zato mu je bilo všeč, ko je Kocbek ob neki priložnosti kot predstavnik oblasti pred škofi izjavil: »*Gospodje, vi niste pravi dušni pastirji, niti najmanj pa diplomati!*« Tedad se je eden od škofov priklonil in mu odgovoril: »*Mea culpa, mea maxima culpa.*«

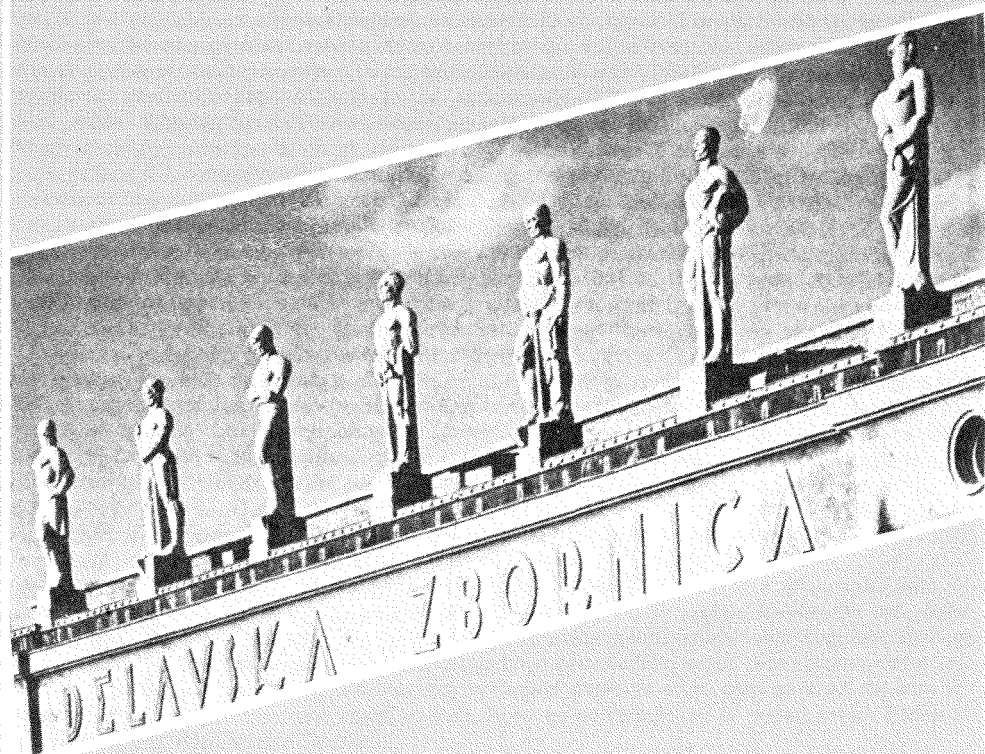
- ¹⁰ Bogdan Hrovat–Miha. Partizansko ime Miha je bilo dokaj pogosto, zato so k Hrovatovemu nekako neuradno dodali še »Puklasti«, po njegovi prirojeni telesni hibi, zaradi katere je vsakomur ostal v spominu. Bogdan Hrovat izhaja iz družine primorskih beguncev, ki se je naselila v Mariboru in 1941 še enkrat emigrirala v Ljubljano. Od tam je Bogdan kot gimnazijski dijak 1943 odšel k partizanom na Dolenjsko, odkoder so ga še isto leto poslali na Štajersko, kjer je ob koncu leta postal načelnik Varnostno–obveščevalne službe za mariborsko okrožje. Začasno je pod njegovo pristojnost prve čase po ustanovitvi spadala tudi Zidanškova brigada. Poleti 1944 je bil premeščen v Belo krajino, konec 1944 pa v Prekmurje za pooblaščenca Ozne. Do samomora 1948 je bil oficir Uprave državne varnosti, najprej v Mariboru, nato pa v Ljubljani. Kot je znano, je v delu Štajerske, na vzhodnem Koroškem in v Prekmurju na začetku 1944 prišlo do tako imenovane pohorske afere, ki se je končala z odstranitvijo večine članov pokrajinskega komiteja Komunistične partije Slovenije za Štajersko, pokrajinskega odbora Osvobodilne fronte, štaba 4. operativne cone in pooblaščenec Ozne. Ugotovljeno je bilo namreč, da je predvsem Ozna, za njo pa tudi druga vodstva, nasledla gestapu, kar je imelo zelo tragične posledice. Štab cone je postavil izven zakona vse organizacije Osvobodilne fronte in Komunistične partije Slovenije od Dravograda do Prekmurja kot gestapovsko tvorbo, začela se je prava pravcata mala vojna med partizani 4. operativne cone na eni ter Lackovo četo oziroma kasneje bataljonom na drugi strani. V tem tragičnem dogajanju je seveda prišlo do številnih žrtev. Bogdan Hrovat se je izkazal z veliko gorečnostjo, ki je prehajala v pravo krutost, zaradi česar so se ga številni ljudje še posebno zapomnili in ga pogosto enačili z vso pohorsko afero, čeprav je bil le dosleden izvajalec drugače dopuščenih krutosti, le da je pogosto prekoračil že tako široka pooblastila. Zato so mnogi prepričani, da je bil gestapovski vrtnjenec. Do zdaj so o njem kot tudi o celotni pohorski aferi znani le odlomki, saj so vodilni vsa poveljna leta preprečevali in ovirali raziskave. Vsa zadeva je bila namreč hudo kočljiva, saj so mnogi vodilni ljudje nasedali dokaj očitnim potvorbam in lažem gestapu. Prav takšni pa so skušali dokazati svojo nezmotljivost tako med vojno kot po njej. Nasploh so arhivski podatki o takšnih in podobnih zadevah dejansko še vedno nedostopni tako pri nas kot v tujini, preostaja nam edinole še upanje, da bo čas prinesel pravičen odgovor na vse dvome. (Op. Mile Pavlin.)

- ¹¹ Celjski landrat in keisfihrr sta 3. januarja 1945 svetovala Steindlu, naj zahteva od mariborskega škofa Tomažiča, da takoj prepove duhovnikom sodelovati s partizani, znanega partizanskega duhovnika Jožeta Lampreta pa izobči. Pismo je bilo (tudi) posledica okupatorjevega pritiska na škofa zaradi sodelovanja duhovnikov v narodnoosvobodilnem boju. Nacisti ga pri svoji propagandi proti boljševizmu in Osvobodilni fronti niso uporabljali, ker se jim ni zdelo ustrezno. Škof Tomažič je zavrnil predlog, da bi sodeloval pri propagiranju za domobrance v svoji škofiji. (Op. uredništva.)

BESEDA O AVTORICI

Mojca Dornik, pravnica in bivša sodnica, je sorodnica Jožeta Lampreta po materi (roj. Rajšter) in izvršiteljica njegove oporoke. Kot Lampret je že kot mladenka okusila bridkosti revnih stanov. Komaj petnajst let je imela, ko ji je umrla mama. S priložnostnim zaslužkom je pomagala preživeti svoje štiri mlajše brate in sestre in preprečila prodajo njihovega doma na dražbi. Življenjska usoda Jožeta Lampreta je bila podobna. Njegov dom so zarubili, velikokrat ni zaslužil niti za preživljanje. Dornikova mu je s peščico prijateljev večkrat priskočila na pomoč. Jožetova vseskozi pokončna drža in neupogljiva volja, predvsem pa krivice, ki jih je bil deležen od vseh strani, so jo spodbudile, da je spregovorila o njegovi življenjski poti.

Šestdesetletnik na Miklošičevi cesti
v Ljubljani

JOŽE JURAČ

Ta palača je bila zgrajena v letih 1927 in 1928 iz sredstev Mestne občine Ljubljanske, Delavske zbornice za Slovenijo, Javne borze dela, po načrtih mestnega arhitekta ing. VLADIMIRJA ŠUBICA.

To besedilo je zapisano na plošči ob vhodu v dvorano na Miklošičevi cesti 24 v Ljubljani.

Sklep o gradnji Delavske zbornice je bil sprejet na plenarni seji Delavske zbornice 20. marca 1927.

Zgradba je bila dograjena 17. februarja 1929.

Skulpture so delo kiparja Alojza Dolinarja.

Ko je Delavska zbornica dobila na razpolago svoja sredstva, je ljubljanski občinski svet na seji, z dne 23. aprila 1931, sklenil »prodati palačo na Miklošičevi cesti, ki jo je zgradila in v kateri ima svoje prostore Delavska zbornica, za 7.226.641 dinarjev«.

Sedemnajsti februar je bila nedelja. Slovesnost se je začela ob 11. uri. Navzoči so bili predstavniki strokovnih organizacij in delavskih zbornic s sekretarjem sekretariata delavskih zbornic Jugoslavije dr. Živkom Topalovičem in gostje: namestnik ministra za socialno politiko dr. Tujković, veliki župan ljubljanski dr. Vodopivec, župan Ljubljane dr. Puc, predstavnik Osrednjega urada za zavarovanja delavcev dr. Krek in še nekateri drugi.

Slavnostna govornika sta bila dr. Vodopivec in tajnik Delavske zbornice Filip Uratnik.

Nadškof dr. Jeglič je poslal pisno čestitko in Delavska politika je z dopadenjem zapisala, »da se je škof prvič na ta način približal organiziranemu delavstvu«.

Slavnost se je nadaljevala zvečer v dvorani Delavske zbornice. Pel je moški zbor Grafike, nastopil pa je tudi operni pevec Julij Betetto.

V zgradbi so poleg zbornice dobile svoje prostore strokovne organizacije, Borza dela, izseljeniški komisariat, inšpekcija dela, knjižnica s čitalnico, na začetku leta 1928 je začela poslovati javna kuhinja z restavracijo, imela je zatočišče za nezaposlene in 28 stanovanj.

O otvoritvi in pomenu Delavske zbornice so časniki objavljali številne prispevke. V Ilustriranem Slovcu je leta 1929 na straneh 132 in 133 petnajst posnetkov z besedilom, v katerem pisec omenja, da se je vprašanje Delavske zbornice »sprožilo večkrat že pred vojno v avstrijskem parlamentu, toda ostalo je vedno v pododsekah ter prišlo kvečjemu v odseke, po vojni smo jih pa dobili brez vsakih večjih bojov in resnejših naporov«.

Pisec ugotavlja: »Gradnja je bila dne 26. junija 1927 poverjena tvrdki Dukič in mesec dni nato so začeli z delom. Palača je imela 1200 m² zazidane ploskve ter še posebej dvorano s kompletnim gledališčem s 560 m² zazidane ploskve.«

Ponosno končuje: »Tako so dobile naše socialne ustanove in organizacije reprezentativen dom, ki ni le v ponos slovenskemu delavstvu, temveč v okras vsej Ljubljani.«

Delavska zbornica v Ljubljani je imela ekspozituri v Mariboru in v Celju. V Mariboru je bila ustanovljena 18. februarja 1925, svoje prostore pa je imela v novi zgradbi OUZD v Sodni ulici. V Celju je zbornica kupila zgradbo okoliške ljudske šole v Razlagovi ulici in začela poslovati leta 1927. V obeh zgradbah so imele svoje prostore tudi strokovne organizacije.

Delavski parlament

Ustava kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev je v tretjem poglavju napovedala postopno ustanavljanje socialno-političnih ustanov: okrožnih uradov za zavarovanje delavcev, pokojninskega zavarovanja, uradov za posredovanje in inšpekcijo dela ter delavskih zbornic.

Zakon o zaščiti delavcev je bil sprejet 28. februarja 1922. Uzakonil je delavske zbornice kot razredna predstavništva delavcev in nameščencev.

Sergej Vilfan je v knjigi Pravna zgodovina Slovencev zapisal: »Določene funkcije pri izvajanju delovnega prava so dobile tudi delavske zbornice. Zakon o zaščiti

delavcev je uzakonil delavnost teh zbornic, ki jih je označeval kot razredna predstavništva delavcev in nameščencev. V pristojnost delavskih zbornic je spadalo zlasti izrekanje mnenj državnim organom, fakultativno posredovanje pri sklepanju delovnih pogodb in vplivanje na razmere njihovega delovanja.«

Delavske zbornice omenjata tudi Rudolf Golouh v knjigi *Pol stoletja spominov in dr.* Rudolf Kresal v knjigi *Tekstilna industrija Slovenije*.

Golouh piše, da so delavske zbornice »javnopravne institucije, nekak delavski parlament, kamor volijo svoje predstavnike sindikalne organizacije vseh smeri«. »Uredba o delavskih zbornicah je bila na predlog ministra za socialno politiko dr. Vekoslava Kukovca sprejeta 21. maja 1921. Urejala je ustanavljanje in delovanje delavskih zbornic v pokrajinah zunaj bivše kraljevine Srbije. Na področju te kraljevine so glede delavskih zbornic ostala še naprej v veljavi določila srbskega obrtnega zakona, z dne 29. junija 1910.«

Začasna skupščina ● Pred rednimi volitvami v skupščino zbornice je obstajala začasna skupščina, njene člane so po dogovoru imenoval strokovne organizacije. Dne 6. januarja 1922 so za predsednika izvolili Melhiorja Čobala, tajnik je bil najprej Stanko Likar, od 1. oktobra 1922 pa Filip Uratnik. Izvolitev tajnika je moral potrditi resorni minister.

Skupščina je že 30. novembra 1924 pripravila pravila o volitvah članov skupščine, toda minister jih je potrdil šele 2. avgusta naslednjega leta.

Delavske zbornice so bile od začetka odvisne od skromne vladne podpore, dohodek 0,3 % od osnove prispevka zaposlenih za bolniško blagajno je minister odobril 12. septembra 1924, redne predračune pa so zbornice imele od 1926 naprej.

V Jugoslaviji je bilo osem zbornoic in zakon o zaščiti delavcev je dopuščal ustanovitev centralnega tajništva. Z odlokom, z dne 1. januarja 1924, je minister ustanovil to tajništvo s sedežem v Beogradu, sekretar pa je postal dr. Živko Topalović.

Do rednih volitev je minilo več let, izredno težkih za delavski razred. Delavstvo je bilo hudo prizadeto z uvedbo zakona o zaščiti javne varnosti in spričo težkih razmer si je želelo čimprejšnjih volitev v zbornico, da bi v skupščini dobilo podporo. V ta namen je bilo 19. septembra 1924 zborovanje, na katerem so zahtevali volitve ne le v skupščino Delavske zbornice, temveč tudi v skupščino Okrožnega urada za zavarovanja delavcev. Do teh volitev v prejšnji Jugoslaviji ni nikoli prišlo, v skupščino Delavske zbornice pa so bile volitve le dvakrat.

Prve in druge volitve ● Razpis volitev za skupščino Delavske zbornice je bil objavljen 4. decembra 1925, volitve pa so bile 7. februarja 1926.

Volilno pravico so imeli delavci in nameščenci, zavarovanci pri OUZD in stari nad 18 let.

Skupščina je imela 40 do 60 članov, mandatna doba pa je trajala tri leta. Kandidati so bili predvsem iz vrst strokovnih organizacij, lahko pa so kandidirali tudi neorganizirani delavci oziroma nameščenci.

O izidu prvih volitev so poročali Kronika slovenskih mest, Delavska politika in dr. Miroslav Stiplovšek v knjigi *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem*.

Volilnih upravičencev je bilo 75.106, oddanih glasovnic 64.456, vrnjenih pa 10.495, 55 glasovnic se je izgubilo.

Glasovalo je 56.145 volilcev: Socialni demokrati in komunisti (DP: Združenje delavskih strokovnih zvez Jugoslavije) 29.344 glasov in 27 mandatov. Sl. lj. str. (okrajšave so v Kroniki vidno prelepljene, a DP ugotavlja, da gre za Jugoslovansko strokovno zvezo – »klerikalce«) 15.017 glasov in 14 mandatov. Neodvisna delavska lista (DP: narodni socialisti) 8.359 glasov in 7 mandatov. Lista socialnih demokratov (DP: Bernotovci) 2.405 glasov in 2 mandata. Radikali in radičevci (DP: Slovenska

delavska zveza – samostojni kmetje) 1020 glasov in nobenega mandata. V skupščino so bili izvoljeni tudi nameščenci, in sicer po dva iz vrst socialnih demokratov in JSZ, štirje pa iz vrst NSZ.

Za predsednika je bil znova izvoljen Melhior Čobal (soc. dem.), podpredsednika pa sta postala Rudolf Juvan (NSZ) in France Terseglav (JSZ).

Delavska politika je zapisala, da je Terseglav na prvi seji »ob živahnem pritrdjevanju grajal odsotnost vladinega zastopnika«. Poročala je tudi, da je »sodrug Makuc predlagal, naj se v svrhu študija in spoznavanje razmer v delavski Rusiji pošlje tja delavska delegacija«. Predlog je bil sprejet in skupščina je za to potovanje brž namenila čeden znesek, seveda zaman, saj do obiska v »delavski Rusiji« ni prišlo.

Skupščino je namreč presenetila ministrova brzojavka. O njej je poročala Delavska politika 18. marca 1926. »Povsem nepričakovano je minister za socialno politiko g. Simonović odredil, da mora pravilno izvoljena skupščina Delavske zbornice prenehati do nadaljnjega s poslovanjem. Brzjavno je zahteval vse zapisnike in sporočil, da se ne sme izvršiti noben doslej sprejeti sklep.«

Minister je po zakonu budno bedel nad samoupravo skupščine!

Na druge in tudi zadnje volitve v skupščino je bilo treba čakati več let. Z državnim udarom, z dne 6. januarja 1929, je vlada odložila volitve v vsa državna in samoupravna zastopstva. Mandat skupščine je bil podaljšan, naslednje volitve pa so bile 21. in 22. oktobra 1933.

Miroslav Stiplovšek je v navedeni knjigi objavil izid volitev. Za Ursove sindikate (rdeči) je glasovalo 18.848 volilcev – 23 mandatov. Za NSZ (plavi) je glasovalo 12.735 volilcev – 15 mandatov. Za listo JSZ (beli) je glasovalo 9.778 volilcev – 12 mandatov. V nameščenski skupini liberalnih (plavi) je glasovalo 3.606 volilcev – 6 mandatov. Socialistična lista (rdeči) je dobila 1.127 glasov in 2 mandata. Lista JSZ (beli) 560 glasov in 1 mandat, in klerikalna lista (zeleni) 873 glasov in 1 mandat.

Predsednik skupščine je postal Alojz Sedej.

O teh volitvah piše Ivka Križnar v reviji Borec, 1989, št. 5-6.

»Partija se je zelo angažirala na volitvah, čeprav ni mogla računati na uspeh. PK KPJ Slovenije je bil za enoten nastop s socialnimi demokrati. CK KPJ je to stališče kritiziral. Pozneje je Komunistična internacionala linijo PK KP Slovenije odobrila, prav tako jo je odobrila tudi IV. konferenca KPJ decembra 1934.«

Glede oddanih glasov za NSZ uspeh na prvi pogled preseneča. Treba je opozoriti, da ji je takratni režim bil naklonjen, in tudi ni brez pomena, da je NSZ ob njeni 25-letnici kralj podaril prapor.

Še primer volitev v 15 tekstilnih tovarnah. Socialni demokrati so dobili 2.625, JSZ 1.450 in NSZ 1.496 glasov. V primerjavi s številom zaposlenih v tej stroki, je bila udeležba slaba. Tudi nasploh delavcem ne gre v čast, saj se mnogi volitev niso udeležili.

Omenili smo, da so delavci zahtevali tudi volitve v skupščino OUZD. Za časa Stojadinovićeve vlade so sicer o tem razpravljali, toda ministrstvo za socialno politiko je z gospodarstveniki ugotovilo, da bi bile te volitve – predrage.

Koristna opravila ● Navkljub raznim oviram, zlasti tistim, ki jih je postavljaj pazljivi minister, je Delavska zbornica opravila pomembna in koristna dela. Nanjo so se obračale strokovne organizacije, ki so neprenehoma obravnavale mezdne spore, sodelovale pri sklepanju pogodb, še zlasti pa je bilo njihovo delo odgovorno med stavkami. Sodobnost je leta 1938 navedla podatek, da je bilo samo v letih 1935 in 1936 kar 39 stavk s 23.668 stavkajočimi in še 74 drugih mezdnih pogajanj. Ta so bila največkrat dolgotrajna in zbornica je v takih primerih posredovala pri delodajalcih, pri oblasti od občin do banovine, inšpekciji dela in bila v pomoč stavkovnim odborom in delavskim zaupnikom. Prišlo pa je tudi do neprijetnosti, ko so stavkajoči (ali tisti, ki so jih k temu ščuvali), zahtevali nemogoče, zaradi česar so nekatere stavke bile neuspešne.

Zaradi različnih stališč in napačnih mnenj o stavkah je Delavska zbornica skupaj s strokovnimi organizacijami 30. julija 1935 objavila tole sporočilo: »Na področju Delavske zbornice v Ljubljani zaznamujemo večje število stavk. To strokovno gibanje delavstva se z različnih strani krivo tolmači. Zato smo podpisana Delavska zbornica in vse pri njej zastopane strokovne organizacije sklenile dati tole izjavo: Stavke so izbruhnile v glavnem zaradi skrajno nizkih mezd, slabih delovnih pogojev, zaradi kršenja delovnih pogojev in neizvajanja socialne zaščitne zakonodaje, zlasti neprimerne ravnanja z delavstvom in ignoriranja zakonitih zaupnikov in oblastveno priznanih strokovnih organizacij. Vse stavke imajo samo obrambni značaj in so pri njih sodelovale in še sodelujejo vse pri Delavski zbornici registrirane zveze delavskih strokovnih organizacij.«

Izjavo so podpisali Alojz Sedej za Delavsko zbornico, Peter Lombardo za JSZ, Rado Čelešnik za Strokovno komisijo in Drago Kosem za NSZ.

Med gospodarsko krizo je tajnik zbornice Filip Uratnik objavil študijo Pogledi na družabno in gospodarsko strukturo Slovenije 1933. V njej ugotavlja, da znaša letni prirast prebivalstva v Sloveniji 6.000 dela zmožnih prebivalcev. »Naša industrija bi morala napredovati tako, da bi morala zaposliti vse te, ker tega ni, raste iz leta v leto število nezaposlenih.«

Zbornica je bila aktivna tudi pri posredovanju dela. Ko je bila ukinjena posredovalnica kot državna ustanova, je zbornica od 1. junija 1926 do decembra 1927 opravljala njene naloge in z razpoložljivimi sredstvi podpirala nezaposlene.

Dne 3. septembra 1931 je bil v Delavski zbornici sestanek, ki so se ga udeležili predstavniki Borze dela, mestne občine in zbornice z namenom, da se dogovorijo o gradnji »delavskega azila« na vogalu Bleiweisove in Gosposvetske ceste. Dogovorili so se, da bo mestna občina dala brezplačno zemljišče, da bo zgradba trinadstropna, da bo v njej prostora za prebivanje 180 oseb, imela pa bo tudi javno kuhinjo. Stroški so predvidoma znašali štiri milijone dinarjev.

Pozneje so dogradili še en trakt za »žensko zavetišče« in povečali zmogljivosti kuhinje od 300 na 800 obrokov na dan. Ker je bila javna kuhinja tudi v zgradbi zbornice, je mestni svet sklenil odpovedati pogodbo z zbornico, saj je že podpiral kuhinjo v Delavskem domu, kakor so imenovali novo zgradbo.

Centralno tajništvo delavskih zbornic je občasno sklicevalo konference zbornic. Decembra 1932 so v navzočnosti resornega ministra razpravljali o brezposelnosti, socialnem in zdravstvenem zavarovanju. Referat je imel dr. Živko Topalović, v razpravi pa so sodelovali tudi Filip Uratnik, Lovro Jakomin in Josip Petejan: slednji je bil skupaj z inž. Žumrom v predsedstvu konference.

Avgusta 1934 so v Zagrebu govorili o starostnem zavarovanju, ki ga zavarovanci pri OUZD niso bili deležni. Delodajalci so bili proti uvedbi 1,5% prispevka za to zavarovanje in predstavniki iz Slovenije so se zavzeli vsaj za to, »da se mora izvesti zavarovanje za onemogle tuberkulozne s takojšnjim učinkom«. Izjavili so: »Naš okrožni urad odpušča iz svojega zdravljenja vsako leto približno sto neozdravljivih tuberkuloznih bolnikov, ker jim je pretekla članska doba prej, nego so ozdravljeni.« Dodali so, da je v Sloveniji okrog petsto takih bolnikov.

Delavski zbornici in strokovnim organizacijam je sprejetje uredbe o določanju minimalnih mezd in sklepanju kolektivnih pogodb, z dne 12. februarja 1937, prineslo nove težave. Minimalna urna mezda je seveda bila prenizka in predstavniki delavstva so stremeli za tem, da bi znašala vsaj tri dinarje na uro. To je bilo odvisno od bana in tajnika Uratnika je v ta namen poslal banu potrebno obrazložitev, že sklicana razprava pa je bila preložena na poznejši čas.

Navedimo še primer skrbi Delavske zbornice za vajence. Leta 1938 je Delavska zbornica izvedla anketo in na vprašanja je v Sloveniji odgovorilo 965 vajencev.

Ugotovitve so bile objavljene v posebni publikaciji; tu navedimo le, da je od tega števila vajencev delalo po osem ur na dan le 122 vajencev.

Dragoceno gradivo o obsežnem delu Delavske zbornice v Ljubljani hrani arhiv Inštituta za novejšo zgodovino. Gre za 50 fasciklov in 25 knjig.

V delo zbornice niso bili vključeni le člani skupščine in njenega izvršnega odbora, temveč tudi vodilni odborniki strokovnih organizacij po vsej Sloveniji in referenti zbornice. Med njimi je bil pravnik Anton Marinček. Leta 1938 je z drugimi tovariši iz JSZ kandidiral na opozicijski listi proti JRZ. Zavzemal se je tudi za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze in se že na začetku okupacije pridružil Osvobodilni fronti. Bil je interniran na Rabu in tam je tudi umrl. Medvojna Delavska enotnost je zapisala, da je bil Anton Marinček »zvest borec za delavske pravice«.

Rudolf Golouh, dober poznavalec dela Delavske zbornice, je v knjigi spominov, ki je izšla leta 1966, zapisal: »Danes je vse to že zgodovina. Lahko objektivno priznamo, da so bile socialne pridobitve v letih najhujše reakcije v nevarnosti. V mejah možnosti je storila Delavska zbornica marsikaj koristnega. Pod njenim vplivom in vplivom priključenih sindikatov, katerih izraz in zastopnik je pravzaprav bila, so se vsaj začeli in deloma izvajali že sprejeti socialnopolitični zakoni, ki bi sicer ostali na papirju. Po njenem posredovanju se je uspešno rešil marsikak spor. Pomembna je bila v tej ustanovi vloga dolgoletnega tajnika Filipa Uratnika, temeljitega poznavalca socialnih razmer in gospodarskih vprašanj našega ljudstva, odličnega publicista in organizatorja.«

Nadalje tudi ugotavlja: »Okoli delavskih zbornic so se vse do druge vojne vodili hudi boji. Levičarsko delavstvo je videlo v 'komoraših' (radničke komore) zavirače revolucije, uspavače upornih ljudskih sil.«

Posmehovali so se tudi nekemu članu zbornice, ki je, kakor je zapisal A. Kerštan (Zlata veriga, Sodobnost, 1937), na nekem zborovanju rekel: »Delavstvo je kakor veletok. Če damo reki svobodno pot, prestopi bregove in postane uničujoča sila. Ako jo pa spravimo v strugo in pravilno zreguliramo, nam žene žage, mline, tovarne. Za delavstvo je taka struga Delavska zbornica.«

France Klopčič omenja v knjigi Desetletja preizkušenj, da je Dragotin Gustinčič o božiču prevzel uredništvo Enotnosti, in ugotavlja, da je »udarno kritiko osredotočil na Delavsko zbornico, to je na izrazito birokratsko ustanovo, kjer so si vpliv in dobro plačana službena mesta delili socialisti, krščanski socialisti in narodni socialisti po ključu, ki so si ga sporazumno določili glede na številčnost članstva v njihovih posebnih sindikatih«. In nadalje, da je v skupščini Delavske zbornice bil Ivan Makuc, ki se je »ponovno vključil v naši stranki« in je »po napotilih Dragotina Gustinčiča vneto razgrajal na sejah skupščine Delavske zbornice – zares jalov posel«. Na koncu pa dodaja: »Potem je to razgrajanje dobilo svoj prostor še na straneh Enotnosti.«

Na drugih volitvah v skupščino Delavske zbornice se je »izkazal« ilegalni Rdeči prapor, ki je pred volitvami zapisal: »Komunistična stranka vas poziva v najaktivnejšo borbo proti fašizmu, proti socialpatriotskim in klerikalnim birokratom. Iz kandidatnih list naj izginijo vsi Čobali, Sedeji, Uratniki, Svetki, Terseglavi in Žumerji...«

Ne smemo se torej čuditi Delavski politiki, ki je zapisala: »Največja slabost delavskega razreda je notranji razkol in je znano, da s komunisti ruske stranke ni mogoč sporazum.«

Res pa je, kakor ugotavlja Janko Prunk, da so si socialni demokrati »slepo in samovšečno lastili socialni in politični monopol med delavstvom«. Lahko pa tudi trdimo, da so za tem stremeli tudi takratni levičarji.

Nečedna nasprotovanja so se razvnela ne le pred volitvami v skupščino Delavske zbornice, temveč tudi pred volitvami delavskih zaupnikov. Treba je bilo pridobiti glasove neorganiziranih, ki jih je bilo največ. Če zaokrožimo število zavarovanih pri OUZD na sto tisoč, je bilo neorganiziranih tri četrtine. V zgodovini Slovencev

(Cankarjeva založba, 1979) beremo, da je med 15.000 stavkajočimi tekstilnimi delavci bilo le 3.500 organiziranih.

Na seji načelstva JSZ leta 1925, ko je vodstvo SLS še menilo, da ima to strokovno organizacijo pod svojim vplivom, je strankin predstavnik menil, da je treba »začeti oster boj« proti socialnim demokratom. Člani načelstva niso bili za Smodejevo zahtevo in so predlagali »rdečim« »ženitev« na volitvah s tem, da bi od skupnega števila mandatov imeli tretjino mest v skupščini. Rdeči so ponudbo zavrnil, JSZ pa je od 50 mandatov ločeno le dobila 14 mandatov.

Na občem zboru JSZ leta 1930 je njen načelnik Srečko Žumer dejal: »Naše delo v Delavski zbornici bo stremelo tudi v bodoče za njenim čimvečjim uspehom.« Dodal je: »Nismo tukaj, da delavske vrste razbijemo, ampak družimo v enotno fronto delavstva.«

Leto zatem je Franc Terseglav, član skupščine Delavske zbornice, poudaril: »Prvi vidik je ta, da so delavstvo in njegovi zaupniki, pa naj bodo katerekoli politične ali kulturne orientacije, najvišji skupni interesi vsega delavstva.«

Potrebo po enotnosti med delavstvom je že leta 1904 poudaril J. E. Krek, ki je pozival delavstvo v skupno strokovno organizacijo. »V kulturnih in versko nravnih vprašanjih ostane krščansko delavstvo na katoliških tleh, kadar pa gre za pravične delavske zadeve, pa nastopi skupno z vsemi delavskimi organizacijami,« beremo v knjigi dr. A. Tominca Načela krščanskega socializma.

Delavski (obratni) zaupniki

Deželna vlada je že 20. decembra 1918 sprejela pravilnik o obratnih zaupnikih. Jugoslovanska vlada je zaupnike uzakonila z zakonom o zaščiti delavcev, pravilnik o volitvah in delovanju zaupnikov pa je bil objavljen šele 29. decembra 1927. Pred tem so imeli svoje zaupnike rudarji v drugi rudarski skupini.

Volitve so bile praviloma vsako leto; izvedla jih je Delavska zbornica, bile so tajne, zaupnik pa je bil lahko izvoljen še za eno leto. Od Delavske zbornice so zaupniki dobili posebne izkaznice.

Kandidati so bili predvsem iz vrst članov ali pripadnikov strokovnih organizacij, lahko pa so bili tudi neorganizirani.

Sprva je bil zaupnik izvoljen v obratu oziroma podjetju, kjer je bilo do 20 zaposlenih, pozneje pa do 10. Največ zaupnikov je bilo v velikih tovarnah, in to po 16, in ti so med seboj izvolili glavnega zaupnika.

Po zakonu so bili zaupniki dolžni varovati delavsko zaščitno zakonodajo in sodelovati pri pripravah in uveljavljanju kolektivnih pogodb. Zakon je zaupnike ščitil in delodajalec jih ni smel odpustiti zaradi pravičnega opravljanja nalog. Če je prišlo do odpustitve, je moral dokazati, da ne gre za preganjanje zaupnika zaradi izvrševanja dolžnosti.

Zaupnik je opravljal svoje delo ob redni zaposlitvi brez nagrade. Le glavni zaupnik je ponekod imel pravico opravljati svojo funkcijo v času redne zaposlitve in ne da bi za to bil prizadet pri običajnem prejemku. Železarna Jesenice je to vnesla v pogodbo. »Glavni zaupnik je oproščen dela v obratu, kadar je to potrebno iz posebnih razlogov za opravljanje svoje zaupniške funkcije.«

Iz poročila Jugoslovanske strokovne zveze povzemamo število izvoljenih zaupnikov.

Leto	JSZ	Strok. komisija	NSZ	Nameščenci	ZZD	Neorgan.	Neopredeljeni	Skup.
1937	183	617	53	29	38	76	12	1008
1938	236	557	68	51	72	114	16	1114
1939	261	461	366	—	665	—	—	1753

Na prvi pogled preseneča število izvoljenih zaupnikov iz vrst NSZ in ZZD leta

1939. To smo opazili že pri volitvah v skupščino Delavske zbornice leta 1933. Treba je upoštevati, da so leta 1939 volili enega zaupnika na 10 zaposlenih (prej 20), in tudi ugotovitev Janka Prunka: »Zanimiv je porast NSZ, organizacije, ki so ji bili podjetniki še od nekdaj naklonjeni. Sedaj pa je režim JRZ, s katerim so se najbolj združevali nacionalni liberalni podjetniki, videl v NSZ bodočega člana Jugorasa.« Ob režimski ZZZD še NSZ.

Če pa upoštevamo število oddanih glasov za kandidate iz vrst strokovnih organizacij, je izid povsem drugačen:

461 zaupnikov SK je volilo 22.732 volilcev, 261 zaupnikov JSZ je volilo 8.076 volilcev, 665 zaupnikov ZZZD je volilo 7.888 volilcev in 366 zaupnikov NSZ je volilo 6.643 volilcev.

Zanimiv je primer oddanih glasov v železarni na Jesenicah.

Leto	Vol. upr.	Volilo	SMRJ	NSZ	JSZ	ZZD
1938	3709	3431	1609	828	719	275
1939	3916	3399	1629	798	441	531

Ko so leta 1937 pri KID tekla pogajanja za novo kolektivno pogodbo, je vodstvo KID zahtevalo sodelovanja ZZZD, »ki je na Jesenicah in Javorniku sploh ni bilo«, kot ugotavlja Ivan Mohorič v knjigi Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem. NSZ in ZZZD sta torej uživali zaupanje vodstva KID, kar je gotovo vplivalo tudi na njihove nameščenice in delovodje, ki so imeli svojo stanovsko organizacijo na čelu z vodilnim v KID dr. Obersnelom. V navedeni knjigi avtor ugotavlja, da med veliko stavko leta 1935 »uradništvo KID pri stavki ni sodelovalo in tudi ni iskalo stikov z medstavkovnim odborom. Ostalo je nevtravno in pasivno opazovalo boje delavstva.«

Pravilno opravljanje nalog ☉ »Kako se je to razumelo, pove primer razsodbe vrhovnega sodišča, ki je izreklo, da je udeležba pri stavkah razlog, zaradi katerega sme podjetje odpustiti delavskega zaupnika,« ugotavlja Sergej Vilfan v knjigi Pravna zgodovina Slovencev.

Delavski zaupniki so bili v glavnem razredno zavedni delavci, pripadniki svobodnih strokovnih organizacij, in ne moremo si predstavljati, da bi stavkajoče pustili same, ko je prišlo do stavke.

Glasilo JSZ Delavska enotnost se je 4. februarja 1932 zavzelo za »rdečega« zaupnika Pinterja, ki ga je vodstvo vevške tovarne papirja hotelo odpustiti, »ker ne more z njim sodelovati«. Do odpusta ni prišlo.

Rudarji v Hudi jami pri Laškem so pred rudniško upravo protestirali zaradi množičnega odpusta. Z njimi je bil tudi glavni zaupnik Lojze Lešnik in bil zaradi tega pred sodiščem obsojen na 20 dni zapor. Po enem letu je sodišče v Celju ugodilo njegovi pritožbi in ga oprostilo kazni.

V izredno težkih razmerah so delali zaupniki v železarni na Jesenicah. Vodstvo KID je 15. marca 1932 ustavilo delo v vseh obratih in odpuščeni so bili tudi delavski zaupniki. Prizadetih je bilo 9.000 članov železarskih družin. Podobno je bilo med veliko stavko julija 1935, ko je KID hotela omejiti posredovanje delavskih zaupnikov. Ker so se ti upirali, je tehnični ravnatelj zagrozil, da bo glavnega zaupnika Ignaca Kralja prijavil Inšpekciji dela in zahteval, da ga razreši zaupniške funkcije, češ da »preti in hujska delavstvo«.

Še huje je bilo v železarni, ko je KID novembra 1936 odpovedala kolektivno pogodbo in je med pogajanja odpustila delavske zaupnike Josipa Čelešnika, Ignaca Kralja in Viktorja Stražišarja zaradi suma, da so komunisti. Z odpovedjo je soglašala banska uprava, ministrstvo, Delavska zbornica pa je skušala urediti spor brez sodišča. Ivan Mohorič ugotavlja, da je bil spor »končno rešen tako, da so izpodbijani delavski zaupniki dosegli neveljavnost odpovedi in KID jim je morala izplačati za vse preteklo obdobje do novih volitev njihove prejemke«.

Ivka Križnar ugotavlja v reviji Borec, 1989, št. 5-6, da je bilo med veliko tekstilno stavko leta 1935 v Trziču, Kranju in Škofji Loki odpuščenih 27 delavskih zaupnikov.

Podobno je bilo med stavko v tovarni posode v Celju. Emil Lajh jo opisuje v Celjskem zborniku kot »najostrejšo in dramatično«. Vito Kraigher piše o tej stavki v Sodobnosti 1938: »Westen je izprl vse delavstvo, ki je nato stopilo v stavko, katero pa se je posrečilo zlomiti. 200 delavcev je ostalo na cesti, med njimi vsi zaupniki, ki so tožili podjetnika zaradi neupravičenega odpusta in so že na vseh stopnjah uspeli.«

Iz teh primerov vidimo, da so sodišča le bila nepristranska in so ščitila delavske zaupnike.

Rudolf Golouh ugotavlja: »Ti delavski zaupniki, katerih neumorno delo je še tako malo raziskano, ki niso zase nikoli nič zahtevali, za stvar pa so se žrtvovali, bili so kvas ljudstva, njegova elita.«

Zaupnike omenja tudi knjižica Pot slovenskega delavstva v delavsko enotnost, ki je izšla leta 1982. »Zaupniki so bili elementarni in najbolj množični nosilci socialne politike, ki so segali v vsako podjetje, obrat in so bili v njem stalno prisotni ter niso nikoli izgubili stika z zaposlenimi.«

Knjižnici Delavske zbornice

Leta 1926 je pri Delavski zbornici zaživel prosvetni odsek kot pomožni organ zbornice za prosveto, zdravstvo in šport. Predsednik odseka je bil Drago Kosem. Ustanovili so knjižnici v Ljubljani in Mariboru.

V Spominskem zborniku Slovenije najdemo te podatke.

Knjižnica v Ljubljani

Leto	Število knjig	Skupaj	slovenskih	Izposojenih		francoskih
				srbohrvaških	nemških	
1928	8.376	35.045	16.184	2.554	15.732	54
1938	22.612	62.985	30.214	1.607	30.444	720

Knjižnica v Mariboru

1928	—	15.591	5.182	940	9.429	—
1938	12.000	39.545	17.563	1.319	20.346	320

Bogomil Gerlanc je v knjižici Slovenske ljudske knjižnice pohvalil poslovanje in razumevanje Delavske zbornice, ki je knjižnici denarno podpirala, z izposojevalnino za knjige pa sproti kupovala nove.

Cene Kranjc je v Spominskem zborniku Slovenije zapisal: »Doslej je najbolj zanimiv pogled v notranje delovanje knjižnice in v zanimanje vrste obiskovalcev za knjižnico in poedine knjige podala knjižnica Delavske zbornice v Ljubljani za leto 1926–1936.«

Grafična organizacija je svoje knjige podarila knjižnici zbornice, grafiki pa so si za to lahko sposojali knjige brezplačno.

Po drugi vojni je knjižnico prevzel glavni odbor enotnih sindikatov Slovenije, potem na novo ustanovljena Svoboda, končno pa je bila leta 1950 vključena v knjižnico v Delavskem domu ob Celovski cesti.

O ekspozituri Delavske zbornice v Mariboru ugotavlja Bruno Petejan, da je bila najprej skupaj s knjižnico v stavbi Pokojninskega zavoda na Verstovškovi 4. O gradnji stavbe Okrožnega urada za zavarovanje delavcev v Mariboru, v kateri naj bi bila tudi ekspozitura, je pisala Delavska politika 7. avgusta 1929. Stavbišče ob sedanji Sodni ulici, je zapisala Delavska politika, stane 490.000 dinarjev in gradnjo utegnejo dokončati še v tem letu. V njej so bili potem prostori OUZD z ambulantami, strokovne organizacije, Svoboda in knjižnica.

Delavska politika je 26. oktobra 1932 v uvodniku pisala o delu Delavske zbornice. V knjižnicah v Ljubljani in Mariboru so do takrat izposodili 313.372 knjig.

Delavski oder Bratko Kreft je kot podnajemnik stanoval v zgradbi Delavske zbornice, vhod z današnje Čufarjeve ulice.

Dušan Željeznov je zapisal: »Čim je jeseni 1925. leta prišel v Ljubljano, že je vstopil v delavsko prosvetno društvo Svoboda, kjer je vodil gledališki odsek, iz katerega se je jeseni 1927 razvil Delavski oder.«

V knjigi izbranih del pravi Bratko Kreft, da so se člani odra »precej časa borili, da so kot podaljšek dvorane za zborovanja zgradili tudi oder«.

Rudolf Golouh je leta 1927 objavil dramo Kriza in Delavski oder jo je v režiji Bratka Krefta uprizoril na predvečer 1. maja 1928 v ljubljanski Drami. Na koncu predstave so razvili rdeči prapor in zapeli Internacionalo. Po reprizi je oblast uprizarjenje Krize prepovedala.

Dr. France Koblar pravi, da je Kriza socialna drama v šestih slikah: »Dejanje se opira na neposredne dogodke v letih po prvi vojni.«

Stanko Janež je zapisal, da je Kriza »socialna drama, literarno zgodovinski dokument o prvih začetkih širšega socialnega gibanja in gospodarskih razmerah po prvi vojni«.

Golouh nam vsebino prikazuje pobježe. »V tej drami je bila zajeta Zaloška cesta, zajet napad Orjune na Trbovljah, silen zalet delavskih množic v prvih letih po vojni.«

Ob Golouhovi smrti je Slavko Fras zapisal, da je »doživel še ponovno uprizarjanje svoje drame Kriza, ki je ob premieri povzročila politični škandal. Golouh je zamišljeno sedel v osrednji loži in se najbrž spominjal tistega davnega večera, ko sta glavni vlogi igrala mlada skojevca po imenu Edvard Kardelj in Boris Kidrič.«

Ob Kreftovi sedemdesetletnici je Smiljan Samec zapisal, da je Kreft bil pobudnik in ustanovitelj Delavskega odra: »Do leta 1930 je tam uprizoril več politično obarvanih dram, kakršna je bila Golouhova Kriza, Tolstojev Vstajenje in Raylanova Balada o vojni in ljubezni.«

Bratko Kreft: »Bili smo res čudovita družina delavcev in naprednih mladih izobražencev.«

O vzrokih prenehanja Delavskega odra, v vodstvu katerega so bili Tomo Brejc, Angel Cerkvenik, Nikolaj Pirnat, Vlado Kozak. Fran Petre in režiser Ferdo Delak, pravi Bratko Kreft: »Nekajletno razgibano in uspešno delo na odru Delavske zbornice je deloma razbila policija, deloma pa je za razpad bilo krivo desno krilo socialistov, nekaj pa še splošne razmere v ljubljanskem delavskem gibanju. Tako je nekega dne Delavski oder, ki je začel svojo veliko obetajočo pot z Golouhovo Krizo, zamrl.«

Dne 13. januarja 1971 je Bratko Kreft pred predstavo Jara gospoda, ki je bila v gledališki dvorani tedaj že nekdanje Delavske zbornice, prebral besede v spomin Staneta Severja. Takrat je bil govor, da bo Delavska univerza, ki se je vselila v zgradbo, spremenila dvorano v predavalnice. Ne glede na to, da do tega ni prišlo, je Kreft imel prav, ko je rekel: »Tako bo izginila zadnja sled predvojnih gledaliških prizadevanj ljubljanskega delavstva in naprednih študentov.« Končal je s trpkimi besedami: »Tako je bil moj spominski govor Stanetu Severju tudi osmrtnica za Delavskim odrom.« Bratko Kreft takrat še ni mogel vedeti, da bo dvorano v bodoče izključno uporabljala Kinoteka.

Na pročelju nekdanje Delavske zbornice je vzidana plošča z besedilom:

V tej zgradbi si je napredno delavstvo postavilo svoj dom, ki je z dejavnostjo Delavskega odra in Svobode poglobljajal revolucionarno razredno zavest in prispeval pomemben delež k slovenski kulturi

Ob 50-letnici 1979

Zveza kulturnih organizacij Slovenije

Na stari plošči, ki je ob vhodu v dvorano, je točneje navedeno, kdo »si je postavil

svoj dom« in s kakšnimi sredstvi. »Napredno delavstvo« je oder izgubilo že več let pred drugo vojno in tudi potem ter tako prenehalo prispevati »pomemben delež k slovenski kulturi«. Primerno bi bilo napisati novo besedilo, tudi z ugotovitvijo, da je v tej zgradbi bila nekoč zbornica slovenskega delavstva.

Po zasedbi Ljubljane leta 1941 je k Božu Podkrajšku prišel Tone Čufar in mu predlagal, da ustanovi teater, s katerim bi smešil okupatorja. V dvorani nekdanje zbornice so uprizorili igrice, v kateri so peli: »Vsi smo pastirji, vsi v planince pojdemo...«

Podkrajšek je bil kmalu interniran. V svojih spominih piše, da je Jože Šiška na kolesu prevažal radijski oddajnik, o katerem je policija menila, da je v zgradbi zbornice.

Po vojni so nekateri želeli obnoviti Delavski oder. Bratko Kreft je menil, da bi mogel koristiti novi gledališki akademiji – oboje zaman.

Dve založbi ☉ Za ustanovitev Cankarjeve družbe se je zlasti zavzel Ivan Vuk, pisatelj in tajnik Strokovne komisije s sedežem v delavski zbornici.

Družba je bila ustanovljena ob desetletnici Cankarjeve smrti, 1. marca 1929, in odbornika sta postala tudi Prežihov Voranc in Bratko Kreft, ki je napisal reklamni program za pridobivanje naročnikov, predvsem iz vrst socialnih demokratov.

Cankarjeva družba je v desetih letih natisnila 188.250 izvodov knjig. Med prvimi je leta 1929 izšla knjiga Angela Cerkvénika Daj nam danes naš vsakdanji kruh. Tudi Tone Seliškar je pri tej družbi izdal povest Roke Andreja Podlipnika, med zadnjimi pa je leta 1940 izšla knjiga Slovenski politični problemi, v kateri so ponatisnjeni sestavki dr. Antona Dermote.

Na občnem zboru Cankarjeve družbe 11. junija 1931 so v poročilu povedali, da ima družba 6.000 naročnikov in da jih želijo doseči 8.000. Predsednik družbe je bil Ivan Vuk.

Leto po ustanovitvi Cankarjeve družbe so pripadniki JSZ oziroma krščanski socialisti ustanovili Delavsko založbo – Krekovo knjižnico.

Delavska založba je odprla pot mladim slovenskim avtorjem. Leta 1930 je izšla knjiga Sedem slovenskih pisateljev. Novele so objavili Bogomir Avsenak, Ivo Grohar, Peter Kovač, Mihael Kranjec, Rudolf Kresal, Jože Kranjc in Mirko Javornik. Leta 1935 so izšle Slovenske novele. Avtorji: Cene Kranjc, Stanko Vuk, Bogomir Magajna in Ciril Kosmač. Miško Kranjec je pri tej založbi izdal tudi Življenje in Predmestje, Mirko Javornik pa Črni breg in Srečanje z neznanimi. Leta 1936 je založba izdala še povest Jožeta Jurača Kraj umira.

Delavska založba je izdajala tudi dela tujih avtorjev, tako Martina Andersena, Nexöjo, Proletarske novele, Uptona Sinclaira Dolarji, Hermana Sudermannna Mati skrb in moderne poljske proletarske novele z naslovom Človečanstvo itn.

Leta 1932 je založba začela izdajati revijo Beseda o sodobnih vprašanjih, ki je že na začetku imela 1300 naročnikov.

Delavski tisk so razumljivo spremljale denarne težave. Cankarjeva družba je tri, štiri knjige letno izdala za 20 dinarjev, Delavska založba je leta 1937 izdala tri knjige, vezane v platno, za 78 dinarjev, broširane pa za 48 dinarjev z možnostjo mesečnega odplačila.

Delavska založba je v letu 1936 imela za 60.000 neporavnanih računov. Predstavnik založbe prof. Jože Zemljak je to sporočil avtorju dvajsete knjige. Nakazali so mu le manjši del honorarja in pri tem je tudi ostalo.

Ne glede na težave je Delavska zbornica dala streho nad glavo dvema delavskima založbama, ki sta skrbeli za duhovno rast njenih bralcev. Posebno mesto v slovenski literaturi ima knjiga Sedem mladih slovenskih pisateljev, o kateri piše France Vodnik v Domu in svetu, 1931, št. 1-2, takole: »Na splošno je treba reči, da vrši založba važno kulturno delo, ker vzgaja okus za lepo knjigo zlasti med našim proletarskim občinstvom.« Josip Vidmar pa je v Ljubljanskem zvonu, 1931, št. 2, zapisal: »V naši sedanji prevodni poplavi je postala domača knjiga redek pojav. Tem zanimivejši in za bodoča pota naše književnosti važnejši pa je, če gre kakor v tem primeru za dobro knjigo še

malo znanega, prihajajočega in razvijajočega se rodu. Pozdravljamo njegovo orientacijo, ki obrača zlagani liričnosti hrbet. V knjigi sem spoznal dva pisatelja, ki sta mi zelo dvignila vero v bodočo slovensko literaturo.«

Nekatere prireditve in zborovanja

Dvorana Delavske zbornice je bila namenjena predvsem njej in strokovnim organizacijam, Svobodi oziroma Vzajemnosti in Delavskemu odru. V njej so bili številni občni zbori, konference, tečaji, tudi za delavske zaupnike, gledališke predstave in akademije. Na razpolago pa je bila tudi drugim. Zaradi zanimivosti naštejmo komu, na primer.

Dne 27. marca 1930 je imela v njej občni zbor Zveza slovenskih zadrug; 11. aprila 1931 so koroški Slovenci počastili sedemdesetletnico svojega rojaka Franca Grafenauerja, igralci iz Šentjakoba so igrali Miklovo Zalo; 17. aprila 1931 je bil prosvetni večer s predavanjem Cirila Štuklja o delavski olimpijadi, sodeloval je operni pevec Josip Gostič; 24. aprila 1931 so v okrašeni dvorani sprejeli direktorja Mednarodnega urada za delo Alberta Thomasa; 3. julija 1931 je bila akademija v čast slepe in gluhe ameriške pisateljice Helen Keller, akademijo je priredilo Jugoslovansko društvo za angleški jezik; 5. oktobra 1931 je bil politični sestanek, vodil ga je dr. Dinko Puc, navzoča pa sta bila tudi dr. Albert Kramer in Ivan Pucelj, na njem so sklenili, da bo general Petar Živković na bližnjih volitvah nosilec vsedržavne liste; 23. novembra 1931 so gojenci državnega moškega zbora učiteljsišča s sodelovanjem gojenk državnega ženskega učiteljsišča v Ljubljani priredili proslavo ob 100-letnici Levstikovega rojstva, govoril je dijak Drago Košmrlj; 7. decembra 1931 je centrala Krekove mladine priredila III. delavski prosvetni večer, zelo poučno predavanje je imel Miško Kranjec; 13. decembra 1931 je bila Cankarjeva proslava v uprizoritvijo Hlapcev; 14. decembra 1932 je Svoboda priredila prosvetni večer, o Ivanu Cankarju je govoril Bogo Teply, govorni zbor je recitiral odlomke in knjige Podobe iz sanj, sodeloval je tudi moški pevski zbor Grafike z orkestrom, vstopnina pa je bila tri, dva in en dinar; 7. maja 1933 je blizu 400 žensk zahtevalo spremembo § 171, ki na nezadovoljiv način ureja odpravo telesnega plodu; 5. marca 1934 so grafiki počastili stoletnico smrti iznajditelja litografije Alojza Senefelderja, razstava litografskih izdelkov pa je bila v dvorani OUZD; 5. julija 1935 so učenci meščanskih šol priredili akademijo; dan zatem so v dvorani imeli kongres učitelji meščanskih šol; 25. julija 1935 so grafiki imeli stavkovno zborovanje; od 3. do 10. junija 1936 je bila v Sloveniji stavka gradbenih delavcev, stavkajoči gradbinci so zborovali na dvorišču Delavske zbornice; 7. aprila 1937 je bil šahovski turnir šestdesetih šahistov iz Jugoslavije; 23. aprila 1937 je Francoz Jean Beuregin predaval o umetnosti in tehniki pariške razstave; 20. januarja 1938 so primorski književniki priredili drugi literarni večer; 4. novembra 1938 so grafiki proslavili 70-letnico svoje organizacije. (»Vstopnice so bile razprodane in dvorana Delavske zbornice je bila docela napolnjena.«)

Zastarela predvidevanja?

Kakšen naj bi bil bodoči sindikat, je skušal prikazati že Vito Kraigher v predvojni Sodobnosti, leta 1938. Medvojno gibanje delavske enotnosti je bilo bolj podrejeno namenom osvobodilnega boja, toda februarja 1945 je o bodočih sindikatih že bil govor na konferenci v Beogradu.

Vito Kraigher je takrat prerokoval: »Slovenskemu delavstvu bosta socialna zakonodaja in kolektivne pogodbe koristile šele takrat, ko bo strnjeno in enotno v strokovnih organizacijah, ki bodo izraz volje večine delavstva in bodo vodile strokovno gibanje v skladu s to voljo. V trenutku, ko bo strokovna organiziranost slovenskega delavstva dosegla to nujno stopnjo popolnosti, bo slovensko delavstvo skupaj s kmeti tudi v političnem življenju slovenskega naroda prevzelo vodilno vlogo, ki mu gre po njegovi družbeni funkciji, in mu ustvarilo boljšo in lepšo bodočnost, kakor je je deležen danes.«

Od 23. do 25. februarja 1945 se je v dvorani Delavske zbornice v Beogradu zbralo 138 vodilnih partizanov z vseh bojišč, tudi iz še neosvobojene Slovenije.

Uvodno besedo je imel Djuro Salaj, enega od štirih referatov pa je prebral Tone Fajfar; nakazal je vlogo sindikatov na področju socialne politike.

Iz obširne resolucije navedimo nekaj smernic s tega področja.

»Nosilec predstavništva delavstva bodo odslej sindikati, medtem ko bodo delavske zbornice vršile predvsem posle pravne zaščite delavstva in zaupnikov.« Posredovanje v mejnih sporih bo »pridržano slučaju potrebe le pristojni socialnopolitični oblasti«.

Resolucija omenja tudi zavarovanje za starost in onemoglost, skrb za nezaposlene, zavzema se za brezplačno šolanje, o zdravstvenem zavarovanju pa pravi: »Danes postavljamo načelo brezplačno zdravljenje za vse delavstvo in nameščenstvo. Ne mislimo le na ambulantno bolniško pomoč, ampak zdravljenje do ozdravljenja, ne glede na trajanje bolezni.«

Na konferenci ni bil govor o samoupravljanju, kakršno je bilo uvedeno pozneje. Toda že leta 1963 so bile v knjigi Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije zapisane dvomljive besede: »Razočarani so bili tisti, ki so pričakovali, da bo sama vzpostavitev delavskih svetov naglo rodila neslutene uspehe, kakor so se motili v svojih predvidevanjih tudi vsi tisti, ki so menili, da bo takšen ukrep povzročil dezorganizacijo in celoten sistem pripeljal v slepo ulico.«

Vodilni so pozneje črtali iz resolucije delavske zbornice in delavske zaupnike; menili so, da gre za staro zadevo in da bo vsem problemom v bodoče kos sindikat. Hudo narobe je z zdravstvom in deloma s šolstvom, oboje v primerjavi s predvidevanji. In kdo bi mogel takrat predvideti takšno brezposelnost v socializmu, da o tistih, ki so »na začasnem delu« izven naše domovine, ne govorimo. Le zavarovanje za starost in »onemoglost« je bilo v glavnem ustrezno izvedeno.

Če prej ne, bo morda kdo ob 50-letnici konference kaj več povedal o predvidevanjih in kaj od tega se je uresničilo. Sicer pa so že sedaj vidne spremembe, do leta 1955 pa jih bo še več.

Po fašističnem zgledu

Ko so v skupščini Delavske zbornice razpravljali o predračunu zbornice za leto 1936, je član skupščine inž. Lojze Žumer rekel: »Zdaj z veseljem ugotavljam, da ob največji depresiji ni krize in Delavski zbornici, ampak da je kompaktna kot doslej še nikoli.«

Do tega je prišlo bolj ali manj zaradi ogroženosti samouprave v tej ustanovi, saj je režim dodobra načel njeno samostojnost. Pritisk je zbornica čutila tudi, ko ni hotela registrirati režimske ZZZ, kloniti pa je morala po ukazu ministra.

Polfašistični režim je potreboval poslušno delavsko organizacijo, zato je spomladi 1936 ustanovil Jugoslovanski radniški savez – Jugoras, njegova slovenska zaveznica pa je bila ustanovljena že 15. novembra 1935.

Pritisk na zbornico se je povečal, ko je vlada imenovala za komisarja dr. Lovra Bogataja. Naslednje leto je minister zamenjal nekaj članov skupščine in predsednika Alojza Sedeja je zamenjal desni socialist Lovro Jakomin.

Minister Dragiša Cvetković je na kongresu Jugorasa leta 1938 spodbujal: »Naša zastava mora iti do zmage!« Miha Krek je bil bolj odkrit, ko je rekel: »Kmalu bo padla odločitev, ker v delavskih ustanovah sede tisti, ki nimajo legitimacije, in zato se bodo našla sredstva, da pridejo delavske zbornice in druge socialne ustanove v roke predstavnikov moderne organizacije ZZZ, da bodo delavstvo vodili mladi borci zdravega stanu našega naroda.«

Dr. Rudolf Kresal ugotavlja: »Po preteku funkcijske dobe niso bile razpisane redne volitve, pač pa je minister za socialno politiko 24. marca 1937 razrešil nekatere člane upravnega odbora, med njimi tudi predsednika.«

Potem se je uresničila Krekova napoved. Vlada je 4. aprila 1939 razpustila skupščino Delavske zbornice. Nova pravda, glasilo NSZ, je 8. aprila poročala:

»Minister za socialno politiko je podpisal odlok o imenovanju novih članov Delavske zbornice, ko je istočasno razrešil vse dosedanje člane.«

Med imenovanimi so bili tudi trije člani iz vrst grafične organizacije, ki so sodelovanje odklonili.

Miha Krek je izbrancem rekel, naj si »ne vzamejo k srcu očitek ulice, da so prišli na svoja mesta z imenovanjem, ker vse razmere dokazujejo, da ima Jugoras popolno pravico do delavskih zbornic«.

Predsednik Delavske zbornice je postal Jože Jonke.

Rudolf Golouh je v svojih spominih zapisal: »Po oktroirani ustavi in uvedbi enostrankarskega sistema JNS je za Stojadinovičeve vlade stopila na njeno mesto JRZ, v kateri so se zbrale najtemnejše sile. Pritisk »zajednice« na javno življenje je bil v Sloveniji splošen, segel je na vsa področja in vgnezdila se je nasilno celo v Delavsko zbornico.«

Konec Delavske zbornice ☉ Skupščina Delavske zbornice je bila prizadeta že z imenovanjem njenih novih članov, dokončen konec pa je opravil okupator z imenovanjem Pokrajinske delavske zveze, 8. julija 1941. O tem piše Lojze Erjavec v Družabni pravdi, izšla je v Argentini 1970. leta.

»Pred okupacijo je bila Delavska zbornica v rokah Zveze združenih delavcev, katere predsednik je bil Jože Jonke, tajnik pa Andrej Hafner. Zbornica je imela poleg drugih uslužbencev še socialista Jurija Stankota in Filipa Uratnika, v njej so imele svoje prostore vse takratne delavske politične (?) organizacije. Z okupacijo je bila Delavska zbornica takoj razpuščena in preimenovana v Pokrajinsko delavsko zvezo po fašističnem korporativnem sistemu. Za predsednika je bil imenovan dr. Branko Alujevič, za tajnika Filip Uratnik, kot ekspert in zastopnik Visokega komisarja je bil postavljen fašist in tržaški socialist Egelio Vagliano. Pokrajinska delavska zveza je imela štiri oddelke: industrijskega, trgovskega, bančno-zavarovalnega in poljedelskega. Za tajnika industrijskega oddelka je bil imenovan socialist Jurij Stanko, za tajnika trgovskega oddelka Andrej Hafner, za tajnika bančno-zavarovalnega oddelka Ciril Golmajer in za tajnika poljedelskega oddelka Maks Jan.«

Nekaj zanimivih imen že od prej. V zvezi s tem kaže omeniti ugotovitev Franceta Bučarja. V knjigi Usodne odločitve pravi: »Italijanska oblast je pokrajini pustila samoupravo, resda v okviru italijanskega komisariata, toda izvršilno uradništvo je bilo večinoma domače.«

V pokrajini je bilo zaposlenih kakih 30.000 delavcev in nameščencev, nezaposlenih pa je bilo okrog 5.400. Za te je komisar ustanovil urad za nameščanje. Okupator je vsem namenil Dopolavoro, ki je imel 1943. leta 2.019 italijanskih in 232 slovenskih članov.

Slovenec je pohitel in 19. novembra 1941 zapisal: »Z razpustitvijo starih strokovnih organizacij, ki so bile od različnih političnih strank (?), ter z ustanovitvijo Pokrajinske delavske zveze je bil ustvarjen ploden začetek za uvedbo našega korporativnega reda.«

Komisar je bil za svoje delo odgovoren Rimu. Takole je poročal: »Že ob naši zasedbi smo naleteli na neugoden položaj, kajti plače in pokojnine niso sledile zvišanju življenjskih stroškov. Neugoden položaj se je še stopnjeval in se ni ustavil z ukrepom, ki sem ga izpeljal, ko sem dovolil 10- do 20-odstotno povišanje, vendar ne za pokojnine. Potrebna je nova prilagoditev, izvaja pa se z revizijo delovnih pogodb. Za državne in poldržavne uslužbence in pokojnine bom izpeljal predlog in upam, da jih bodo pristojna ministrstva lepo sprejela, ker so nujni. V delavskih krogih so z največjim veseljem sprejeli novico o povečanju družinskih doklad, ki ste ga ukazali,« je navedeno v knjigi dr. Toneta Ferenca Fašisti brez krinke.

Leta 1954 je izšla knjiga ponatisov glasila Delavska enotnost, ki je izhajalo med vojno. Edvard Kardelj opisuje v uvodu nastanek in delovanje organizacije delavske enotnosti, v pripombah in pojasnilih pa Tone Fajfar, ki je knjigo uredil, ugotavlja, da je »zavedno delavstvo odločno odklonilo sodelovanje v fašistični pokrajinski delavski

zvezi in v Dopolavoru«. V januarski številki leta 1943 glasilo Delavska enotnost opozarja: »Ustanovili so Pokrajinsko delavsko zvezo, ki jo hočejo pred slovenskim delavstvom prikazati kot slovensko organizacijo. Tovariši, ne nasedajte fašističnim nakanam! Pokrajinska delavska zveza je bila ustanovljena po okupatorjevem nalogu in ima nalogo postopne fašizacije.«

Pridobljeni in spet izgubljeni dom ● Vse do dograditve Delavske zbornice so se delavci od srede minulega stoletja zbirali v Ljubljani na številnih mestih. Zgodovina delavskega gibanja omenja Ljudski dom, Rokodelski dom, Narodni dom, gostišča Fischer, Žibert ob vižmarskem mostu, Slon, Pri Rozi v Židovski ulici, potem Tumovo in Železnikarjevo delavnico v Šelemburgovi ulici, 1. maja pa so že leta 1890 proslavili na Rožniku. Za utrjevanje naprednih idej delavstva je bilo zlasti pomembno delovanje v Mahrovi hiši, v zgradbi na takratnem Turjaškem trgu, kjer je delovala Komunistična stranka, ki je zgradbo imela tudi za svoj delavski dom, za kongresno dejavnost pa je znan hotel Tivoli. Če upoštevamo to »tavanje« tudi po drugih mestih, v Virantovi hiši na Levstikovem trgu itn., šele znamo ceniti pridobitev zgradbe Delavske zbornice, ki je postala središče zbiranja ne le ljubljanskega delavstva, marveč slovenskega delavstva sploh.

To delavstvo je svoj dom prvič izgubilo že z imenovanjem režimskih predstavnikov v skupščino Delavske zbornice, potem pa s prihodom okupatorja, ki je ustanovil Pokrajinsko delavsko zvezo, se vselil v prostore zbornice in s procelja spraskal napis Delavska zbornica.

Po osvoboditvi so prostore bivše zbornice prevzeli Glavni odbor enotnih sindikatov Slovenije in republiški odbori raznih strok. Ob trboveljski stavki 1958 je prišlo do »zamenjave« na predsedniškem mestu slovenskih sindikatov. Partija je na mesto Janka Rudolfa postavila bolj vdanega in odločnega Staneta Kavčiča (v centrali v Beogradu Tempa na mesto Salaja), da bi pač vnaprej preprečili trboveljska dogajanja. Kmalu se je pokazalo, da novemu predsedniku stari prostori ne ustrezajo in čez leto, dve so se sindikati vselili v novo in bolj ugledno zgradbo na Dalmatinovi cesti. Tako je delavstvo spet izgubilo svoj dom in Dolinarjevi kipi na vrhu stavbe so izgubili svoj pomen.

Nekdanjo Delavsko zbornico z novo zgradbo »doma sindikatov« na Dalmatinovi cesti ne moremo primerjati, še zlasti če upoštevamo medvojno delovanje v njej. Za ta dom je bilo pred šestdesetimi leti zapisano: »Naj bi se med njegovimi stenami porajala slovenskemu delavcu lepša in srečnejša bodočnost.«

Morda bo do tega spet prišlo.

Slovenci – vsi ministri za socialno politiko v vladah prejšnje Jugoslavije ● Oddelek za socialno skrbstvo je imela že Narodna vlada Slovenije SHS v Ljubljani. Od 1. novembra 1918 ga je vodil Anton Kristan, od 6. marca 1920 pa dr. Andrej Gosar.

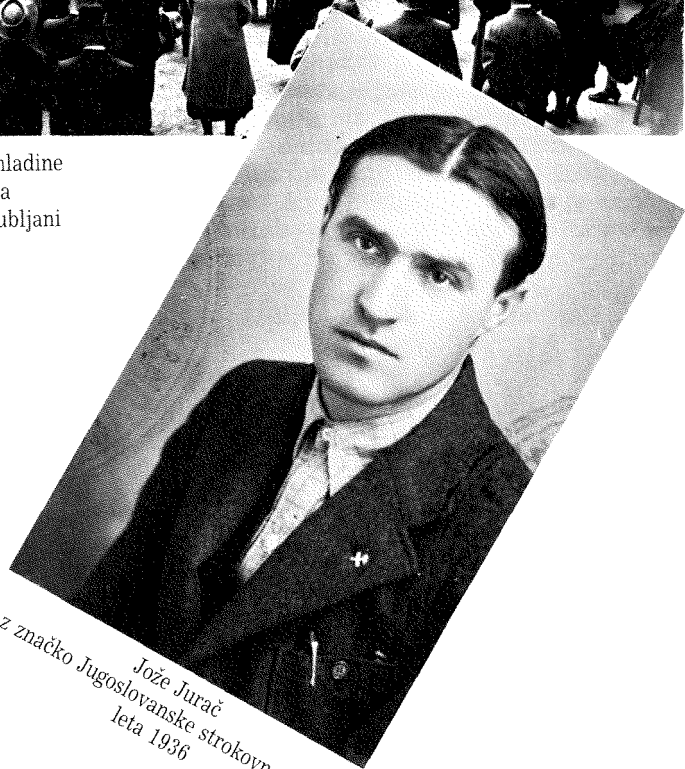
Prejšnja Jugoslavija je imela 36 vlad. Nikola Pašić, Nikola Uzunović in Velja Vukičević so bili predsedniki sedemnajstih vlad. Nesrbski predsednik je bil le dr. Anton Korošec, od 27. julija 1928 do 30. decembra 1928.

Slovenci so se v vladah menjavali kot pripadniki klerikalne oziroma liberalne stranke, v zadnjem desetletju pa kot pripadniki JNS oziroma JRZ.

Navedimo ministre za socialno politiko oziroma za narodno zdravje: Jože Gostinčar od 2. aprila do 1. avgusta 1919, dr. Vekoslav Kukovec od 17. maja 1920 do 3. decembra 1921, dr. Gregor Žerjav od 24. decembra 1921 do 4. decembra 1922, dr. Andrej Gosar od 1. februarja 1927 do 17. aprila 1927 in 21. septembra 1927 do 8. februarja 1928, Ivan Pucelj od 5. februarja 1932 do 18. aprila 1934, dr. Fran Novak od 18. aprila 1934 do 18. decembra 1934 in dr. Drago Marušič od 21. decembra 1934 do 21. julija 1935.

Kongres krščansko socialistične mladine
Jugoslovanske strokovne zveze na
dvorišču Delavske zbornice v Ljubljani
10. maja 1936

Jože Jurač
z značko Jugoslovanske strokovne zveze
leta 1936

Ljubivoj Ravnihar: diapozitivi, ki so jih projicirali med predstavo Cankarjevega Hlapca Jerneja, objavljeni v Koledarju Cankarjeve družbe za leto 1933

GORENJSKI DELAVCI
IN NJIHOVA
SINDIKALNA
ORGANIZACIJA
PRI UVAJANJU
SPREMEMB,
KI JIH JE PRINESLA
SOCIALISTIČNA
REVOLUCIJA
V LETIH
1945 DO 1947

Sindikat je že od začetka organizacija delavcev, ki se je borila za izboljšanje njihovega materialnega in splošnega položaja tako v okviru podjetij kot države. Po socialistični revoluciji, ko je komunistična partija v imenu delavcev prevzela oblast, pa so (po zgledu Sovjetske zveze) menili, da so se interesi države in njenih podjetij ter interesi delavcev poenotili. Revolucionarne spremembe v tej smeri so delavcem posredovali sindikalni voditelji v prvih letih po revoluciji in so se stopnjevala od izjave predsednika slovenskih sindikatov Venclja Perka leta 1945: »Delavski razred ne more izvajati boljšega ekonomskega, socialnega in kulturnega življenja ako bo imel pred seboj samo svoje ozke razredne interese – biti mora najmočnejša opora svoji v težkem boju pridobljeni ljudski oblasti,« prek izjave tajnice tržiške krajevne organizacije sindikata sredi leta 1946, »kar je dobro za državo, je dobro tudi za nas,« ko je šlo za obrambo kritike predsednika iste organizacije, češ da so paketi UNRRA predragi, pa do izjave člana glavnega odbora slovenskih sindikatov Ivana Jeniča na plenumu v Mengšu 7. decembra 1946 (že po 4. plenumu ESZDNJ), ko je govoril sindikalistom: »Naša država nam nudi danes več, kot mora oče svojemu sinu.«¹

To je bila bistvena sprememba položaja delavcev v sindikatu in vsa odslej drugačna naravnost sindikata nam je brez tega nerazumljiva. Da je ta sprememba pomenila dokončno odpravo konfliktov med delavci in državo ter njenimi podjetji – to je bilo iskreno prepričanje tedanjih voditeljev tako v sindikatih kot drugih vodilnih forumih, saj so bili pred tem tudi sami delavci in aktivni sindikalisti in so se za to in takšno državo borili vse življenje. Teže pa so to spremembo dojeli delavci in stari sindikalni aktivisti, ki so ostali v podjetjih in so sestavljali dobršen del novih prvih sindikalnih podružnic, saj so vsakdanje težave (slaba organizacija dela, nezaželeni upravniki in priganjaški mojstri, slaba organizacija preskrbe ipd.) pogosto zanikovale politično vzgojno prizadevanje in prepričevanja sindikalnih voditeljev. Pri tem je bila vera v boljšo (ne tako daljno) prihodnost in s tem povezana želja prispevati svoj

delež k njej večinska. K temu je bistveno prispevala osvoboditev in z njo možnost zaposlitve in dela ter iz tega izvirajoča osebna in socialna varnost.

Čeprav so sindikaliste predstavljali »najzavednejši« delavci s poudarjenim čutom, ideološko liberalnostjo in nacionalnim osveščenjem, okrepljenim zlasti s sodelovanjem v narodnoosvobodilnem boju in so v odnosu do delavcev delovali včasih pokroviteljsko, včasih pa tudi sektaško, so iskreno želeli biti »opora državni oblasti« in prav tako zastopati interese svojih članov. Ta interesa sta jih pogosto vodila v konfliktne situacije, saj so se v teh prvih letih včasih oziroma nekateri opredeljevali za interese delovnih okolij, včasih oziroma nekateri pa za interese nadrejenih. To konfliktnost bomo skušali osvetliti z več zornih kotov in z različnimi primeri in s tem pripomoči k boljšemu poznavanju tega zanimivega obdobja v delavskem gibanju.

DELAVCI

Leta 1945 je bilo pri podružnicah Federalnega zavoda za socialno zavarovanje (kasneje državni zavod – DZSZ) na Gorenjskem zaposlenih oziroma prijavljenih 13.807 delavcev. Njihovo število se je naglo povečevalo (tudi zaradi priključevanja zavarovancev: železničarjev, trgovcev) in konec leta 1946 jih je bilo že 23.435; na Gorenjskem je torej leta 1946 delalo 23 % slovenskih delavcev. Pri podružnici Jesenice je bilo med zaposlenimi prijavljenih 19 % žensk, pri podružnici Kranj pa kar 42 %.²

Število delavcev prijavljenih pri podružnicah DZSZ je bilo v začetku leta 1947 takole:³

podružnica Jesenice	9172 delavcev
podružnica Kranj	9149 delavcev
podružnica Tržič	2997 delavcev
podružnica Kamnik	2642 delavcev

V okraju Jesenice je bilo konec 1945. leta 71 podjetij in ustanov z več kot 5 zaposlenih, v okraju Kamnik 88, v okraju Kranj 151, v okraju Škofja Loka (brez Medvod) pa 41.⁴ Delavci so prihajali iz mest in njihove bližnje okolice, dobra

tretjina pa jih je bila s podeželja.⁵ V gorenjska podjetja so prihajali delavci iz drugih slovenskih pokrajin (zlasti s Primorske) že pred vojno, prav tako neorganizirano tudi v prvih dveh letih po vojni. Delavci iz vse Slovenije, zlasti delavke, so se prijavljali na borzi dela v Kranju, na Jesenicah, v Tržiču, Domžalah. Ženske so težko dobile delo (in uradi iz teh krajev so se pritoževali nad stihijo), medtem ko je moške delovne moči primanjkovalo (zlasti v gradbeništvu in gozdarstvu). V teh dveh panogah (v Iskri, Železarni Jesenice in še kje) so v prvih povojnih letih delali tudi nemški ujetniki. Aprila in maja 1947 se je prijavilo v posredovalnici za delo v Kranju prvič organizirano 500 delavcev iz Prekmurja in s Štajerske. Zaposlili so jih v gradbenih podjetjih v Kranju, 133 so jih poslali iz Kranja na Bled in v Tržič (v teh pokrajinah sta propagando izvajala Ministrstvo za delo in GO ESZDNS).⁶ Poleti 1947 je v Kranju delalo tudi okrog 200 delavcev iz cone A (govorili so italijansko, a večina jih je razumela slovensko). Poročali so, da navadno »pričakujejo večjo plačo, kot jim pripada«, zato hitro zapuščajo Kranj in se vračajo nazaj. V tem času je bilo tudi na Jesenicah 66 delavcev iz cone A, vendar so o njih poročali, da so zadovoljni.⁷ Januarja 1947 so prišli na izpopolnjevanje na Jesenice 203 mladinci iz Bosne in Hercegovine. Ostalo jih je le 126, drugi so pobegnili domov. Bili so slabo oblečeni in obuti in niso naleteli na razumevajoče okolje.⁸ Prevladujoč lokalni patriotizem je s »pripetenci« pogosto zmerjal celo priške iz sosednjih vasi, še teže je bilo novopriseljencem iz drugačnih socialnih in kulturnih okolij.

ORGANIZIRANJE

SINDIKALNIH PODRUŽNIC

Na ustanovni konferenci Enotnih strokovnih zvez delavcev in nameščencev Jugoslavije (ESZDNJ), bila je od 23. do 25. januarja 1945 v Beogradu in so se je udeležili tudi predstavniki slovenske Delavske enotnosti, je bil formiran glavni odbor ESZDNJ tudi s slovenskimi predstavniki, ustanovljeno je bilo 26 strokovnih zvez, sprejeli so začasna pravila; s tem je bilo omogočeno obnavljanje delovanja

in organiziranje sindikalnega članstva na osvobojenem ozemlju, v Sloveniji pa so zaradi vojnega stanja po podjetjih še na- prej delovali odbori Delavske enotnosti ali le posamezni zaupniki. Dne 10. marca 1945 je bil imenovan glavni odbor ESDNJ za Slovenijo (še prej, februarja, pa so že omenjali glavni akcijski odbor za ustanovitve enotnih sindikatov Slovenije na T 80) na osvobojenem ozemlju, katerega predsednik je bil Franc Leskošek-Luka, podpredsednik pa Vencelj Perko. Ta odbor je 21. marca poslal dopis, da se vsi odbori Delavske enotnosti preimenujejo v sindikalne odbore in da se pri pokrajinskih, okrožnih in okrajnih odborih Osvobodilne fronte imenuje posebne strokovne referate.⁹ Odbori Delavske enotnosti so nastali v glavnem leta 1943 in dosegli organizacijski vrh spomladi 1944, ko so bili navzoči v skoraj vseh večjih tovarnah. S partizanskimi mobilizacijami, številnimi aretacijami aktivistov in upadanjem proizvodnje ter števila zaposlenih je bila načeta tudi organizacija in ob koncu vojne najdemo v večini tovarn le njene zaupnike (zelo verjetno pa niso bili samo zaupniki Delavske enotnosti!). Ti se nato omenjajo do ustanovitve pripravljalnih odborov sindikatov na krajevni podlagi. Ti odbori ali zaupniki so sodelovali pri raznih popisih v podjetjih, pri zaščiti tovarn, ob prevzemu oblasti. Dne 8. maja 1945 je odbor Delavske enotnosti jeseniške železarne v navzočnosti predstavnikov jeseniškega okrožja prevzel od dotedanje uprave železarne upravljanje podjetja v svoje roke.

Upravni odbor se je sestajal dvakrat na dan, večkrat so bili na njegovih sejah tudi obratni zaupniki, in vodil tovarniške zadeve. Uredil je, da so zaupniki pregledali stanje po obratih in pripravili program dela, pregledal seznam zaposlenih, urejal nabavo materiala in izvajal naročila, vodil nujna popravila in vzdrževanje strojev, določal ljudi za pripravo inventarnega seznama, vodil priprave na otvoritev vaje- niške šole, odgovarjal na prošnje, pozival na delovno disciplino, določal delovni čas in drugo. Nameraval je ustanoviti plansko pisarno, iz katere bi načrtno vodili delo in določil, da vsak obrat vsak dan poroča o delu minulega dne in o načrtih za naprej. V načrtu je imel tudi izdajo razglasa o prevzemu tovarne v roke Delavske enotnosti. V njem naj bi bile smernice za delo in navedeni tovarniški zaupniki. Vse to kaže, da je bila organizacija Delavske enotnosti v jeseniški železarni pripravljena na daljše in pomembnejše delo pri vodenju in upravljanju v podjetju. Že 21. maja 1945 je bil po nalogu MIR odbor razformiran in vodenje podjetja je prevzel delegat MIR.¹⁰ Delovanje jeseniške Delavske enotnosti lahko štejejo za eno najbolj neposrednih in avtonomnih oblik delavskega vodenja tovarne. V njenem delovanju lahko zaslutimo uresničevanje gesla »Tovarne delavcem!« in tudi neko avtonomno vizijo socializma, ki je imela svoje korenine v bogatem delavskem gibanju na Jesenicah pred vojno, posledice njene- ga kratkotrajnega delovanja pa so vidne tudi v nadaljnjem delu zlasti delavskih

¹ DE, 21. 5. 1945, Vencelj Perko, Pomen enotnih sindikatov, Arhiv SRS, ZSS, f. 17, Plenum KMS Tržič, 8. 4. 1946; Arhiv SRS, ZSS, f. 17, Plenum KMS Mengeš, 7. 12. 1946.

² Arhiv SRS, ZSS, f. 16, Razvoj zaposlenih in gibanje plač v letu 1946 po številu zavarovancev in zavarovanih mezdah pri DZSZ.

³ Arhiv SRS, ZSS, f. 49, Pregled zaposlenih v januarju 1947, procent bolnikov, povprečni dnevni in urni zaslužek, po podatkih podružnice DZSZ v Ljubljani.

⁴ Arhiv SRS, ZSS, f. 6, Seznam podjetij v Sloveniji, ki imajo pri DZSZ zavarovanih 5 ali več delavcev, nameščencev ali uslužbencev, stanje konec novembra 1945.

⁵ Arhiv SRS, Planska komisija, f. 47, Popis temeljnih podatkov stanovanjskega fonda in zgradb LRS, ki se nanaša na 31. 12. 1948, družbeni sektor.

⁶ Arhiv SRS, ZSS, f. 42.

⁷ Arhiv SRS, ZSS, f. 38, Poročilo o stanju italijanskih delavcev v Kranju, 26. 8. 1947.

⁸ Arhiv SRS, ZSS, f. 38, Konferenca prosvetnih referentov OSS na Jesenicah, 16. 1. 1947.

⁹ Arhiv SRS, ZSS, f. 8.

¹⁰ Jerca Vodušek-Starič, Začetki samoupravljanja v Sloveniji, str. 33–34.

zaupnikov v tovarni. Takšnega pomena kot tu Delavska enotnost v drugih gorenjskih podjetjih ni dosegla, so pa takšen ali podoben pomen imeli nekateri pripravljalni odbori sindikalnih podružnic, ki so bili tudi kadrovsko oblikovani tako, da so dejansko lahko vodili delo tovarne do prihoda delegatov (za predsednike so bili imenovani »najzavednejši« vodilni delavci).¹¹

Enajstega maja 1945 je bil v Ljubljani imenovan nov začasni glavni odbor Enotne strokovne zveze za Slovenijo, ki mu je predsedoval Jeseničan Vencelj Perko. Prevezli so delovanje bivše Pokrajinske delavske zveze in tudi delovanje Delavske zbornice. Po obratih in ustanovah so pričeli ustanavljati pripravljalne odbore za vzpostavitev enotne sindikalne organizacije. Za pomoč pri organiziranju sindikalnih podružnic (te naj bi se osnovala po vseh podjetjih in ustanovah z najmanj 15 zaposlenih) je glavni odbor pošiljal po Sloveniji svoje aktiviste. Tako je 1. junija 1945 pooblastil predvojnega sindikalnega delavca Franja Žumra, da organizira delavstvo in nemeščentstvo na Jesenicah in v okolici.¹² Iz Kranja je tedaj Mavricij Borc, predvojni sindikalni delavec, član JSZ iz Kamnika pisal, naj glavni odbor imenuje odgovornega za organiziranje sindikalnih podružnic na Gorenjskem (in pri tem predlagal sebe). Čeprav nismo našli nobenega pisnega potrdila za to, je Mavricij Borc vsekakor najzaslužnejši organizator gorenjskega delavstva, zlasti v Kranju in Kamniku. Dne 20. maja sta bili v podporo sindikalni organizaciji v Kranju in na Jesenicah veliki delavski zborovanji, na katerih sta govorila Franc Leskošek in Vencelj Perko. Četrtega junija je poročevalec (verjetno Mavricij Borc) za Enotno strokovno zvezo delavcev in nemeščencev v Kranju poročal, da so bili do tedaj ustanovljeni pripravljalni odbori v Semperitu (današnji Savi), Strojnih tovarnah (Iskri), Intexu, Iskri v Kranju, pri Bonaču na Količevem, pri Zornu v Domžalah, pri Kocjančiču na Viru, v Tovarni olja Zabret & Co. v Britofu, v Bombažni predilnici in tkalnici Tržič, pri Okršlarju v Domžalah in v Tekstilindusu v Stražišču. Navodila za organiziranje pa so poslali gorenjskim železničarjem in grafikom, de-

lavcem Tovarne čevljev Prešeren v Kranju, Gorenjske mlekarke zadruge, Titanu v Kamniku, Barutarne (Smodnišnice) in tovarne pohištva Remec & Co. na Duplici ter vseh drugih manjših podjetjih, vendar poročil od tam še niso dobili. Tudi v Škofjo Loko so poslali vsa navodila. Izvrševal jih je »strokovničar« (nekdanji aktivist Jugoslovanske strokovne zveze) Jože Merjasec, član Okrajnega odbora Osvobodilne fronte Škofja Loka. V Tržiču je bil 4. junija (po tem ko so preprečili shod socialdemokratov, ki so hoteli obnoviti »Svobodo«) sestanek v tekstilni tovarni Glanzmann & Gassner, zvečer pa množičen sestanek delavstva vseh tržiških obratov. Sestanek je vodil domačin Andrej Stegnar, član GO ESZDNS.¹³

V navodilih za kadrovanje je navedeno, da naj poteka to v najtesnejši zvezi z odbori Osvobodilne fronte (tako krajevnimi kot okrajnimi). Važen je bil predvsem odnos kandidata do narodnoosvobodilnega boja.¹⁴ Kandidatne liste so bile po navadi sestavljene v ožjem krogu delavcev in ob sodelovanju organizacije Osvobodilne fronte, kandidati pa so bili največkrat izvoljeni javno na množičnih sestankih. (8. junija 1945 je bil npr. prvi sestanek 20 delavcev v Tovarni platnenih izdelkov Jarše. Na njem so določili kandidatno listo. Kasneje so imeli širši sestanek, na katerem je bilo 300 delavcev (vsi) in ti so izvolili kandidate z liste). Člani teh prvih odborov so bili večidel ali predvojni sindikalni delavci ali medvojni aktivisti v tovarnah (na Jesenicah so npr. prevladovali prvi, v Kranju pa je bilo zelo veliko aktivistov). Pri izbiri kandidatov so poleg odnosa do narodnoosvobodilnega boja upoštevali tudi odnos kandidata do sodelavcev (in narobe), moralne kvalitete in drugo. V nekaterih delovnih okoljih so poleg pripravljalnih odborov izvolili tudi delavske zaupnike (predsednik pripravljalnega odbora je bil hkrati tudi starešina zaupnikov). Sindikalni odbori so bili sestavljeni tako, da je imel vsak obrat svojega predstavnika in njem – kot prej zaupnika).¹⁵

Kandidatne liste za prve redne sindikalne podružnice so potem navadno določili pripravljalni odbori (po odobritvi ce-

lice KP), v nekaterih demokratičnejših okoljih pa so kandidate določali na množičnih sestankih vseh delavcev. Pri tem so bili vsekakor glasnejši »zavednejši« delavci, tisti, ki so vojno preživel na delu brez bistvenjšega prispevka v narodnoosvobodilnem boju, pa so bili pasivnejši. Prihajalo pa je tudi do druge kandidatne liste, korektur in zahtev po tajnih volitvah. Na ustanovnem občnem zboru tekstilne podružnice (Glanzmann & Gassner) v Trzinu v začetku avgusta 1945 sta bili predloženi dve listi, »prava« (prva), poročajo v Delavski enotnosti, je bila izglasovana z veliko večino. Na volitvah podružnice v Šušterju je bila z manjšo spremembo sprejeta predlagana lista. Tudi več kandidatov, tako za člane kot za predsednika, je bilo.¹⁶ Prvi nesporazumi med delavci in sindikalnimi podružnicami (ali le predsedniki) so potem pobudili tudi zahteve po tajnih volitvah (npr. v Jugobruni leta 1947 in v Iskri leta 1946, čeprav so jih ponekod že imeli.)¹⁷ V pripravah na volitve oziroma občne zборе spomladi 1946 se je pojavila druga kandidatna lista v Tovarni Prešeren v Kranju, krajevni medstrokovni svet v Kranju pa se je pritoževal, da delavci najraje predlagajo in volijo stare strokovne delavce, čeprav že od konca leta 1945 v okviru Krajevnih medstrokovnih svetov (KMS) in sindikalnih podružnic izvajajo akcijo iskanja novih kadrov.¹⁸ V kranjski Jugobruni (Tiskani) so med pripravami na občni zbor spomladi 1947 člani IO protestirali zoper to, da bi kandidate za nov odbor izbirali na izvršnem odboru sindikata – zahtevali so, da se to opravi na množičnem sestanku – potem pa so imenovali člane kandidacijske komisije.¹⁹ Kaže, da še niso bili sezna-

njeni s sklepi 4. plenuma sindikatov Jugoslavije, ki je predvideval neposredne volitve le obratnih sindikalnih pododborov, njihovi delegati pa so sestavljali enotne sindikalne podružnice. Po tem plenumu so v delovnih organizacijah, ki so zaposlovale več kot 1000 delavcev, zaposlili tudi plačane sindikalne funkcionarje, ki jih je imenovala uprava, in tako delo sindikata oddaljili od interesov delavcev ter ga, kot pravijo sindikalna poročila, »zbirokratizirali«.²⁰

KRAJEVNE SINDIKALNE ORGANIZACIJE

Po ustanovitvi pripravljalnih odborov v podjetjih so bile po okrajih konference pripravljalnih odborov (oblikovanih do tedaj) in zaupnikov DE iz obratov, kjer odborov še ni bilo. Na njih so izvolili oziroma potrdili pripravljalne odbore okrajev, ki so se kasneje, ko so se oblikovale krajevne sindikalne organizacije po vseh industrijskih krajih, imenovali krajevni medstrokovni sveti – KMS (včasih tudi krajevni strokovni zvezni sveti ali krajevni strokovni sveti). Njihovi člani so bili delavci, »povsem predani in aktivisti OF«, večidel tudi člani komunistične partije. Ti so od junija, ko so bili ustanovljeni, pa do avgusta – nekateri še dlje, povezovali, vodili in organizirali delo podružnic. Do jeseni 1945 so bili izvoljeni KMS: Škofja Loka, Domžale, Kamnik, Jesenice, Kranj, Trzin, Lesce in Mengeš, leta 1946 pa še Bohinjska Bistrica, Bled, Radovljica, Kranjska gora in Žiri. Posamezne podružnice iste stroke iz istega kraja so v okviru KMS povezovali posebni krajevni odbori (KO). V letu 1946 so bili v sindikalno organizacijo pritegnjeni vsi zaposleni de-

¹¹ Takšne primere srečamo v kranjski Savi, v Runu Trzin, v Intexu v Kranju in drugod.

¹² Arhiv SRS, ZSS, f. 9, Pooblastilo GO ESZDNJ za Slovenijo, 1. 6. 1945.

¹³ Arhiv SRS, ZSS, f. 1, Pripravljalni odbori ESZDN, Kranj 4. 6. 1945.

¹⁴ Arhiv SRS, ZSS, f. 1, Navodila za ustanavljanje podružnic po podjetjih.

¹⁵ Arhiv SRS, ZSS, f. 1, Pripravljalni odbori.

¹⁶ DE, 4. 8. 1945; 11. 8. 1945; TMŽJ, 5. seja pripravljalnega odbora sindikata delavcev KID Jesenice, 28. 6. 1945.

¹⁷ Arhiv SRS, ZSS, f. 6, Zapisnik 5. seje KSZS ESZDN v Kranju, 19. 9. 1945.

¹⁸ Arhiv SRS, ZSS, f. 17, Mesečno poročilo o delu KMS Kranj za februar 1946.

¹⁹ Arhiv SRS, ZSS, f. 43, Zapisnik sej IO sindikalne podružnice Tiskanine Kranj.

²⁰ Arhiv SRS, ZSS, f. 38, Konferenca gorejskih podružnic sindikata zveze delavcev tekstilne in oblačilne stroke, 18. 5. 1947 v Kranju.

lavci. Zaposleni v manjših podjetjih, v obrti, gostinstvu, trgovinah, šolah in ustanovah so se združevali v enotne podružnice po strokah in krajih, če pa v kakem kraju ni bilo dovolj članov ene stroke, so ustanavljali sindikate mešane stroke. Sindikalno so bile organizirane tudi gospodinske pomočnice v Kranju, Kamniku, Radovljici in Kranjski gori. V prvi polovici leta 1947 je bilo v okviru krajevnih sindikalnih organizacij naslednje število podružnic in članov:²¹

Krajevni strokovni svet	Število podružnic	Število članov
Bled	10	600
Bohinjska Bistrica	3	270
Domžale	20	1750
Jesenice	26	4500
Kranj	62	7985
Kamnik	28	1402
Lesce	11	930
Mengeš	12	720
Radovljica	13	756
Škofja Loka	23	1760
Tržič	22	2900

DELAVSKI ZAUPNIKI

Delavska enotnost je 21. maja 1945 objavila članek, v katerem preberemo, da bodo delavski zaupniki igrali velikansko vlogo. Preko delavskih zaupnikov bodo strokovne organizacije in delavski razred imeli možnost vršiti kontrolo nad proizvodnjo, kakor tudi možnost sodelovanja pri načrtih za obnovo naše industrije. Da bi ta institucija kar najhitreje začela delovati, je dal glavni odbor slovenskih sindikatov pobudo ministrstvu za socialno politiko.²² Zakon o delavskih zaupnikih, z dne 23. julija 1945, je bil eden od zakonov predsedstva Avnoja, še preden je bila izvoljena ustavodajna skupščina; nato je bil zakon dopolnjen in naknadno izdan tudi zakon o volitvah delavskih zaupnikov. Že kandidiranje za člane pripravljanih odborov in nato sindikalnih podružnic je potekalo v takšni obliki, da so posame-

zni obrati, ki so imeli pred vojno svojega zaupnika, imeli svojega predstavnika v sindikalnem odboru, drugje (zlasti v starejših delovnih kolektivih) pa so še posebej volili delavske zaupnike) tako v Železarni Jesenice, jeseniški železničarji, v tržiški tekstilni tovarni, v tovarni kos in srpov v Tržiču, katerih starešina in njegov namestnik sta bila hkrati predsednik in namestnik sindikalne podružnice.²³ V Šeširju so posebej izvolili tudi obratnega zaupnika Janka Šinka.²⁴ Verjetno pa je bilo teh še več. O posebni dejavnosti zaupnikov v tem najzgodnejšem času smo našli zapisnike v Železarni Jesenice (V Kranju v sindikalnem arhivu ni omenjanih delavskih zaupnikov). Ukvarjali so se z mezdnimi vprašanji, vprašanji boleznin, socialnih podpor, vsakdanjim nameščanjem in premeščanjem delavcev, pa tudi s problemom kina, kulture, telovadbe in preskrbe. Uprava je zaupnikom poročala tudi o finančnem in poslovnem položaju podjetja. Zaupniški zbor je določil tudi skupino za pripravo kolektivne pogodbe. Ta jo je do konca leta 1945 tudi pripravila, vendar je bila označena za »kruhoborsko« in nato zavrnjena.²⁵ Dejavnost zaupnikov je bila tako s strani republiškega vodstva kot političnega vodstva okraja ocenjena negativno, kot godrnjaška in razdiralna, ki ne razume sprememb revolucije.²⁶

Potem ko je bil konec oktobra 1945 zakon o delavskih zaupnikih dopolnjen in spremenjen, so se povsod začele priprave na volitve novih delavskih zaupnikov. Dne 17. novembra 1945 je Delavska enotnost zapisala, da se bodo delavski zaupniki volili z neposrednim in tajnim glasanjem na podlagi kandidatnih list (tako je predvideval tudi zakon). Vendar pa se to ni zgodilo. Nekajmesečni boj je namreč potekal v smeri utrjevanja političnih pozicij od imenovanja ustreznih volilnih komisij in kandidiranja kandidatov, ki so ustrezno dojeli spremembe, ki jih je prinesla revolucija, do enotne – samo ene liste. Potekala je propaganda za nove ljudi, novo avantgardo v delavskem razredu, ki so jo predstavljali marljivi delavci, ki so iz lastnih nagibov dvigali proizvodnjo, ki se »izraža v organizaciji tekmovanj in povečanja produktivnosti na vse načine«. Za kandidate so bili predlagani predvsem

člani komunistične partije in Skoja in v primerjavi s starimi zaupniki je bila kvalifikacijska struktura zelo slaba (celo nižja od strukture okolij, iz katerih so izhajali). Kljub težnji po enotni listi so pri Bonaču na Količevem in v Triu Tržič oblikovali tudi drugo listo, vendar so se tudi tu končno zadržali za eno listo (ker so zamudili rok). Volitve so bile v glavnem izpeljane februarja 1946, brez glasovanja, na dan volitev so odbori volilnih komisij le razglasili vsem delavcem, da so predlagani tovariši izvoljeni. Tak način »volitev« je poznala že tudi predvojna zakonodaja in znano je, da so se komunisti že tedaj borili za enotne liste. Vendar pa so bile le-te sedaj dosežene preveč nasilno in so zato volitve kritizirali tudi sami sindikalni voditelji; tako je Andrej Stegnar kritiziral sektašenje proti socialdemokraciji na Jesenicah, Pepca Kardelj pa je v Delavski enotnosti kritizirala zlasti kandidiranje zaupnikov na sejah sindikalnih podružnic in ne na množičnih sestankih.²⁷ Delavci so volitve spremljali v glavnem pasivno. Pri dejavnostih delavskih zaupnikov je bilo v nekaterih okoljih kot npr. na Jesenicah, še čutiti kontinuiteto dela,²⁸ v Tržiču, kjer so, kot so rekli izvolili najboljše, pa so kmalu nato poročali, da zaupniki iščejo nasvete pri starih zaupnikih, »za katere vemo, da niso bili najboljši«. V glavnem je sicer še bilo čutiti zaupniško delo, vendar so posamezni primeri to zanikovali, tako je npr. zaupnik v Triu zbiral podpise, da se na cerkveni praznik

ne bi delalo, zaupnik pri čevlarskem obrtniku je nasilno ostrigel vse vajence, češ da so bili tudi včasih ostrizeni, zaupnik pri drugem obrtniku je lastniku po 8-urnem delavniku zaklenil vrata in mu prepovedal vstop v delavnico.²⁹ V Kranju, Domžalah in Škofji Loki delo zaupnikov ni povsem zaživel. Ves čas so prirejali tečaje in seje zanje, »ker ne vedo kaj delati«. Po šolah in uradih pa ta funkcija sploh ni delovala.³⁰

Tretjega septembra 1946 je Mavricij Borc na seji tajnikov Zvez pri glavnem odboru poročal, da se morajo pripraviti na volitve delavskih zaupnikov, da morajo biti te bolj demokratične kot prve, tajne in da se ne sme vztrajati pri samo eni listi (to je predvideval tudi novi zakon o delavskih zaupnikih z dne 16. julija 1946.)³¹ Z 18. oktobra 1946 datira dopis glavnega odbora sindikatov Jugoslavije (vsem glavnim odborom po republikah), da institucija delavskih zaupnikov v tem času ni več potrebna. »Danes naše sindikalne organizacije v podjetjih in ustanovah rešujejo vse probleme produkcije in razna vprašanja iz delovnih odnosov v sodelovanju z upravo podjetij, na osnovi obstoječih zakonskih predpisov in ni nikakršne bojazni, da se naši zakoni izigravajo«.³² Izvoljeni zaupniki so delali do izteka roka, novih pa niso več volili. Sredi leta 1946 sta bili ukinjeni tudi Inšpekcija dela in Delavska zbornica. V podjetjih so ostali sindikati edina delavska organizacija, težišče njihovega dela pa je bilo po 4. ple-

²¹ Arhiv SRS, ZSS, f. 6, Poročila in zapisniki KMS Kranj, Lesce, Škofja Loka, Domžale, Kamnik, Jesenice, Tržič, Mengeš; f. 7, Organizacijski razvoj enotnih sindikatov ZDNJ v Sloveniji 1945; f. 17, 18, 20, 21, 22, Poročila in zapisniki sej za leto 1945 in 1946.

²² DE, 21, 5, 1945, O delavskih zaupnikih.

²³ Arhiv SRS, ZSS, f. 1, Pripravljalni odbori sindikalnih podružnic.

²⁴ DE, 11. 8. 1945.

²⁵ Arhiv TMŽJ, Zapisniki sej zborov zaupnikov KID Jesenice do februarja 1946.

²⁶ Arhiv SRS, ZSS, f. 6, Zapisnik 1. sestanka plenuma KMS Jesenice, 4. 12. 1945.

²⁷ France Kresal, Delavski zaupniki v stari Jugoslaviji, Kronika, 1969, št. 3, str. 183; Arhiv SRS, ZSS, f. 16 in f. 17, Poročila o volitvah delavskih zaupnikov; DE, 19. 4. 1946.

²⁸ Arhiv TMŽJ, Zapisniki sej zbora zaupnikov, 1946.

²⁹ Arhiv SRS, ZSS, f. 17, Dopis KMS Tržič Glavnemu odboru sindikatov Slovenije, 13. 3. 1946 in 18. 3. 1946.

³⁰ Arhiv SRS, ZSS, f. 17, Poročila in zapisnik KMS.

³¹ Arhiv SRS, ZSS, f. 21, Seja tajnikov zveze tajništva pri glavnem odboru ESS, 3. 9. 1946; Ur. l. FLRJ, 19. 7. 1946, št. 58.

³² Arhiv SRS, ZSS, f. 33, Vsem glavnim odborom ESJ po republikah, 18. 10. 1946.

numu enotnih sindikatov Jugoslavije (konec leta 1946) prenešeno na vzgojno delo, v čim bolj zavestno aktiviranje delavcev pri tekmovanju za doseg planov.

*ODNOS DELAVCEV
DO PRIVATNIH LASTNIKOV
IN NJIHOVIH UPRAVITELJEV
TER DO NACIONALIZACIJ*

Odnos delavcev do privatnih lastnikov in njihovih upraviteljev je bil odvisen zlasti od odnosa slednjih do delavcev v preteklosti in starosti delavskega sloja oziroma prisvojitve razredne zavesti. Ob nacionalizaciji konec leta 1946 so na razpoloženje delavcev vplivala že tudi nova vodstva podjetij (delegati in drugi). Pri tem lahko takoj poudarimo navdušenje sindikalnih delavcev – članov sindikalnih odborov (izjeme so bile le v nekaterih manjših zasebnih podjetjih), ki so nacionalizacijo in prejšnje akte podržavljenja podjetij pozdravili kot revolucionarne ukrepe, po katerih ne bodo več delali za kapitalista, temveč zase, za svoje družine in svojo državo. Njihovo protikapitalistično zavest je krepilo dejstvo, da so bili aktivni člani predvojnih sindikatov ob vsaki »redukciji« v podjetjih prvi na seznamu odpuščenih. Ti odnosi so se izkristalizirali že pred nacionalizacijo, ob sekvestracijah, uvajanju delegatov, ugotavljanju vojnih dobičkarjev, špekulantov in vojnih zločinov.

Že junija 1945 so kranjski sindikalni delavci zahtevali odstranitev bivšega tovarnarja Sirca kot strokovnjaka v tekstilni industriji, in to »iz političnih in materialnih ozirrov«. Tudi delavski zaupniki iz tržiške tekstilne tovarne so med srečanjem s Kidričem nasprotovali Sircu, ker je postal njihov delegat kot »tovarnar v Kranju«. ³³ Zelo verjetno gre v tem primeru za del politične kampanje. Dne 8. novembra 1945 so delavci Čevljarne Prešeren v Kranju na čelu s sindikalno podružnico poslali glavnemu odboru slovenskih sindikatov resolucijo z zahtevo, da tovarne, ki je bila sekvestrirana, ne vrnejo lastniku. ³⁴ Nasprotno pa so delavci v Tekstilindusu v Stražišču pobirali podpise in celo prišli prosit, da dovolijo vrnitev šefa Arthurja Hellerja (znano je, da je bil eden redkih, ki je pred vojno skrbel za stanova-

nja svojih delavcev v Kranju). Krajevna sindikalna organizacija je poročala: »Zadevo smo zatrli na ta način, da je sindikalna podružnica poklicala 4 delavce, ki so bili največji zagovorniki šefa ter jim zagrozila z odpustitvijo, če bodo še naprej agitirali.« ³⁵ Delavci so povsem podprli tudi tovarnarja v Domžalah. Okršlar je bil obtožen kot vojni dobičkar, čemur pa so vsi delavci nasprotovali, češ da podjetnik ni kopičil svojega premoženja zato, da bi izkoriščal delavce, marveč imajo tu delavci ugodnost kot v nobeni tovarni v Domžalah. ³⁶ Pollaka so podprli delavci v sporu z delegatom, češ da je v družbi z delavci vedno prijazen in nikoli ne da čutiti, da je delavec kaj manj od njega, nadalje so navajali, da je vedel, da so vsi delali za Osvobodilno fronto, pa jih je vseeno podpiral (»ni nas zapustil v težkem času«). ³⁷ Nasprotno pa se je večina delavskih zaupnikov čevljarških obratov v Trziču izrekala za to, da bi ustanovili državno delavnico in bi vanjo vsak prinesel svoje orodje. Prav radi bi vsi odšli od privatnih mojstrov, ker morajo tu dan na dan poslušati godrnjanje, da so visoki davki, da se slabo gospodari, in ker vidijo, da vsega tega v bivši Grasmajerjevi delavnici, ki spada v državni sektor sedaj ni, da tam v miru delajo in so pravilno oskrbljeni s surovinami. ³⁸

Akt nacionalizacije so v različnih okoljih sprejeli različno. Tako so poročali s sindikalnih plenitev v Kranju, Trziču, Škofji Loki: v Trziču so nacionalizacijo sprejeli skromno, brez zunanjih akcij. Iz Kranja pa so poročali, da jih je nacionalizacija navdušila in da so jo pravilno razumeli. Delavci večjih tovarn, kot Intex, Jugobruna, Iskra, Gumica, so manifestirali po ulicah že popoldne. Delavci nacionaliziranih podjetij pa so z dežniki in zastavami manifestirali pozno v večer. Zakon o nacionalizaciji so kritizirali (sindikati!) samo v dveh točkah: zakaj se tovarnarjem plačujejo tovarne, saj rabijo denar le za preživetje, in zakaj zakon ni šel bolj v širino. Iz Škofje Loke pa so poročali, da so nacionalizacijo podjetij v večjih tovarnah proslavili s sestanki, ni pa bilo onega razgibanja, kot bi lahko bilo. V enem podjetju, ki je bilo podržavljeno, so delavke celo jokale. ³⁹

Poseben je bil odnos delavcev – združnikov, do njihovih proizvodnih zadrug. Še v času obnavljanja in ustanavljanja novih zadrug se je uveljavilo mnenje, »da se prek delavskih proizvodnih zadrug, v katerih so proletarci, ustvarjajo mali lastniki, ki jim je zadruga bližja od države«. Tudi dejavnost sindikata v teh zadrugah (ob dokaj razvitem soodločanju) ni najbolje zaživela. V Kranju (v Tezi in sitarski zadrugi) so celo omenjali sovražnost sindikalnih podružnic do sindikalnih smernic delovanja. Čeprav je večina zadrug, vsaj večjih, po političnem prepričevanju že leta 1946 podarila zadruge državi – zadrugniki so dobili plačane deleže, pa so bila to bolj ali manj prisilna dejanja. Še ob uvedbi samoupravljanja leta 1950 so v Plamenu v Kropi nekateri stari združniki menili, da jim je bilo pravo samoupravljanje vzeto z ukinitvijo zadrug.⁴⁰

*INICIATIVNOST DELAVCEV
IN SINDIKATOV
PRI KANDIDIRANJU UPRAVNIKOV
IN RAZDELITEV DELA
IN ODLOČANJA MED UPRAVNIKI
IN SINDIKATI*

Delegati so bili od ustreznega ministrstva imenovani državni zastopniki in so začeli prihajati v podjetja od konca maja naprej. Predloge za njihovo imenovanje so dajali politično oblastni organi okrajev in vodstva podjetij, nekaj pa so jih poslali prek osebnih in drugih poznanstev ministri in drugi vodilni politični

delavci v Ljubljani. Dne 30. maja 1945 je Mavricij Borc pisal iz Kranja: »Ker MIR v večino podjetij še ni poslalo delegata in je vodstvo še vedno v rokah starih, največkrat zelo kompromitiranih oseb, obstoji nevarnost sabotaže, nerazpoloženja delavstva. Ali ima tozadevno tudi pripravljalni odbor sindikatov pravico predlagati novo vodstvo, ali se to popolnoma prepusti odgovornim osebam?« Samo nekaj dni kasneje, 4. junija, pa: »... posebej pa so problem starih vodstev tovarn in je delavstvo pri tem zelo občutljivo. Ministrstvo sicer postavlja delegate, vendar zelo počasi, včasih pa tudi zelo ponesrečeno. Velika napaka je, da se posamezna ministrstva razgovarjajo s šefi in direktorji obratov, pa tudi delajo odločilne sklepe, ne da bi pri tem zaslišali delavstvo ali vsaj okrajno oblast. V tovarni Glanzmann & Gassner je delavstvo z velikim navdušenjem potrdilo zahtevo, da se morajo »Partajgenosi« iz zborovanja odstraniti. Posamezni pripravljalni odbori pošiljajo cele vloge z navedbo krivic tako vodstva kot posameznih uslužbencev tovarn. Želimo, da bi ministrstvo poslušalo predloge, ki jih bodo v tem slučaju dostavljali pripravljalni odbori.«⁴¹ Nato so sindikati izločili vodilne in tudi druge delavce zaradi njihove povezave z Nemci, npr. v Železarni Jesenice, v Smodnišnici Kamnik, v tržiški tovarni Glanzmann & Gassner in tudi drugje. Pripravljalni odbor v Strojnih tovarnah v Kranju (Iskri) je prosil za zamenjavo upravnega odbora, zamenjali naj bi komercialnega vodjo zaradi njegovega

³³ Arhiv SRS, ZSS, f. 5, Zapisnik konference zveze delavcev in nameščencev tekstilne in oblačilne industrije Slovenije, 30. 6. 1945; DE, 25. 8. 1945, Konferenca delavskih zastopnikov s Kidričem v Ljubljani, 11. 8. 1945.

³⁴ Arhiv SRS, ZSS, f. 4, Resolucija delavcev tovarne čevljev Prešeren Kranj, 8. 11. 1945.

³⁵ Arhiv SRS, ZSS, f. 17, Poročilo o delu KMS Kranj v decembru 1945.

³⁶ Arhiv SRS, ZSS, f. 8, Zapisnik seje KMS Domžale ob volitvah novega odbora KMS, 16. 12. 1945.

³⁷ Arhiv SRS, ZSS, f. 8, Seja KMS Domžale v tovarni Pollak, 26. 9. 1945.

³⁸ Arhiv SRS, ZSS, f. 17, KMS Tržič, sestanek zaupnikov čevljarске stroke, 28. 5. 1946.

³⁹ Arhiv SRS, ZSS, f. 22, Plenumi KMS Tržič, 7. 12. 1946. KMS Kranj, 17. 12. 1946 in KMS Škofja Loka, 8. 12. 1946.

⁴⁰ DE, 24. 5. 1946, »Ali nam delavske proizvodjalne zadruge koristijo?« (iz Rada piše Djuro Spoljarič); Arhiv SRS, ZSS, f. 21, KMS Žiri; Arhiv SRS, ZSS, f. 38, 4. redna seja tajništva zveze tekstilne in oblačilne industrije Slovenije, 12. 3. 1947; zapisani spomini oz. odgovori na anketo Justina Ažmana iz Kroke.

⁴¹ Arhiv SRS, ZSS, f. 16, Pripravljalni odbor ESZDN na Gorenjskem, 4. 6. 1945; glavnemu odboru ESZDN v Ljubljani, 30. 5. 1945.

brutalnega odnosa do sodelavcev in tehničnega vodjo. Posredovanje je bilo uspešno.⁴² Iz Intexa so sindikalni delavci poročali, da mnogi delavci v tovarno ne spadajo, imajo pa zaščito pri vodstvu tovarne, v Semperitu pa, da je tudi med vodilnimi veliko nezavednih in nezanesljivih, ki bi jih radi odstranili, pa imajo pri tem težave.⁴³ Delavci usnjarskega podjetja Pollak v Domžalah pa so brez uspeha šli septembra 1945 v Ljubljano protestirat proti delegatu. Zastopnik ministrstva je nato na zboru delavcev zmerjal delavce z zločinci, rekoč: »Kaj je delegat, so vam povedali, kdaj bo odšel, je to stvar ministrstva in nikogar drugega. Smo v času obnove, ko je potrebno samo delo in zopet delo, mi pa se tu prepiramo zaradi delegata. Delegat služi dvema gospodarjema: Pollaku in delavcem: ali bo ostal Pollak ali delegat?«⁴⁴

Kompetenca oblasti v tovarni ni bila precizno razdeljena med sindikat in delegate, kar je tudi prav, poroča Mavricij Borc, saj ima včasih prav prvi, včasih drugi. Problem nastane, ko kdo prekorači svoje kompetence.⁴⁵ Glede tega so sploh bile dileme in različna tolmačenja. Na konferenci delegatov MIR Ljubljanskega okrožja, bila je 9. januarja 1946, si je delegat iz Semperita zabeležil: »Sindikati trdijo, da so vrhovna oblast, da so tovarne last delavstva, in izvajajo kontrolo nad delegati. Ni naloga sindikatov, da so oni kontrolni organi uprave ali pa da določajo delovni čas, ampak so o vseh takšnih vprašanjih le posvetovalni organ delegata in naj mu dajejo oporo in delajo v sporazumu z njim. Delo v podjetju uravnava delegat, ki je za vse delo v tovarni odgovoren. Sindikalni odbori se včasih predstavljajo pogrešno, kot predstavniki naših oblasti. Vse te probleme je treba obravnavati s sindikatom z veliko rahločutnostjo in obzirnostjo. Delegat mora s lastnim vzgledom in avtoriteti čuvati ugled države... Sindikati so le posvetovalni organ delegata. So pa odgovorni za proizvodnjo. Njihova naloga je vzgajanje naraščaja (zlasti mojstrov) za sodelovanje v podjetju. Njihovo sodelovanje je potrebno pri vprašanju plač, mezd, delovnega časa, norm, nameščanja, discipline ipd.«⁴⁶ Precej drugače pa je v začetku novembra

1945 poročal predsednik KMS Kranj z obiska pri predsedniku vlade Kidriču, »ki se je zanimal za vsa pereča vprašanja, ki zadevajo delavski razred, pa naj si bodo to vprašanja popolnoma lokalnega ali splošnega značaja«. Nakazal je tudi smernice za »naše bodoče delo ter dejal, da bi glavni odbor ESZDNs v Ljubljani moral pravzaprav postati neka druga vlada v Sloveniji«. ⁴⁷ Ali gre tako očitno drugačno interpretacijo vloge sindikata iskati v časovni oddaljenosti (pred novembrom 1945, začetek leta 1946) ali tudi v različnih strujah znotraj slovenskega in jugoslovanskega vodstva, bodo morale dokazati druge raziskave. Vsekakor je bil Kidrič tisti slovenski politik, na katerega so se sklicevali vsi govorniki pred sindikalisti in od katerega so ti največ pričakovali.

Največ težav z oblastjo in kompetencami v podjetju so imeli v kranjskem Semperitu (Jugoslovanskih tvornicah gume), kjer je sindikat v vseh stvareh nasprotoval delegatu (delegat je nastavljal svoje delavce, sindikat svoje, sindikat je nasprotoval dodatnemu nagrajevanju uradnikov in večanju njihovega števila – ker so brali romane v službi, nasprotoval je poskusom delegata, da bi preprečil izenačitev mojstrov z delavci pri mezdah, skrbno je pazil na privilegije delegata). Končno je januarja 1946 na množičnem zborovanju, ki pa se ga je udeležila le polovica delavcev, sindikat predlagal odstranitev delegata in dveh vodilnih delavcev, ki sta imela grob odnos do delavcev. Volitve niso bile uspešne. Glasovalo je le kakih 25 rok, in to šele na zahtevo: »Nič se bat! Le korajžno!« Delavci so s seje celo bežali. Volitve so zatem ob podpori drugih političnih dejavnikov ponovili. Sindikat je iz tovarniških vodstvenih vrst izbral novega šefa, s katerim so nato odlično sodelovali, tudi v zadovoljstvo večine delavcev (»delali smo kot ena družina«).⁴⁸ Dejstvo, da so si v tem času delavci sami izvolili svojega šefa, je vsekakor revolucionarno, čeprav je bil ravno ta primer označen za enega izmed primerov t. i. »sindikalnega avantgardizma«. Na konferenci sindikatov v Ljubljani v začetku februarja 1946 je Miha Marinko rekel: »Sindikati ne smejo odstavljati in odrejati dela upravnikov. Njun delokrog

se mora ločiti (nevarnost sindikalnega avantgardizma). Pri pomanjkanju strokovnjakov ni vprašanje, ali je upravnik aktivist ali ne.⁴⁹

Vlada je takoj po vojni v vrsto večjih podjetij poslala najboljše strokovnjake, v nekatera odvetnike, katerih naloga je bila izvesti pravni prevzem podjetij brez odškodnine, v druge pa nekdanje strokovnjake, ki naj bi uspešno začeli s proizvodnjo po odhodu tujih strokovnjakov. Večina tovrstnih strokovnjakov je bila v letu 1946 zamenjana, bodisi ker so svoje delo opravili ali zaradi stopnjevanih političnih pritiskov, tudi od strani sindikatov. Za sindikalne delavce sta bila včasih moteča že »gosposki« videz in obnašanje upravnikov. Njihovi nasledniki, ki so navadno našli boljši skupen jezik z delavci in sindikati, so praviloma imeli nižje strokovne kvalifikacije.

Glavni odbor sindikatov je še vse leto 1946 poročal o teh sporih. Včasih je bilo treba odstraniti delegata (ali druge člane uprave), včasih pa sindikat. Iz Kamnika je konec 1946 KMS poročal: »Poedini upravniki nočejo sodelovati s sindikatom, kot bi bilo treba.« Iz Kranja, Tržiča, Lesce in drugod so se pritoževali nad obnašanjem mojstrov, upravnikov in personalnih

referentov do sindikatov. Zaupniki iz Tekstilindusa v Kranju so se pritoževali, da vodstvo nima pravega odnosa do delavcev, omenjali so nepravilnosti v odnosu med sindikatom in delegatom Lesne industrije Domžale, napetosti, ki so nastale v zvezi z neupoštevanjem sindikata pri odstavljanju in nastavljanju delavcev, so se kazale tudi v Verigi Lesce in pri Amanu v Tržiču.⁵⁰ V Jugobruni je prišlo do sporov med delegatom in predsednikom sindikata (ki ga je podpiral tudi sekretar partijske celice), vendar je bil delegat spretnejši. Pogovor (»slučajni«) v podjetju v navzočnosti člana zveznega tajništva strokovne zveze tekstilnih delavcev iz Beograda se je v celoti iztekel v obsodbo dejavnosti sindikata oziroma njegovega predsednika. Ti kar številni slabi odnosi so bili v glavnem omejeni na spore zaradi sodelovanja med upravo in sindikatom in v njih delavci niso bili vedno na strani sindikata (v Jugobruni so celo omenjali napetosti med predsednikom sindikata in delavci). Marsikje so delegati, da bi zlomil moč ali opozicijo sindikata, tudi zavestno iskali oporo v politično neopredeljenem delavstvu.⁵¹ Ob sporih zaradi zaposlovanja novih delavcev so sindikati pogosto zahtevali karakteristiko prosilcev (»če so

⁴² Arhiv SRS, ZSS, f. 1, Dopis glavnemu odboru pripravljalnega odbora sindikalne podružnice v Strojnih tovarnah v Kranju.

⁴³ Arhiv SRS, ZSS, f. 7, Udarniki in socialne akcije 1945; f. 8, Poročila o delu Zveze delavcev in nameščencev kemijske stroke, 4. 7. 1945.

⁴⁴ Arhiv SRS, ZSS, f. 8, Seja KMS Domžale v tovarni Pollak, 26. 9. 1945.

⁴⁵ Arhiv SRS, ZSS, f. 19, Zapisnik konference zveze delavcev in nameščencev tekstilne in oblačilne industrije, 2.–3. 3. 1946.

⁴⁶ Arhiv tovarne Sava Kranj, Izvleček najvažnejših pojasnil in odredb, danih na konferenci MIR Ljubljanskega okrožja, 9. 1. 1946 v Ljubljani.

⁴⁷ Arhiv SRS, ZSS, f. 6, Zapisnik 10. seje KMS Kranj, 30. 10. 1945.

⁴⁸ Arhiv SRS, ZSS, f. 9, Sestanek odbora sindikata, odbora OF in ljudskih tožilcev v Gumici Kranj, 6. 12. 1945 in 30. 11. 1945; Arhiv tovarne Sava Kranj, poročilo o seji sindikalnega odbora 4. 1. 1946; Arhiv SRS, ZSS, f. 33, Konferenca delavskih zaupnikov v Kranju.

⁴⁹ Arhiv SRS, ZSS, f. 17, Zapisnik 9. redne seje KMS Jesenice, 26. 2. 1946; Poročilo o konferenci zastopnikov KMS, zveznih tajnikov glavnega odbora in delegatov podjetij iz vse Slovenije v Ljubljani.

⁵⁰ Arhiv SRS, ZSS, f. 21, Poročilo KMS Lesce za avgust 1946; f. 21, Plenum KMS Domžale, 8. 12. 1946; f. 22, Plenum KMS Kamnik, 9. 12. 1946, f. 16, Seja glavnega odbora ESS, Pregled kulturnoprosvetnega dela sindikatov v letu 1946.

⁵¹ Arhiv SRS, ZSS, f. 17, Zapisnik o slučajnem sestanku med predstavniki ESZDNJ, predstavniki organizacij v Jugobruni in delegatom Jugobruni, 24. 8. 1946; f. 6, Zapisnik seje KMS Kranj, 19. 9. 1945; f. 17, Poročilo o konferenci delavskih zaupnikov pri KMS Tržič, 5. 6. 1946; f. 17, Dopis KMS Tržič glavnemu odboru ESZDNS, 23. 3. 1946.

ti res naši?»; v Trziču je prišlo do »sektastva« do tistih, ki so bili v nemški vojski.⁵² Nasprotno pa so sindikalni delavci trdili, da uprava, predvsem stari lastniki, marsikdaj nočejo zaposliti starih delavcev, ki prihajajo iz partizanov in internacije.

Vendar je v tem času na Gorenjskem bilo tudi veliko podjetij, v katerih so ob prizadevanju tako oblasti (ministrov) kot sindikatov našli ustrezna vodstva in t. i. »ljudske direktorje«, ki so s korektnim odnosom do sindikata, kot tudi celotnega kolektiva bistveno prispevali k razpoloženju kljub zaostrovanju delovnih zahtev. Posebej se omenja dobre odnose v Železarni Jesenice, Bombažni predilnici in tkalnici Trzič, Intexu, Semperitu, Peku v Trziču. Ta podjetja so tudi imela najboljše proizvodne in druge rezultate v tekmovanju za doseg planov, tu so se razvile prve oblike organiziranega sodelovanja delavcev z upravo, pri čemer so razni strokovni sveti že presegali zgolj strokovna vprašanja soodločanja.

DELOVNI ODNOSI V PROIZVODNJI: KOLEKTIVNE POGODBE, NORME

Kontinuiteta kapitalističnega načina in »njegovih dosežkov organizacije dela« v gorenjskih podjetjih po vojni ni bila opuščena, čeprav so jo razne okoliščine, zlasti pomanjkanje surovin in spremembe proizvodov ter manjše serije, v letu 1945 začasno odpravile. Pobud za neki povsem drugačen način proizvodnje v pregledanih arhivskih zapisih ni ugotoviti, ne med delavci ne med sindikalisti. Leta 1945 so bili izrazitejši odpori sindikalistov proti priganjanju delavcev, ukrepali so tudi proti tistim, ki so delavce priganjali oziroma grobo ravnali z njimi, vendar pa se je osrednja akcija za obnovo, regulacijo in zviševanje norm pričela šele leta 1946, ko je bila največja iniciativnost in avtonomnost sindikalnega gibanja že zaustavljena. Edini znani poskus samostojnega urejanja plač in dela je vsekakor bila kolektivna pogodba, ki so jo leta 1945 oblikovali zaupniki v Železarni Jesenice in zavrnitev katere (šlo je tudi za druge poskuse) je zelo verjetno pomenila tudi konec avtonomnih kolektivnih pogodb ter napoved novih enotnih kolektivnih po-

godb po strokah. Da so s kolektivnimi pogodbami vsaj v letu 1945 mislili resno, dokazuje tudi predlog o kolektivni pogodbi, objavljen v Delavski enotnosti 1. septembra 1945. Miha Marinko piše v zvezi s kolektivnimi pogodbami v Delavski enotnosti: »Delavstvo in sindikalne organizacije vidijo izboljšanje svojega položaja le z dvigovanjem mezd, v predlaganih kolektivnih pogodbah se obravnava le zaščita delavcev, ni pa v njih najti delavčevih dolžnosti: npr. navodil za določanje norm.« Vzrok za takšne kolektivne pogodbe je videl v nezavednosti tako delavcev kot sindikalnih voditeljev oz. delegatov, ki delavcem popuščajo na škodo donosnosti podjetja. »Primanjkuje nam tako sposobnih sindikalnih aktivistov kakor spretnih in sposobnih upravnikov. Zato ne preostane nič drugega, kakor da se sklepajo le okvirne kolektivne pogodbe za celotne stroke gospodarstva, namesto za vsako posamezno podjetje. Take pogodbe bodo pripravila višja sindikalna vodstva in višji gospodarski upravni organi, to se pravi sposobnejši ljudje, na podlagi trezne presoje. Šele na podlagi teh okvirnih pogodb bi se mogle sklepati posamezne pogodbe, ki bi vsebovale nekatere značilnosti in konkretizirale posebne obveznosti delavcev in uprave podjetja na podlagi jasno določene meje, začrtane z okvirno pogodbo. Na ta način bi se preprečilo izigravanje zakonskih predpisov in vrnitev na tir stare ekonomije.«⁵³ Ta interpretacija nezaupanja v delavstvo in sindikate pravzaprav temeljito zavrača prepričanja številnih delavskih in sindikalnih voditeljev, ki so v revoluciji in delavski državi videli že dosežen končni cilj komunizma: poenotenje interesov delavcev in oblasti ali celo osvoboditev dela. Vendar so videli vzroke za drugačnost interesov zgolj v nezavednosti delavcev, zato so vse svoje moči posvetili njihovi vzgoji. Tako piše npr. Tone Dolinšek v Delavski enotnosti maja 1946: »Mnogi člani sindikatov so prepričani in se trdovratno držijo teorije, ki je za nas škodljiva, da je nemogoče, da bi delavci sami dali predlog za izpopolnitev delavskih norm, regulacije mezd in plač ter akordnih postavk, češ, saj vendar sindikat in mi v njem organizirani smo tisti, ki se borijo za izboljšanje položaja

delovnih množic, ne pa obratno. Vendar ravno v tem bi uspešno tolkli po visokih cenah izdelkov na trgu...« Pred njim pa je Tomo Brejč marca 1946 prav tako v Delavski enotnosti zapisal: »Obstajajo ljudje, ki pravijo: 'Za časa prejšnjega režima v bivši Jugoslaviji so take družbe kot npr. KID... imele tako natančno ugotovljeno in preračunano, kaj delavec lahko producira in kako, da se tukaj ne da več dosti izboljšati.' To je zmotno in škodljivo. Ti ljudje ne upoštevajo, kaj vse delavci in nameščenci v 'pogojih osvobojenega dela', vedoč da delajo tudi za sebe in svoje družine – lahko ustvarijo – zgled naj nam bodo delavci SZ. Pozivam vse tekmovalce in tekmovalke, naj tu navedene misli dobro pretehtajo in se po njih ravnaajo.«⁵⁴

Vestno po edinem zgledu – Sovjetski zvezi, je nato od leta 1946 potekala regulacija norm v smeri povečevanja z udarniki in tekmovanji, z uvajanjem več strojev na delavca, več izmen, podaljševanjem tednika, povečevanjem discipline, na drugi strani pa z vzgojnim prepričevanjem delavcev in zlasti sindikalistov o pravilnosti te linije in nujnosti njene podpore.

Najhitreje so norme in akorde (tudi v okviru obnovenjenih starih kolektivnih pogodb) med gorenjskimi podjetji regulirali v Železarni Jesenice in tekstilni industriji, kjer so bile tudi najbolj utečene. V Železarni Jesenice je leta 1939 kar 59, 51 % delavcev delalo na akord. Že leta 1945 so povzeli norme in akorde na podlagi stare kolektivne pogodbe z edino spremembo, da so medtem uvedli zakonsko predpisano razdelitev na 10 oziroma upoštevaje delovne skupine na 14 mezdnih skupin namesto prejšnjih 8. To je izvedla uprava KID sporazumno s sindikatom. Septembra 1946 so sporočali, da skoraj v vseh obratih uporabljajo »skupinske akorde«,

saj je soodvisnost v procesu dela tako najtesnejša. Delavci, ki niso delali na akord, niso imeli faktorja oziroma so imeli le nizke pridnostne odstotke. Delavci so bili vedno nezaupljivi do plačevanja mezd in so imeli odpor proti štoparici. Zato so poklicali delavske zaupnike, da bi delavcem predočili ta odpor in to spremenili. »Izučili bomo časomerilce iz svojih obratov, jih poslali v tečaj.«⁵⁵ Z uvajanjem tekmovanj in udarniškega načina dela je Železarna osvajala vrsto najvišjih odlikovanj v državi, sindikalisti pa so poročali, da so ti rezultati sad ekonomske motiviranosti (norm) in lokalnega ponosa jeseniških delavcev. Vendar pa je odpor proti zviševanju delovnih obveznosti in njihovim protagonistom – udarnikom, viden tudi v sindikalnem arhivu. Tu omenjajo, da se je nastopalo proti udarnikom. Zgodilo se je, da so eno od najboljših delavk zapostavljali in ji niso dali na razpolago materiala, ki ga je potrebovala pri delu.⁵⁶ Sindikat v Železarni tudi ni bil povsem prepričljiv pri »populariziranju naših metod dela«. Tako je referent za tarifo in tekovanje na seji sindikata izjavil, da je način dela v žebljarni, kjer nekateri delajo na petih ali več strojih, izrabljanje človeka, toda noben od navzočih odbornikov sindikata ga ni popravil. Še ostrejši je bil znani planinec Joža Čop, ki je po proglasitvi udarnikov in najboljših kolektivov v žebljarni kolektivu (laboratorij), ki je bil ponosen na priborjeno zastavo, javno v gostilni izjavljal, da sta tekovanje in udarništvo zločin nad ljudmi in da je petletka zločinsko delo, ki ji ne bo uspelo. »Sočasno je nosil v žepu pismo iz pisarne maršalata, kjer se mu dovoljuje, da imenuje po svoji zamisli eno izmed triglavskih sten po maršalovem imenu.«⁵⁷ Glede na pripovedovanje bi tako kot za vsa podjetja

⁵² Arhiv SRS, ZSS, f. 8, Zapisnik seje KMS Domžale, 1. 10. 1945; f. 17, Izredna seja IO KMS Tržič, 13. 8. 1946.

⁵³ DE, 15. 3. 1946, Miha Marinko, Novi smisel kolektivne pogodbe in dosedanje napake.

⁵⁴ DE, 9. 5. 1946, Tone Dolinšek, Moč sindikatov; DE, 22. 3. 1946.

⁵⁵ Arhiv SRS, ZSS, f. 24, Poročilo KID, 6. 9. 1946.

⁵⁶ Arhiv SRS, ZSS, f. 38, Poročilo konference o kulturno-prosvetnem delu pri glavnem odboru ESS, 21.–22. 6. 1947.

⁵⁷ Arhiv SRS, ZSS, f. 38, Poročilo o delu instruktorske ekipe na Jesenicah, 1947.

in panoge lahko navedli kar etnografsko delo o tem, kako so se delavci borili proti normam oziroma njihovem zviševanju, čeprav ni bilo večjega organiziranega odpora in so se podobno upirali že tudi pred vojno: od simuliranja dela ob štoparici (merilci so morali pozneje skrivaj meriti delovne učinke) do sovraštva in prezira, ki so ga kazali do normircev in tega, da so zelo težko dobili ljudi za ta poklic, pa odnosa do udarnikov, spanja med nočnimi izmenami (ob normah na stroj je po dogovoru najbolj delala dopoldanska izmena, ko je bilo število navzočih nadrejenih največje), izrazito slabe kakovosti izdelkov in posameznih fizičnih obračunavanj z določevalci norm, če so te bile nestrokovne ali krivične.

Tudi v drugih podjetjih kovinske stroke so kar najhitreje uvedli norme. Konec leta 1946 je že 60 % delavcev Verige delalo na akord, orodjarna in mojstri v drugih oddelkih pa so dobili po odstotkovnem ključu od skupinskega akorda.⁵⁸

V Iskri so pričeli uvajati norme v začetku leta 1946, ko so dobili prva naročila za serijsko proizvodnjo. Delali so le pri serijah več kot 1000 kosov. S širitvijo serijske proizvodnje se je širilo tudi delo na normo. Tako je oktobra 1946 na normo delalo 70 % delavcev. Vendar so bile to le začasne norme – do uvedbe premijskega sistema plačevanja so služile le kot merilo zmogljivosti posameznika in njegove intenzivnosti dela.⁵⁹ Dokaj specifična dejavnost tega zveznega podjetja je dopuščala večjo svobodo pri planiranju in določanju norm, pogosta in dokaj hitra menjava izdelkov in njihovih sestavnih delov pa ni dopuščala dolgotrajnega zviševanja norm. Delavke, ki so množično prihajale iz tekstilne industrije v Iskro, so tu veliko lažje dosegale in tudi precej presegale normo.

Tovarna gume v Kranju je imela norme in sistem REFA od leta 1937. Po vojni je bil ta sistem opuščen, ker je primanjkovalo surovin. Tako so imeli npr. v začetku leta 1946 sistem obračunavanja po urnih mezdah, vendar so ohranili kontrolo delovnega učinka z že prej določenimi normami. Januarja 1947 je bila nato določena norma za 204 delavce, tako da je delalo na akord 58 % ročnih delavcev, marca

1947 pa že 68,3 %.⁶⁰

Grafiki so imeli skupne tiskarske norme že pred vojno in so po njih delali tudi še leta 1946, papirničarji pa so bili plačevani večinoma na uro in so leta 1946 pričakovali skupne norme za svojo panogo.⁶¹

Za čevljarje in usnarje so vsi predlogi tarifnih komisij, ki so prispeli na glavni odbor ESS do srede 1946, temeljili na urnih mezdah, čeprav so tudi tu vsaj v industrijskem delu te proizvodnje že pred vojno poznali norme: v Peku npr. partije (voziček z določeno količino parov čevljev brezhibne kakovosti). Te norme so potem v Trzinu prenesli tudi na druge industrijske obrate (v Trio).

Več težav je bilo pri čevljarjskih obrtnikih »na stolu«, ki so leta 1946 določali norme za sandale (te so tega leta pričeli izdelovati vsi čevljarjski mojstri v Trzinu). Zaupniki so se maja 1946 pritožili, da je ministristvo v Ljubljani imenovalo za določitev norm mojstre in da se ti sedaj bahajo s tem in govorijo, da pri tem nimajo nič niti delavski zaupniki niti sindikat.

Zaradi količinsko velikih potreb po izdelkih, pomanjkanja materialov, zane-marjene kakovosti spričo visokih norm so že leta 1946 nastale težave s kakovostjo. Zaupniki pri privatnih mojstrih so poročali, da izdelujejo »slabo robo«: »... močni podplati in slabo zgornje usnje in obratno, v pete se daje lepenka, da se prihrani pri usnju.«⁶²

V drugih polindustrijskih ali obrtnih obratih je bilo delo na normo na različni stopnji. Medtem, ko so v večini pletilskih in drugih tekstilnih obratih na radovljiskem območju že pred vojno delali na akord, večina upravnikov in lastnikov obratov v Mengšu dela na normo še leta 1947 ni poznala.

Največje in najhujše pa je bilo zviševanje norm, obsega dela in intenziviranje delovnega časa v veliki tekstilni industriji, kjer je prihajalo tudi do največjih zaostritov in prekinitev dela. Že jeseni 1945 so tekstilna podjetja glavnemu odboru sindikata v Ljubljani poslala prošnje, da jim dovolijo nočno delo žensk in mladoletnih, kar je bilo po mednarodnih konvencijah prepovedano. Tedaj so začasno npr. dovo-

lili nočno delo mladoletnih v BPT, ker je bilo premalo dela zmožnih delavcev za nočno delo.⁶³ Na že omenjenem »slučajnem« sestanek v Jugobruni so ugotovili, da so mladinci delali ponoči protizakonito; predsednik sindikata je sicer priznal, da je to vedel, vendar je izjavil, da se mu ni nihče pritožil, delegat pa je menil, da je to stvar delovodij. Potem ko so začeli delati po petletnem planu, je skoraj vsa tekstilna industrija prešla na tri izmene, da niso ustavljali strojev. Delavke v tkalnici, predilnici, previjalnici in podobnih obratih so delale po tri dni v eni izmeni (tri dni zjutraj, tri dni popoldne, tri dni ponoči), šele nato so imele prost dan (primer v Jugobruni). Delale so po osem ur skupaj, brez odmora (malicale so od doma prineseno hrano kar za strojem; tkalke so se pritoževale, da ne bodo mogle plačevati sindikalne članarine, če bodo delale na normo). Še teže je bilo uvajanje dela na več strojih. Tkalke so od dveh ali treh statev, največ štirih (v tržiški tovarni) z uvedbo naprav, ki so avtomatično ustavile stroj ob pretrganju niti, postopno prehajale na delo ob treh, štirih in šestih statvah. Ko so leta 1936, pred tekstilno stavko, v Tržiški tkalnici poskušali uvesti delo ob 6 statvah, so delavci protestirali, »da bi v dveh letih vsi pomrli«.⁶⁴ Marca 1947 je že 18 % tkalk v tej tovarni delalo ob šestih strojih; tako je prišlo na tkalko do 75 % več votkov na dan.⁶⁵ Edino v tekstilni industriji tedaj za preseiganje norme niso plačevali dejanskega presežka, temveč le določen odstotek. Približno v istem času je prišlo do prave nekajurne stavke v kranjski Jugobruni. Sodelovali

so delavci vseh treh izmen (okrog 2000), številni med njimi pa so stavkali že v veliki stavki leta 1936 in so se po njej v marsičem tudi zgledovali. Začetek stavke so označili s tovarniško sireno. Glavni povod za stavko je bil prehod na delo od treh na štiri statve. Izvedba prehoda je bila slabo pripravljena in delavke, ki so delale ob štirih statvah, so dobile enako plačo kot prej, ko so delale ob treh statvah. Stavkajoče je del sindikalnih delavcev (v glavnem bivši socialdemokrati) podprl, del, s predsednikom na čelu, pa ne. Stavka je zelo vznemirila slovensko politično vodstvo. Po stavki so nekaj glavnih organizatorjev zaprli, sindikaliste, ki so podprli stavko, pa premestili v druga delovna okolja. Če bi na stavko gledali z današnjimi očmi, bi rekli, da je bila upravičena, vsaj glede na trud, ki so ga potem ne samo v tej tovarni, ampak v vsej stroki in sindikatih, posvečali uvajanju norm: poskusom, prepričevanju, nagrajevanju.⁶⁶ Vendar so bili nezadovoljstvo in tudi prekinitve dela, občasne in po obratih, tudi drugje. Sploh se je v začetku leta 1947 proizvodnja v tekstilni industriji zmanjšala, poročali so, da tempo tekmovanja upada, februarja tega leta je bilo kar 15 % izostankov z dela (vzrok je bil tudi visok sneg), tajništvo sindikata tekstilne industrije je ugotovilo, da tretjina članov tekstilne stroke ne plačuje članarine. Iz podjetij so poročali, da nimajo udarnikov, in prosijo, da se zniža kriterij preseiganja norme na 20 %, ter da delavci pri nepretrganem 8-urnem delavniku padajo v nezavest.⁶⁷

Glede na prevladujoče stališče sindi-

⁵⁸ Arhiv SRS, ZSS, f. 24, Veriga, 12. 12. 1946.

⁵⁹ DE, 18. 10. 1946.

⁶⁰ Arhiv tovarne Sava Kranj, Korespondenca 1945–1946.

⁶¹ Arhiv SRS, ZSS, f. 24.

⁶² Arhiv SRS, ZSS, f. 24, Štefan Urbanc, ustni vir; Arhiv SRS, ZSS, f. 17, Sestanek zaupnikov čevlarske stroke čevlarskih obrtnikov »na Stolu« glede norm in mezd, 28. 5. 1946.

⁶³ Arhiv SRS, ZSS, f. 3.

⁶⁴ Ivan Mohorič, Bombažna predilnica in tkalnica v Trziču, str. 221.

⁶⁵ Arhiv SRS, ZSS, f. 42, Zapisnik občnega zbora sindikalne podružnice Bombažne predilnice in tkalnice Trzič, 16. 3. 1947.

⁶⁶ Arhiv SRS, ZSS, f. 43/49, Zapisniki sej sindikalne podružnice v Tiskanini in zapisniki Zveze tekstilnih delavcev Gorenjske; Danila Gril, ustni vir.

⁶⁷ Arhiv SRS, ZSS, f. 42, Zapisnik izredne seje tajništva zveze delavcev in nameščencev tekstilne industrije Slovenije, 30. 4. 1947; f. 43, Zapisnik seje istega tajništva, 17. 7. 1947; f. 44, Zapisnik seje istega tajništva, 29. 8. 1947; f. 42, Zapisnik seje istega tajništva, 29. 3. 1947.

kalnih odborikov do norm in intenziviranja dela, ki se je enačilo z upravo podjetij, je sindikat brez dvoma izgubljal ugled med delavci kot avtonomna delavska institucija. Zato se ni čuditi izjavi delavca Titana na zboru sindikata leta 1947: »Pred vojno je sindikat delavca ščitil, sedaj pa ga priganja.« Poročilo nadalje navaja, da so to izjavo temeljito ovrgli. Pri tem so se najraje sklicevali na neenotnost predvojnih sindikatov, na parcialne, predvsem politične, interese posameznih voditeljev, kar zadeva socialdemokrate, pa na njihovo teoretičnost in demagoškost na eni strani in omahljivost v skupnih akcijah na drugi.⁶⁸

UDARNIKI IN TEKMOVANJA

Udarniki so bili najspretnější in najbolj pridni delavci. Za svoje delo so bili tudi gmotno in moralno stimulirani (plače po normah, nagrade, udarniške nakaznice in boni, prednost pri stanovanjih, stipendijah otrok) in so ne glede na stopnjo zavesti potrjevali pravilnost takšnega (tekmovalnega) načina dela. Vendar pa z njimi niso bili zadovoljni sodelavci, saj so jim zaradi njih stalno zviševali norme, nasprotja pa so bila očitna zlasti ob izplačilu mezd. Z udarniki niso bili povsem zadovoljni tudi sindikati in drugi politični forumi v podjetjih, češ da so v večini kruhoborci in da se politično ne udeležujejo. Zato se je tudi dogajalo, da takšnih niso predlagali za udarnike; – slovensko sindikalno vodstvo pa je to ostro obsodilo.⁶⁹

Udarništvo so najprej obravnavali kot junaško dejanje. Franc Svetek, član glavnega odbora slovenskih sindikatov, je na 1. kongresu sindikatov poročal o udarništvu na Jesenicah, »kjer so delavci v minimalno določenem času namesto 3 naročenih delov za tanke izdelali 9 takih delov. Udarniško delo ni delo čez 8 ur in delo ob nedeljah, temveč zavestno, iznajdljivo preko vseh možnosti – kot v partizanih. V primeru kolektivne pogodbe v Delavski enotnosti 1. septembra 1945 se udarniki smatrajo tisti, ki so izboljšali stroje, ali tisti, ki stalno prekoračujejo normo za 50 %.«⁷⁰ V Čevljarni Žiri so leta 1945 proglasili 5 udarnikov, ki so na teden v 44 urah izdelali 20 do 22 parov težkih,

prvovrstnih čevljev, povprečje za čevljarškega pomočnika pa je bilo 14 do 16 parov na teden.⁷¹ Številna podjetja so leta 1945 navajala imena najboljših delavcev na stenčasih, ponekod so zaradi veliko prostovoljnega dela imenovali udarnike vse, mnogi pa so se pritoževali, da ob tako slabi prehrani nimajo udarnikov, ali pa, da je delaželnost delavcev velika, vendar nimajo surovin.⁷² Z uravnavo norm v letih 1946 do 1947 so take zahteve do udarnikov opustili, udarniki so bili že ob 20 % preseganju norme.⁷³ V novembrskem tekmovanju leta 1946 so imeli prvonagrajeni jeseniški železarji 130 udarnikov. V letu 1946 je bilo v celoti proglašanih 298 udarnikov v železarni.⁷⁴ V začetku leta 1947 so iz Intexa poročali, da imajo tako visoke norme, da jih je nemogoče preseči za 20 %; tekstilke so tudi prosile, da jim teh 20 % presežka znižajo. V najboljšem kolektivu tekstilne stroke v začetku leta 1947, v tržiški tekstilni tovarni, je 28 % delavcev presegalo normo, 14 jih je bilo udarnikov, ti so bili nagrajeni s po 3000 din in 7 inovatorjev, ki so dobili od 1000 do 4000 din, 332 delavcev pa je bilo nagrajenih.⁷⁵

Poleg individualnih udarnikov so zviševala normo in proizvodnjo tudi delovna tekmovanja. Smisel tekmovanja je bila »nadomestitev priganjstva v kapitalizmu s plemenitim tekmovanjem v delu za skupnost.«⁷⁶ Ob drugi obletnici, 29. novembra 1945, je Zveza železničarskih in prometnih delavcev in nameščencev Jugoslavije na Jesenicah napovedala enomesечно tekmovanje med Prudisovima podružnicama v Kranju in na Jesenicah. Februarja 1946 so delavci jeseniške Železarne napovedali tekmovanje šestim jugoslovanskim železarnam,⁷⁷ Krajevni medstrokovni svet (KMS) Kranj pa petmesечно tekmovanje krajevnim svetom Ljubljana, Jesenice, Škofja Loka, Kamnik, Medvode in Lesce v dvigu proizvodnje, številu prostovoljnih ur, številu udarnikov, največjemu številu (odstotku) organiziranih, najboljši statistiki članov, najbolj uspešnem kulturnoprosvetnem delu, največjemu številu vlagateljev v denarne zavode. Tekmovanju se je odzval tudi KMS Domžale, ki ga je dopolnil še s tekmovanjem v številu racionalizatorjev

in inovatorjev, stenčasn in knjižnic ter naročnikov Delavske enotnosti.⁷⁸ V tem času se je pričelo tudi t. i. prvomajsko tekmovalanje, prvo organizirano po vsej državi, v proizvodnji, krepitvi delovne discipline in dvigu političnega in kulturnega življenja. V vseh podjetjih so ustanavljali tekmovalne komisije, ki so jih imenovali delegati s predstavniki sindikata. Te so morale izdelati tekmovalne načrte in do vsakega 15. v mesecu nadrejenemu ministrstvu poslati poročilo o poteku tekmovalstva v zadnjem mesecu. Tekmovalne načrte so posredovali posameznim delavcem. Sredi leta 1947 je sindikat Intexa poročal: »... delavci tekmujejo, imajo evidenčne liste, na katere vpisujejo dnevno produkcijo tkalcev, predice imajo diagrame dnevne produkcije.« Razglasitev rezultatov prvomajskega tekmovalja leta 1946 je bila 1. maja, vendar se s tem tekmovalje ni končalo. »Prvomajsko tekmovalje so nekateri delavci po krivdi nerazlaganja sindikalnih delavcev smatrali za začasno, tekmovalje je nov način (trajen) dela pospešene obnove. V času tekmovalja se zvišujejo norme.« Na omenjenem prvomajskem tekmovalju je glavni odbor ESZDNJ za Slovenijo proglasil za najboljši kolektiv (tudi največji delovni kolektiv) v Sloveniji Železarno Jesenice. Za nagrado so dobili izreden kontingent živil. Tudi ob proglasitvi rezultatov novembrskega tekmovalja (to je sledilo prvomajskemu v drugi polovici leta 1946) je bil jeseniški kolektiv najboljši in je dobil v trajno last zastavo

glavnega odbora (bil je tudi najboljši kolektiv kovinske stroke v Jugoslaviji). Od 1. marca do konca avgusta 1946 se je proizvodnja povečala za 20 % nad normo. Proglašeni je bilo 130 udarnikov, za Fond za obnovo je bilo opravljenih 114.247 ur ali v vrednosti 1.119.097 din, za socialne namene je bilo zbranih 458.678 din, za stavkajoče v Trstu 570.115 din, za KP 44.265 din, za knjižnico 16.225 din. Po normah je delalo 62 % delavcev. Sodelovanje med delegati in sindikatom je bilo uspešno. Kulturno življenje je bilo bogato.⁷⁹ Kljub temu je še bilo čutiti dosti političnega nezadovoljstva. V splošnih pripombah k novembrskemu tekmovalju 1946 so v glavnih industrijskih središčih, kot so bile Jesenice in Kranj, navajali močno zakoreninjena ekonomizem in boj za razne ugodnosti. V jeseniški Železarni tekmovalje že na prvi pogled ni bilo tako kot drugje. Ni bilo grafikonov ne propagande ne parol, ki bi govorile in spominjale na tekmovalje ter dvigovale voljo delavstva.⁸⁰ Nekoliko pozneje, leta 1947, pa so z Jesenic poročali, »da sicer izvrševanje plana je dobro, nima pa političnega obeležja, vrši se bolj ali manj mehanično. Glavni gonilni sili sta višja nagrada za večjo storilnost in njihov lokalni patriotski odnos, ki pa še ni pravilno zajet.« Ponovno so kritizirali ideološko propagandni videz in delo tovarne: agitacijska oblika je bila vidna v priložnostnih parolah, veliko je npr. še bilo parol, kot Delu čast in oblast« (ki je zastarela in nepravilna parola), stenčasi so služili za oglasno

⁶⁸ Arhiv SRS, ZSS, f. 56

⁶⁹ Arhiv SRS, ZSS, f. 42, Konferenca gorenjskih podružnic tekstilne zveze, 18. 5. 1947 v Kranju.

⁷⁰ DE, 20. 9. 1945, in DE, 1. 9. 1945, Primer kolektivne pogodbe.

⁷¹ Arhiv SRS, ZSS, f. 5, Dodatno poročilo o udarnikih.

⁷² Arhiv SRS, ZSS, f. 5, Poročila tajništva zvez ESZDNS, 1945.

⁷³ Ur. list FLRS, št. 33, 23. 4. 1946, Pravilnik o načinu in pogojih za razglasitev udarnikov v podjetjih in ustanovah.

⁷⁴ Jerca Vodušek-Starič, Začetki samoupravljanja v Sloveniji, str. 59.

⁷⁵ Arhiv SRS, ZSS, f. 42, Zapisnik občinskega zbora sindikata Bombažne predilnice in tkalnice Tržič, 16. 3. 1947.

⁷⁶ Arhiv SRS, ZSS, f. 8, Franc Svetek, Vloga sindikatov v gospodarstvu.

⁷⁷ Arhiv SRS, ZSS, f. 1; DE, 15. 2. 1946; DE, 22. 2. 1946.

⁷⁸ DE, 1. 3. 1946; DE, 29. 3. 1946.

⁷⁹ DE, 5. 4. 1946; DE, 29. 3. 1946; DE, 1. 5. 1946; DE, 2. 8. 1946.

⁸⁰ Arhiv SRS, ZSS, f. 16, Splošne pripombe k novembrskemu tekmovalju 1946.

desko, zvočna naprava je bila prešibka in slabo uporabljena.⁸¹

V tekstilni industriji je na prvomajskem tekmovanju dosegel drugo mesto Intex iz Kranja, ki je med tekmovanjem v celoti prekoračil predvojno proizvodnjo. Tretja je bila tržiška tekstilna tovarna, šesta Jugobruna, osmi Tekstilindus, oba iz Kranja. Podobni so bili rezultati na novembrskem tekmovanju, ko je za ponovno osvojenega drugo mesto Intex prejel prapor glavnega odbora v trajno last, tretji pa so bili ponovno tržiški tekstilci.⁸² Prvomajsko tekmovanje so med sabo izpele tudi podružnice v okviru posameznih KMS. Imamo podatke oziroma rezultate tega tekmovanja v Kamniku (od 1. februarja do 20. aprila 1946). Najboljše proizvodne rezultate so dosegli v lesni podružnici Remec & Co. na Duplici (53 % čez proizvodnjo) in v živilski Eta-Triglav-Mlekopromet. Izven tovarn so kamniški delavci opravili 14.320 delovnih ur (v vrednosti 200.000 din). Samo delavci Smodnišnice so v petih udarniških nedeljah v vaseh Zg. Tuhinj, Kostanj in Stolnik prispevala 6.890 ur, delavci tovarne usnja Knaflič pa 1.798 ur v Pirčevem in na Zlatem polju. V brezplačnem delu v podjetjih je osvojil prvo mesto OLO Kamnik z 22.000 urami (33 % dela je po rednem delovnem času!). Prispevki v denarju so znašali 209.700 din in so jih darovali za Sklad ljudske pravice, za Tiskovni sklad za Primorsko, Koroško in izseljence.⁸³

V novembrskem tekmovanju so vidno mesto osvojili še v kovinski industriji, tretje mesto Veriga Lesce, v lesni industriji je bila prva tovarna Remec & Co., druga pa Državna gozdna uprava Sv. Katarina – Tržič. Med gradbinci so bili drugi delavci Gradisa, ki so gradili hidrocentralo Moste, med usnarji je bil prvi Peko Tržič, tretji pa Zorn Domžale, med kemičnimi podjetji pa je osvojila drugo mesto Tovarna gum v Kranju, med poštnimi delavci je bila druga PTT Kranj.⁸⁴

Leta 1947 sta se v prvomajskem tekmovanju najbolje izkazala tržiška kolektiva. V skupni razvrstitvi vseh panog je Bombažna predilnica in tkalnica Tržič dosegla tretje mesto v Sloveniji (proglasena je bila za najboljši kolektiv tekstilne industrije v Jugoslaviji), peto mesto pa

Peko (ki je bil prav tako najboljši kolektiv usnjarske stroke v Jugoslaviji). V kulturno-prosvetni dejavnosti je bil proglašen za drug najboljši kolektiv graditeljev hidrocentrale Moste.⁸⁵

INICIATIVNOST SINDIKALNIH PODRUŽNIC V PROIZVODNJI

Iniciativnost sindikata se je leta 1945 kazala v kadrovski politiki in v skrbi za surovine, obnovo industrije in za delo. V začetku junija 1945 je Mavricij Borc iz Kranja poročal: »Vprašanje surovin za obratovanje pa je zadeva, ki sicer ni naša, vendar pa se pripravljajni odbori in vodstva obratov obračajo na nas. Na zborovanjih sicer zatrjujejo, da je stvar v ugodnem teku, da so dobave na vidiku ipd. Zlasti za delovoljnost in tekmovalni tempo dela to vpliva ugodno, kajti delavci pod občutkom, da bodo poslani v daljne kraje na delo, ko zmanjkuje surovin, zadržujejo produkcijo.«⁸⁶ Sredi oktobra 1945 je predsednik sindikata iz Strojnih tovarn v Kranju poročal, da pri njih zdaj ne producirajo še skoraj nič in da jim delegat MIR na njihove intervencije odgovarja, da ni materiala ne prometnih sredstev, čeprav bi lahko delali stvari tudi iz navadnega materiala. Na konferenci delavskih zastopnikov s Kidričem v Ljubljani so predlagali, da se, zaradi pomanjkanja surovin (zato so namreč nekaj delavcev že odpustili), povežejo z železnico, saj ima ta jeklo in druge kovine. Kidrič je njihov predlog pozdravil.⁸⁷ Šešir je zelo prizadela prepoved uvoza zajčjih dlak, ki jo je objavilo zvezno ministrstvo za trgovino in prekrbo (po deviznem zakonu iz leta 1945) in grozil je odpust vseh 105 delavcev. V Šeširju so si zelo prizadevali, da do tega ne bi prišlo. Zato so pisali celo glavnemu odboru ESZDNJ. Odgovoril jim je predsednik jugoslovanskih sindikatov Djuro Salaj (9. novembra 1945), češ da klobuki v Jugoslaviji niso tako potrebni in da naj iščejo rešitev v veliki kakovosti in izvozu, tako da bodo lahko tudi sami uvažali.⁸⁸ Spomladi 1946 bi zaradi pomanjkanja surovin morali ustaviti delo v Tovarni olja Zabret & Co. v Britofu. Sindikalna podružnica je upravi predlagala, da bi namesto oljnih tropin mlihi koruzo. Brez večjih stroškov so nato sklenili in izvajali

pogodbo z Navodom o mletju koruze.⁸⁹ Na konferenci tajništva sindikata železniških in prometnih delavcev konec junija 1945 so se kranjski železničarji pritoževali, da so želeli sodelovati pri določitvi voznega reda, vendar jih uprava ni poslušala, zato vlaki prihajajo v Kranj ob 8. uri, delavci pa začnejo delo ob 7. uri.⁹⁰ Pri KMS Jesenice so jeseni 1945 ustanovili gospodarski odbor, da bi organiziral hišno industrijo in s tem zaposlil precej žensk. Na Jesenicah so v okviru KMS pripravili tudi predlog, da zdravnike razbremenijo administrativnega dela, pa predlog za ukinitev drugega razreda na vlakcu (ki vozi prazen) itd.⁹¹ Centralizirana proizvodnja in planiranje pa sta v naslednjem obdobju marsikje zatrla koristno in bogato pobudo delovnih okolij, kakor tudi številne lokalne pobude in posebnosti.

DISCIPLINA

Veliko število prekrškov proti disciplini (še vedno pa je šlo za manjšino delavcev), zlasti kraj, kršitev delovnega časa, simuliranje bolezni, malomarnega odnosa do strojev, je izviralo iz novega odnosa do državne lastnine. Nekaj je k nedisciplini prispevala tudi vojna: Nemci so s svojimi ukrepi in nacionalizacijami že marsikje zameglili lastništvo, obenem pa so kraje (za partizane ali lasten žep) in sabotiranje proizvodnje med vojno veljali v očeh sodelavcev narodnoosvobodilnega

boja bolj za hrabro dejanje kot za prekršek. Neredna proizvodnja po vojni, slabi medsebojni odnosi, skaljeni že med vojno, in pomanjkanje vsega, tudi to je prispevalo k nedisciplini in neredu, zlasti leta 1945. Že maja 1945 so omenjali jeseniške železničarje, ki so neredno prihajali v službo (vzrok je bil v nezdravih odnosih med delavci in nadrejenimi).⁹² Decembra 1945 so sindikati tržiške tekstilne tovarne poročali: »... nekaj delavcev je nediscipliniranih: zamujajo, ne prihajajo na delo, stroji stojijo, mojstre zmerjajo s priganjanci.«⁹³ Novembra 1945 je KMS Kamnik poročal: »... disciplina je boljša, čeprav se še zamuja in neupravičeno izostaja.«⁹⁴ Oktobra 1945 so na zboru delavcev jeseniške Železarne sklenili, da bodo ime vsakega, ki bo kaj vzel, dali na oglasno desko.⁹⁵ KMS Kranj je decembra 1945 ugotavljal, da se po tovarnah krade in da je bilo zato odpuščenih več delavcev.⁹⁶ V škofjeloški predilnici so na predvolilnem zborovanju oktobra 1945 obsodili delavce, ki so svojevoljno jemali v tovarni blago in ga prodajali po visokih cenah.⁹⁷

Če primerjamo število disciplinskih postopkov v Železarni Jesenice pred vojno (1940) in po njej, se je njihovo število skoraj podvojilo. Najbolj so se povečale kraje in pretepi, več kot podvojilo se je tudi število bolniških izostankov.⁹⁸

Disciplinski ukrepi proti kršiteljem so bili vsaj v tem obdobju milejši kot pred

⁸¹ Arhiv SRS, ZSS, f. 38, Poročilo o delu instruktorske ekipe na Jesenicah, 1947.

⁸² Arhiv SRS, ZSS, f. 25, Poročilo o prvomajskem tekmovanju 1946 v tekstilni stroki; DE, 20. 9. 1946.

⁸³ DE, 17. 5. 1946.

⁸⁴ Arhiv SRS, ZSS, f. 16, Novembrsko tekmovanje 1946.

⁸⁵ Arhiv SRS, f. 38, Najboljši delovni kolektivi v Sloveniji (1947) v prvomajskem tekmovanju.

⁸⁶ Arhiv SRS, ZSS, f. 6, Pripravljalni odbor ESZDN na Gorenjskem, 4. 6. 1945.

⁸⁷ Arhiv SRS, ZSS, f. 6, Zapisnik seje KMS Kranj, 17. 10. 1945; DE, 25. 8. 1945.

⁸⁸ Arhiv SRS, ZSS, f. 2, Dopisovanje Šešir – glavni odbor ESS – glavni odbor ESJ, 1945.

⁸⁹ DE, 26. 4. 1946.

⁹⁰ DE, 30. 6. 1945.

⁹¹ Arhiv SRS, ZSS, f. 6, Poročilo o delu KMS Jesenice, 14. 8. do 30. 11. 1945.

⁹² Arhiv SRS, ZSS, f. 1, Prošnja glavnega odbora ESZDNS, 22. 5. 1945.

⁹³ DE, 1. 12. 1945.

⁹⁴ Arhiv SRS, ZSS, f. 17, Zapisnik sindikalne konference v Kamniku, 25. 11. 1945.

⁹⁵ Arhiv TMŽJ, Sklep odbora delavcev KID, 12. 10. 1945.

⁹⁶ Arhiv SRS, ZSS, f. 17, Poročilo o delu KMS Kranj za december 1945.

⁹⁷ DE, 27. 10. 1945.

⁹⁸ Ivan Mohorič, Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem, str. 380 in 466.

vojno. Delavcev je primanjkovalo in splošna težnja je bila, da bi bili vsi dela zmožni prebivalci zaposleni. Vendar so se zahteve in ukrepi po disciplini sčasoma stopnjevali. Sindikatom so prepovedali ščititi nedisciplino pred upravo, sestanki sindikata so morali biti izven delovnega časa. Od jeseni 1945 so ponovno uvedli žigosanje delovnih listkov, sirene, z odloki in ukazi sta bili prepovedani postopanje in odhajanje z dela med delovnim časom. Vratarjem so dali natančna navodila o pregledih delavcev ob odhodu iz službe in avtomobilov, ki so vozili iz tovarn.⁹⁹ Da bi omejili kraje, so sindikati izposlovali ugodnejše nakupe tovarniških izdelkov in materiala.

PLAČE IN MEZDE

Prva odredba ljudske vlade Slovenije o začasni ureditvi mezd in plač delavcev in nameščencev v državnih gospodarstvih in zasebnih podjetjih je določala, da se izplačujejo vse mezde od 30. junija 1945 naprej v dinarjih po določenih zvezne uredbe, z dne 20. aprila 1945. Delavstvo je bilo razdeljeno v štiri kategorije: v prvem draginjskem razredu so bile določene mezde: NKV: 9–11 din na uro, PKV: 11–12,5 din na uro, KV: 12,5–16 din na uro in delovodje 16–19 din na uro.

Za najtežja dela ali za najtežje delovne pogoje je doklada znašala dinar na uro. nameščencev je bila 1.300–2.600 din, vodij do 6.000 din. Več kot 6.000 din so dobili le izredni strokovnjaki. Plače vajencev so znašale 2,50 do 6,50 din na uro glede na delovni staž. Vse te postavke so veljale le za prvi draginjski razred. Za drugega so bile plače 15 % nižje, za tretjega pa 30 %.¹⁰⁰ Sočasno so v plačilo plač in mezd uvajali draginjske razrede. Po prvem odloku, z maja 1945, sta spadali v prvi draginjski razred le Javornik-Jesenice in Kranj, v drugega pa Domžale, Kamnik, Radovljica-Bled, Škofja Loka in Tržič.¹⁰¹ Zato so se v tem prvem obdobju ves čas vrstile pritožbe sindikatov zaradi draginjskih razredov (npr. Lesce, Kropa, delavska predmestja Križe, Hrušica, okolica Domžal, Kamnik, Škofja Loka, ki je med vojno najbolj trpela). Glavni odbor Slovenije je zato prosil, da se vsa Slovenija uvrsti v prvi draginjski razred, nato pa v

drugega.¹⁰² Po 1. januarju 1946 so bili vsi kraji Slovenije razen Javornika-Jesenic in Kranja, ta sta ostala v prvem draginjskem razredu, uvrščeni v drugi draginjski razred.¹⁰³ S pomočjo oziroma po zgledu starih kolektivnih pogodb in mezdnih ureditev so nato posamezna podjetja in ustanove uveljavili to uredbo od prvih mesecev osvoboditve pa do začetka 1946. Do tedaj pa so uporabljali t. i. sistem akontacij na delavske in nameščenske plače. Ta oblika se je ponekod zavlekla do zime 1945/1946.

Gibanje dnevnih mezd in plač v letih 1945 in 1946 po podružnicah DZSZ¹⁰⁴

Podružnica	December 1945
Jesenice moški	90,15
ženska	62,18
skupaj	84,64
Kranj moški	84,24
ženska	70,51
skupaj	78,39
Junij 1946	December 1946
106,68	111,86
70,32	74,17
99,91	104,57
93,60	98,42
78,46	84,12
87,58	92,36

Mezde so se leta 1946 povečale pri podružnici Jesenice za 23,5 %, pri podružnici Kranj pa za 17,8 %. Vzrok za povečanje mezd sta bila »večja pridnost in učinek norm«. Med prvimi so uredili mezde po novi uredbi tekstilci. Julija so dobili povprečne plače 11–12 din na uro in razliko na akontacijo za mesec junij. Tudi delovne norme z akordi in premijami so tekstilci uvajali že leta 1946, tako da je tega leta po njih delalo že 35 % slovenskih tekstilnih delavcev.

Prvega oktobra 1945 je tekstilna stroka kot prva v Sloveniji uvedla enotno kolektivno pogodbo (ta je v glavnem zajemala le tarifna vprašanja) za vso stroko in jo poslala v podpis tekstilnim podjet-

jem.¹⁰⁵ Oktobra 1945 je podružnica sindikatov KID Jesenice poročala, da je mezdno vprašanje rešeno, akordno pa le toliko, da se uporablja kolektivna pogodba iz leta 1939 (tisto kar je dobrega v njej). Dne 22. novembra 1945 je bila na sestanku delavskih zaupnikov formirana skupina za pripravo osnutka nove kolektivne pogodbe. Na seji podružnice sindikata, 7. februarja 1946, je vodja te skupine Albin Noč poročal, da je pogodba izdelana, »da pa se za današnji čas ne more izstaviti«. Povprečna mezda v drugem polletju 1945 je znašala v Železarni 14 din, januarja 1946 pa 17,18 din in decembra 1946. leta 21,26 din. Pri urejanju tarifnih odnosov delavstva v podjetju so leta 1946 začeli urejati nekatere nepravilno določene kvalifikacije in s tem je bila izboljšana skupinska razdelitev delavstva. Povsod, kjer je bilo možno, je bil uveden akord. S tem je bila delavstvu dana možnost večjega zaslužka. Povečal se je tudi doprinosni pribitek v odstotkih za delavstvo v režiji.¹⁰⁶ S podobnim aktom, kot je bila kolektivna pogodba s posebnim tarifnim sporazumom za vso stroko v Sloveniji, so enotno reševali in zajemali v glavnem le tarifna vprašanja (to velja tudi za tekstilce), tudi lesarji, drugi pa s posameznimi mezdnimi uredbami v okviru splošne uredbe. Do jeseni, do oktobra 1945, so imele stroke in podjetja, ki so zaposlovali največ industrijskih delavcev, že urejene mezde.¹⁰⁷

Statistike plač nam pokažejo pravo revolucijo v spremembi razmerij in razlik med strokami, podjetji in posredno tudi kraji in območji, v okviru teh pa med delavci, ki je šla izrazito v smeri izenačevanja. Plače niso bile odvisne od produktivnosti podjetja; slovenske plače so bile v letu 1946 za 3,5 % večje od jugoslovanskega povprečja. Izničene so bile tudi vse materialne prednosti posameznih tovarn, ki so bile »sad borbe« delavskih institucij pred vojno. Če pogledamo situacijo sredi 30. let, to je pred vojno, je znašala povprečna dnevna mezda v tekstilni industriji 27,18 din, v drugih pa 22,40 din (bolje plačani od tekstilcev so bili usnjarski, kemični in kovinski delavci). V Železarni Jesenice je bila povprečna dnevna mezda na akord leta 1937 kar 65 din (v režiji 55 din), leta 1939 pa 66,41 din. Delavci v Železarni Jesenice so zaslužili v povprečju trikrat več kot drugi slovenski delavci.¹⁰⁸ Leta 1945 (druga polovica) pa je bila urna mezda jeseniškega železarja le za 2 din večja od povprečne plače v tekstilni industriji (20 %). V letu 1946 se je to razmerje nekoliko popravilo, v glavnem so bile plače v povprečju za tretjino večje v Železarni kot v tekstilni industriji. Odhajanje delavcev iz Zadruga Plamen v Kropi v Železarno Jesenice je pred drugo vojno preprečila Zadruga s posebnim dogovorom s KID, po vojni pa so kroparje kazensko (zaradi disciplinskih prekrškov) pošiljali na delo na Jesenice.¹⁰⁹ Vse leto 1945

⁹⁹ Arhiv tovarne Sava Kranj; DE, 28. 6. 1945; Arhiv SRS, ZSS, f. 8, Zapisnik seje KMS Domžale, 1. 10. 1945.

¹⁰⁰ Ur. list DFJ, 21. 4. 1945; Uredba o regulaciji mezd in plač delavcev in nameščencev v gospodarskih državah in zasebnih podjetjih, zasebnih ustanovah in organizacijah.

¹⁰¹ Ur. list DFJ, 25. 5. 1945, št. 35.

¹⁰² Arhiv SRS, ZSS, f. 2.

¹⁰³ Ur. list DFJ, 1946, št. 11.

¹⁰⁴ Arhiv SRS, ZSS, f. 16, Razvoj zaposlenih in gibanje plač v letu 1946 po številu zavarovancev in zavarovanih mezdah pri DZSZ.

¹⁰⁵ Arhiv SRS, ZSS, f. 4; f. 16.

¹⁰⁶ Arhiv TMŽJ, Zapisniki sej sindikalnih podružnic in zaupniških zborov za leto 1945; Zapisnik zbora zaupnikov KID, 2. 1. 1947; Poročilo referenta za tarifna vprašanja in socialno zakonodajo; Arhiv SRS, ZSS, f. 24, Poročilo KID, 6. 9. 1946.

¹⁰⁷ Arhiv SRS, ZSS, f. 24, Zapisnik konference KMS na Jesenicah, 25. 11. 1945; f. 17, Sindikalna konferenca v Kamniku, 25. 11. 1945.

¹⁰⁸ France Kresal, Tekstilna industrija v Sloveniji, str. 328; Ivan Mohorič, Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem, str. 383.

¹⁰⁹ Kronika Plamena, kovinarske zadruga z o. j. v Kropi do leta 1940, Kronika Plamena v prvih letih po vojni, rokopis, Kovaški muzej v Kropi.

je KMS Jesenice trdil, da dobijo na Jesenicah plačo za drugi draginjski razred. Glede na ta razmerja je bilo razumljivo veliko ekonomsko nezadovoljstvo delavstva na Jesenicah, predvsem pa ogromna fluktuacija. Če je bila predvojnemu jeseniškemu delavcu omogočena eksistenca, vzdrževanje družine in vsaj zasilno reševanje stanovanjskega vprašanja ob sicer kar se da zahtevnem in najtežjem delu v uspešni tovarni, pa bi to težko trdili za povojni čas. Sindikati so iskali rešitve v večjem zaposlovanju žensk in družbenem reševanju stanovanjskih problemov. Ves čas so se tudi zavzemali za večje razlike v podjetju z utemeljitvijo, da so razlike v zahtevnosti in teži dela.¹¹⁰

Izenačevanje plač je nasploh ugodno vplivalo na velik del industrijskega delavstva. Toda zadovoljstvo je bilo vsekakor večje v manj produktivnih okoljih. Nezadovoljstvo s plačami je bilo največje v neindustrijskih panogah, ki so zaposlovale nekvalificirane delavce in za katere je bilo značilno težko delo ali pa težki in nezdravi delovni pogoji, in med t. i. državnimi uslužbenci, katerim so mezde tudi najpočasneje urejali. Akontacije so še vse leto 1945 dobivali gradbeni, gozdni in cestni delavci. Še vso prvo polovico leta 1946 so se ti delavci pritoževali, da dobivajo slabše plače kot v tovarnah, da jih dobivajo neredno, brez terenskih dodatkov, nadomestil za sezonsko delo, zato je teh delavcev tudi najbolj primanjkovalo.¹¹¹ Tudi učinkovitost njihovega dela je najbolj padla. Novembra 1945 je Tomo Brejc na plenumu na Jesenicah izjavil: »Kakšna je razlika med delom, se jasno vidi pri gradnji vaše bolnišnice, delo stane trikrat več kot pred vojno, dela pa se eno tretjino.«¹¹² Podružnica cestnega odseka v Kranju je sredi leta 1946 hotela izstopiti iz sindikata, češ »da ni vredno biti član sindikata, ker državnim uslužbenci itak nimajo nikjer zaslombe.«¹¹³ Jeseniški cestarji so se pritoževali, da je njihovo delo težko, da jim je bivša zakonodaja predpisovala pokoj po 28 letih dela, da pa jih je šla večina v pokoj že z 20 leti delovne dobe. Brejc jim je na istem plenumu svetoval, naj vodijo evidenco in statistiko vzdrževanosti cest, potem pa naj na podlagi takih dokazov zahtevajo izboljšanje

gmotnega položaja.¹¹⁴ Neurejene plače so dolgo imeli tudi železničarji. Delavci na postaji v Domžalah jeseni 1945 niso bili zadovoljni s plačami. KMS Domžale je predlagal, da se jim zviša od 700 na 750 din, če pa tudi s tem ne bi bili zadovoljni, bi jih enostavno zamenjali.¹¹⁵ Novembra 1945 je KMS Mengeš spraševal, kako naj večji kmet plačuje svoje poljedelske delavce in šoloobvezne otroke obenem; kmet je namreč trdil, »da dela dobro delo«, saj jih navaja na delo in se ne potepajo. Glavni odbor slovenskih sindikatov je odgovoril, da je stvar staršev, ali dovolijo izkoriščati svoje otroke, glede plačila pa, da do uredbe veljajo akontacije, ki znašajo 40–55 din dnevno, za mladoletne pa 80 % le-te.¹¹⁶ Sindikat podružnice Marks v Domžalah se je vse leto 1945 in tudi še naslednje pritoževal, da delavec, ki dela ves dan v prahu v obratu, kjer meljejo barvo, za to ne dobi niti dinarja več.¹¹⁷ »Ali poznate težko duševno delo?« so spraševali učitelji na Bledu in odgovarjali: »Osnovnošolski učitelj ga že ima.«¹¹⁸ Nezadovoljni s plačami so bili tudi uslužbenci NOO, saj jim prav tako vse leto 1945 niso uredili plač (novembra 1945 so dobivali uslužbenci MNO Jesenice po 1.000 din.¹¹⁹

Svojevrstno revolucijo v plačah je pomenil odlok, izdan januarja 1946, ki je mojstre in delovodje izenačil z delavci. Dotlej so delovodje prejeli mesečne plače, kot uslužbenci, poslej so dobivali urne mezde, ki so bile tudi bistveno nižje. V Semperitu v Kranju se je mojstrom mesečni dohodek znižal od več kot 4.000 din na 2.000 din. »Vsak dober delavec z normo lahko bistveno preseže to plačo.« Zoper ta ukrep sta na Gorenjskem protestirala delegata v Semperitu in Tovarni vezenin na Bledu, kjer je šlo predvsem za redke strokovnjake z dolgoletnimi izkušnjami, pridobljenimi v podjetju. Sindikat v Semperitu pa je to izenačevanje podpiral.¹²⁰

Kar zadeva plače, se je sindikat držal svojega stališča in vzgoje: povečati produktivnost, dvigniti vrednost denarja in poceniti izdelke ter s tem povečati realno vrednost mezde. Vendar je bilo delo sindikalnih podružnic bistveno v nasprotju s to usmeritvijo: sindikati so plače glede na

uredbo o mezdah dvignili na maksimum, vsi poskusi avtonomnega urejanja mezd in delovnih pogojev (kolektivne pogodbe) so bili označeni kot »kruhoborski«, vsi konflikti med sindikalnimi podružnicami, KMS in glavnim odborom ter njihovimi tajništvi, ki so izhajali iz tega, da so sindikati »še vedno kruhoborske organizacije«. Še vse leto 1946 se zato imenuje obdobje ekonomizma. Oblast pa je bila nezadovoljna tudi z delegati, najbolj prav na tem področju. V že omenjenem prispevku Mihe Marinka v Delavski enotnosti, 15. marca 1946, je zapisal: »Nimamo še dobrih upravnikov, ki bi znali varčevati, spretno organizirati proizvodnjo in skrbeti, da bi podjetja postala čimbolj donosna... Upravniki so se pridružili strokovnim organizacijam ter skupaj z njimi obšli obstoječe uredbe: dajali so gmotno izboljšanje, depute in druge olajšave, ki so zelo obremenjevali podjetje in podraževali izdelke...« Pri tem navaja primerjavo: »Zasebni delodajalec, ki je v njegovem osebnem interesu, da je proizvodni proces čimbolj donosen ter da mu donaša čimvečji dobiček, dobro kalkulira, do kam sme popustiti delavskim zahtevam.« V članku je navedel tudi več vzrokov za takšno ravnanje vodilnih, med njimi tudi »dezinteresiranost zaradi napak v plačilnem sistemu, v sistemu, v katerem niso nagrajeni primerno po svoji strokovni usposobljenosti oziroma uspehih, doseženih v proizvodnji«. Če sta bili

z uvedbo akordov in norm v industrijski proizvodnji na tej ravni doseženi učinkovitost in stimulativnost, pa tega prav gotovo ni bilo na vseh višjih ravneh in v drugačnih dejavnostih, in tega so se že tedaj, kot je videti, dobro zavedali.

STANOVANJA DELAVCEV IN PREVOZI NA DELO

Za stanovanje delavcev so lastniki tovarn pred vojno slabo skrbeli ali pa sploh niso. Edina svetla izjema je bila tržiška Tekstilna tovarna Glanzmann & Gassner; več kot polovica delavcev je živelo v tovarniških brezplačnih stanovanjih (to je bilo plega ugodnosti, ki so jih imeli rudarji v zasavskih revirjih, največ v Sloveniji). KID na Jesenicah ni gradil tovarniških stanovanj, je pa delu svojih delavcev olajšal gradnjo lastne hiše z nakupom parcel ali posameznimi krediti.¹²¹ Najslabše so bile te razmere za delavce v Kranju, saj je bil ta sorazmerno mlado industrijsko središče, čeprav že največje na Gorenjskem. Leta 1948 (stanje je bilo enako tudi leta prej) je živelo v tovarniških stanovanjih v odstotkih delavcev:¹²² v Kranju 3,9 %, na Jesenicah 11,8 %, v Kamniku 5,3 %, v Domžalah – Mengšu – Viru – Jaršah 12,9 %, v Trzinu 31,5 %, v Škofji Loki 6,9 %. Več kot tri kilometre daleč so so vozili na delo delavci iz okraja Kranj – 37 % delavcev, iz okraja Jesenice 36 % in iz okraja Kamnik 43 % delavcev. Vozili so se z vlaki, kolesi, veliko pa jih

¹¹⁰ Arhiv SRS, ZSS, f. 6 in f. 17, Zapisnik sej KMS Jesenice, 1945 in 1946.

¹¹¹ Arhiv SRS, ZSS, f. 8, Zapisnik seje KMS Domžale, 18. 12. 1945; f. 17, Poročilo KMS Domžale za november in december 1945; f. 17, Poročilo KMS Domžale za občni zbor 25. 5. 1946; f. 17, Konferenca obrtnih zaupnikov KMS Trzin, 5. 5. 1946; f. 17, Poročilo KMS Kranj za junij 1946.

¹¹² Arhiv SRS, ZSS, f. 24, Zapisnik konference KMS na Jesenicah, 25. 11. 1945.

¹¹³ Arhiv SRS, ZSS, f. 17, Poročilo KMS Kranj za maj 1945.

¹¹⁴ Isto kot 110.

¹¹⁵ Arhiv SRS, ZSS, f. 8, Zapisnik seje KMS Domžale, 1. 10. 1945.

¹¹⁶ Arhiv SRS, ZSS, f. 8, Dopis predsednika KMS Mengeš glavnemu odboru ESDNS, 18. 11. 1945.

¹¹⁷ Arhiv SRS, ZSS, f. 8, Zapisnik seje KMS Domžale, 16. 12. 1945.

¹¹⁸ Arhiv SRS, ZSS, f. 7, Udarniki, socialne akcije, pripombe 1945.

¹¹⁹ Arhiv SRS, ZSS, Zapisnik konference KMS Jesenice, 25. 11. 1945.

¹²⁰ Arhiv SRS, ZSS, f. 20, Dopisa delegata Semperita iz Kranja in Izdelovalnice slovenskih in švicarskih vezenin d. z o. j. z. Bleda, januar 1946.

¹²¹ France Kresal, Tekstilna industrija v Sloveniji, str. 271; Ivan Mohorič, Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem, str. 305.

¹²² Arhiv SRS, Planska komisija, f. 47, Popis temeljnih podatkov stanovanjskega fonda in zgradb LRS za leto 1949 (stanje 31. 12. 1948).

je tudi pešalo. Prvo varčevanje delavca ali delavke je bilo namenjeno nakupu kolesa. Na Jesenicah so delavci pred vojno ustanovili posebna društva za prevoz delavcev. Včlanjeni so si sami kupili avtobuse, toda med vojno so jim jih rekvirirali Nemci za vojaške potrebe. V Kranju pa so prve avtobusne prevoze delavcev uvedli prav Nemci med vojno, po vojni pa je bilo do tega standarda potrebno še nekaj let.

Zato je vsa skrb sindikatov bila usmerjena k zagotovitvi rednih in ustreznih železniških prevozov in rednih avtobusnih zvez ter preskrbi z deli za kolesa (zračnice, plašči, ventili). Ko je propadla iniciativa sindikata kranjskih železničarjev za spremembo neustreznega voznega reda, je KMS Kranj 16. novembra 1945 sklical sestanek vseh sindikalnih podružnic. Na njem so določili pričetek in konec delovnega časa (od 7. ure zjutraj do 16. ure popoldne) in zaprosili za spremembo voznega reda.¹²³ Zatrjevali so, da se od več kot 6.000 delavcev in nameščencev vozi z vlaki 1.200 delavcev. Podobno so sindikati želeli vplivati tudi na spremembe in dopolnitve avtobusnih zvez.

Iz Intexa je sindikalni dopisnik oktobra 1945 poročal, da je najtežje s kolesarji, ki se vozijo 5 do 20 km daleč, saj se jim stalno kvarijo kolesa. Prosili so za avtobuse vsaj na progah Vodice–Kranj, Cerklje–Kranj in Preddvor–Kranj. »Nekoč so delavci preko zime lahko stanovali v Kranju, zdaj zaradi stiske ne morejo več.«¹²⁴

Konec 1945 je KMS Škofja Loka prosil ministrstvo za lokalni promet, da uvede avtobusno progo Škofja Loka–Trata, po kateri je 30 let vozil lokalni avtobus. Nadalje so prosili, ker sta v Ljubljano vozila le dva avtobusa, eden iz Žirov, drugi iz Železnikov, ki sta bila prepolna Dolincev, za Ločane ni bilo prostora, da Škofja Loka dobi svoj avtobus za okrajne potrebe.¹²⁵ Z Jesenic pa je 30. novembra 1945 pisal KMS glavnemu odboru sindikatov, da naj ukinejo drugi razred na vlakih na lokalnih progah oziroma da dodajo še kak vagon tretjega razreda. Da Jesenicah so se na delo vozili delavci iz Bohinjske Bistrice, Rateč in Kranja. Vagoni tretjega razreda so bili prepolni in delavci so morali stati na stopnicah, med-

tem ko so bili vagoni drugega razreda prazni.¹²⁶

V mestih stanujoči delavci, samski ali z družinami, so bili nejemniki ali podnajemniki sobe ali majhnih stanovanj pri privatnikih. Prva povojna ukrepa v njihov prid sta bila znižanje stanarin na 60 % zneska iz leta 1939 in omejitev svobodnega razpolaganja s stanovanji in poslovnimi prostori.¹²⁷ Krajevne sindikalne organizacije so bile pobudniki ustanavljanja stanovanjskih zadrug, ki pa v prvih letih po vojni še niso zaživele (ni bilo kreditov ne urbanističnih načrtov). KMS so ustanavljali tudi stanovanjske komisije, ki so reševale najboj pereče stanovanjske potrebe. Konec avgusta 1945 je KMS Kranj ustanovil stanovanjsko komisijo, ki je imela nalogo navezati stik s stanovanjskim uradom, da bo imel pregled praznih stanovanj. Z delom tega urada sindikati niso bili zadovoljni. V začetku oktobra 1945 so zahtevali kontrolo nad stanovanjskim uradom, saj so sindikati navedli več primerov, ko se je številna družina stiskala v eni sobi, medtem ko so imeli nekateri še vedno pretirano prostorna stanovanja. Odgovornemu so naložili, da prinese pole, iz katerih bo razvidno, ali so stanovanja, ki jih je stanovanjska komisija sindikata pregledala, že zasedena, na podlagi tega pa naj bi nato ugotovili, koliko je stanovanjski urad upošteval njena priporočila. V začetku decembra 1945 je predstavnik MNOO Kranj opozoril, da podružnični odbori ne bi smeli tako sektaško zastavljati stanovanjskega vprašanja. Nato so imenovali nekaj članov KMS Kranj, da so pregledali stanje Delavskega doma v Kranju. Na naslednji seji so ti poročali, da so pregled opravili in da je od 80 stanovalcev prijavljenih le 64 ter da javna kuhinja in prenočišča prinašajo ogromen dobiček. Upraviteljica doma je bila redovnica, France Korbar pa je bil predsednik te ustanove. Predlagali so imenovanje novega začasnega upravitelja.¹²⁸ Stanovanjska kriza v Kranju se je v letu 1946 še stopnjevala. Oktobra 1946 je KMS poročal, da novi delavci, ki vsak dan prihajajo v Kranj, prenočujejo v hlevih in skednjih v predmestju. Zato so predlagali gradnjo novega delavskega doma. Zemljišče zanj naj bi brezplačno dal MLO

Kranj, načrt pa bo izdelal inž. Šorli. Imel naj bi 3 nadstropja, 55 dvoposteljnih sob, 112 postelj, ambulanto in menzo. Sočasno so poslali ministrstvu za delo dopis, da posreduje pri štabu 4. armade v Ljubljani, da bi vojska izpraznila barake nemškega delavskega urada »Arbeitsamt« v Kranju na Jezerski cesti, kjer bi lahko živelo okrog 200 delavcev, ki so tedaj prebivali po »šupah«. Izpraznitev barak ni bila možna, saj je vojski tudi primanjkovalo stanovanj.¹²⁹

Pomanjkanje stanovanj je bilo tudi na Jesenicah. Na seji KMS Jesenice, 5. februarja 1946, so predlagali, da namesto stanovanjskih komisij pri MLO, KID, kovinarjih, železničarjih... imenujejo enotno stanovanjsko komisijo, ki naj bi na podlagi predlogov stanovanjskih referentov pri sindikalnih podružnicah zastopala interese delavcev pri delitvi stanovanj po MLO. Do realizacije predloga ni prišlo, predsednik KMS pa je pojasnil, zakaj KID oddaja stanovanja le svojim uslužbencem. Septembra 1946 je bil ustanovni občni zbor stanovanjske zadruga na Jesenicah, za katero so sindikati kazali veliko zanimanje, vendar je zadruga imela velike težave pri najemanju kreditov in dodelitvah gradbenih parcel, ker načrt za ureditev Jesenic še ni bil izdelan. Zato je KMS decembra 1946 sklenil, da zadruga za nekaj časa preneha delati. Kako aktualno je bilo vprašanje stanovanj, kaže tudi predlog, izrečen na planumu KMS Jesenice, 7. decembra 1946, da bi bilo treba gostilnam odvzeti prostore in jih spremeniti v klubske sobe in stanovanja.¹³⁰

Na veliko stanovanjsko krizo sta ves čas opozarjala tudi KMS Domžale in Les-

ce. Predlogi, da vojska izprazni stanovanja in javne zgradbe, so prišli jeseni 1946 iz Kranjske gore, Lesc, Kranja, Jesenic, Tržiča in Radovljice. Razmeroma boljše stanje je bilo v Trziču. Na prvem sestanku iniciativnega odbora za ustanovitev stanovanjske zadruga v Trziču je bilo opaziti veliko zanimanje za gradnjo enostanovanjskih hiš, vendar je KMS to imenoval »v perspektivi razvoja družbe manj koristno«.¹³¹

PRESKRBA

Iz zapisnikov sej pripravljalnih odborov sindikalnih podružnic, poročil in prošenj je vidno veliko pomanjkanje hrane, obleke, delov za kolesa, čeprav skrb za to ni bila ena od pomembnejših nalog sindikata. Tudi vsi vzgojni referati in politična poročila na vseh sindikalnih ravneh so se navadno nadaljevali s prozaično razpravo o tem, kdaj bodo dobili nakaznice, zakaj ni zračnic za kolesa ipd. Oktobra 1945 je Mavricij Borc na seji KMS Kranj poročal, »da dobivajo ministristva, glavni odbor in tajništva sindikata od podružnic mnogo vlog s prošnjami za obleko in drugo. Nekatero podružnice imajo ogromne zahteve, medtem ko se druge sploh ne oglašijo iz zavesti, da so potrebe drugje še večje. Glavni odbor je zaprosil ministristvo za preskrbo in podružnice bodo dobile okrožnice, na podlagi katerih bodo podružnični odbori prijavili najpotrebnejše delavce po imenih. Odborniki podružnic, ki najbolj poznajo potrebe delavcev, morajo kot funkcionarji prevzeti nase vso odgovornost, da bi razdelitev in naročanje potekalo pravilno. Dobile se bodo delovne obleke za moške, blago za ženske halje, perilo, nogavice, čevlji in plašči za kolesa.

¹²³ Arhiv SRS, ZSS, f. 6, Dopis KMS Kranj Železniški direkciji v Ljubljani, 19. 11. 1945.

¹²⁴ DE, 20. 10. 1945.

¹²⁵ Arhiv SRS, ZSS, f. 8, Prošnja KMS Škofja Loka ministrstvu za lokalni promet, 31. 12. 1945.

¹²⁶ Arhiv SRS, ZSS, f. 8, Dopis KMS Jesenice glavnemu odboru ESZDNS, 30. 11. 1945.

¹²⁷ Ur. list SNOS, 28. 7. 1945 in 13. 7. 1945.

¹²⁸ Arhiv SRS, ZSS, f. 6, KMS Kranj, Poročila in zapisniki, 1945.

¹²⁹ Arhiv SRS, ZSS, f. 11, Dopis KMS Kranj, 14. 10. 1946.

¹³⁰ Arhiv SRS, ZSS, f. 17, Zapisnik seje, 5. 2. 1946 in 12. 2. 1946; f. 38, Zapisnik plenuma KMS Jesenice, 7. 12. 1946, Poročilo o delu KMS Jesenice od avgusta do novembra 1946.

¹³¹ Arhiv SRS, ZSS, f. 17, Poročilo o delu KMS Tržič, 28. 9. 1946.

Premog pa skoraj gotovo ne, ker ni vagonov za prevoz. Drva naj si sindikati preskrbijo po lastni iniciativi.«¹³² V tem času sta prišli do posebne veljave iniciativnost in podjetnost posameznih sindikalnih delavcev pri preskrbi (ne samo ozimnice in drv): s pomočjo starih osebnih poznanstev in iskanih industrijskih izdelkov (npr. gume) se je mimo redne trgovine in nakaznic razvila bogata »naturalna trgovina«. Vendar je bilo pomanjkanje še vedno preveliko. Najhuje je bilo, vsaj po poročilih sodeč, leta 1945 na Jesenicah, kjer je bilo največ težkih delavcev in ni bilo večjega kmetijskega zaledja. Že 5. junija 1945 je glavni odbor sindikatov prosil Ministrstvo za industrijo in rudarstvo, da težkim delavcem na Jesenicah dostavijo večjo količino hrane. Zlasti je primanjkovalo maščob, mesa in mleka, ki jih ni bilo mogoče dobiti niti na karte, tudi kruha ni bilo po 3 do 4 dni.¹³³ Največje negotovanje je povzročalo pomanjkanje čevljev pri delavcih v tovarni čevljev, tekstilnega blaga v tekstilni tovarni, olja v oljarnici Britof, moke v mlinarskih Domžalah, še zlasti, če so imeli obenem polna skladišča. Očitki in razlage, »da gre vse na jug«, niso bili tako redki in sindikalni voditelji so morali vložiti veliko truda, da so pojasnili, da federalne enote ne morejo sproti odkupovati in odvažati blaga, ki ga nujno potrebujejo. Časovno se je največ težav nakopičilo avgusta 1945. Iz Škofje Loke so poročali, da imajo hrane le še za dva dni, iz Lesc, da so dobili namesto moke pšenico, ki je nimajo kje zmleti, zato ljudje niso dobili kruha na nakaznice, iz Kamnika, da deluje njihova preskrba slabše kot drugje. Od tod in z Jesenic so prihajale tudi pritožbe sindikatov, da razni saboterji ovirajo prevoz hrane, birokrati pa zaradi formalnosti dopuščajo, da se ta kviri, namesto da bi jo hitro razdelili. Na Jesenicah so martinariji (pod vodstvom socialnih demokratov) zagrozili s stavko prav zaradi slabe preskrbe. Sindikati so razkrinkovali črno borzo in kritizirali vrste pred trgovinami. Ob splošnem pomanjkanju zlasti hrane, so se poglobljala ta nasprotja, v kmetih so videli špekulante, v Ljubljani se »dobi vse« ipd.¹³⁴ Tudi zato so vodstva sindikatov in organi oblasti imenovali to obdobje dela sindikatov

(1945 in 1946) čas ekonomizma.¹³⁵ Tako gibanje sindikata je bilo prvič temeljito kritizirano na sindikalnih konferencah v drugi polovici novembra 1945. V Kranju je Tone Dolinšek poročal, da se sindikati ukvarjajo samo z drobnarijami, rešujejo pretežno vprašanje plač, preskrbe z živili, obleko in obutvijo, ne delujejo pa politično vzgojno... Kljub kritikam, ki so letele na delo KMS Jesenice, je Tomo Brejc izjavil, da so kritike na račun preskrbe na Jesenicah upravičene, zlasti glede maščob, in da je nujno, da se to uredi.¹³⁶ Iz Kamnika je s sočasne konference Franc Svetek poročal, da se vidi, da delavski razred s potrpljenjem prenaša težave pri preskrbi.¹³⁷ Vendar se je tovrstna dejavnost sindikatov zaradi še zmeraj slabih razmer in pomanjkljive preskrbe nadaljevala in tudi nadvse politično in ideološko naravnane konference sindikatov decembra 1946, ki so bile posvečene uvajanju smernic 4. plenuma jugoslovanskih sindikatov, so se končale z razpravami o plaščih in zračnicah za kolesa.

ZAVAROVANJE DELAVCEV

Izenačevanje delavcev je bilo podobno kot pri reformi plač polno uveljavljeno pri socialnem zavarovanju in spet so bili prizadeti tisti, ki so do tedaj izstopali.

Dne 1. julija 1945 so za zavarovanje delavcev na območju federalne Slovenije ustanovili Federalni zavod za socialno zavarovanje s središčem v Ljubljani. Pod njegovo okrilje so spadali tudi zavarovanci rudarskega in topilniškega zavarovanja, deželnega zavoda za socialno zavarovanje, železničarskega zavarovanja, bolniške blagajne trgovskega bolniškega društva v Ljubljani.¹³⁸ Na Gorenjskem so 1945 ustanovili podružnici FZSZ v Kranju in na Jesenicah, v začetku leta 1947 pa tudi v Trziču in Kamniku. Pripravljalni odbor KMS Kranj je junija na predlog glavnega odbora slovenskih sindikatov imenoval člane za začasno upravo in nadzorstvo za upravo Deželnega zavoda za socialno zavarovanje kakor tudi zavarovanja državnega prometnega osebja.¹³⁹ Na poziv Federalnega zavoda za socialno zavarovanje je bila na Jesenicah septembra 1945 sklicana konferenca delavskih

predstavnikov, na kateri so razpravljali o ustanovitvi podružnice FZSZ na Jesenicah in začasni samoupravi – predlagali so člane upravnega odbora, ki naj bi preskrbeli lokal in kadre za redno delo. Imena članov so posredovali glavnemu odboru in ministrstvu za socialno politiko v Ljubljani, vendar slednje še vse leto 1945 te samouprave ni potrdilo. Med razlogi so sicer navajali nepravilnosti v poslovanju, vendar so bili Jeseničani ogorčeni in so konec leta 1945 pisali glavnemu odboru, »naj se Jesenicam pusti vsaj to, kar so že imele pred vojno«. Institucija jeseniške Bratovske skladnice, ki je bila ob koncu prve svetovne vojne izničena zaradi valutnih reform, si je med obema vojnama opomogla in se dopolnila s še dodatnim pokojninskim skladom ter zobozdravstvenimi skladi, ki so bili hkrati z Bratovsko skladnico priljučeni centrali FZSZ v Ljubljani. Jeseniški KMS se je boril, da bi se ti skladi priključili jeseniški podružnici. Vse leto 1945 podružnica tudi ni našla ustreznih prostorov.¹⁴⁰ Z Jesenic je prihajalo tudi največ pritožb zaradi obračuna boleznin in pokojnin. Septembra 1945 je KMS Jesenice poročal, da so za junij 1945 izplačali bolniško po 30 dni dnevno (»s tem denarjem lahko plačajo stanovanje in 2 kg krompirja dnevno«). Po obratih Jeseniške Železarne so zbirali denar za sodelavce, ki so dalj časa bili na bolniški. Pokojnine so do 1. septembra 1945 znašale največ 400 din, od tedaj pa 900 din na mesec.¹⁴¹ Nad izplačevanjem boleznin sta se vse leto 1945 pritoževala

tudi KMS Kamnik in Domžale, kjer je bilo število »bolnih« tudi daleč največje.

Sredi leta 1946 je zakon o socialnem zavarovanju delavcev, nameščencev in uslužbencev dokončno poenotil zavarovalniški staž vseh delavcev. Vendar je že tako nizek standard pomenil dodatno ogroženost kakorkoli prizadetih (bolnih, invalidov, upokoјencev, nezaposlenih), zato ni čudno, da so zanje še naprej zbirali prispevke in jih obdarovali tudi na pobudo sindikatov in da je bila dana tudi pobuda za ustanavljanje dodatnih avtonomnih društev in skladov (npr. društvo invalidov KID, sklad za brezposelne trgovske pomočnike v Kranju, ki nista dobila dovoljenja).¹⁴²

Najbolj obremenjujoče, tako za zavarovanje kot za dosežke v proizvodnji, je v teh letih bilo število bolnih. Od predvojnih 2,63 % se je v letu 1946 povečalo na 4,13 % na Jesenicah in 3,78 % pri podružnici v Kranju. Januarja 1947 je znašal odstotek obolelih pri tej podružnici 4,48 %, v Trzinu 4,50 %, na Jesenicah 5,58 %, v Kamniku pa kar 9,24 %.¹⁴³ Kot najpogostejše bolezni so navajali tuberkulozo, živčne bolezni in revmatizem. Vzroki zanje so bili po navedbah zdravnikov posledice vojne, slaba preskrba in slabe stanovanjske razmere.¹⁴⁴ Glede na to, da se je število bolnih še povečevalo, lahko velik del vzrokov iščemo tudi v splošnem padcu discipline, slabem odnosu do družbene lastnine, pa tudi v težnji, da bi bili vsi ljudje zaposleni in dejstvu, da je delavcev primanjkovalo in da zato ni bilo strahu

¹³² Arhiv SRS, ZSS, f. 6, Zapisnik seje KMS Kranj, 9. 10. 1945.

¹³³ Arhiv SRS, ZSS, f. 6, Dopis KID Jesenice glavnemu odboru ESZDN in MIR v Ljubljani, december 1945.

¹³⁴ Arhiv SRS, ZSS, f. 7, Udarniki – socialne akcije – pripombe (1945).

¹³⁵ Arhiv SRS, ZSS, f. 16, Splošne pripombe k političnemu in strokovnemu položaju.

¹³⁶ Arhiv SRS, ZSS, f. 4, Zapisnik 4. seje izvršnega odbora GO ESZDNS, 27. 11. 1945.

¹³⁷ Arhiv SRS, ZSS, f. 9, Zapisnik sindikalne konference v Kamniku, 25. 11. 1945.

¹³⁸ Ur. list, Uredba ministrstva za soc. politiko SNOS.

¹³⁹ Arhiv SRS, ZSS, f. 1, 1. seja iniciativnega odbora ESZDNS za okraj Kranj, 17. 6. 1945.

¹⁴⁰ Arhiv SRS, ZSS, f. 6, Dopisi KMS Jesenice Federalnemu zavodu za socialno zavarovanje v Ljubljani, december 1945.

¹⁴¹ Arhiv SRS, ZSS, f. 3, Dopis KMS Jesenice, 6. 9. 1945.

¹⁴² Arhiv SRS, ZSS, f. 42.

¹⁴³ Arhiv SRS, ZSS, f. 16, Odstotek bolnikov v letu 1946; f. 49, Odstotek bolnikov v januarju 1947 po podružnicah.

¹⁴⁴ Arhiv SRS, ZSS, f. 56.

pred izgubo službe tako kot pred vojno).

Leta 1946 je bil zelo velik tudi odstotek nesreč pri delu, zlasti v jeseniški Železarni in še večji v naslednjih letih. Pri podružnici Jesenice je bilo v tem letu 1494 nesreč (1,55 %), to je največ v Sloveniji (samo v Železarni jih je bilo 1153, od tega dve smrtni in 11 hudih). Kot glavni vzrok zanje so navajali ogromen pretok delovne sile.¹⁴⁵

Sindikati so na različne načine poskušali izboljšati zdravje in zdravstveno varstvo svojih delavcev. Poskrbeli so in prosili za dodatne zdravstvene delavce, tako so prosili KMS Tržič in KMS Domžale za še enega zdravnika, KMS Jesenice za zobozdravnika, KMS Lesce za svojega zdravnika v kraju. Prirejali so zdravstvena predavanja (leta 1946 so povsod predavali o spolnih boleznih), tečaje prve pomoči, KMS Jesenice pa je tudi predlagal, kot smo že omenili, da se zmanjša administrativno delo zdravnikov, saj jim jemlje preveč časa. V začetku leta 1946 je KMS uvedel tudi kontrolne preglede bolnice na Jesenicah (»zaradi pritožb«), čeprav je vodja bolnice temu nasprotoval. Pri KMS Kranj so dali pobudo, da se v bolnicah uvede samo prvi razred. Delavci so se prek sindikatov pritoževali zaradi dela zdravnikov bolniškega zavarovanja. KMS Lesce je ugotovila, da so tisti, ki lahko plačajo, v več primerih dobili boljša zdravila. V Tekstilindusu v Kranju so se delavci pritoževali, da jim zdravnik, če mu povedo, da je plačnik bolniška blagajna, reče, da jim ni nič. V Radovljici so delavke pogosto zahajale k privatnim zdravnikom zaradi nezaupanja do zdravnikov bolniškega zavarovanja.

Konec leta 1946 so ukinili posebne bolniške kontrolorje, kontrolo nad bolnimi so prevzele sindikalne podružnice, čeprav so se nekatere temu upirale. V Jugobruni so sindikalisti bili prepričani, da bo to škodovalo ugledu sindikata (»sindikati ni policija!«). V tovarnah kamniškega okraja, kjer je bilo največ obolelih, so leta 1946 sindikati organizirali obvezne zdravniške preglede po tovarnah. V drugi polovici 1946 so na sindikate prenesli tudi del dejavnosti ukinjenih Inšpekcije dela in Delavske zbornice. Po tovarnah so sindikati organizirali »zaščitne aktive«, da

bi preprečili obratne nezgode in obolenja, sindikati pa so prevzeli tudi socialni nadzor (ali so zavarovani vsi delavci, saj so z zavarovanjem delavcev bile zlasti velike težave pri privatnikih. Julija 1946 je bilo npr. na območju Domžal od 175 vajencev, zavarovanih le 22.¹⁴⁶ Posebna skrb je v teh letih po vojni veljala zlasti invalidom, ki jih podjetja niso hotela zaposlovati. Tako je v Kranju KMS zaradi tega sklical sestanek sindikatov in delegatov, na katerem so se dogovorili za zaposlitev invalidov. Krajevne sindikalne organizacije so tudi preprečevale odpusčanje delavcev, zlasti pri privatnikih. Zanimiv je bil primer iz Škofje Loke, od koder so člana glavnega odbora Franca Svetka predstavniki sindikata spraševali, kaj naj ukrenejo spričo zahteve političnih forumov, da odstranijo iz službe nekaj uradnic v trgovskem podjetju. Svetek jim je Svetoval, naj zahtevajo vse obremenilne argumente in šele če so ti dovolj močni nehajo ščititi svoje člane.

DOPUSTI IN PRIČETEK DELAVSKEGA TURIZMA

Plačane dni dopusta so delavci že imeli pred vojno, vendar različno dolge, pač glede na podjetje in dolžino časa zaposlitve v njem – to so določale kolektivne pogodbe. Leta 1945 so se teh določitev še držali, skušali pa so dopuste čimbolj omejiti, zlasti tiste za leto 1944, če jih delavci niso izkoristili. Tudi leta 1946 – v letu obnove, dopusti niso bili v načrtu, oziroma proračunu države, zato so težili k temu, da bi jih čim manj izrabljali. Vsem, ki so dopust izkoristili, so plačali 12 dni. Prvi na seznamih dopustnikov so bili uradniki in delavci, ki so bili dopusta potrebni iz zdravstvenih razlogov, drugim so dopust omejevali. »Omejuje pa se popolnoma za saboterje, nergače in podobne.«¹⁴⁷ Prvič se je pojavila skrb organizacije (sindikata) za karseda koristen in lep dopust oddiha najpotrebnejših delavcev (udarnikov in zdravstveno šibkih). Omožčili so jim bivanje v zdraviliščih in turističnih krajih in jim dali tudi del plačila. Začel se je t. i. delavski turizem, ki se je na Gorenjskem zrealil ne samo v odhodih njihovih delavcev na morje, v turistične kraje in zdravilišča, temveč tudi

v spremembi turistov v gorenjskih turističnih krajih (na Bledu, v Bohinju, Gornjesavski dolini itd.). Privatne turistične objekte in hiše so spremenili v počitniške domove delovnih organizacij, v prvih letih so bili v njih nastanjeni pretežno še invalidi, ranjenici in drugi prizadeti v vojni. Ob otvoritvi turistične sezone na Bledu junija 1946 so bili med gosti najštevilnejši rudarji iz zasavskih revirjev.¹⁴⁵

Bolj organizirano in množično so pričeli izrabljati dopuste delavci leta 1947. Aprila so na seji sindikalnega odbora Tiskanine (prej Jugobruna) člani predlagali delavce, ki naj bi šli na letovanje. Dopusti so bili za vse skupni. V tržiški tekstilni tovarni so v začetku leta 1947 ustanovili fond za dopust oziroma letovanje na morju. Kdor je hotel na tak dopust, je moral plačevati 100 din mesečno. Nekaj udarnikov in zdravstveno šibkih so sindikati poslali na dopust tudi brezplačno (npr. 75 udarnikov in 200 oslabilih iz tekstilne stroke Slovenije). V Gozdu Martuljku so se pripravljali na sprejem prvih delavcev v počitniškem domu ESS. KMS Jesenice je 1. julija 1947 prevzel Dermski grad v Dvorski vasi in ga spremenil v sindikalno okrevališče, ki je že avgusta sprejelo prve goste, ki jih je tja poslala podružnica socialnega zavarovanja na Jesenicah. KMS Lesce je predlagal, da se igrišče Golf spremeni v okrevališče.¹⁴⁹

PREHRANA MED DELOM

Prve delavske kuhinje so bile v glavnem naslednice predvojnih kuhinj za samce in kuhinje, ki so jih po večjih podjetjih uvedli Nemci. Po vojni so jih vodili sindikati. V njih so se hranili v glavnem

samski delavci in nekateri vozači iz oddaljenih krajev, saj je bil v tem času še pogost deljen delovni čas (opoldanski odmor). Večina delavcev pa je v njih dobila tudi črno kavo (ječmenovo, brez sladkorja in brez mleka) – nekaterim je bila to edina hrana med delom. Posebnega časa za malico v teh prvih letih ni bilo. Od doma prinešeno hrano (kisel krompir, fižol, polento, jabolka, kruh) so delavci pomalicali kar za strojem. Na občnem zboru tržiške tekstilne tovarne marca 1947 so bile delavke ogorčene nad delovodjem, ki jim je zagrozil, da jim bo prepovedal malicati med delom. V začetku leta 1947, ko so se povečale norme, so se delavci za stroji onesveščali, zlasti delavke v tekstilni industriji, zato so sindikati začeli akcijo za uvedbo delovnih magazinov za boljšo prehrano in preskrbo delavcev tudi med delovnim časom.¹⁵⁰

DELAVNOST SINDIKATA NA PODROČJU KULTURE IN TELESNE KULTURE

Sindikati so na področju kulture in telesne kulture imeli vsaj na začetku, po osvoboditvi, izredno pomembno nalogo. Po obdobju kulturnega neudejstvovanja med okupacijo je bila potreba po slovenski kulturi vesplošna in zaželeno in dobro sprejete so bile vse, tudi še tako skromne prireditve. Sindikalne organizacije so te akcije spodbujale in organizirale številne kulturne skupine po podjetjih in krajih (recitatorske, pevske, dramske, instrumentalne, folklorne). Delavke in delavci so se marsikje prvič pojavili med nastopajočimi; mišljenje, da sta kultura in telesna kultura domena meščanov in višjih slojev,

¹⁴⁵ Arhiv SRS, ZSS, f. 16, Nezgode leta 1946; Ivan Mohorič, Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem.

¹⁴⁶ Arhiv SRS, ZSS, f. 6, f. 7, Zapisnik sej in poročila KMS.

¹⁴⁷ Arhiv SRS, ZSS, f. 19, Zapisnik 16. redne seje Tajništva zveze delavcev in nameščencev tekstilne industrije.

¹⁴⁸ DE, 14. 6. 1946.

¹⁴⁹ Arhiv SRS, ZSS, f. 41, Zapisniki sej Tajništva zveze tekstilne in oblačilne industrije Slovenije, od 12. 3. 1946 naprej; f. 17, KMS Jesenice, Mesečno poročilo za mesec maj, junij in julij 1946; DE, 2. 8. 1946.

¹⁵⁰ Arhiv SRS, ZSS, f. 42, Zapisnik občnega zbora sindikata Bombažne predilnice in tkalnice Tržič, 16. 3. 1947; f. 43, Zapisnik seje tajništva delavcev in nameščencev tekstilne industrije, 17. 7. 1947.

kljub marsikje bogati in množični delavski kulturi že v desetletjih pred vojno še ni bilo povsem izkoreninjeno. Drugi cilj sindikata v kulturi je bil: kontrola in podreitev kulturne dejavnosti, tako pri organizaciji kot vsebini. Vse leto 1946 so sindikati (KMS) posvečali pozornost širjenju tega vpliva, kulturne skupine so prehajale, kolikor niso zrasle iz sindikatov, pod njihovo okrilje, pričel se je tudi nadzor nad vsebino teh dejavnosti. Po 4. plenumu ESJ je kulturna dejavnost, s katero naj bi dosegli ideološko preobrazbo članov sindikata zlasti v smeri delovne zavesti, postala bistvena sindikalna dejavnost. Pri sindikatih so ustanavljali kulturno-prosvetne komisije, vsi KMS in večje sindikalne organizacije so dobili plačane kulturne referente. Komisije so skrbale in imele odseke za vzgojo, agitacijo, kulturno-umetniško delo, rdeči kotichek in vzgojo otrok. Referenti in komisije so morali paziti, da je bila vsaka prireditev res vzgojna, da so iz knjižnic odstranili škodljive knjige, da so ustanovili rdeče kotiche, se borili proti lahkomiselnim zabavam, kulturne in zabavne prireditve so postale nezdružljive.¹⁵¹ Takšna usmeritev je v okoljih z nerazgledanimi kadri dosegla prav vulgarne oblike, posebno še zaradi težnje, da izobrazeni, zlasti prosvetni delavci, zaradi nevarnosti »elitizma« ne bi vodili delavske kulture.

Najprej in najbolj delavska in sindikalna je bila kulturna aktivnost na Jesenicah. Tu so zametki jeseniških kulturnih skupin nastali v okviru podružnice KID Jesenice. Dne 8. julija 1945 je bil občni zbor kulturno-prosvetnega odseka sindikata KID Jesenice. Temu so se priključile kulturne aktivnosti drugih sindikatov (tu velja omeniti zlasti železničarje, ki so imeli svojo knjižnico, čitalnico, salonski orkester in pevski zbor) in se nato kmalu vključile v kulturno prosvetno društvo Jesenice, ki je prišlo pod okrilje KMS. Kulturno-prosvetno društvo je bilo glavni organizator velike delavske prireditve Gorenjska v svobodi septembra 1945, po zgledu katere so prirejali nato slavnostne prireditve po vsej Sloveniji. Najaktivnejše je bilo Slovensko ljudsko gledališče, ustanovljeno septembra 1945 in tako poimenovano decembra 1945. Osmega decembra

1945 so obnovili demoliran Prosvetni dom in slovesno odprli lično gledališče. Otvoritevna predstava je bila Cankarjevo Pohujšanje. Od jeseni 1945 je potekala akcija za ustanovitev enotne sindikalne knjižnice: združevali so knjige podružnic in zbirali knjige, ki so jih dobivali od splošnega ljudskega premoženja, vsak delavec KID pa je daroval 3 din od plače za nakup knjig. Prvega februarja 1946 so odprli knjižnico in nastavili tudi knjižničarja. Tedaj so imeli šele 413 slovenskih in katalogiziranih knjig. Njihovo število se je hitro povečalo, tako da so sredi leta 1947 imeli že 4.500 knjig. Leta 1946 je knjižnica obiskalo 7.649 obiskovalcev, izposodili so si 18.674 knjig. Januarja 1946 so odprli tudi čitalnico, kjer so imeli vse časopise in revije, ki so tedaj izhajali. Zanj ni bilo zanimanja.

Poleti 1946 so prišli pod okrilje KMS Jesenice tudi mladinska in kovinarska godba na pihala, kovinarski in železničarski pevski zbor, glasbeni tečaj in mladinski tamburaški zbor ter DOLIK.

Dne 20. septembra 1945 je pričela delovati Ljudska univerza, in to s predavanjem dr. Alija Koširja. Moji vtisi s potovanja po Sovjetski zvezi. Predavanje je imelo ogromen obisk (500 ljudi), toda ker so ljudje od predavanja pričakovali več, je obisk na naslednjih predavanjih upadel. Večji je bil obisk inteligence kot delavcev, »katerim so bila predavanja prvenstveno namenjena«. Ljudska univerza je organizirala tudi tečaj ruščine, strokovne tečaje za železarje in sindikalne tečaje za člane sindikalnih organizacij.

Jesenj 1946 je pričela delati delavska večerna gimnazija, ki je imela v prvem letu 130 slušateljev, v naslednjem letu pa se je njihovo število zmanjšalo.¹⁵²

Ločeno od Jesenic je v okviru sindikata KID na Javorniku delovala kulturna dejavnost, od pevske, dramske do ljudske univerze in knjižnice na Javorniku.

Prvo politično nezadovoljstvo s kulturno dejavnostjo na Jesenicah je bilo zaznati v začetku leta 1946, ko je kulturni referent KMS izjavil, da je bila udeležba na občnem zboru (samo 80 prisotnih) premajhna in da predstavi, kot sta Trije vaški svetniki in Princeska ter pastirček, ne sodita v današnji čas.

V letu 1947 so bile po že znanih usmeritvah na Jesenicah opazne nove presoje in smernice v kulturnem življenju. Predstavniki z Jesenic je na posvetu pri glavnem odboru slovenskih sindikatov maja 1947 poročali: »Na Jesenicah se čuti močan vpliv starih sil, ki podcenjujejo delo mladine, ovirajo ideološko in strokovno delo in zavajajo člane v lahkomišelnost in zabavo. Delo je z njimi težko, toda dnevna evidenca z diagrami o storilnosti dela, medsebojna kontrola po obratih, študij, sestanki in izboljšanje kulturno umetniškega dela vplivajo na delovno zavest, da se pojavljajo vsled tega vedno novi kadri, ki bodo pomagali dvigniti ves zdrav kolektiv. Rdeči kotic imajo v jeseniškem okraju le železarji, železničarji in gradbinci v Mostah. Gledališče izgleda na zunanaj kvalitetno na višku. Malomeščanski vpliv je bil vzrok, da ni bilo povsem ljudsko. Ljudska univerza je slabo obiskana – redkokdaj doseže število poslušalcev 100. Pozitivnih rezultatov ni. Vzrok je v tem, da si povprečen človek želi lahkomiselne zabave. V začetku so bili vsebinski ruski filmi slabo obiskani, dočim so plehki filmi imeli poln obisk. Statistika je pokazala, da so ljudje lani čitali pretežno zabavne knjige, sedaj pa politične in strokovne. Knjižničar ima nalogo, da čitalce opozarja na novo vzgojno literaturo. Majhne podružnice v kulturno-prosvetnem pogledu skoraj ne morejo samostojno živeti. Zadali smo si nalogo, da jih združimo v celoto.« Takšno ocenjevanje kulturnih institucij, posameznikov in dejavnosti je na Jesenicah kmalu spodbudilo treznejše ljudi in gledanje (vsaj v gledališču), ki so takšne in podobne interpretacije poimenovali »nepravilna taktika pri uvajanju pravilne smeri v delovanju gledališča, ki so povzročili med občinstvom zmedo in kolebanje«.¹⁵³

V Kranju je bogatejša meščanska kulturna tradicija ob obnovitvi kulturnega življenja v mestu nekako prehitela sindi-

kat pri organiziranju kulturnih institucij, tako da je bila sindikalna kulturna aktivnost omejena v glavnem na skupine v okviru podružnic. Na 4. seji KMS Kranj, 11. septembra 1945, so ugotavljali, da je bila v Kranju ustanovljena igralska skupina, »za kar pa ni bilo nič javljeno delavcem«. Vendar so na ustanovni občni zbor mestnega gledališča, 28. septembra 1945, poslali 3 člane KMS, 20. novembra 1945 pa so poročali, da bodo tudi pevski zbor in orkester mesta Kranj skušali pritegniti v sindikat. »Ker se v Kranju opaža neka razdvojenost med sindikatom ter fizkulturo in mestnim gledališčem«, je predsednik KMS moral pojasniti, da so omenjena društva na Jesenicah popolnoma v rokah sindikatov. »Sicer sodelujejo tudi v Kranju povsod sindikati, vendar samo do gotove meje, voditelji pa so sami meščani. Krivi smo sami. Ugotovili bomo posebne skupine, ki nam bodo služile v posvetne namene, ko bodo pa posamezni člani toliko izvežbani, se bodo lahko pridružili mestnemu gledališču.« Omahovanje pri pristopu Mestnega gledališča k sindikatu je trajalo vse leto 1946. Avgusta 1946 so na občnem zboru Prešernovega gledališča poročali, da se je do neke mere spremenil upravni odbor, »vendar se nam ni posrečil zadosten vpliv v tem gledališču, ker imamo premalo zmožnih tovarišev, ki bi bili pripravljeni sodelovati«.

Kranjski pevski zbor se je ob koncertu 1. februarja 1946, v Prešernovem tednu, preimenoval v sindikalni pevski zbor Franceta Prešerna. V začetku leta 1947 je tudi godba na pihala pristopila k sindikatu. Prvobitna pa je bila akcija KMS pri organiziranju knjižnice. Od septembra 1945, ko so članci KMS Anki Pernuš zaupali zbiranje in urejanje knjig, pa do otvoritve Centralne sindikalne knjižnice leta 1947, kamor sta bili priključeni tudi knjižnici MOOF in LMS, je potekalo zbiranje, nabavljanje in urejanje knjig. Računali so, da bi na začetku imeli okrog 3000

¹⁵¹ Arhiv SRS, ZSS, f. 38.

¹⁵² Arhiv SRS, ZSS, f. 6 in f. 17, Zapisnik sej in poročila KMS Jesenice, 1945 in 1946.

¹⁵³ Arhiv SRS, ZSS, f. 38, Posvetovanje o kulturno-prosvetni problematiki pri glavnem odboru ESZDNS, 17. 5. 1947.

knjig. Aprila 1946 je zadruga Narodni dom šla v likvidacijo in prešla v last sindikata. Do spomladi 1947 je tedaj že preimenovani Sindikalni dom imel obnovljeno dvorano z odrom. V njem so skušali centralizirati vse kulturno življenje. Maja 1947 so Sindikalni dom odprli, v njem sta bili že Ljudska univerza in večerna gimnazija. V načrtu so imeli tudi organizacijo velikega pevskega zbora, velike igralske družine in orkestra. Hkrati je potekalo bogato in prisrčno kulturno življenje po sindikalnih podružnicah. Maja 1947 je sindikalna statistika navajala, da imajo 3 gledališčne skupine s 124 člani (v začetku leta 1947 jih je bilo še 7), 4 pevske zборе s 170 pevci, godbo s 23 godbeniki, orkester z 18 člani, 21 knjižnic s 3200 knjigami, 2 rdeča kottička, 4 zvočne naprave, 6 radijskih aparatov, 1614 naročnikov Delavske enotnosti in 100 naročnikov primorske Delavske enakosti.¹⁵⁴

Ko se je težišče dela preneslo na politično vzgojno smer, je tudi v Kranju bilo slišati podobno kritiko kot na Jesenicah: »Umetniško delo je oddvojeno od delovnega procesa, vsled tega nimata niti gledališče niti pevski zbor pravega uspeha. V Kranju se študira šablonsko. Na študijske sestanke hodi malo delavcev. Mnogo je polproletariata, čuti se dotok oportunističnih tendenc z dežele. Kulturno-prosvetno delo se ne zajema množično, za jasli ni navdušenja. Ljudska univerza ima povprečno 50 obiskovalcev.«¹⁵⁵

V Trzinu je za kulturno delovanje KMS bil ustanovljen sindikalni sosvet, ki je združeval delovanje vseh podružnic na področju kulture in pod okriljem katerega so bile vse kulturne prireditve. V začetku leta 1946 je prišel pod okrilje KMS dom na Skali, kjer so imeli vse kulturne prireditve. Sredi leta 1946 so dobili prostor za knjižnico pri Lončarju, s seje, z dne 5. novembra 1946 pa so poročali, da so na novo ustanovili Ljudsko knjižnico. Ljudska univerza v tem času razen ene prireditve ni zaživela. Sredi leta 1946 je prišlo do nesoglasij med godbo in KMS, pri čemer je KMS zahteval ravnanje po njegovih navodilih »ali pa bomo pristopili k vzgoji popolnoma novega kadra za godbeni naraščaj«.¹⁵⁶ V začetku leta 1947 so v okviru KMS Trzin delovali Ljudski oder,

moški pevski zbor (24 članov), godba na pihala (34 članov), 2 dramski družini v BPT, salonski orkester, mešani pevski zbor, v Peku dramska družina in moški pevski zbor, v Triu tovarniški orkester Šramel in ženski pevski zbor, v Runu moški pevski zbor.¹⁵⁷

Mestni prosvetni svet, ki je sprva vodil kulturno poliko v Kamniku, je jeseni 1946 prišel pod okrilje KMS Kamnik. Na plenumu 16. novembra 1946 so poročali, da so v okviru KMS ustanovili Ljudsko prosveto – prej Mestni prosvetni svet. Že leta 1945 je KMS sprožil akcijo, da se sindikalne knjižnice po podružnicah združujejo v delavsko knjižnico, do realizacije akcije pa v tem obdobju še ni prišlo. Maja 1946 je bilo v Kamniku 6 sindikalnih knjižnic s 1169 knjigami. V začetku leta 1947 so bili na območju KMS Kamnik 3 pevski zbori, delavska godba, dramska družina železničarjev, večerna delavska gimnazija s 40 slušatelji, 1062 naročnikov Delavske enotnosti.¹⁵⁸

V Mengšu in Domžalah sta imeli patronat nad kulturnim življenjem drugi politični organizaciji: Ljudska prosveta Mengeš in Prosvetni svet Domžale. V letu 1947 so v Domžalah imeli 4 knjižnice s 1294 knjigami, 2 sindikalna pevska zbora pri KMS, sindikalno godbo (usnjarsko), 3 sindikalne igralske družine (razne), 653 je naročnikov Delavske enotnosti. Jeseni 1946 sta se v Prosvetni dom preselila tako KMS kot Prosvetni svet.

V Radovljici je bilo prosvetno delo združeno v Ljudski prosveti, ki je združevala delo Ljudske univerze, mešanega, moškega in ženskega pevskega zbora ter knjižnico s 172 knjigami, naročnikov Delavske enotnosti je bilo 89. V okviru KMS je najaktivneje deloval sindikat Plamen v Kropi, ki je bil vključen v delo LP v Kropi.

V Lescah je deloval Prosvetni svet iz vseh množičnih organizacij. Tu je bila najaktivnejša kulturna dejavnost v okviru sindikata v Verigi Lesce, kjer so imeli knjižnico (550 knjig novembra 1946), dramski odsek, pevski zbor, tamburaški orkester. Svojo knjižnico so imeli tudi železničarji in Elan.

V Škofji Loki je kulturno življenje potekalo v okviru Kulturnega društva Škofja Loka (pod okriljem MOOF), sindi-

kati so zbirali sredstva za kulturni dom. Vse podružnice so imele svoje knjižnične fonde, nekatere velike (na primer Predilnica 500 knjig, Šešir 258, Tkalnica 250, Čevljarna Žiri 159). Na območju KMS Škofja Loka je bilo v začetku 1947. leta 6 pevskih zborov, sindikalna godba, 8 dramskih družin. Od leta 1946 so imeli večerno gimnazijo. V Žireh je delovalo Kulturno društvo Žiri, KMS pa je imel svoj moški pevski zbor, pevski zbor je imela tudi Čevljarna Žiri, imela pa je tudi svoj dramski odsek in knjižnico. V Kranjski gori je bil v okviru vseh družbenopolitičnih organizacij ustanovljen ljudskoprosvetni svet, v katerem je bil zastopan tudi sindikat. Imeli so študijske krožke, pevski zbor, igralsko družino in knjižnico s 600 knjigami. KMS Bled je imel sindikalno knjižnico z 270 knjigami, poleti 1946 pa je bil ustanovljen Sindikalni pevski zbor Bled, sindikat gostinskih in turističnih delavcev pa je imel dramski odsek.¹⁵⁹ V obdobju ideološkega puritanstva so imeli na Bledu »težave« zaradi turistične živahnosti in »malomeščanske dediščine«. Tako se je moral KMS Bled opravičiti za kulturno-zabavno prireditvev 21. februarja 1947 v organizaciji hotela Turist na Bledu, ki se je končala s plesom, in z zabavo v hotelu Park. V zapisniku tajništva Zveze gostinskih delavcev Slovenije zasledimo ostro grajo v smislu kršitve 4. plenuma ESJ oziroma konference na Jesenicah, 16. februarja 1947, na kateri so sklenili, da morajo biti zabavne prireditve ločene od kulturnih. Zgroženi nad plakatom in prireditvijo so ugotavljali, da na istem letaku pišejo z velikimi debelimi črkami poleg »kulturno-prosvedne prireditve« tudi besede »ples«, »bar« in »prosta zabava«, kar je nezdržljivo z vsako kulturno prireditvijo. Iz programa pa je razvidno, so sklenili, da je to služilo le kot

vaba za pijančevanje in za izvajanje denarja. Komu naj služi opomba »Mladini izpod 18 let starosti brez spremstva staršev po programu vstop na zabavo ni dovoljen«, so se spraševali.¹⁶⁰

Podobne težnje so bile vidne tudi pri telesni kulturi in športu kjer so po podružnicah ustanavljali fizikulture aktivne, ki so marsikje imeli vrsto sekcij in aktivnih športov in prirejali prva športna tekmovanja in prireditve. Fizikulture aktivni so bili včlanjeni v krajevna fizikulture društva, katerih organizacija in vodstvo pa nista bila tako trdno v rokah sindikata niti drugih političnih organizacij. Že leta 1945 je KMS opozarjal na razdvojenost sindikata in telesne kulture v Kranju. Zato je odgovorni za telesno kulturo pri KMS v podjetja poslal okrožnico, s katero je vse, ki so odgovarjali za telesno kulturo v podružnicah, vabil na sestanek. Na njem so predlagali tudi večerne tečaje za vse odgovorne, na katerih se bodo toliko izurili, da bodo lahko sami vadili aktivne po podjetjih. Telesnokulturni tečaji so potekali vse leto 1945 in 1946. Vendar so bili kranjsko Fizikulture društvo in posamezni klubi in sekcije ves ta čas še v rokah starih »meščanskih« športnikov.¹⁶¹ Na seji fizikulture odbora pri glavnem odboru slovenskih sindikatov, 4. junija 1947, so poročali, da je stanje fizikulture društev zelo slabo, da v njih sedijo klubaši, ki zavirajo spontano gibanje najširših plasti delovnega ljudstva. Tak odnos je prišel do izraza na konferenci fizikulture referentov sindikalnih organizacij v Kranju. Na njej so delegati prikazali, kako Fizikulture društvo ovira fizikulture razvoj. Konference se je udeležilo blizu 60 delegatov. »To je bila najboljša konferenca kar smo jih doslej imeli.« Vsi navzoči delegati so soglasno zahtevali, da se skliče izredni občni zbor Fizikulture društva, razpu-

¹⁵⁴ Arhiv SRS, ZSS, f. 6 in f. 17, Zapisniki sej in poročila KMS Kranj, 1945, 1946.

¹⁵⁵ Arhiv SRS, ZSS, f. 38, Posvetovanje o kulturno-prosvedni problematiki sindikatov v glavnem odboru ESZDNS, 17. 5. 1947.

¹⁵⁶ Arhiv SRS, ZSS, f. 17, Zapisniki sej in poročila KMS Tržič, 1946.

¹⁵⁷ Arhiv SRS, ZSS, f. 38, Poročilo o delu Ljudske prosvete v okrilju KMS Tržič, 12. 11. 1947.

¹⁵⁸ Arhiv SRS, ZSS, f. 17, Zapisniki in poročila sej KMS Kamnik, 1946; f. 40.

¹⁵⁹ Arhiv SRS, ZSS, f. 38, f. 40.

¹⁶⁰ Arhiv SRS, ZSS, f. 41.

¹⁶¹ Arhiv SRS, ZSS, f. 17, Zapisniki sej in poročila KMS Kranj, 1946.

sti dotedanji odbor in da sami prevzamejo društvo v svoje roke. »Fizkulturno društvo naj bi vodil okrajni sindikalni svet Kranj, zato se kot celjsko preimenuje v Sindikalno fizkulturno društvo. Okrajni sindikalni svet je organiziral fizkulturni tečaj, katerega redno obiskuje 28 članov sindikalnih organizacij, ki se preje niso bavili s fizkulturo.«¹⁶²

Julija 1947 se je na občnem zboru preimenovalo tudi jeseniško fizkulturno društvo Jože Gregorčič v Sindikalno fizkulturno društvo Jože Gregorčič. Društvo je imelo tedaj 440 aktivnih članov s 14 sekcijami (proste vaje in orodna telovadba, planinstvo, lahka atletika, plavanje, smučanje, strelstvo, boks, nogomet, odbojka, kolesarstvo, tenis, namizni tenis, drsanje, šah). Fizkulturno društvo je bilo že dotlej ves čas tesno povezano s KMS, ki je ves čas tudi poročal o njegovi dejavnosti. V sklopu KMS so delovali še fizkulturno društvo Enakost na Koroški Beli, konec leta 1946 pa tudi fizkulturno društvo Železničar na Hrušici in fizkulturno društvo Dobrava – Vintgar. Odlične rezultate so dosegli v smučanju, smučarji so obnovili tudi smučarsko postojanko na Črnem vrhu. Planinci so postavili bivak za Akom in julija 1946 organizirali množični izlet v Trento. Jeseniški športniki so se jezili na Planinsko društvo Jesenice, ker je prešlo iz njihovega fizkulturnega društva v sklop Slovenskega planinskega društva. Jeseniški športniki so se ves čas bojevali za svoj prostor, ki jim ga je zasedla vojska. Leta 1946 so s prostovoljnim delom obnovili Fizkulturni dom, kamor so se 4. avgusta 1946 tudi preselili, skupaj s KMS in knjižnico.¹⁶³ Takšna, vsaj prostorska združitev, je bila v letu 1947 dosežena tudi v Radovljici (15. junija 1947 v Fizkulturnem domu).

V Kamniku je bilo med sindikalnimi fizkulturnimi društvi najmočnejše fizkulturno društvo Duplica, ki ga je ustanovil sindikat Tovarne pohištva in je imel 66 aktivnih članov. V Trziču je bil najmočnejši fizkulturni aktiv v Bombažni predilnici in tkalnici. Imel je sekcije za šah, nogomet, planinstvo, kegljaštvo, smučanje, kolesarstvo, motorizem, lahko atletiko, ping-pong, odbojko in balinanje). Drugače pa so druga krajevna telesno-

kulturna društva v tem času delovala izven krajevnih sindikalnih organizacij in jih ta v svoja poročila niso vključevala.¹⁶⁴

ŠIRINA IN MNOŽIČNOST DELAVSKEGA IN SINDIKALNEGA GIBANJA

Kakšno je bilo vzdušje med delavci maja in junija 1945, o tem imamo prva poročila z Jesenic in Kranja. Junija 1945 so v zapisnik podružničnega odbora enotnih sindikatov KID Jesenice zapisali: »Delavci in nameščenci se zelo aktivno odzivajo v delu naših organizacij. Nekaj jih sicer stoji ob strani, kot vedno, očitno nasprotnih elementov je zelo malo. Saboterjev še ni, petokolonašev ne sprejemamo v organizacijo – kot kazen.«¹⁶⁵ V Kranju pa: »Delavstvo v načelu organizacijo sprejema ugodno, zlasti ker je prišlo do spoznanja, da bo preko iste regulator vsega v pretežni večini našega družbenega življenja. Sovražna propaganda je na delavstvo, ki je ostalo po tovarnah, precej porazno vplivala in bo potrebno še mnogo truda, da se jih prepriča o resničnosti boljše družbe, priborjene tekom vojne.«¹⁶⁶ Tudi iz ožjih delovnih okolij imamo podobne informacije za leto 1945. Tako iz Semperita v Kranju: »V splošnem je delavstvo zelo nezavedno, razen 32, ki so ves čas sodelovali z OF. Skoraj vsi zavedni delavci so šli v partizane ali v Begunje. Ostalo je okoliško delavstvo, ki je bilo močno pod vplivom belih. Zastavili smo vse sile, da jih politično izvežbamo.« Vendar tudi tako dokaj slabo označenem kolektivu v zapisniku piše: »Delovna disciplina zaradi pomanjkanja surovin trpi, vendar delaželnost delavcev je velika.«¹⁶⁷ Iz zapisnika Smodnišnice Kamnik: »Na žalost so najboljše sodelavce OF okupatorji ustrelili kot talce.« Politične organizacije so v svoje okrilje po vojni zajemale zelo široke plasti prebivalstva: pri kandidiranju za člane sindikalnih podružnic je bil npr. važen predvsem odnos (ne sodelovanje!) kandidata do NOB. Širina sindikalnih organizacij in pa njihov pomen pri upravljanju podjetij oziroma ustanov sta v tem prvem obdobju brez dvoma povečala število pristašev nove oblasti. Sestava prvih sindikalnih odborov nam tudi pokaže, da so se gibanju priključili tako nekda-

nji člani SMRJ (socialdemokrati) kot člani JSZ (krščanski socialisti). Mnogi na čelu ne samo podružnic, temveč tudi krajevnih sindikalnih organizacij. Tudi velike množične prireditve, festivali, krajevni mitinzi, množični sestanki, praznovanje prvega maja kažejo na široko in spontano ljudsko gibanje, ki je prikrilo pomanjkljivosti v organizaciji države (preskrbe, proizvodnje) in negodovanja v zvezi s tem.

Pred državnimi volitvami 11. novembra 1945 so v podjetjih in krajih potekala **predvolilna zborovanja**, na katerih so sindikalni in drugi voditelji prikazovali prednosti in pridobitve po osvoboditvi. Največ zaskrbljenosti glede volitev je bilo čutiti v Kranju. Iz Kranja so poročali, »da obstoji reakcija zelo aktivno na delo, seveda naskrivaj, ki hoče na različne načine razbijati enotnost delavskega razreda«. V bližini Kranja so se pojavili razni letaki in lističi, naperjeni proti Titu in vladi. Razširjale so se vesti, da se zbira vojska na Koroškem, da bo svoboda šele prišla ipd. Listki so napisani primitivno, so ugotavljali, pišejo jih amnestiranci, je poročal Andrej Stegnar. Veliko nezadovoljstva so povzročali draginja in največ odtegljaji pri živilskih kartah.¹⁶³ Vendar pa so bili volilni rezultati po mnenju sindikalnih vodstev kar ugodni. Na Jesenicah so poročali, da je bil glede udeležbe njihov okraj sploh eden najboljših v Sloveniji, v Kranju pa, »da ako pogledamo rezultate teh volitev, vidimo, izvzemši nekatere kraje, da so volitve prav lepo uspele«, kljub temu da je reakcija uporabila »vse mogoče fraze, s katerimi je hotela preslepiti množice«.¹⁶⁹

Vendar so prvi zares kritični pogledi na dotedanje delo sindikatov prišli ravno po volitvah, ki so pomenile močno zarezo

v smeri delovanja sindikalne organizacije. Zlasti je to bilo očitno na Jesenicah na konferenci KMS Jesenice, 25. novembra 1945, ki sta se je v imenu glavnega odbora ESZDNS udeležila Tomo Brejc in Tone Šturm. Tomo Brejc se je pri tem skliceval na Kidriča, ki je izjavil, da nekateri delavci in nameščenci še vedno ne znajo razločevati delo sedanjih in nekdanjih sindikatov, in da je do enakih sklepov prišel tudi glavni odbor sindikata. »Današnja konferenca naj bi bila mejnik obračuna s starimi organizacijami. »Pred vojno se je delavstvo borilo za izboljšanje gmotnega položaja vseh delavcev in nameščencev, glavne naloge novega sindikata pa so bile: povečati produkcijo, poceniti stroške izdelave, z vsemi močmi podpirati ljudsko oblast, skrbeti za izgradnjo ljudske oblasti, izpolnjevati zakone in uredbe in biti žarišče ljudske oblasti. Sindikati niso več kruhoborske organizacije, je dejal Brejc. Dotaknil se je tudi Venclja Perka, do kongresa predsednika slovenskih sindikatov: ... »ploskanje tov. Perku pomeni nezaupnico glavnemu odboru«, in oportunizma. »Buržoazija se je zelo dobro zavedala, da so Jesenice in Trbovlje industrijski središči, na kateri je preostalo delavstvo gledalo z vsem upanjem na boljšo bodočnost. Zato so tu načrtno kvarili proletariat, saj so se dobro zavedali pomena vloge obeh središč za razvoj delavskega gibanja. Ta pokvarjenost je bila zelo razgibana v letu 1941, ko se je organizirala Osvobodilna fronta. Te pokvarjenosti se je bilo treba znebiti, ne misliti samo na sebe, misliti je bilo treba samo na skupnost, kajti le tako bomo«, je dejal Brejc, »lahko gospodarili po novem, le tako je mogoč napredek«. Opozarjal je na veliko število neorganiziranih delavcev

¹⁶² Arhiv SRS, ZSS, f. 42, Seja fizkulturnega odbora pri GO ESS, 4. 6. 1947.

¹⁶³ Arhiv SRS, ZSS, f. 49, Statistika fizkulture, f. 6. in f. 17, Zapisniki sej in poročila KMS Jesenice, 1945 in 1946.

¹⁶⁴ Arhiv SRS, ZSS, f. 49, Statistika fizkulture.

¹⁶⁵ Arhiv TMŽJ, Zapisniki sej pripravljalnega odbora ESZDNS KID Jesenice.

¹⁶⁶ Arhiv SRS, ZSS, f. 6, Pripravljalni odbor ESZDNS za Gorenjsko.

¹⁶⁷ Arhiv SRS, ZSS, Zapisnik sej tajništva zveze delavcev in nameščencev kemijske stroke, 4. 7. 1945; Arhiv tovarne Sava, 1945.

¹⁶⁸ Arhiv SRS, ZSS, f. 4, Poročilo Andreja Stegnarja o obisku v Kranju, oktobra 1945.

¹⁶⁹ Arhiv SRS, ZSS, f. 6, Zapisniki sej in poročila KMS Kranj in Jesenice, 1945.

(1300 kovinarjev), na angažiranje mladine – novih kadrov v sindikatih, nepovezavi KMS in podružnic, zlasti med kovinarji, slabo udeležbo delavcev v predvolilnem sprevodu (kar so Jeseničani zanikali). »Za novo pravilno organizacijo se moramo boriti, dokler ne zmagamo, ljudi, ki godrnjajo, pa ne maramo.« Nezačudenost s prehrano, plačami in drugim je Šturm zavračal z besedami: »Zavedajmo se, kakor so se naši borci, ki niso vprašali, kaj bodo jedli, kje bodo spali, ampak kdaj bodo zmagali. Naše vodilo naj bo, ko bomo obnovili domovino, bomo imeli vsega dovolj.«¹⁷⁰ Še otrejši je bil Tomo Brejc v svojem poročilu o tej sindikalni konferenci na Jesenicah na 4. seji Izvršnega odbora glavnega odbora ESDNS, 27. novembra 1945. Dejal je, da KMS Jesenice ni sposoben in kos svoji nalogi, da ni deloven niti ne dela po direktivah sindikalne organizacije. »Med jeseniškimi delavci ni enotnosti, razcepljenost se čuti v organizacijah samih, ki so še vedno pod vplivom hujskačev proti sedanjim funkcionarjem glavnega odbora.«¹⁷¹ Še bolj kritična oziroma samokritična do razmer v sindikatu na Jesenicah je bila tajnica KMS Jesenice na konferenci 4. decembra 1945: »Na Jesenicah imamo par sto sindikalistov, to je članov, zavedajoč se pravic in dolžnosti organiziranega masovnega človeka, od teh par sto pa par deset aktivnih sindikalistov, to je članov, delujočih po odborih in organizacijah. In par tisoč članov kritikov, uživajočih samo pravice...«¹⁷² Da je odhod Venclja Perka iz slovenskega sindikalnega vodstva dodatno prizadel jeseniške sindikaliste, ki so materialno že tako bili prizadeti, je razumljivo. Pod njegovim vodstvom – zlasti v času njegovega komunističnega županovanja v občini Koroška Bela – in njegovim zaupniškim delovanjem v KID si je velik del prebivalstva, lahko bi rekli jeseniška levica, ustvaril vizijo socialistične družbe (takšne politično bogate preteklosti preostali del delavske Gorenjske ni poznal).

V tem smislu kritike dotedanjega dela in usmeritev sindikata je izzvenel tudi novembrski plenum KMS Kranj, ki se ga je kot član glavnega odbora KMS udeležil Tone Dolinšek. »Sindikalni funkcionarji

niso niti strokovno niti politično usposobljeni, da bi bili voditelji delavstva. Bavijo se samo z drobnarijami, rešujejo pretežno vprašanje plač, preskrbe z živili, obleko in obutvijo, ne delujejo pa politično vzgojno, ne rešujejo vprašanj povečane produkcije, zboljševanja dela in obratnih naprav. Takoj dobiš sliko, da večina teh sindikalistov ni sodelovala v narodnoosvobodilnem boju, ki bi jih morala prekaliti v delavske borce ter jim dajati nove smernice in naloge, ki so postavljene pred delavski razred, ki je postal gospodar tovarn, kjer dela. Vsled tega starega nazarja naših sindikalistov ni pravilnega sodelovanja med upravo podjetij in pa med delavstvom, ker obstajajo prav ista rovarjenja kot v predaprilski Jugoslaviji.«¹⁷³ V Kranju, ki je postal industrijsko središče šele med obema vojnoma, je bila razredna in politična zavest delavstva porojena v glavnem šele v drugi polovici 30. let v stavkovnem gibanju. Velik del na novo nastalega podeželskega in prvič zaposlenega delavstva in velik odstotek žensk (oboje so v teh letih prihajali na novo v kranjsko industrijo) sta bila vzrok, da ta politična zavest ni zajela takšne večine. Sindikalne organizacije so v svoje podružnice zajele razredno najbolj osveščene delavce, ki so bili spričo razmer v Kranju (slabe plače, velike ekonomske in socialne razlike, neurejene stanovanjske razmere) v svojih zahtevah radikalnejši. Zdi se, da so od socialistične revolucije in oblasti delavskega razreda pričakovali več oblasti in več koristi za svoj razred: sindikalni avantgardizem, kot je nazival to radikalno gibanje Miha Marinko, je bil v Kranju v teh prvih letih vsekakor navzoč, in kot smo videli, je prihajal do izraza na več področjih.

Na podobni konferenci v Kamniku ni bilo kritike. Franc Svetek, ki se je udeležil plenuma, je poročal, da so delavci z mezdnimi ureditvami zadovoljni in da se vidi, da delavski razred s potrpljenjem sprejema težave pri preskrbi, s katerimi se srečuje.¹⁷⁴

Po volitvah decembra 1945 so bile v delovnih organizacijah in naseljih **ustavne razprave**. Največ zanimanja in odmeva je bilo posvečeno novostim: agrarni reformi in ločitvi cerkve od države. Pri vprašanju

agrarne reforme je prišlo do izraza nasprotje med delavci in kmeti. »Tisti, ki ima zemljo, naj ne hodi v tovarno na delo,« so zahtevali jeseniški delavci in pozdravljali agrarno reformo. V Kranju pa so kritizirali delavce polkmete, »ki še po stari praksi skušajo s podkupovanjem (dajanjem živil) pridobiti naklonjenost delodajalcev«. »Cerkev ne potrebuje 10 ha zemlje,« in »delavcu, ki namerava graditi hišico, se da 4 namesto 2 orala zemlje ne včasno, temveč v trajno uživanje,« so bile zahteve delavcev pri Prahu v Kranju. Tako razpeloženje je bilo nasploh pogosto čutiti v tistem času, razširjeno pa je bilo zlasti pri zaposlovanju novih delavcev. Novembra 1945 je KMS Kranj sklenil, da bo glede na to, da podjetja rada sprejemajo na delo kmečke ljudi, pri tem pa mnogi meščani ostajajo brez dela, borza dela kmečke ljudi odklanja. V razpravah o špekulantih so delavci pogosto videli špekulante prav v vseh kmetih. Zato so sindikalna vodstva, da bi zgladila ta nasprotja, že tedaj predlagala, da bi delovne ekipe delavcev šle na vas pomagat kmetom.

Ob ločitvi cerkve in države so bila opazna velika, že znana ideološka nasprotja, čeprav načelnega nasprotovanja tej ločitvi ni bilo. Na Jesenicah so železničarji predlagali, da bi duhovniki opravljali verske dolžnosti poleg drugega poklica. Cerkvi naj bi prepovedali imeti pridobitne ustanove (zavetišča in druge socialne ustanove), jeseniške duhovnike naj bi zaposlili pri obnovi cerkve in mrtvašnice, ki sta bili poškodovani. Nasprotno pa so skoraj povsod postavljali vprašanje oziroma zahteve, naj bodo cerkveni prazniki dela prosti dnevi. Ker so ravno tedaj nastajale prve uredbe o delu ob praznikih in nedeljah, je bila aktualnost tega vprašanja še večja. Iz Kranja so predstavniki glavnega odbora celo poročali, da so na

množičnih sestankih skušali razlagati pomen osnutka ustave, vendar se jim to ni posrečilo. Vzrok za to je bila odredba ministrstva o nedeljskem delu. V nekaterih tovarnah so organizirano odločno odklanjali nedeljsko delo (pred božičem 1945). »Sklicali smo masovne sestanke po vseh večjih obratih ter so se nazadnje delavci odzvali nedeljskemu delu skoraj 100 %. Podružnični odbori so nekaj glavnih hujskačev poklicali na odgovor, nekaj pa so jih celo odpustili. Zgodilo se je celo, da so podpisali spomenico proti nedeljskemu delu celo nekateri člani podružničnih odborov.« Vsekakor so ti problemi pri sindikalnih odbornikih povzročili različne sprejeme, kar kaže tudi na njihov širok izbor. Tudi zato so potem začeli iskati nove kadre, češ da se na stare »ne da zanesti«. Odgovorne za njihovo iskanje so imenovali tako pri KMS Kranj kot po podružnicah. Manj glasno in zaznavno pa je potekalo sprejemanje starih sindikalistov in članov novih sindikatov v komunistično partijo. Kazni za ideološko nasprotovanje in agitiranje (izguba službe) so bile v tistem času za delavce najstrožje in vsekakor hujše, kot na primer za disciplinske prekrške, čeprav niso dobile večjega obsega. Potem ko je bila januarja 1946 izdana uredba o neplačanih cerkvenih praznikih, so bile še vse leto 1946 zaznavne očitne težnje delavcev, zlasti v okraju Kranj, da bi praznovali tradicionalne praznike. S prepričevanjem in agitacijo ter prisilo so nekateri ob praznikih delali, drugi pa ne. Ponekod so delali vsi, drugod nihče ali le nekaj ali večina delavcev.¹⁷⁵

Še ostrejšega ideološkega nasprotovanja in hujših sankcij so bili deležni člani jehovih prič, predvsem zaradi politične pasivnosti (niso volili, niso se včlanjevali v družbenopolitične organizacije). Del vodilnih sindikalistov in politikov je zlasti

¹⁷⁰ Arhiv SRS, ZSS, f. 6, Zapisnik sindikalne konference KMS na Jesenicah, 26. 11. 1945.

¹⁷¹ Arhiv SRS, ZSS, f. 6, 4. seja izvršnega odbora glavnega odbora ESZDNS, 27. 11. 1945.

¹⁷² Arhiv SRS, ZSS, f. 6, Zapisnik 1. sestanka plenuma KMS Jesenice, 4. 12. 1945.

¹⁷³ Isto.

¹⁷⁴ Arhiv SRS, ZSS, f. 9, Zapisnik sindikalne knjižnice v Kamniku, 25. 11. 1945.

¹⁷⁵ Arhiv SRS, ZSS, f. 4, Konference o ustavi decembra 1945 po KMS; f. 17, Zapisnik sej KMS Tržič, 1946.

v jeseni 1946 zavzel izredno odklonilno stališče do njih: »Jehovstvo ima izvor v Ameriki in je delo mednarodne buržoazije.« Zahtevali so celo, da jih odpustijo z dela. Na Jesenicah so septembra 1946 odpustili 9 od 13 vernikov jehovih prič iz železarne. Podobno je bilo tudi drugod. Del sindikalnega vodstva je takšna dejanja obsojal. Franc Svetek je zaslišal enega od njihovih pripadnikov na Jesenicah (bil je partizan in dober delavec) in zavzel odklonilno stališče do takšnega ravnanja z njimi, med drugim tudi zato, ker je odpuščanje samo povečevalo ugled vere in povzročalo zbiranje prispevkov pri sodelavcih. Iz zaslišanja je bilo tudi razvidno, da so tu odpuščene sprejeli nazaj na delo.¹⁷⁶

Najzanimivejša in najbolj kakovostna ustavna razprava je zagotovo bila v okviru sindikatov v Škofji Loki, in bi jo lahko zgostili v tele sklope:

1. Čigave bodo hidrocentrale in mlini, če je vodna sila last skupnosti? V ustavi sta premalo zajamčeni osebna lastnina in dediščina.

2. Podrobnejša in čim konkretnjša bi morala biti določila o svobodi tiska, zborovanja in združevanja.

3. Kateremu forumu je odgovoren vsakoletni vrhovni poveljnik jugoslovanske armade, saj bi se lahko čez desetletja zgodile glede tega kakšne nevšečnosti. Dan je bil predlog, da bi jugoslovanska armada morala biti odgovorna svojemu ljudstvu po predsedstvu skupščine.

4. Dolžnost do dela naj se dopolni tudi z določilom pravice do dela.¹⁷⁷

Avtonomno, zlasti ekonomsko («kruhoborsko») delovanje sindikalnih podružnic in krajevnih sindikalnih organizacij je bilo značilno tudi za vse leto 1946, prav tako pa tudi boj oblasti in političnih organizacij proti njemu ter za nove sindikalne organizacije, ki bi se skupaj z oblastjo borile za njene cilje (ti pa so tako dolgoročno bili v splošno korist vsega delavskega razreda). Krivda za ekonomizem v sindikatih se je vedno bolj prenašala na stare sindikaliste, zlasti socialdemokrate in na njihov vpliv na delavce (zlasti v Tržiču in na Jesenicah). Zato je takšna usmeritev sindikata povzročila razkol v njihovih vrstah (del se jih je dokončno

priključil novim smerem delovanja in večinoma tudi včlanil v komunistično partijo, del pa je odpadel od zavezništva). Ta boj pa kot da med delavci ni bil opazen, saj so množična praznovanja 1. maja 1946, velike manifestacije za Trst in slovensko Koroško julija 1946, množični sindikalni izleti (celi vlaki ali s tovornjaki) zlasti na Primorsko po svoje potrjevali zadovoljstvo delavcev. Velika praznovanja z novimi gesli, transparenti in simboli so postajala prave folklorne prireditve. Program praznovanja obletnice Osvobodilne fronte in 1. maja KMS Domžale je predvideval takle scenarij: 27. aprila 1946 naj bi šel sprevod delavcev s kolesi in vozovi iz Domžal do Št. Vida pri Lukovici, nato pa peš na Zlato polje. Vsak udeleženec naj bi prinesel en dar od doma: orodje, obleko, obutev, hrano, za obnovo vasi. Peš ne bo treba iti nikomur, je bilo geslo. Udeležba naj bi bila čim večja, živahna in slovesna in naj bi spodbujala razpoloženje in veselost vsakega udeleženca. Prvi maj naj bi se praznoval v Jaršah blizu Induplat. Vsaka podružnica naj bi si omislila paviljon, simboličen in velik izdelek z izrekom, ki naj bi povelečeval delo podjetja in izdelkov. Sprevod naj bi krenil od zbirališča v Domžalah.¹⁷⁸ Podobne prireditve so za 1. maj 1946 imela tudi druga gorenjska mesta. Udeležba delavcev je bila visoka. Iz Tržiča je KMS poročal: »Toliko ljudi kot sedaj se nam prav nikoli še ni posrečilo zajeti.« Vendar pa politično vodstvo ni bilo povsem zadovoljno. Andrej Stegnar je proslavo 1. maja v Tržiču presojal takole: »Proslava 1. maja je sicer pokazala naše organizatorične sposobnosti in je bila na najvišji stopnji slavnostnega razpoloženja, nismo pa dosegli pravega političnega efekta v pogledu razredne zavesti proletariata.« Hkrati je dal tudi direktivo, da je treba pred delavstvom analizirati politični neuspeh proslav 1. maja.¹⁷⁹ Še bolj kritične so bile politične ocene prvomajskih praznovanj leta 1947. Na posvetovanju o kulturi in prosveti pri glavnem odboru slovenskih sindikatov, 17. maja 1947, je bilo rečeno »1. maja je praznik novih zaobljub, ljudje pa so iz njega naredili karneval.«¹⁸⁰

V Tržiču je praznovanju 1. maja 1946 kmalu sledil 15. maja občni zbor KMS, na

katerem so v navzočnosti Andreja Stegnarja zamenjali predsednika KMS Antona Kryštufka. O tem zboru je Stegnar poročal: »Prejšnji predsednik tovariš Kryštufek je star socialdemokrat in je vodil v precejšnji meri staro sindikalno politiko. Star odbor ni bil v celoti aktiven, na političnem polju dela ni bilo vidnih uspehov. Delavstvo v tem kraju je še precej pod vplivom raznih socialdemokratov in krščanskih socialistov, od katerih nekateri zavestno, zaradi svoje socialdemokratske politike, drugi zopet podzavestno negativno vplivajo na delavstvo. Še sedaj obstaja v plenumu (KMS) zelo razvita socialdemokratska miselnost, to se je opazilo, da je samo z enim glasom več bil izvoljen tovariš Košir, ostali pa so bili za tovariša Kryštufka.«¹⁸¹ Zaradi manjših uspehov na političnem polju, je bil konec leta 1946 ukinjen tudi KMS Žiri.¹⁸² Najostrejši pa je bil obračun s socialdemokrati in njihovo politiko v sindikatih na Jesenicah. Zastopnik jeseniškega KMS je na posvetu o kulturi in prosveti slovenskih sindikatov 17. maja 1947 v Ljubljani poročal: »Na Jesenicah se čuti velik vpliv socialdemokratov, ki je škodljivejši od liberalcev in klerikalcev skupaj. Za primer služi gledališče, Avsenik itd. Prikazujejo stvari socialno, v resnici pa je drugače. Teoretično so močni in bo z njimi veliko težav.«¹⁸³ Na sindikalnih tečajih in množičnih sestankih so leta 1947 obravnavali »boj proti socialdemokratom«.

Prispevek končujemo s prikazom dela sindikatov do sredine leta 1947, saj so bile do tedaj že vidne skoraj vse glavne težnje in spremembe nove revolucionarne oblasti, obenem pa so propadle ali bile zadušene vse lastne avtonomne vizije predvojnih delavskih aktivistov (tudi nekaterih komunistov) o podobi socializma, delavski oblasti in uresničitvi gesla »tovarne delavcem«. Zato omemba nepravilnosti gesla »Delu čast in oblast« leta 1947 (namesto njega so uvedli geslo »Delu čast, slava in priznanje«), vsekakor najbolj popularnega in razširjenega v letu 1945 in 1946, samo potrjuje dejansko stanje. Tudi boj za podreditev delovanja sindikatov interesom države je v tem obdobju v glavnem bil uspešen, pri tem pa je največ ugleda med delavci izgubil prav sindikat. Novembra 1946 je KMS Domžale poročal: »99 % delavcev je organiziranih, sindikalno delo je za večino članov nezanimivo.«¹⁸⁴

Seveda pa s tem obdobjem ni bila pokopana tudi vera v socializem. Socialna varnost na delovnem mestu, velika materialna enakost vseh delavcev, čeprav tedaj še v izraziti revščini, v delu delovnih okolij pa tudi dobri odnosi z vodilnimi delavci, zlasti po zaslugi že omenjenih »ljudskih direktorjev«, so brez dvoma bili dragocene pridobitve, ki so se jih zavedali tudi ali pa predvsem politično neangažirani delavci (čeprav za takšne trditve nimamo eksaktnih podatkov).

¹⁷⁶ Arhiv SRS, ZSS, f. 18, Zaslisanje Jožeta Svetina na Jesenicah, 1946, f. 19, Zapisnik 16. redne seje Tajništva zveze delavcev in nameščencev tekstilne in oblačilne industrije, 1946.

¹⁷⁷ Arhiv SRS, ZSS, f. 4, Konferenca o ustavi v Škofji Loki, 23. 12. 1945.

¹⁷⁸ Arhiv SRS, ZSS, f. 17, Zapisnik seje KMS Domžale, 12. 4. 1946.

¹⁷⁹ Arhiv SRS, ZSS, f. 17, Poročilo o občnem zboru KMS Tržič, 15. 5. 1946.

¹⁸⁰ Arhiv SRS, ZSS, f. 38, Posvetovanje o kulturno-prosvetni problematiki sindikatov pri glavnem odboru v Ljubljani, 17. 5. 1947.

¹⁸¹ Isto kot 178.

¹⁸² Arhiv SRS, ZSS, f. 21, Zapisnik sej KMS Žiri, 1946.

¹⁸³ Isto kot 179.

¹⁸⁴ Arhiv SRS, ZSS, f. 17, Poročilo KMS Domžale, november 1946.

Zadruga
Tri pomladi

KATJA ŠPUROVA

Spremna beseda ☀ Katja Špurova, kočarsko dekle iz Pomurja, je vsem oviram navkljub študirala in postala časnikarka in slovenska pisateljica. Toda globoko razumevanje za človeka, zavezanega zemlji, za viničarja, kočarja, malega kmeta, pa tudi za posestnika, ki je imel zemlje kar precej in so ga po vojni označevali kot kulaka, ji je ostalo. Ne glede na to, da ostro obsoja izkoriščanje, ki ga je bila njena družina deležna v polni meri, se zna vživeti tudi v kmeta, ki ljubi dedovano in pridobljeno posest, in to ji je dalo moč in sposobnost opisovati objektivno razmere na slovenskem podeželju. Življenje z zemljo, skopi kruh, ki ga je lahko zagotovil svoji družini najemni delavec, ki dela na tujem, kakor tudi obilje, ki ga daje zemlja marljivemu posestniku, sta ji znana. Zato je bila kot le malokdo primerna, da z bistrim očesom in nepodkupljivo dušo opazuje in kot časnikarka opisuje zbliza abortivni poskus, osnovati na Slovenskem kmečke delovne zadruge. Njeno tedanje poročanje, z vsemi konflikti, ki jih je povzročilo, je stvar preteklosti. Zdaj, po tolikih letih, nam predlaga literarno reportažo časa, ki je minil, problemov, ki so bolj ali manj razrešeni, in slika v zanimivih, prodornih podobah obdobje kmečkih delovnih zadrug v Pomurju, vse, kar se jim je upiralo in kar jih je podpiralo – in s tem plastično podoba nravi, napak, pomanjkljivosti in prednosti kmeta, čigar prva lojalnost velja zemlji in šele druga oblasti, pa naj je kakršna koli.

Napredno stališče avtorice v ničemer ne zamegljuje teže problemov, bolečih odločitev kmetov, vajenih gospodariti na svojem kot majhni kralji, ki odgovarjajo za svoja dejanja samo bogu in svojem. In z isto lucidnostjo prikazuje upornišтво neposedujočih, ki se vsevdilj sprašujejo, kako da vse njihovo delo in ves trud ne prineseta družini niti najosnovnejše blaginje, in ki so revolucionarji ne iz eksistenčne nujnosti, ne iz privrženosti tej ali oni ideologiji, četudi jo – v srečnem primeru, da jo pravočasno spoznajo – sprejmejo.

Pomurje, kot je doživljalo vojno in povojni čas, zaživi v zrelem pisanju Katje Špurove v vseh dimenzijah, z njenimi kmeti, kmetiči in dninarji čutimo, vstopamo v njihov svet, ki ga široko odpira, in končujemo knjigo za bistveno človeško izkušnjo bogatejši.

Pisanje Katje Špurove, njen sprehod skozi doživetja časnikarke v revolucionarnem povojnem obdobju, je, kot rečeno, poskus objektivnega prikaza časa, ki je naša pravkaršnja zgodovina, njegovih svetlih idej in praktičnih zablod, je prodorna analiza problematike, ki je danes bolj kot kdaj aktualna, vprašanja, kako vključiti kmeta, ki je najbolj neposredno v stiku s samimi tlemi našega obstoja, v smotrno oblikovanje prihodnosti človeštva.

Rapa Šuklje

Vrnila sem se tja v nemirnem času, ko je revolucija pljusknila tudi do teh vasi in je postavila zahtevo po socializmu tudi v kmetijstvu.

Čez noč naj bi naš kmečki človek postal zadružnik – gospodar in njegov hlapec enaka, vsa zemlja last tistih, ki jo obdelujejo! Temu geslu nasproti so zlasti bogatejši kmetje postavili svoje: Zemlje ne damo! ... Začel se je boj na dveh črtah: boj z oblastjo, ki je z nasilnimi ukrepi lomila kmetovo voljo in njegov upor, ter boj med posestniki in vaškimi proletarci ... Spremljala sem ta boj in po svojem poklicu tudi sama posegla vanj, predvsem pa sem hotela z izvirnimi zapiski ohraniti tragičnost boja, ki je siromašil zemljo, namesto da bi množil pridelke iz nje. S poskusom tovrstne kolektivizacije, ki pač ni bil do kraja premišljen, še manj pa dosleden, je bila prizadejana rana zemlji in človeku.

Pričujoči zapisi naj bi pokazali tega človeka, ponosnega pomurskega kmeta, navezanega na svojo zemljo, pa tudi njegovega hlapca in kočarja, ki je v zadrugi doživljal svoje vstajenje, kako ju je zajelo kolesje razvoja, ki nikakor ni samo naš, ampak so ga že zdavnaj prej čutili in doživljali kmetje po vsem svetu, kjer so velike poljedelske firme ob razvoju industrije neusmiljeno požirale malega in srednjega kmeta, motiko in srp ter stotine delovnih rok pa so nadomestili poljedelski stroji ...

Maj 1941 ☉ Sneg še kar naprej naletava. Zrak je oster, na zemlji leži skorja, ki se nikakor ne more odtajati. Drevje dolgo ne odpre popkov.

Na cvetno nedeljo se je proti večeru mrzel veter polegel. Nebo je jasno, zvezde so velike in svetle. Slišati je lajež psov, žvižge, pogovor med hišami.

Moški se zbirajo pri Štamanu, ki ima na spodnjem koncu vasi gostilno. Nekaj jih stoji ob cesti, eden predlaga, da bi šli jutri z belo zastavo do zgornjega Zepeka, če pridejo Nemci.

»S kakšno zastavo?« se pikro oglasi iz mraka. »Krampov pa cepcev jim je treba, ne pa bele zastave!«

To je Stojanov Mihalek, mali kmet iz Osredka – molče se odmaknejo od njega. Drug za drugim se izgublja v gostilno, Stojan je na vsem lepem sam na cesti. Pljune, zakolne, pa še sam stopi za njimi.

Pivska soba je polna ljudi. Sedijo in stoje v oblaku tobačnega dima; nekaj jih posluša starega Štamana, ki razlaga, kako so Nemci zbombardirali Beograd.

»Vse je izgubljeno!« pravi potrto, ko gre s pijačo mimo Stojana. Štaman je že od nekdanj navdušen sokol.

Velikonočni ponedeljek. Znova piha močan veter od Mure, sneži, na cesti proti Osredku je vrvež. Kakor da se je vsa vas dvignila in hiti proti Muri, moški z nahrbtniki in cekarji, fantje, na pol še otroci. Mimo Stojanove hiše priteče Zepekov sin in zavpije na dvorišče:

»Stric Mihalek! Bežite!«

Stojan stopi iz hleva, otrese seno z rokavov in pogleda na cesto:

»Kaj pa je? Kam naj bežim? Zakaj?«

»Srbi lovijo! ...« »Beži, Stojan! ...« mu kličejo tisti, ki dohitevajo fanta.

Stojan se čudi:

»Kakšni Srbi?... Koga lovijo?... Ljudje, kaj je z vami, kam ste se odpravili?« Počasi stopa skozi leso na cesto. Z roko si pridržuje klobuk, da mu ga veter ne odnese z glave.

»Če ne vzameš puške, te poberejo... s tovarnjakom prehodijo...« mu zadihano pripovedujejo. »Poglej, vse gre prek... Še ti pojdi, ne čakaj!«

Stojana zazebe, ker je bos in brez suknjiča. Ljudje so prestrašeni, zbegani, kdor priteče mimo, mu krikuje:

»Pojdi z nami, Mihalek!«

Stojan se nasloni na lesa, gleda in se čudi: Bežik, Záplata, Zepek, Sagadin... pa drugi, iz sosednjih vasi... Potem se naglo zgane in stopi za njimi. Tik za njegovo hišo je gozd. Begunci se razkropijo po gozdnih stezicah proti Muri, proti mlinu na reki. V cekarjih in nahrbtnikih imajo »žegen«, ki ga niso utegnili pojesti doma z družinami.

Reka je narasla kakor zmerom spomladi. Ob mlinu se na motnih valovih ziblje čoln, pred njim je gneča in vpitje, prerekanje in pehanje, ljudje grobo vpijejo drug na drugega in priganjajo mlinarja, ki jih že od zgodnjega jutra prepeljuje na drugo stran reke, v Prekmurje.

Stojan se z dolgimi koraki približa čolnu, odrine vse, ki se drenjajo pred njim, mlinarju iztrga veslo iz rok in ga preteče dvigne:

»S temle drogom te pobijem, če greš samo še enkrat čez!«

Mlinar se ozre po ljudeh in trzne z rameni. Stojan pa jih oplazi s kletvico:

»Preklete kukavice izdajalske, zdaj bežite, ko je domovina v nevarnosti!«

Moški ga merijo s temnimi pogledi. Tisti, ki so že v čolnu, dvigajo pesti:

»Prekleti!... Povej mu, naj vozi!... Še ti pojdi z nami, kaj se obotavljaš?«

»Domovino bi morali braniti, vi pa bežite!... K Nemcem bežite, prekleti!« jih zmerja in togotno srši obrvi. Tisti v čolnu pa se pridušajo:

»Srbov ne bomo čakali!... Ne bomo se klali...«

Stojan odvrže veslo in se naglo obrne. Naglo se vrača po gozdni stezi. Malo pred hišo mu pridejo naproti še trije kmetje iz vasi: Škrget, Palut in Novak.

»Kam pa greste?« jih Mihalek prebode z očmi.

»Srbi so tu, kaj ne veš?«

»Kje pa?«

Spogledajo se, ne vedo mu povedati. Mihalek se prestopi:

»Čujte, pojdite k mlinu, tam me počakajte! Jaz grem pogledat v mesto. Pridem vam povedat!«

Kmetom je prav. Počasneje odidejo naprej. Stojan se doma preobleče in sede na kolo.

Pot v mesto se vijuga med njivami. Zaostala setev vzdrgetava v vetru. Jelše ob potoku so gole. Z golih razorov vzletajo vrane, zajame jih veter in jih nese s seboj, dokler ne posedejo na jelše ali pa se spustijo na tla. Vse vrati med njivami so polne beguncev. Bežijo moški, ženske jih spremljajo, da se bodo nekje na križišču poslovile od njih. Tam si bodo zadnjič pogledali v oči, iz njih bo zadnjič pogledalo neizgovorjeno vprašanje: Kaj bo z vami, kaj bo z nami?...

Stojan se pripelje v mesto hkrati s prvim nemškim tovarnjakom. Z njega pravkar skačejo mladi fantje v novih uniformah, do zob oboroženi, s svetlimi čeladami na glavah. Naglo postavljajo straže na glavnem trgu, pred sodnim poslopjem. Iz poslopja pride nemški častnik in vljudno vpraša:

»Wer ist hier der Bürgermeister?«

Iz gneče moških se izlušči župan in strumno salutira.

»Kommen sie mit!« mu ukaže Nemec. Odideta, a župan je čez pet minut že nazaj, smehlja se, malce v zadregi, in olajšano vzdiklne:

»No, pa sem razrešen!«

Stojan zajaše kolo in se odpelje. Položaj je več kakor jasen: nemške straže zasedajo posojilnico in glavarstvo. Nemci so torej tu, prišli so kakor na svoje, kar uslužno smo jih sprejeli!...

Na vasi se ljudje zbirajo pred kapelo. Glasni so, ko pa se Mihalek pripelje do njih, utihnejo, nekako potuhnjeno pogledajo za njim. Pred Palutovo hišo pritisne na zavore in zavpije gospodinji, ki se na pragu pogovarja s sosedo:

»Zdaj grem po tvojega!«

»Pa veš, kje je?« nejeverno vpraša žena.

»Vem... pri mlinu me čakajo!«

Žena se pomenljivo nasmehne:

»Tam jih ni več!... So že šli naprej.«

Bojijo se me! trpko spreleti Mihaleka. So mislili, da bom prignal Srbe!...

In zavije domov.

Maj 1945 ☉ Čez noč je vse potihnilo: brnenje motorjev, konjski peket, žvenket lopat, vznemirje v gozdovih ob Muri... Počasi, previdno prihajajo ljudje iz zaklonišč, ki so si jih uredili po kletih. Tudi skrivači prihajajo na dan. Prihajajo borci, vračajo se preseljenci...

Trate so polne marjetic. Drevje se razcveta, nebo je jasno, široko.

Pri Stojanu sta veselje in žalost: Mihalek je proti večeru stopil v priklet, z zvezdo na kapi in s puško prek rame; otroci so veselo zavreščali, žena je zajokala. Prišel je sam, brez sina, ki je padel med lackovci. Mihalek je shujšal, pod nosom ima brke, oči se mu smejejo. Ne more se nagledati otrok, težko je potolažiti ženo...

Drug za drugim kapljajo skoz sosedje. Prostorna izba je kmalu polna tobačnega dima. V poznem večeru se moški odpravijo k Štamanu, kjer so eno od pivskih sob že preuredili v začasno krajevno pisarno.

Za mizo, obloženo s papirji, sedita Lipovec, mali kmet in občinski tajnik, ter predsednik Zepek, bogat gruntar.

Lipovec se prepirljivo pogovarja z možmi, ki so v začasnem krajevnem odboru. Pobiranje prostovoljnih prispevkov gre prepočasi; vas mora prehraniti delavce, ki popravljajo progo in mostove. Treba je pospešiti oddajo mleka, ki ga zahtevajo v mestu...

»Mene je sram!« se razvne Lipovec. »Ljudje dajejo po dve jajci ali pa žlico masti! To je sramota!...« Mimogrede stisne Mihaleku roko in mu pokaže stol, naj sede. In nadaljuje z grajo: »Delavce moramo prehraniti! Povejte vsem, da mleko moramo dajati! Če smo ga lahko dajali Nemcem!...«

»Meni so Švabi zaklali dve najboljši dojnici!« mu seže v besedo Strnišča. Lipovec ga nestrpno zavrne:

»To so jih vam! Drugi pa imajo dobre krave, pa lahko dajejo mleko. Nikdar še nismo imeli toliko in tako lepe živine!«

»Prej komunistom ne bodo dajali mleka... to se tudi sliši,« Negodov poblisne po Lipovcu.

Za trenutek je vse tiho. Stojan se skloni k mlademu Štamanu in šepetaje vpraša:

»Kako to, da je Zepek za predsednika? Ta je pač najbolj z Nemci delal... Zdaj bo treba malo poračunati.«

»Ni še tako, kot si vi mislite, stric,« mu Štamanov prav tako šepetaje odvrne.

»Kako to misliš?« ga Mihalek začuden pogleda.

»Tako jaz mislim,« fant skomigne z rameni. Najbrž je začutil, da je preveč zinil. In še doda: »Drugi pa, kakor hočejo...«

»Vaška straža naj ponoči ne spi!« opozarja Lipovec. In se obrne k Mihaleku: »Jutri boš ti z menoj!«

»Kateri pa so še?« zanima Mihaleka. Lipovec jih našteje:

»Strnišča, Prelog, Stanjko.«

»Dva mala pa trije kmetje,« zamrmra Mihalek in na čelu se mu zareže guba.

»Ti, na kmete bo treba popaziti – živino zapravljajo!«

Stojan zaskrbljeno gleda Lipovca, ko zvečer sedita v pisarni. Ta se naglo zgane in pravi:

»Čehov je tudi že prodal dve kravi in si je žrebca kupil. Pa še nekaj ti povem: ponoči odvažajo krompir, na črno ga prodajajo...«

»Če bi samo krompir! Vse gre na črno!«

»Grega, drugi so že šli,« pravi Lipovec in pospravi po mizi. Ugasneta luč in stopita v mrak med hišami. S počasnim korakom stopita vsak na drugo stran ceste.

Mihalek pride do Osredka, zagleda rdeč sij nad Muro. Postoji in gleda – nekaj gori! Že teče nekdo po vasi in vpije:

»Gori!... Ogenj!... Rajnarjev mlin gori!...«

Stojan se naglo obrne proti gasilskemu domu, kjer se že oglašča motorka. Pred Rajnarjevo gosposko hišo se zbirajo ljudje in vpijejo v okna:

»Gospod!... Gospod Rajnar!... Mlin vam gori!...«

Gospod Rajnar, osemdesetletni starček, stoji pri oknu, oprt na svoji bergli. Ne more ven, da bi lahko karkoli ukazal – pa tudi če bi mogel, komu naj ukazuje? V tej vasi, na domačiji svojega očeta in deda, je preživel svoje življenje kot napol mestni, napol kmečki človek, marsikatero koristno novotarijo si je izmislil, ves čas odmaknjen od dogajanja v vasi. K prejšnji hiši je dozidal novo za hčere, ki so se izšolale za učiteljice, dozidal nove hleve in nova gospodarska poslopja. Vse življenje je gradil, širil svojo posest in ukazoval tistim, ki so mu delali. Na stara leta je ostal sam s priletno deklo Trezo in mutastim hlapcem, ki ju je bil podedoval s posestvom vred... Gospod Rajnar je izobražen človek, v knjižnih omarah ima bogato nemško literaturo. Dobro ve, kakšni časi prihajajo, toži se mu po Nemcih, ki so tako naglo odšli. Zdaj se nima več s kom pogovarjati. Zanj je ta večer nemara začetek zadnjega kratkega dejanja pred koncem. Zdaj bodo prišli z agrarno reformo in mu bodo posestvo razkosali, kakor se jim bo zdelo... Neštetokrat je stal ob tem oknu kot zdaj in gledal daleč po svojih njivah, ko so ljudje tam okopavali, želi ali pospravljali krompir, trgali koruzo... Ko jih je izplačeval, je dobro vedel, kateremu bo odtrgal del zaslužka, ker se je med delom prevečkrat vzravnal...

Počasi se obrne in se spusti v naslanjač. Tu obsedi – sam v tihi veliki hiši. Na Muri gori njegov mlin – a plamen se bo kmalu razširil... Z drobnimi, slabovidnimi očmi strmi predse, v prazno – vse njegovo življenje je za njim, pred njim nobene prihodnosti več...

Na trati je še rosa, ko gre Stojan kosit deteljo. Ko pride mimo Nemca, ki pase dve kravi in lepo teličko ob svojih njivah, se sam pri sebi začudi: Kako pa to, da ti paseš samo dve kravi? Postoji in vpraša:

»Samo dve pasete, oče?«

»Dve, kot vidiš...« zamomlja sivolasi dedek.

»Pa toliko krav ste imeli... kako to, oče?«

»Smo imeli, smo,« pravi Nemec očitajoče in si ovija vojko okoli žilnatih zapestij.

»Kje pa so zdaj?« sprašuje Mihalek.

»Ena je te dni zvrгла,« Nemec skomizgne z rameni. »Druga je že prej zvrгла ali kaj jaz vem...«

»Telička je lepa!« pove Mihalek, pozdravi in gre naprej.

Iz mesta so se pripeljali aktivisti in sklicali ljudi na predvolilni sestanek.

V največjem šolskem razredu so kmetje posedli v zadnje klopi, mali kmetje v srednje klopi, čisto spredaj so kočarji, dekle in hlapci.

Preprosto in v domači govorici jim aktivist Rudi pojasnjuje vse to, kar morajo ne samo vedeti, temveč tudi razumeti in pri tem sodelovati. Sovražnik nam je pustil razdejanje, vse to bo zdaj treba na novo graditi...

»Po vaseh se širijo razne parole!« povzdigne glas in ljudje skrbno prisluhnejo. »Širijo se parole, da boste kmetje morali zemljo oddati, da se vam pripravljajo še vse hujše reči, kakor ne primer skupni kotli...« Za hip utihne, preleti s pogledom obraze tja do zadnje klopi, nato pa nekako slovesno izjavi: »Pri nas kolhozov ne bomo delali! Za kaj takega imamo premalo zemlje. V Rusiji je bilo to lahko – tam je zemlja širna...«

Napetost na obrazih je popustila. Na vrsti je zadnja točka dnevnega reda: ali smejo kmetje še jemati s seboj na polje majhna žrebeta, ki delajo škodo po njivah. Prvi vstane kmet Zaplata in prosi za besedo.

»Jaz bi predlagal,« pravi, »naj ostane tako, kot je bilo že od nekdaj.«

Nekaj kmetov živahno pritrjuje. Tedaj pa se dvigne Stojan, so obrne k Záplatu in grobo zavpije:

»Če boste vi spuščali žrebce, bom jaz spuščal krave!«
 Po razredu plane smeh, Mihalek pa togotno nadaljuje:
 »Gospod Rajnar so spuščali poldrugo leto stare žrebce, da so cepetali po moji njivi. Malo sem imel, pa še tisto so mi uničili. To se danes ne sme več dogajati!«
 »Pa dajmo na glasovanje!« predlagajo gruntarji. »Glasujmo!«
 Záplata znova dvigne roko in predlaga:
 »Tisti, ki nimajo zemlje, ne glasujejo! Manjši posestniki, želarji, naj imajo po en glas, večji kmetje pa po dva glasa – tako je bilo že od nekdaj!«
 Spredaj se zasmejejo, Stojan pa ga ostro zavrne:
 »Tako vi mislite? Še zmerom po starem? Revež nikoli ni imel besede?«
 »Revež tako nima živine, torej nima kaj spuščati, zakaj bi moral glasovati?« se vmeša Bežikova.
 »Vi le spuščajte žrebce!« jo Stojan prestreli z očmi, »mi želarji pa bomo spuščali krave!«
 V prepir poseže aktivist:
 »Moram vam povedati, da je po novih odredbah prepovedano jemati mlado živino prosto na polje. S tem je ta točka dnevnega reda izčrpana in naš sestanek zaključujem...«
 Stojan in Bežik imata isto pot domov. Nekaj časa stopata molče, na vsem lepem pa Bežik zakolne in pravi:
 »Prekletó, prej si prodal tri litre žganice, pa si plačal davek pa še deklo povrhu!«
 »Zato, ker si deklo slabo plačeval!« mu oponese Mihalek.
 »Pa še za tisto mi je žal, saj mi je celo leto koruzo kradla in jo prodajala!«
 »No, vidiš!« ga zbode Stojan. »Če bi jo dobro plačeval, ti ne bi kuruze kradla.«
 »Vrag je to!« zagodrnja Bežik in obmolkne.
 Nekaj časa molče stopata, nato pa Bežik pove staro modrost, ker ve, o čem premišljuje ta želar, ta mali posestnik:
 »Gospod guli kmeta, kmet siromaka, siromak pa guli krompir – gulimo pa se vsi!...«

Maj 1947 (Kronist bi šel po vrsti in bi zapisal: dne 7. 1. se je sestavila dokončna kandidatna lista za novi KLO: predsednik Zepek Franc, kmet; odborniki: Zepek Miha, kmet, Divjak Peter, kmet, Novak Jože, kmet, in dva, trije želarji. Za tajnika sta predlagana Stojan Mihalek in Marinič Stanko, zmernejši srednji kmet... 13. 1. je novi odbor KLO prevzel delo. Za tajnika je bil izvoljen Marinič...)

Šele z majem se je vreme ustalilo. Zemlja se je ogrela, iz nje je zakipela bujna rast. Zgornji Zepek in njegov hlapec sta pravkar pripeljala voz detelje. Zepek je sam razpregel konja in ju odgnal v hlev. Hlapec je šel opravljat h kravam. Njegova mati je v kuhinji pripravljala večerjo.

Lesja je bila še odprta in s ceste so z glasnim gaganjem v dolgi vrsti prihajale gosi. Takoj za njimi je na kolesu zavil na dvorišče aktivist Rudi. Ustavil se je bil pri Záplatu, pa mu je žena povedala, da je mož še v goricah, kjer da opravljajo drugi kop. Ni mu mogla povedati – ni hotela? – kdaj se bo vrnil.

Rudi je pognal kolo mimo obzidanega gnojišča – košata hruška mu je delala senco, in se zapeljal do tlakovanega podstenja. Tam je prislonil kolo ob steno. Zepek je pogledal iz hleva in brez naglice stopil na podstenje. Z Rudijem sta si segla v roke.

»Kaj bo dobrega?« je vprašal Zepek.

Rudi si je obrisal potno čelo, zapičil pogled v kmetov obraz in počasi rekel:

»Nekaj se bova pomenila, Zepek.«

Zepek je vtaknil roke za predpasnik.

»Kaj pa takšnega?« je vprašal.

Rudi se je prestopil, znova premeril kmeta in resnobno spregovoril:

»Gotovo ste brali v Kmečkem glasu... najbrž ste že tudi kakšno rekli z drugimi... Saj veste, da ustanavljamo zadruga – mislim, zadruga za obdelovanje zemlje...«

Zepek se je medlo nasmehnil:

»O tem še nič ne vem.«

»Rudi ga je nekam veselo pogledal:

»Zadrugo bomo napravili v vaši vasi!«

»Tako?« se je Zepek znova nasmehnil. »Pa jo napravite...«

»Pa vi boste tudi poleg.«

»Tisti hip je Zepekov pastirček potisnil samokolnico z gnojem iz kravjega hleva in jo po ozki deski zapeljal na vrh gnojišča, da so se mu žile na vratu napele od napora. Oba sta pogledala za njim, nato pa je Rudi ponovil:

»Da, Zepek, tudi vi boste poleg!«

»Zakaj pa tudi jaz?« se je Zepek počasi prestopil. »To reč boste že brez mene opravili.« Segel je po vilah, ki jih je malo prej prislonil ob steno, da bi se vrnil v hlev in se odkrižal nadležnega aktivista.

»Ne, ne bo šlo brez vas!« je rekel Rudi odločno in stopil za njim do hleva, kjer so lepe živali stegovale vratove in stresale grivo. »Saj veste, kako je, Zepek!...« Glas mu je zazvenel kot prikrita grožnja, da se je Zepek obrnil in ga vprašujoče pogledal. »Zdaj se bo pri nas silovito razvijala industrija in ta bo marsikaj spremenila. Vi kmetje boste morali hitreje naprej...«

»Mi bomo že, samo pri miru nas pustite,« ga je trpko zavrnil Zepek in znova segel po vilah, da bi poravnal nastilj pod kobilo. Zdaj pa je aktivistov glas zazvenel kot velika obluba:

»Država bo na vse načine podpirala kmete, ki bodo šli v zadrugo. Industrija vam bo dala stroje, mehanizacijo... Kdor bo stal ob strani, bo težko shajal... Razmislite o tem, Zepek! Te dni bomo napravili sestanek v vasi, pogovorite se z drugimi...«

Zajahal je kolo in se odpeljal. Zavil je k Smehu, kjer so v kuhinji sedeli za mizo trije kmetje in srkali jabolčnik. Z njimi se je pogovarjal aktivist Kosec. Smeh je postavil kozarec pred Rudija, Kosec mu je prikimal, nato pa je nadaljeval pomenek:

»Danes ves svet govori o socializmu... zdaj gre za socializacijo naših vasi – to je tudi politika naše partije. Velike naloge so pred nami, danes imamo odkup, obvezne oddaje, zatiranje, špekulacije... Pospešeno bomo razvijali kmetijsko zadrugništvo, da se izboljša položaj delovnim kmetom... Krepitev socialističnega sektorja v kmetijstvu je naša vzporedna naloga v kmetijstvu...«

»Za nas druge poti ni, to je naš cilj!« je Rudi pogledal po kmetih, ki so nekam čudno lezli vase.

Sagaj je zmajal s skuštrano glavo in zamrmral, kakor da govori samemu sebi:

»Je vrag to... komaj dve leti je, kar smo svobodni, ljudje so nestrpni, tarejo jih skrbi, radi bi zaživel, kot so navajeni.«

Koscu so se ustnice nabrale v porogljiv nasmeh:

»Vsi?«

»Pa vaša dva – hlapec pa dekla?« je vprašal Rudi.

»Saj veš, kam pes taco moli!« ga je dregnil Smeh.

Kosec je zbiral v sebi pravšnje besede – kako dopovedati človeku, da bo moral pretrgati s starim, nazadnjaškim, izkoriščevalskim, s tem je končano... Položil je roke na mizo in sklenil prste. Z očmi je potipal po obrazih:

»Kaj boš potem, ko ti bo industrija ljudi pobrala? Kar pogledajte, kdo vse je že šel iz vasi! Pa še več jih bo šlo. Mladi v šole, v tovarne. Kdo vam bo delal? Hlapčič? Tudi tega bomo dali v uk ali v šolo. Polovica mladih bo šla iz vasi, tudi vaši bodo med njimi. Kako si boste pomagali? Res je, dobil boš stroje, a stroji te bodo sami prisilili v nekakšno delovno skupnost, vsak kmet vendar ne bo imel svojega traktorja pa svoje mlatilnice...«

»Vidiš,« mu je Sagaj segel v besedo, »midva s sosedom sva se že menila nekaj takšnega. Ko pridejo traktorji, si ga skupaj nabaviva. Drugi bodo videli, da je to dobra reč – trije, štirje stopimo skupaj...«

»Zakaj ovinkariti? Zakaj ne bi tega napravili po načrtu, po planu, kot se reče, brez

obotavljanja in ob podpori države, da bi bilo boljše za vse vas – dajte, začnite misliti! Te dni bomo imeli sestanek...«

»Meni se zdijo prenašli ti skoki,« je pomodroval Sagaj. »Kakor da smo enodnevné mušice: če tega ne napravimo danes, jutri nas ni več...«

»To so bedarije!« je vzkipek Kosec. »Zdaj ni čas za filozofiranje in izmotavanja! Pred nami je obnova, zdaj ne bomo gledali nazaj, ampak naprej! Zdaj smo tu in zdaj gre za to, da začnemo načrtno gospodariti, ne pa tako... vsak po svoje in mnogi še prav slabo! Škoda pa imate vi pa cela država.«

»Ste bili kdaj v Kapeli?« se je Sagaj obrnil k aktivistu: »Tam sta na enem vrhu dva lepa vinograda. Pred mnogimi desetletji sta bila naša. Takrat je naše potomstvo viselo na nitki, en sam potomec je ostal in tistega so menihi pretentali, da jim je zapisal dva najlepša vinograda. Kolikokrat sem šel tam mimo in žaloval za zemljo, ki nam jo je starček zapravil!«

»Nihče ti ne bo jemal zemlje, ne tebi ne drugim!« ga je zavrnil Rudi. »Zemlja ostane tvoja, samo v zakup jo boš dal, pa še to le za tri leta!«

»Tega ne delamo samo pri vas,« je rekel Kosec. »To se zdaj godi po celi naši državi.« Srknil je iz kozarca in previdno navrgel svoj predlog: »Najbolje bi bilo, če bi kateri izmed vas, ki ste tu, že zdaj podpisal svoj pristop.«

Smeh je gledal v mizo, ko je rekel:

»Prostovoljno ne bo nobeden... Skupni kotli, pa to...«

»Kakšni skupni kotli?« je vzkliknil Rudi.

»Tako se sliši... kot v Rusiji...« ga je plaho pogledal Cipota.

Kosec jih je znova pretehtal z očmi:

»Naj se kateri odloči!«

»Naj eden začne!« jih je skušal premakniti Rudi. Kosec je pogledal Nemca:

»No, Nemec!... Tudi vi ne?... Vašega davka je čez trideset tisoč. Pa to je šele dohodnina, za presežke bo še trideset tisoč.«

»Če bo samo to, bom plačal,« je rekel Nemec.

»Jaz bežim!« se je dvignil Sagaj. »Vrag po muropoljski zemlji! Glavno bi bilo napraviti arondacijo pri vseh večjih enotah, manjše povabiti, naj svoje zložijo ali pa gredo v industrijo... potem pa vsakega stvarno zadolžiti...«

»Mi bi že danes imeli visoke dohodke, če nas ne bi begali s tem,« je menil Smeh.

»Poseg v tujo lastnino je bil zmerom nezaželen,« se je nasmešnil Sagaj in znova sedel. Živahno je pogledal aktivista: »Pri Filipiču je bila krasna kmetija, pa so vse zapravili – kako bo tak hodil vstric z menoj? Eni ljudje iz nemarščine izpadejo, tisti pa se radi plodijo, kot uši – časa imajo dovolj!«

»Povem primer,« je tehtno spregovoril Smeh: gospodar ima dva konja pa dobrega hlapca. Gresta na ježo – kateri bo hitrejši? Hlapec bo gnal konja, čeprav ga bo vrag jemal, saj žival ni njegova. Gospodar pa bo konju prizanašal!«

»S tem ste povedali pomembno misel,« je prikimal Kosec. »Miselnost ljudi... vzgojiti v ljudeh pravičen odnos do stvari... Lastninski odnos je že sam po sebi škodljiv...«

»Zemlja je sveta!« je dvignil glavo Cipota.

»Industrija pa je za vraga!« je rekel Sagaj. »Vanjo se ti navleče ljudi – kaj to pojé!... Težko je to iztrgati iz ljudi – še vnuk bo vedel, da je bilo to nekoč **naše**.«

Rudi se je nemirno presedal in segal po kozarcu. Kosec pa se je smehljal, z lakti naslonjen na mizo: Govori, govori, prebrisani kmet!... in ni odmaknil oči od Sagaja, ki se je izpovedoval:

»Ves mesec že pijem, da bom lahko dal tisti podpis, če ga bom dal, in postal izdajalec svoje lastnine... Nor sem že, tako se prerekam sam s seboj!«

Rudi je pobrskal med papirji v aktovki, a mu je roka obmirovala, ko se je oglasil Smeh:

»Žena mi ne da miru, dekle me plašno gleda in godrnja: Vse nam boš zapravil, še za rjuhe mi ne boš mogel dati... Pogladi se je po kocinah na bradi: Najlaže je, če

jim vržeš tja: tu imaš zemljo, pojdi pa se tepi z njo!«

»Bojite se, da vaša hči ne bo imela dote?« ga je pogledal Kosec. »Poglejte, vaša hči in vaša dekla se obe možita. Vaša dobi doto, dekla ne...«

»Dekla ima plačo!« mu seže v besedo Sagaj. »Jaz sem moral doma deset let mlatiti, če sem hotel imeti kakšen belič«

Rudi je položil papirje ne mizo.

»Dovolj je bilo besedičenja. Tukaj so pristopne izjave, naj kateri podpiše!«

Nemec je rekel za vse:

»Jaz bom to še prespal.«

Vsi so se dvignili. Kosec je namignil Rudiju:

»Greva... tile pa naj to prespijo...«

Sagaj se je še enkrat oglasil, že s praga:

»Prej sem imel takšen komat, kakršnega sem sam hotel, zdaj mi ga drugi delajo, da me žuli...«

Stojanov Mihalek je stal na podstenju in kadil cigareto. Rudi je prislonil kolo ob steno in mu segel v roko.

»Jaz sem za zadrugo, to veš,« jer rekel Mihalek, »vidim pa, da to pri nas ne bo šlo.«

Rudi se je razburil:

»Zakaj ne bo šlo? Zakaj pri vas ne?«

»Povem ti primer,« je rekel Mihalek po kratkem premisleku. »Recimo, da imam deset kokoši in dam vsakemu svojih sosedov po eno, pa tudi vso krmo zanjo. Sosedje bi mi morali dajati jajca, kolikor bi jih kokoši v enem letu znesle. Kaj misliš, koliko teh jajc bi dobil jaz in koliko bi si jih sosedje zadržali? Nemara polovico... Vidiš, takšni so naši ljudje, mi pa nimamo ne skupnega hleva ne skladišča...«

»To je zdaj!« mu oponese Rudi. »V dveh, treh letih boste imeli oboje! Sicer pa – naša skrb bo, da bo šlo vse tako, kakor je treba.«

»No, mogoče imate vi kakšne svoje načrte,« Mihalek skomizgne z rameni. »Če je to res, bom že dal podpis, kadar bo treba.«

»In jutri na sestanek! Naj pridejo vsi!« mu zabiča Rudi in požene kolo na cesto.

Komaj Zaplata proti večeru razjaše kolo in ga prisloni ob steno na podstenju, ga žena ošine z mrkim pogledom:

»Aktivist hodi po vasi... tudi tebe je iskal... rekla sem mu, da si v goricah... Lahko še pride.«

Zaplata se vrne h kolesu in položi roko na balanco:

»Najbolje bo, da odidem...«

»Pa ne hodi predolgo!« krikne žena za njim. »Ponoči boš moral biti pri kobili!«

Ko pride čez nekaj časa k vodnjaku mlajša hči Anica, da bi oprala solato, pride mimo hiše poverjenik za notranje zadeve, in ko jo zagleda, zavije na dvorišče.

»Očeta še ni?« vljudno vpraša.

»Iz goric je že prišel,« odvrne dekle, ne da bi dvignila pogled k njemu. »Pa se je spet nekam odpeljal.«

Poverjenik naguba čelo. Nato pove prav tako vljudno:

»Prosim vas, povejte očetu, naj na vsak način pride jutri zvečer na sestanek. Ali pa ga bom prej še sam poiskal.«

Obrne se in odide.

»Spet je bil tu!« sikne Anica, ko se vrne v kuhinjo, in trdo položi skledo na mizo.

»Lepe čase smo doživeli!« vzdihne mati, ki cedi peneče se mleko.

V veži se oglasijo moški koraki in v kuhinjo stopi občinski sluga. Iz listnice vzame majhen kos papirja in ga položi na mizo.

»To je za vašega!« Obrne se in odide.

Hči prižge luč in obe z materjo se sklonita nad papir. Prebledita in se molče spogledata.

»Prekleti hudiči!« bruhne iz hčere. Mati stisne ustnice, zgane papir in ga položi na kredenco k drugim papirjem.

»Kaj pa je?« ju radovedno pogleda starejša hči, ki je pravkar stopila na prag s polnim žehtarjem mleka.

Mati pove z ubitim glasom:

»Plačilni nalog za presežke ... stosedemdeset tisoč ... poravnati v štiriindvajsetih urah...«

»Hudiči!« sikne Stana. Potem ženske ne spregovorijo več, dokler ne pride oče. Šele ko pospravijo večerjo, vzame žena papir z omare in ga pokaže možu. Zaplata ga preleti z očmi in mrko vpraša:

»Kdo je to prinesel?«

»Teranta,« pove žena.

»Sakramenski hudiči!« zakolne mož.

»Kaj boš zdaj s tem?« vpraša žena, medtem ko hčeri molče pospravljata po kuhinji.

»Na okraj bom stopil zjutraj ... Vse pravice menda še nismo zapravili! ...« Seže po kapi, se pokrije in reče: »V hlev grem!«

Noč prebije ob kobili, ki šele proti jutru povrže čedno žrebičko. Ves ta čas ni utegnili premišljevat. Brema skrbi pade nanj šele zjutraj, ko naposled stopi iz hleva in zagleda dva moška, ki sta pravkar zavila s ceste in stopata proti hlevom. Enega takoj spozna, ta je Smeh, drugi je poverjenik z okraja. Še eden zavije s ceste in gre za njima – aktivist, ki ga Zaplata ne pozna.

»No, pa smo te le dobili!« prvi spregovori Smeh in se obrne k onima dvema: »Zdaj se pa sami pomenite ... jaz grem.«

Zaplata postoji na hlevskem pragu.

»Vas pa je težko dobiti doma,« mu očita poverjenik. »Dva dni vas že iščemo.«

»Drugi kop smo imeli v goricah, pa sem bil tam,« se opraviči Zaplata.

»Ali kaj veste?« ga poverjenik pomenljivo premeri, »da ustanavljamo zadrugo v vasi?«

»Nekaj sem slišal.«

»No, pa bi se še z vami pogovorili o tej stvari,« pravi poverjenik in se ozre po svojem spremljevalcu, ne da bi ga predstavil.

Zaplata se prestopi, začuti težo v nogah od prečute noči in pokaže proti vežnim vratom:

»Pa stopimo noter ...«

V veži ponudi moškoma stole za družinsko mizo. Pred njiju postavi dva kozarca in jima natoči jabolčnika. Nato sede še sam.

Poverjenik se ozre po temačni, hladni veži, pomolči, nato pa počasi spregovori:

»V časnikih ste gotovo že brali o zadrugah? V glavnih obrisih vam je gotovo že znano, kako si jih zamišljamo in zakaj jih ustanavljamo. Ste brali kaj o tem?«

»Nekaj sem bral,« prikima Zaplata.

Z rahlo privzdignjenim glasom zdaj spregovori drugi, ki tudi sam ne pove svojega imena:

»Saj veste, kaj vse smo v tem kratkem času pri nas že izpeljali, da bi se socializem čimprej uveljavil med nami. Mi smo se v Jugoslaviji odločili za socializem ... V industriji gre zlahka in hitro. Kako pa bo s kmetijstvom, je pač odvisno od vas samih, od kmetov.«

Zaplata je položil roke na mizo in togo zre predse. V hiši je vse tiho. Žena in hčerki so že na njivi, pri okopavanju koruze. Tudi sam bi bil že tam in bi jim pomagal, če ne bi moral poskrbeti za kobilo.

»Letos,« prevzame besedo poverjenik, »bomo po vseh vaseh ustanovili zadruge, skupna gospodarstva, na katerih bodo ljudje skušali čimbolj dvigniti proizvodnjo. Naše kmetijstvo bo v tem letu doživelo neslutene spremembe. Na to morate biti pripravljeni, s tem se boste morali sprijazniti ... in pri tem sodelovati. V našem kmetijstvu je mnogo nezdravega in zaostalega – vse to bomo odpravili ... Zadnje dni smo se precej mudili

v vaši vasi. Pogovarjali smo se z ljudmi, nekateri to dobro razumejo, drugim gre težko do srca. Tudi na vas se izgovarjajo, videti hočejo, da tudi vi podpišete vstop v zadrugo. No, o tem se zdaj pogovorimo.«

Zaplata še zmerom togo sedi in molči. Tovariša potrpežljivo čakata. Naposled se Zaplata zgane. S pogledom na svojih močnih, zagorelih rokah počasi spregovori:

»Poglejte, reč je takšna... Pri nas v družini o tem še nismo razmišljali, nismo se še pogovarjali... Kar po pravici bom povedal, da jaz ne bom pristopil, ker ne smem in ne morem.«

»No, no, Zaplata,« se mu nasmehne poverjenik, »malo boste vseeno premislili, preden tako odločno odgovorite! Kdo vam brani, da ne bi mogli ali smeli pristopiti?«

»Pa ne gre za to,« začne Zaplata znova počasi nizati besede, »ker bi morebiti imel kakšne posebne namene, zakaj ne pristopim... Poglejte, tri otroke imam, najstarejši, sin, je pri vojaki, hčerki sta doma. Vsi trije otroci so meni in ženi zmerom pomagali pri delu doma in na polju, v gorici... Tudi z njihovo pomočjo je naše gospodarstvo, hvala bogu, lepo napredovalo. No in vidite, otroci so zdaj v letih, ko bodo od mene in svoje matere terjali plačilo za to pomoč. Vsak izmed njih ima pravico do svojega deleža na posestvu, kakor je pri nas že navada. Jaz pa naj jim zdaj odprem vrata in jih poženem na cesto? To naj bo moja ljubezen in plačilo za vso njihovo pomoč? Posestvo in vse tisto, kar bi moral dati otrokom, pa naj zapišem tistim, ki so v mladih letih zapravljali, pasli lenobo in pijančevali? Kakšen oče bi bil, če bi to napravil?«

»Nikar tako, Zaplata!« ga poverjenik potrepja po rami. Zdaj se živahno oglasi oni drugi:

»Poslušajte, Zaplata! Prečrno gledate na vse to. Pomislite samo, kako ste se doslej vi in vaša žena mučili z delom. Verjemite mi, da vam hočemo dobro! Prišel je čas, ko boste tudi kmečki ljudje morali začeti boljše živeti. Delali boste po osem ur na dan, takšen je naš delavnik, poznali boste tudi počitek... Zakaj tudi ti, ki si kmet, ne bi šel kdaj pa kdaj na oddih na morje ali kam drugam po svetu? Zakaj si tudi ti ne bi kdaj privoščil kina, radia, knjige, se poučil o tem in onem, kako je po svetu? Nikar se ne boj, da ne boš mogel živeti, če greš v zadrugo! Nasprotno, še več boš zaslužil, ker boš prejemal denar za delo in za vloženo zemljo in inventar. Torej vidiš, da lahko brez bojazni podpišeš izjavo in se vključiš v zadrugo.«

Zaplata se je začel smehljati, ko je oni spregovoril, in se ves čas smehljaj.

»Zakaj se smeješ?« ga vpraša poverjenik.

Zaplata dvigne glavo:

»Smejem se zato, ker še sami ne verjamete svojim besedam, kako naj vam jaz verjamem? Saj vendar poznam naše življenje!« Nenadoma se zresni: »Saj, ni težko podpisati takšne izjave! To človek najlaže napravi. Ampak zdaj nastane vprašanje, kaj potem, ko si podpisal? Posledice tvojega podpisa in pa, kakšni bodo zdaj odnosi v družini...«

»Nehajte, Zaplata!« ga z rahlo nestrpnostjo zavrne poverjenik. »Saj sem vam vendar razložil!«

»Recimo, da podpišem... Ali mi ne bo potem vsaka gruda na polju, žival v hlevu, celo vsako orodje pri hiši očitalo: nisem več tvoje, nisi me vreden, zatajil si me...«

»Nikar, Zaplata!« mu skuša oporekati poverjenik, pa mu ne da do besede:

»Kako me bodo gledali otroci in kako jim bom jaz pogledal v oči? Sploh pa – kmet sem, gospodarstvo me veseli, posebno še konjereja. Kako naj se zdaj vsemu temu odpovem? Tega ne morem, nikdar!«

Poverjenik stopi s hitrimi koraki po veži. Tudi njegov tovariš vstane in stopi pred Zaplata, da si pogledata iz oči v oči.

»Kdo vam bo jemal konje iz hleva? Konji in vsa druga živina vam ostanejo doma, z vašimi dirkači boste še zmerom lahko dirkali! Tega športa ne bomo zatrli! Vse boste dali le za dobo treh let v zakup, in če vam po treh letih v zadrugi ne bo ugajalo, boste lahko izstopili. Takrat pa boste dobili nazaj vse – zemljo in vse drugo!«

Po tem govoru aktivist znova sede, potegne iz žepa nekakšne papirje in jih začne

prebirati. Nenadoma dvigne glavo in vpraša:

»Kako pa ste z davki, Zaplata?

»Vse sem plačal!« Seže v žep in vzame iz listnice plačilni nalog, ki mu ga je bil prejšnji dan prinesel občinski sluga. Položi ga na mizo pred aktivista: »Tole sem dobil včeraj!«

Poverjenik, ki se je vrnil k mizi, prebere plačilni nalog, ne da bi ga vzel v roke, in prizanesljivo pogleda kmeta:

»No, vidite, Zaplata! Še to ugodnost imate, da se vam ta davek briše, če danes podpišete pristopno izjavo. V tem primeru lahko ta papir takoj tu raztrgamo.«

»Tega ne morem storiti,« zamrmra Zaplata in se znova pogrezne vase. Aktivist mu ostro pogleda v oči:

»Pa razložite, zakaj ne! Zakaj vi ne morete, drugi pa lahko?«

Zaplata nestrpno zgane z rameni, dvigne glavo in spregovori mimo aktivista:

»Prvič zato ne, ker sem sam doma! Brez žene in otrok ne morem ničesar odločiti. Pa tudi sicer – povedal sem vam že, da se doma o tem še nismo pogovarjali in tudi ne čutimo potrebe, da bi bili v zadrugi.« Vstane, se obrne k obema in reče: »Zdaj pa moram nazaj h kobili. Prosim vaju, da odideta.«

»Vendar pa mislim, da to ni bila vaša zadnja beseda,« mu zažuga poverjenik. »Pogovorite se z ženo, pa tudi z drugimi v vasi, jaz pa se bom še oglasil pri vas.«

»Rajši bi videl, da vzamete to kot mojo zadnjo besedo,« ga zavrne Zaplata. Nekaj trenutkov gleda za odhajajočima, nato pa globoko zadiha. Pogled se mu ublaži šele, ko se v hlevu ozre po žrebički, ki se že nerodno postavlja na noge... Nikdar ni mislil, da bo kdaj napočil čas, ko mu bodo ukazali odpovedati se vsemu, kar poseduje. Nemci so jim veliko pobrali, a Nemec je bil sovražnik. Ali mu bo zdaj v svobodi lastna oblast izpodrezala korenine?... V tej trdni gruntarski hiši se je rodil in odrasel, tu mu je oče pred mnogimi leti izročil posestvo. Bil je strog človek, ki ni poznal oddiha in ga tudi drugim ni privoščil. Gnal je enako domače kot dninarje. Če je pastirček z eno roko nabiral krompir v košaro, ga je oče začudeno pogledal: Ali nimaš dveh rok?... Sam je lepo zaokrožil posestvo, posebno še, ko se je oženil, nič mu ni kalilo življenja... Zdaj pa se je dvignilo pred njim kot gora – ne naprej ne nazaj ni poti...

Ko si je pri vodnjaku umil roke, si je preoblekel srajco in sedel na kolo, da bi se odpeljal v mesto na finančni odsek. Odleglo mu je, ko je cesta zavila med njive in je začutil vonj razcvetajoče se rži. Na njivah koruze in krompirja se sklanjajo okopači. Jezi ga, da mora upravljati čas in si brusiti pete na uradih, ko je na polju toliko dela...

Pred pisarno poverjenika za finance se nestrpno prestopajo kmetje. V delovnih oblekah, z zavihanimi rokavi mečkajo v rokah papirje, se pozdravljajo in z robotimi šalami dajejo duška temu, kar jih tare.

»Vas tudi silijo, da podpišete?« vpraša Zaplata znanec iz sosednje vasi.

»Jaz v to ne bom privolil!« Zaplatove besede imajo železen zven.

»Kmeta bi radi uničili, to je!« se priduša tisti, ki pravkar prihaja iz pisarne. »Potem pa skupne kotle, kot v Rusiji!...«

»Kar smo si z žulji pridelali!... Kar imamo od svojih očetov in dedov!...« se pridušajo drugi.

Ko stopi v pisarno Zaplata, mu poverjenik, živahen mlad fant, položi roko na ramo in z vedrim glasom vpraša:

»Kaj je s teboj, Zaplata?«

Zaplata molče položi preden svoje papirje, potrdila o plačanih davkih. Iz žepa potegne zadnji plačilni nalog:

»Ti veš, da pri davkih nisem v zaostanku,« reče prikro. »Plačal sem že čez sto tisoč in mislim, da mi to, kar tule piše, po nobeni pravici ne pripada.«

Poverjenik naglo preleti z očmi papir. Obraz se mu zresni in tudi v glasu je resnoben prizvok:

»Dobro se pozna, Zaplata! Zdaj pa me dobro poslušaj: podpiši tisto izjavo! Pol tvoje vasi se izgovarja nate, nočejo v zadrugo, dokler ti ne podpišeš! Povem ti: to

vsoto lahko plačaš, pa miru ne boš imel. Za prvim plačilom bo prišlo drugo, nato tretje, dokler nazadnje le ne boš podpisal.«

Zaplata je šla vsa kri z obraza. Zazdi se mu, da ne stoji več trdno na svojih nogah. Spravi papirje v žep in brez pozdrava odpre vrata in se opoteče v vežo in na cesto... Vse to mora zdaj dobro premisliti. Zdaj ni več dvoma: spravili ga bodo v zadrugo ali pa ga uničili... Stisne pesti in iz njega sili krik: Ne podpišem!... Ne podpišem!... Ko na glavnem trgu pride mimo cerkve, se mu upor dvigne še proti bogu: Nas boš tudi ti zapustil? Ali nisem zmerom dajal, kakor se nas učili: cesarju, kar je cesarjevega, in bogu, kar je božjega?... Tolaži se z mislijo, da ni zadelo samo njega – zdaj tolčejo po vseh grunthih! Morali bomo držati skupaj, stiska zobe, to je naša edina rešitev... Zase je trdno odločen: Ne bom postal izdajalec svoje lastnine!... Ne bom oropal otrok njihove dediščine!...

Aktivisti tekajo od hiše do hiše. Pripeljali so se iz mesta zgodaj popoldne, da bi spravili čimveč ljudi na nocojšnji sestanek, kjer bodo podpisovali pristopne izjave in ustanovili kmetijsko obdelovalno zadrugo.

Poverjenik in Zaplata znova sedita za dolgo mizo v veži.

»Ste kaj premislili, Zaplata?« sprašuje poverjenik kot kak preiskovalni sodnik. Zaplata se brani:

»Vse sem vam že včeraj povedal.« Poverjenik vztraja:

»Pa se vseeno še malo pomeniva.« S pogledom tipa po kmetovem togem obrazu. Njegov glas je še zmerom prizanesljiv: »Vidite, Zaplata, drugi podpisujejo. Osem podpisov imam samo jaz v vaši mali vasi, nekateri kmetje čakajo samo še na vas. Če vi podpišete, gre vsa vas v zadrugo!«

Zaplata se ne zgane. Upor je samo v njem, kroti ga, obvladuje se.

»Bodite pametni, Zaplata!« ga poverjenik skuša predramiti. »Poglejte! Kot zadružnik boste prvi, za katerega bo država posebej skrbela. Karkoli boste kupovali, vas bo stalo manj kakor zasebnike. Vaše obvezne oddaje bodo manjše, tudi vaši davki ne bodo visoki. En hektar zemlje ostane vam, za vašo osebno rabo. Vsak zadružnik bo imel svojo ohišnico. Kar bo tam zraslo, je vse vaše! Od skupne zemlje pa tako dobite vse, kar boste potrebovali. Še več: ne bo vam treba več skrbeti za vsako njivo, kako jo boste obdelali, kaj sejali, ker se bo delalo po skupnem, dobro premišljenem načrtu... Še nekaj vam povem: nesreča nikoli ne počiva. Pridelke ti pobije toča, živina ti zboli in pogine. Če živiš in gospodariš sam zase, te takšna nesreča lahko do kraja uniči. Če pa si član večje gospodarske skupnosti, si lahko brez skrbi in strahu... No, ali vse to niso dovolj velike ugodnosti?«

»So,« prikima Zaplata.

»Torej podpišete?« se poverjeniku zabliška v očeh.

Preden mu Zaplata utegne odgovoriti, se iz kuhinje pikro oglasi starejša hči:

»Ali smo mi tako važni, da brez nas nikakor ne morete napraviti tega?«

Poverjenik jo presliši. Ves se obrne k očetu:

»Boste podpisali?«

»Ne bom,« odgovori Zaplata z brezbarvnim glasom. Zdaj se oglasi žena, ki prav tako iz kuhinje prisluškuje pogovoru:

»Zakaj bi nas silili, če pa nam ni za to?«

Poverjenik stopi proti kuhinji:

»Poglejte, že prvo minuto, ko podpišete, vam brišemo dolg sto trideset tisoč za dodatne davke! Če pa ne podpišete, vam že jutri pridemo rubit, in to ni majhna vsota! Izropali vas bodo zanj. Kako boste potem nosili bremena, ki jih bodo nalagali zasebnikom? Razumem vas, vem, da vam je težko! To je res nekaj novega, ljudje so v strahu, ker na videz izgubiš zemljo in vse, kar imaš, a to je le videz! Zdaj ne boste imeli dobička samo s svojih njiv, ampak s celega polja!«

»Če pa mi vseeno rajši ostanemo sami,« moleduje žena.

»Saj vendar vam hočemo dobro!« postaja poverjenik nestrpen. »Hudirja, da tega

ne morete razumeti! Ali pa nočete... Zakaj pa drugi razumejo?»

»Vsi ljudje nismo enaki!« se odreže hči.

Zaplata molče bobna s prsti po mizi. Poverjenik pa zdaj spregovori njemu in ženskam v kuhinji:

»Nikar si ne mislite, da bo kdorkoli lahko ostal zunaj! Vsa vas mora v zadrugo, če hočemo, da bo od nje kak uspeh.« Živčno stopi k mizi in spregovori s pretečim poudarkom: »Danes je zadnji dan, ko vam ta dolg še lahko črtamo! Jutri bo prepozno – premislite to.«

Zaplata je kakor gruda zemlje, ki je ne razbiješ z motiko. Pred očmi se mu vrstijo spomini na preteklost, na vse njegovo življenje. Bil je majhen deček v tej hiši in že je moral trdo delati. Malo si je oddahnil šele, ko se je oženil. Rodili so se mu otroci... Gospodaril je dobro in skrbno. Prideloval je in prodajal... Postavil si je nov skedenj, obnovil gorice... in povsod so mu pomagali otroci. Zdaj pa... vse to se podira pred njegovimi očmi...

»Ne morem podpisati,« pravi zamolklo. »Ne morem podpisati, ker zemlja ni več moja. Otroci so dediči mojega imetja. Glejte!« dvigne glavo in pogleda poverjeniku v oči. »Nikdar jim nisem dajal plače. Tudi v hranilnico jim nisem nosil denarja. Vse je šlo za utrjevanje posestva, ki bo nekoč njihovo. Vsak obrtnik preskrbi svojega otroka, jaz svojim nimam dati drugega kakor del posestva, za katero so delali.«

»Pa saj vaši otroci v zadrugi ne bodo ničesar pogrešali!« vzklikne poverjenik. »Delali bodo kakor doslej... no, manj kakor doslej, imeli pa bodo vsega, kar bodo le potrebovali. Še več! Če bi hoteli drugam, v službo, v šolo – pot jim je odprta! Mladina ima danes pri nas prosto pot – v službo, v poklic ali šolo, kamor jo veseli!«

»Moram vam povedati, tovariš poverjenik,« se Zaplata oprime še zadnje slamice, »da sem že šestinštiridesetega, ko sem šel v bolnico na operacijo, napravil testament in sem hčerkama zapisal dve njivi za stavbno parcelo in vinograd. Tri priče so to podpisale. Kako naj zdaj prekličem in dam v zadrugo?«

Poverjenik se prizanesljivo nasmehne:

»No, če ste to že v oporoki določili otrokom, lahko to zadržite.«

Iz listnice vzame prijavo in jo položi na mizo. Počasi jo začne izpolnjevati. Nato potisne pred Zaplata in pokaže s prstom, kje naj se podpiše: »Tukaj podpišite!«

Zaplata se skloni nad papir in začne brati: s prostovoljnim podpisom vlaga v zadrugo vso svojo posest, zemljo ter živi in mrtvi inventar... Naglo vstane. Vsemu, kar ima, naj se torej prostovoljno odpove?

»Tega ne morem storiti!« pravi in se s hitrimi koraki napoti iz veže. Tudi poverjenik vstane. Pospravi papir in skomizgne z rameni:

»Kakor vidim, tega res ne morete napraviti!«

Iz kuhinje stopi žena in zajoče:

»Za božjo voljo, ali je vse to res potrebno?... Zakaj nas ne pustite, če ne moremo?«

Zaplata odide v prednjo sobo in trdno zapre vrata za seboj. Poverjenik se obrne k njegovi ženi:

»Pomilujem vašega moža! Žal mi je, da ima tako trd značaj. Sebi in vam bo nakopal nesrečo na glavo.«

Žena ga prestrašeno gleda. Po licih ji tečejo solze.

»Če pa ne more...« izjeclja. »Sami vidite, da ne more...«

»Zakaj pa drugi lahko?« jo poverjenik pikro zavrne. »Mislim, da to, kar lahko drugi, tudi vašemu možu ne more biti nemogoče. Le dopovedati si ne da!«

»Vsi ljudje pač nismo enaki!« se oglasi hčerka. »Tudi vi bi morali razumeti.«

»Jaz njega že razumem... še predobro!« jo poverjenik posmehljivo zavrne. »Povem pa vam, da bodo v naši družbi zasebni kmetje veliki reveži. Mi ne bomo odstopali od našega cilja! Tudi na vasi bomo ustvarili socializem, odpravili izkoriščanje človeka po človeku... Saj veste, kako je z vami: doslej so vam bolj siromaki obdelovali polje, v goricah imate viničarje, kako pa tisti živijo?«

»Za božjo voljo,« bruhne iz žene, »daleč bi prišli, če bi se zanašali samo na

siromake!«

»Saj ne rečem, da niste tudi sami delali,« jo zavrne poverjenik. »V glavnem pa le živite od pomoči dninarjev, imate hlapca in deklo, pa še pastirčka... to pa je že čisto izkoriščanje! In tega zdaj ne bo več! Sami pa toliko zemlje ne boste mogli obdelati, obveze bodo velike, davki visoki. Če pa ne boste mogli dajati in plačevati, kar se vam bo predpisalo, vaš mož lahko pride še v zapor.«

»Potem pa nas rajši že zdaj vse skupaj zaprite!« ženska živčno zavpije.

»Vsemu temu se lahko izognete,« spregovori poverjenik prizanesljivo, »če stopite v zadrugo. Dajte, pogovorite se z možem!«

»Jaz ga ne bom nagovarjala... naj se sam odloči... naj napravi, kar hoče,« žena znova zahlipa. Tedaj se odpro vrata prednje sobe, Zaplata stopi na prag in vprašujoče pogleda po veži.

»Zakaj jočeš?« mrko vpraša ženo.

»Kako ne bi jokala... da te bodo še po zaporih vlačili... kakor zločinca...«

Poverjenik je vtaknil roki v žepa in čaka. Zaplata nekaj trenutkov strmi v ženo, nato stopi k mizi in odsekano ukaže ženi:

»Hčerki pokliči!«

Mati stopi v izbo, kjer hčerki togo sedita vsaka ob svoji postelji. Ko prideta v vežo, čemerno poblisneta po poverjeniku. Oče stoji pri mizi, s peresom v roki. Spregovori z globokim, zamolklim glasom:

»Povejta vajinemu bratu, ki ga danes ni tu, da nisem s prostovoljnim podpisom zapravlil tega, kar pripada samo vam!«

Zavlada groba tišina. Poverjenik še zmeraj stoji z rokama v žepih in s stisnjenimi ustnicami gleda po članih Zaplatove družine. Ne trene z očmi, tudi ne, ko se Zaplata skloni, pomoči pero v črnilo in zapiše svoje ime na pristopno izjavo. Nato odloži pero na mizo, se obrne in se, ne da bi koga pogledal, vrne v sobo. Za njim gre žena, s predpasnikom na očeh.

»Tako!« osorno zašepeta starejša hči, se obrne in skupaj s sestro odideta iz veže.

Poverjenik počasi pobere papir z mize, ga spravi v listnico, pogleda na uro in naglo odide iz hiše.

»Pri nas bi morali vsakega desetega siromaka ustreliti, deklam in hlapcem pa bi morali prepovedati, da bi se ženili!«

Tako je vpil na cesti pred svojo hišo kmet Lapuh in Kapun, eden izmed tistih dveh, nad katerima je vpil, je stegnil k njemu svojo zgarano roko, oblečeno v strgan rokav srajce, in je na glas, a mirno rekel:

»Stric Lapuh, te besede vas bodo drago stale! Za te besede vas bom tožil – do samega cesarja, če bo treba!«

Res ga je tožil in kmeta Lapuha so poklicali v Budimpešto, kjer mu je cesarjev namestnik zapisal petdeset forintov globe in ga hkrati poučil, da je cesarjeva moč v ljudeh: čim več je ljudi v državi, tem večja je cesarjeva moč, zato se dekle in hlapci naj le ženijo in možijo kot vsi drugi ljudje v avstroogrski monarhiji...

Čeprav je bil Lapuh kaznovan, so mu glede hlapcev in dekel mnogi drugi kmetje dali prav: če bi namreč ustrelili vsakega desetega siromaka, bi jih še zmerom ostalo dovolj, da bi obdelali vse kmečke njive.

Takšen odnos do siromakov je ohranil tudi tretji rod tistih nekaj rodovin, ki so nekoč tukaj tlačanile grofom. Ko so doživele odvezo od tlake in kuluka in so se razmnožile, se je prejšnji odnos v malem vseeno ohranil: Danes je – to so besede Stojanovega Mihaleka – vsak naš kmet v malem graščak, ki ima svoje tlačane – kočarje...

Kočarji namreč vse življenje hodijo z njive na njivo, čeprav nobena ni njihova, da spomladi raztresejo gnoj, ki so ga bili prej doma nakopali na voze, da posadijo krompir, ki so ga bili prej v gospodarstvu kleti narezali, in ne odložijo motike, dokler ni okopan ves krompir in vsaka njiva koruze; ne odložijo srpov in kos, dokler ni zvezan zadnji snop pšenice, rži ali ajde, zložen v križe in nato odpeljan s polja; z mlatilnim strojem

hodijo od hiše do hiše, dokler ni omlačena vsa žetev; ne odložijo grabelj, dokler ni zadnji voz sena in otave odpeljan s travnikov; selijo se z njive na njivo, dokler ni odtrgan zadnji koruzni storž in pobran ves fižol v koruziščih; ne vzravnaajo si hrbtov, dokler ni pobran zadnji krompirjev gomolj in v poznem novembru izpuljena zadnja repa na polju.

Takrat šele odidejo z njiv, se s prvim snegom zaprejo v kočee, ki so last njihovih gospodarjev, in z obrazov jim pogleda skrb:

»Kaj bomo jedli, kako bomo prebili zimo?«

»Čujte, svijé do nan tüdi jemóli! Če maš debelo, jo le zakoli, nišče pre nede smeja meti debelih svij!«

»Naj mi samo pridejo, zakolen jó, pa še sebe!«

»Kak se je te Dolamičova v nedelo jokala!... Ponoči pa podnevi, vsakši den pridejo... avto postavijo k Lepoší pa grejo od hiše do hiše.«

»Kak je te zaj privas z dovki? Prinas potpišovlejo, včera sta dvo potpisala, pa ovi den so dvo pripravili do tega.«

»So vekši kmetje?«

»Dvo sta vekša, pa strašno slaba za siromake... ven jima je zaj že malo žo, da so v Kmečken šteli, ka je ne pod mus...«

»Pa toti z okraja... če pa se jin gre za tekme ... pre jih je miličnik že tožja v Belgrad!«

»Prosin vas, včera sen bila celi den v mesti! Osen redí krompira man posajenega na lücken, pa bi jin ga mogla dati devetsto kil! Devetsto!«

»Pa so ti znižali?«

»Kak pa – na stopedeset! Telko ga že lahko don – lahko ne, pa ga bon dola!... Tapa bi jin naj potpisala? Nikoli!«

»Sramota je, ka grejo v zadrugo tisti, ki so na sovjen ne šteli delati!«

»Mi prvi nemo šli!«

»Kak pa je bilo pri Snedečevih, ka so jin brž le vse popisali? Eden jin je pre reka: V Sibiríjo tote zemle nete mogli vleči! – Pa so vtihnoli...«

»Zato pa so v Rusiji še zaj lačni!«

»Danes je življenje spaček. Rojeno s pomočjo davčnih klešč, s pokvarjeno hrbtenico. Ne znajo umetnih zakonov uravnati z naravnimi. Včasih se čudim, vse si je v laseh, pa ne vem, ali so to resnični ali umetni spori. Tak ti to pride... Danes sem sredi valov, pa ne vem, ali bom utonil ali bom izplaval... Ljudje niso mrtva roba – so živi! Mi nič ne diktiramo delavcem v industriji, oni pa nam diktirajo, pa to ni dobro. Naše delavnice so nepokrite, mi se bijemo z elementarnimi silami. Če bi mi morali v brigadni sistem, bi jaz ostal sam na polju; otroci bi šli v pridobitne poklice ali v šole, ta bi bil bolan... Mi ne živimo zaradi OLO-ja, nasprotno, OLO je zaradi nas!... Kaj porečes k temu: jaz človeka po polti poznam, poznam ga po tem, kako akte obrača. Jaz s strahom kruh jem – bojim se, da mi bodo še tega vzeli. Kaj je temu vzrok? Ali je vse to namenoma? Ali so na vodilnih mestih nesposobni – ali pa je ideologija zgrešena. Poglej: v Prekmurju ne sme nihče peljati k mlinu, če ni izpolnil obveze, pri nas pa mlinov ni! Naj poginem zaradi nekih odredb ali nejasnosti?... Repico smo oddali, olja še nismo dobili. Smo dali žito, vsi še ne, pa nimamo ne bonov ne denarja... Posestva naj pustijo in predpišejo realne obveze! Danes imamo tu celi Babilon. Ena rodbina lahko obstoji in se modernizira. Da pa bi moral biti jaz podrejen kakšnemu vplivu, da bi imel jeroa, kakšnega predsednika ali koga? Mi poljedelci imamo tudi v partiji premalo članov...«

Petovar, Lamberger pa jaz smo se že dogovarjali: zdaj bodo zadrüge, če bo država dala posojilo, si kupimo mlatilnico pa traktor – to bi bila zadruga! To bi bil naravni razvoj. To ni KDZ – z nečesa na nič priti! To, ne pa kvas okrajnega sekretarja! Ko so me rubili, sem si rekel: moram potrpeti, ker sem sam rodil to oblast, to je kot

novorojenček, ki te pomaže po rokah. Če pa bi bila to tuja oblast, bi se že grizli... Med industrijo in nami je velika razlika: na tele čakaš devet mesecev, na kravo tri leta! Stroje pa hitro izdelujejo!

Pijan sem bil, pa sem rekel sosedu: Pojdiva pogledat, ljudi grozno mučijo... Šla sva. Če sva od tod, so naju vprašali. In koga iščeva. Ignaca, sva rekla. Ni ga bilo. Prišel je drug aktivist in vprašal, od kod sva. Povedala sva mu. Kako je kaj pri vas? je vprašal. Tudi k vam pridemo!... Zelo mučite ljudi? sva hotela vedeti. In sva mu rekla: Je vrag nekaj prodajati, če za tisto ni kupcev. Koga ni? je vprašal. Ideologijo! Pa ljudi ne sovražiti, če niso godni!... Slovani smo tu že dvakrat plačevali, ko se nam je prisilno prodajala ideologija. Naš Petovar je z Madžarske, Slavič je Uskok, Jureš iz Šlezije, Špindler, Füršt... Pelc, Rant, produkt iz Albanije... Mürota – Turek, Rajnar – Tirolec, natanko vem, kaj je z njimi – so naši pa niso naši... Zakaj se ta komunizem prav med slovanskimi ljudstvi najbolj širi? To mi ni jasno, tu je temno ozadje. O tem premišlujem jaz, kmet z Murskega polja.

Če bomo delali visoke skoke, bomo imeli tudi globoke padce!«

»Tovariši!... Postavili smo vas za dopisnike naše radijske hiše, da bi šli na teren in bi po vseh naših pokrajinah spremljali utrip socializacije po naših vaseh... Mi smo namreč dobro poučeni o tem, koliko vojakov pade vsak dan v Koreji, malo pa vemo in poročamo o tem, kaj se godi pri nas doma... Vse preveč smo kampanjski – zdaj se razpišemo o delavskih svetih – to je mimo, že so na vrsti zbori KDZ, potem SDK... to so naši stalni šlagerji, trije, štirje, ne več! Ker nismo povezani s terenom, ne vemo, kako diha. Zdaj hočemo to popraviti – tudi z vašo pomočjo, tovariši dopisniki!...«

»No, Muhič, kako je kaj pri vas?«

*»Neman si kaj obüti... Tak vete, kak
nan je kmet krüh reza!...«*

»Zadružni problem ni problem sam zase, ampak celote, z vsem položajem. Kot takšnega ga je treba reševati. Predvsem pa bi bilo treba vse naše aktiviste poslati na prisilno delo!«

»No, no, Sojan!...«

»Dokler smo tu samo štirje v partijski celici!...«

»Tovariši, diskutiramo o našem zadružništvu! Po tej vojni nam novi ljudje kažejo drugo pot v svetlo prihodnost. Duhovniki vpijejo: Vera je v nevarnosti, cerkev preganjajo!... A ni v nevarnosti vera, pač pa pozicija nekaterih izmed njih.«

»Naša partijska celica je takoj začela s pripravami za ustanovitev zadruga. Takoj pa so si tudi naši nasprotniki začeli izmišljati svoje parole!...«

»Celo v naši okrajni partiji je bil oportunizem, pa smo stvari razčistili. Tudi Marija v Črnem logu se več ne prikazuje... Pred nami je jasna pot, tudi v vaši vasi boste ustanovili zadrugo, imeli boste hlev za živino, živinorejo boste izboljšali, dobili boste elevatorje za seno, sadilnike za krompir, žetvene stroje!...«

»Mi, partijci, moramo poznati zgodovino za vsa obdobja človeštva, potem bo vsak naš dobri kmet to sprejel, ker mu bomo lahko lepo razložili, zakaj gradimo socializem na vasi... To je naravni razvoj, v razredni družbi ne bi mogli doseči istih uspehov. Zato bomo po vseh zadrugah uvedli študij... Ni važno lastništvo, treba je v ljudeh vzbuditi zanimanje za dvig proizvodnje.«

»To ravno hočemo!... Če bi kmeta že prej zainteresirali za proizvodnjo, ne za lastništvo, bi bilo danes že mnogo bolje.«

»Bolje že, a na katerih ramenih?«

»Dobro – kateri kos kruha bo cigan rajši vzel, belega ali črnega?«

»Ni vprašanje kruha, ampak prepričanja!«

»Kako?... Tri leta so reveži glasovali za kmeta – vprašanje je, ali iz prepričanja ali iz strahu!«

»Prav, proizvodnja je važna, gotovo, ampak, recimo, ta novotarija, ali ne bo spet tako, da bo trpel tisti, ki je že prej največ trpel?«

»Pa naj, saj sam tako hoče!«

»Zakaj tako hoče? Iz lastne zavesti ali zato, ker je prisiljen?«

»Za danes dovolj! ... So ljudje pripravljeni, Stojan? ... Zdaj boš tudi ti podpisal, zate druge poti ni!«

»Jaz sem že prej vedel, da bo to dobro, pa kaj, ko kmetje niso za to.«

»Nocoj se bo bliskalo in grmelo, pa bomo videli! ... Sestanek je obvezen, vsi morajo priti!«

»Kaj je s kandidati?«

»Žunko ne sme biti predsednik, Žunko in Nemec ne, drug pa lahko vsak! Z Žunkom si je pol vasi v sorodstvu.«

»Ne boš ti za predsednika, Stojan?«

»Mene bi kmetje sabotirali ... Jaz bom v nadzornem, kot smo se že domenili. Težave so z ženskami, branijo se ...«

»Dve uri je še časa. Z Lipovcem pogledajte tja, kjer se še upirajo, midva s Koscem obdelava ženske.«

A ženska, mala posestnica Žibertova, se v zadregi nasmihla:

»Jaz se na to ne razumem! ...«

Druga, kočarica Treza:

»Jaz da bi bila v odboru?... Vsi bi se mi smejali! Kdaj je že kak revež ...«

Mala posestnica Matilda je obljubila:

»Mene zapišite, z onima dvema bom že jaz opravila!«

Ob osmih je sedelo v razredu stare šole kakšnih petnajst ljudi. Nobenega kmeta ni bilo med njimi.

»Vi ne bi šli okoli, da bi jih prignali?« se je poverjenik za kmetijstvo obrnil k predsedniku krajevnega odbora. Zepek je skomizgnil z rameni:

»Saj so bili obveščeni!«

Pripeljala sta se okrajni sekretar in poverjenik z notranjega. Začudeno sta pogledala po na pol praznem razredu.

»Ste to vsi?... Kje so drugi?« je mlad sekretar poblisnil po ljudeh.

Odgovorili so mu mrmrajoči glasovi.

Tedaj pa so začeli prihajati: kmetje so sedali v zadnje klopi, mali posestniki – želarji, v srednje; v prvih so že sedeli kočarji, hlapci in dekle, kot je bila od nekdaj navada, če so prišli na sestanek. Ljudje so bili tihi kot mrlič.

Tovariši z okraja so čakali, da se razred napolni.

»Tako dolgo boste sedeli tu, čeprav do ponedeljka, dokler ne pridejo vsi!« je zagrozil poverjenik.

Pomalem se je razred napolnil.

»Ste zdaj vsi?« je vprašal sekretar. »Kateri manjka?«

»Eden!«

»Kateri?«

»Zaplata!«

»Ta špekulant!« je siknil poverjenik. »Bandit številka ena!«

»Trikrat smo že šli ponj,« se je izgovoril krajevni predsednik.

»Dobro!« je sekretar prikimal poverjeniku in aktivistom, ki so posedli za mizo. Odrinil je stol in stegnil roke proti ljudem:

»Vaščani! ... Prijatelji vam bom rekel ... Vesel sem, da ste prišli, čeprav ne vsi prav radi ...« Z ognjevitimi očmi je poblisnil po zadnjih klopih – po togih, napetih obrazih. »Vsi veste, zakaj smo se nocoj zbrali ... Vsi vemo, da je danes Evropa in ves svet razdeljen na dva tabora, ki se med seboj sovražita: to je na eni strani svet kapitalistov, svet izkoriščanja, na drugi strani pa svet revolucije, pravičnosti, socializma ... Tovariši, kaj je bilo v kapitalizmu narobe?« je vprašal in tudi sam odgovoril: »Tam je veljalo načelo: Kakor kdo koga more! Če ne boš ti mene, bom jaz tebe ... Naš cilj je torej

jasen: Prvič, odpraviti izkoriščanje. Drugič, dvigniti proizvodnjo, da ...»

»Od tega nimamo nič!« mu je nekdo presekala besedo.

Sekretar se je nasmehnil, prizanesljivo je rekel:

»Vesel sem, da se oglašate. Nocoj si bomo lahko vse povedali, vendar ne bi rad, da bi se prepirali ... Koliko pa je, kar smo tu trepetali za svojo zemljo, še bolj pa za svoja življenja? Zdaj smo svobodni, pa glej vruga, spet se je pritihotapila skrb med nas! Ne za naša življenja – tokrat za našo zemljo ... A povem vam, da to, kar zdaj mi doživljamo, ni v svetu nič novega. Nemški, francoski, ameriški in drugi kmetje so to že zdavnaj prestali. In kot takšni v tem boju, v razvoju industrije, tudi izginili. Požrli so jih vaški mogotci, požrle so jih tako imenovane farme pa banke in nazadnje so jih požrle tovarne. Zdaj so drugi morali pridelovati hrano tudi zanje. Na zemlji pa je bilo naenkrat premalo ljudi za delo. Tu pa so prišli človeku na pomoč stroji, mehanizacija. Razvila so se, bratec, velika gospodarstva, ki pa so ostala v rokah posameznih lastnikov, kapitalistov, in ti so izkoriščali slabo plačane poljske delavce, ki so največkrat prihajali iz zaostalih držav – tudi iz naše ...«

»Čista resnica!« je bilo slišati iz srednjih klopi.

Sekretar je veselo pogledal po obrazih in vedro nadaljeval:

»Če ne bi bilo revolucije, tovariši, bi se pri nas zgodilo isto! Mi pa tega nočemo, kajti krivično je, tovariši, da en lastnik spravlja v žepe ogromne dobičke, drugi pa so hlapci!«

Vse to, kar je sekretar doslej govoril, je šlo ljudem nekako mimo ušes, vse to je bilo daleč od njih, zato so bili obrazi nekako odsotni. Počasi pa se jim je začel približevati, glas mu je drugače zazvenel in jih prisilil, da so mu prisluhnili:

»Revolucija je zmagala in zgodovina gre naprej! To mi vsi vemo, o tem smo se na množičnih sestankih po vaseh že dovolj pogovarjali. A pot je težka ... Vsi vemo, da bi bilo lepo, če bi se vsa vas prijateljsko združila v eno družino, v eno posest ...!« Ena posest! Kakor da jih je oplazil s kopri. V zadnjih klopih je nastalo mrmranje, presedanje. Sekretarjev glas pa je zazvenel izzivalno: »Mi zadruga bomo imeli! Če kdo misli: za tri leta bom podpisal ... Vemo: danes je prepiranje, a doseči moramo enotnost ... Poglejte, vas, ki imate obvezno oddajo, je okoli petdeset posestnikov. V zadrugo bi prinesli čez tristo hektarov zemlje ...«

Nad klopi je planil ženski glas:

»Tovariši, v starih knjigah sem brala: če uničite kmeta, uničite državo!«

In že se je utrgal plaz glasov:

»Potem bomo šele siromaki!«

Nekdo je pikro vprašal:

»Kaj bi rekel naš Tito, če bi nas videl tu? ... Kaj bi rekel nam pa vam?«

»Pišite mu!« se je posmehnil sekretar.

»Če bi nam to lepo razložili: člen dva, člen tri ...« je pomodroval Lepoša.

»Zdaj kmet dela, kar hoče,« je Cipota hotel dopovedati sebi in drugim.

»Čakajte!« je sekretar dvignil roko. »Ali je kmet že kdaj delal tako, kakor je sam hotel?«

Iz srednje klopi se je dvignil Mežnarič in visoko dvignil svoj zbledeli predpasnik; povedal je po domače:

»Prosin! ... to je moj zodnji šürc ...«

Po razredu je planil smeh. Znova jih je sekretarjev zvonki glas prisilil, da so prisluhnili:

»Prijatelji! ... naši aktivisti so že bili pri vas, z vsakim izmed vas smo se pogovarjali. So vas prepričali? Ste razumeli?«

»Nismo!« je planil moški glas.

»Niste! ... Niste razumeli, kaj čas, kaj naša revolucija in zgodovina terja od nas? ...« Z ostrim pogledom je šel po zadnjih klopih. »Če je človek poštenjak, bo razumel ... To je kakor Mura, ko naraste in se vali, da je nič ne ustavi ... Če pa ne pomaga ne prepričevanje ne pamet – kaj zdaj? Takrat, tovariši, pač pridejo hujše reči ... Vsaka

revolucija zahteva žrtve, tudi naša ni brez njih. Če pa bi se naš človek rad sam šopiril, so pač potrebni ekonomski ukrepi, da bo tak človek začel misliti, premišljevati, da bo šel vase in nazadnje prišel do prepričanja: zdaj pa grem prostovoljno v zadrugo!...« Pogledal je po klopeh in kakor za šalo povedal: »Verjemite mi, danes ima vsak naš kmet revolucijo v hiši – če jo skoz dveri ven vrže, mu skozi okno pride nazaj v hišo!«

Kmetom so za čeli vrtala mračna vprašanja. Vedeli so, da ta okrajni funkcionar govori predvsem njim:

»Vemo, da je pot v socializem težka. Mi pa zdaj ne moremo čakati, da bodo pomrli vsi stari, ki hočejo živeti po starem. Čas gre revolucionarno naprej, zato je smešno govoriti: Rajši se obesim, v zadrugo pa ne grem!... No, če si že tak, pa se obesi! Kaj ti more revolucija? (Ljudje so vedeli, da s temi besedami misli kmeta v gorički vasi, ki se je obesil na podstrešju, ko je bil prejšnji dan plačal dodatne davke.) Navsezadnje morate razumeti!« je sekretar povzdignil glas. »Samo pogledjte, koliko plugov in bran stoji po šupah in rjavijo! V zadrugi bo potrebno manj plugov, manj jih bo rjavelo. Zato zadruge moramo imeti in jih bomo imeli, to zahteva od nas razvoj, industrija, ki jo gradimo. To se vrti... danes tu, jutri tam, to je danes povsod... Prej ste rekli, da je kmet delal to, kar je sam hotel. Ali je sam hotel – jaz tu ne govorim o vaških bogatinih, ampak o malem in srednjem kmetu, teh pa je pri nas največ – ali je res sam hotel tako, da je moral prodati svojo zadnjo kravo iz hleva, da je lahko plačal davek?«

»Prej ste tudi obljubljali, da v socializmu ne bo davkov!« je rekla Bežikova.

»Tu bi jaz nekaj pripomnil!« je prosil za besedo Stojan. Obrnil se je k ženski:

»Vi pravite, da v socializmu ne bo davkov. Resnica je to! Ne bo jih! Toda ali smo mi že v socializmu? To je šele naš prvi korak, pol koraka v socializem, zato so davki pri nas še potrebni!«

Sekretar je znova uprl pogled v zadnje klopi:

»Naš kmet mora spoznati, da je njegovo mesto v delovni zadrugi!... Vi ste blizu mesta, pri vas bi morali pospešeno gojiti povrtnino...«

»Kje pa bo kruh?« je zaskrbelo Snedeca.

»Pa pogače!« je padel vzklik iz prednjih klopi.

»Od salate svinje ne bodo debele!« se je pikro oglasil Lapuh.

»O teh stvarih, tovariši, se boste pogovorili z referentom za poljedelstvo,« je sekretar pokazal na Kosca in ga povabil k mizi.

Kosec je počakal, da se je hrup polegel, nato pa je malce ostro zavrnil šaljivca:

»Ne gre za solato, tovariši!... Dajte mir, ženske!« je potrkal po mizi. »Po našem planu boste žita pridelali štiri vagone več, kot ga potrebujete. Pšenice, ovsa, koruze, ajde, prosa, krompirja... vsega tega boste imeli dovolj zase, pa še bi lahko gojili več povrtnin in več krme za živino. Z vašo živino se ne morete pohvaliti...«

»Smo mi krivi?«

Kosec je preslišal ta pikri vzklik. Stegnil je roko proti zadnjim klopem, kjer je nekaj mladih težko premagovalo smeh:

»Vi se tu hihitate... mislite, da je to cirkus? Zadruga pri vas bo, pa če si kakšna frklita tu misli, da se lahko smeje, naj se kar smeje!... Dragi moji, delavec ima tudi otroke, ker pa vi ne izpolnjujete obveze, kaj napravi delavec? Vzame nahrbtnik pa gre na deželo, k špekulantu. In kmet dvigne ceno...«

»Tovariš, prosim!« je dvignila roko Andričeva. »Hrvatje so v Celju za velike denarje blaga nakupili, ali si ga lahko jaz kupim?«

»Tovarišica ljuba, ali vam nisem pravkar razložil, kako je to s špekulanti? Naj vam še enkrat povem?«

»Zakaj potem ne daste delavcem?« se je čudila ženska.

»Če pa je samo ta mesec šlo za tri in pol milijona blaga na prosti trg... Pa če grem skozi vaše vasi, koliko je tu gosi in rac in puranov!«

»Prosim!« se je oglasil želar Marinič: »Včeraj sem dal obvezo, pa sem kupil gos za šeststo dinarjev, vam pa sem jo dal za tristo! Pa sem prvo leto gospodar.«

Vsi so dvignili roke. Muhičev se je s težavo prebil iz hrupa:

»Kako si morem jaz, mali obrtnik, kupiti to, kar državni magacini dajejo na prosto prodajo?«

»Kdo torej žene črno borzo?« je padlo vprašanje.

»Mislite, da država?« se je posmehnil sekretar, ki je ves čas pazljivo poslušal.

Referent je znova potrkal po mizi:

»Nismo se prišli sem prepirat! Prišli smo na pogovor s pametnimi ljudmi.«

»Mi tudi!« je zavpil Nemec. »Mi bi radi vedeli, zakaj tudi za nas niso tiste nizke cene, po katerih prodajamo? Prosim, to nam povejte!«

»Zato pa ustanavljamo zadrugo, da bi dvignili proizvodnjo in tako vplivali na cene... Denar pa je treba na kak način pobrati – tudi z davki!«

»Kaj pa se tu z davki dela!« je ogorčeno zavpil kmet Novak.

K referentu je stopil poverjenik z notranjega in Kosec se je umaknil od mize. Medtem je bilo slišati tenak moški glas:

»Jaz ti povem... Pri nas nihče ne bo šel v zadrugo!«

Poverjenik je pogledal po razredu:

»Kdorkoli je to rekel, vi tega ne morete trditi za vse! Vi lahko govorite samo v svojem imenu. Poglejmo...«

V besedo mu je segel kmet Bežik:

»Tovariš, ti meni razloži, koliko nas je prišlo sem prostovoljno?«

»Zakaj bi morali imeti zadrugo?« je vprašal razjarjen ženski glas.

»Rečeno je bilo, da nas ne smete siliti!«

Predsednik je potrkal po mizi in pogledal po ljudeh:

»Lepo bi bilo, če bi se vsi, ki ste v tej vasi, malo bolj vzljubili.«

»Ni sloge pri nas!« je padel vzklik.

Sekretar je stopil z odra pred klopi in ljudje so prisluhnili, ko je spregovoril:

»To velja za vas posebno zdaj, ko tudi v vaši vasi ustanavljamo delovno zadrugo, tako rekoč eno samo veliko delovno družino...«

»Mene ne štej zraven!... Bog varuj!« je bilo slišati moške in ženske glasove. Sekretar se je vrnil k mizi in pokazal na dva kupa papirjev:

»Tovariši, tukaj imamo pristopne izjave – tiste, ki ste jih nekateri že podpisali, in tiste, ki jih boste podpisali tukaj...« Pogledal je po razredu: »Tovariši, kdor še ni podpisal pristopne izjave, naj pride sem, da jo tu podpiše.«

Kmetje so molčali. Sekretar je sedel, položil roke na mizo in se zazrl po obrazih. Molče je čakal.

»Dajte!... Dajte, ljudje!...« se je oglasil poverjenik za kmetijstvo. »Nima smisla, da v nedogled zavlačujemo sestanek.«

»No, Bežik, boš podpisal?« se je nasmehnil sekretar.

»Jaz ostanem, kakor sem,« je rekel kmet in se presedel.

»Boš rajši dal štiri svinje?« je vprašal Kosec.

»Tudi pet, če je treba!«

»Prav!« se je namrščil sekretar. Pogledal je Bežikovega soseda:

»Kako je s teboj, Bratina? Ne prideš podpisat?«

»Mojo ženo bo kap, če to napravim,« je zabrundal kmet.

»Poslušajte, ljudje!« je povzdignil glas Kosec: »Če zdaj podpišete, boste šli s perjem v zadrugo,« je ponovil svojo priljubljeno krilatico, »nikar ne čakajte, da vas prej pošteno oskubejo!...«

Sekretar je namignil aktivistu:

»Daj davčni spisak!« Potem je pobrskal med papirji in pogledal po klopeh: »No, Nemec, kako je z vašim davkom?« Ne da bi čakal na odgovor, je začel počasi brati s papirja: »Vaše dohodnine je štirideset tisoč... Toliko boste morali plačati, če ostanete privatnik. Če pa greste v zadrugo, se vam bo velik del davka črtal.«

Minuto, dve, sta se merila z očmi, nato je Nemec zganil z rameni:

»Zaenkrat bom plačal.«

Sekretar se je pikro nasmehnil:

»Po vaši želji!...« Vedel je, da kmetje prodajajo gorice, pa tudi živino, ali pa si med seboj sposojajo, da lahko plačujejo tako visoke davke. Obrnil je nov list in poiskal med obrazi: »Lešnik?«

Mlad kmet je vstal, naglo je začel govoriti:

»Južek je mrtev, mlatilnica ga je zdrobila, pa se le svet vrti... Še mene ustrelite, pa se bo svet vseeno vrtel... V zadrugo pa ne grem... ne grem... Ustrelite me zdaj, da ne bom nič videl!...«

Potisnili so ga nazaj v klop, medtem pa je sekretar poklical kmeta Žabota. Ta je vstal in rekel:

»Ko bodo vsi drugi podpisali, bom tudi jaz.«

»Drugi že podpisujejo,« ga je zavrnil sekretar in je položil roko na kupček podpisanih pristopnih izjav. »Osem jih je samo včeraj podpisalo!«

»Kmetje ne!«

»Kolikor niso, pa še bodo, ne boj se!« se je posmehnil sekretar.

»Mi smo pač za to, da bi delali, kakor smo navajeni,« je skušal posredovati Sagaj. »Vi nam dajte gnojila pa stroje, pa bomo hitro dvignili pridelke... Če še berač ni svoje torbe proč vrgel, zakaj bi jo moral jaz? Jaz imam lahko sam traktor.«

»Predrag bi vam bil samo za vaše posestvo,« ga je zavrnil Kosec. Sagaj pa se ni dal:

»Bo dalj časa zdržal, pa še vnuku bo koristil!«

»Ko bo tvoj vnuk začel orati, bo že vse drugače!« se mu je posmehnila Matilda iz prve klopi.

Sekretar je vstal. Dvignil je roko in zahteval tišino. Nato je z rahlo nestrpnim glasom odgovoril vsem:

»Mi naše kmetijstvo moramo spraviti v sklad z industrijo! Tu pa vas je sto gospodarjev pa sto tisoč načrtov, eden slabši od drugega!... Zapomnite si, tovariši: danes smo tu, jutri bomo v drugi vasi. Vsaka pride na vrsto... Dragi moji, zdaj se bijemo za socializacijo naših vasi! To fevdalno zaostalost bomo pregnali iz našega kmetijstva!...« Pazljivo je šel po obrazih, ki so znova otrpnili. »Jaz ta sestanek zaključujem, vi pa nikar ne mislite, da je zdaj vse opravljeno – tisti, ki niste podpisali! Kmalu se bomo spet videli.« Namignil je predsedniku krajevnega odbora in Stojanu: »Sestavite listo odbornikov in pripravite naloge za izterjavo davkov... pa bomo videli, kdo bo koga!« Njegove besede so utionile v hrupu. Ljudje so vstajali in preden so izpraznili razred, jim je zabrusil: »Le pogovorite se z vašimi ženami, da ne bodo potem one tiste, ki ovirajo ustanovitev zadruga!«

»Še nekaj!« je zaklical poverjenik, da so ljudje za hip obstali in se ozrli. »Vsi tisti, ki se imate za privatnike, ostanite tu!... Divjak... Šalamun... Fras!... Če v ponedeljek do štirih popoldne ne izpolnite, kar imate obveze v masti in davkih, pridemo rubit!« Jezno se je obregnil ob Smodiša: »Tovariš, vi pa si tam zakrijte obraz, da ne boste kazali takšnega! Rudar nima takšnega obraza, ko pride iz rudnika!« Obrnil se je k Smehu: »Kaj ste vi, zadrudnik ali privatnik?«

»Jaz sam ne vem,« je Smeh skomignil z rameni.

»Ste podpisali ali niste?«

»Podpisal sem.«

»Torej ste zadrudnik, lahko odidete!« Jezno je pogledal Smodiša: »Pritoževati si se hodil na ministrstvo, banditi!... Pa še obveze nisi dal, špekulant!... Za hčer se bojiš, da ne bo imela dote?«

»Če bi Tito vedel, kaj se tu godi!« je zastokala Andrličeva in hitro odšla iz razreda.

»Kaj ste vi, v zadrugi ali ne?« je spraševal poverjenik.

»Mi nismo,« je odgovorila kmetica kakor na zaslišanju. »Mi smo razdeljeni... davek smo plačali.«

»Izvršni odbor ni odobril delitve!«

»Pa toliko smo plačali za takse!« se je ženska prijela za glavo. Poverjenik se je začudil:

»Toliko denarja imate? Sicer pa, kolikor vem, je vaš sin že podpisal.«

»Na okraju so ga prisilili,« je zatarnala mati.

»Kaj? Kaj?« je povrejenik zrasel. »Pazite, kaj govorite!«

Pred šolskim dvoriščem sta se sprehajala miličnika.

Sagaj se je pridružil možem, ki so se obotavljali na cesti, in je sam pri sebi mrmral: Je vse prav, pa ni prav, pa je prav... To je zorenje... pride hasek ali osip... To je čakanje... to je tako... to je težko...

»Kaj pravite, stric?« se je nagnil k njemu Štamanov.

»Pravim, da nas snubijo, kot da smo diamantni rudniki... Sem kmetič, prekleto dosti berem... pamet pa imam svojo.«

Stopil je naprej in ujel pogovor dveh dninaric, ki sta prišli mimo: »Nóvakov je že skoro znorja... Gnoj sen trosila prijen... rojši nič ne poven...«

»Hüdo je prišlo nad lidi,« je rekla druga in Sagaj je zamrmral:

»Vse vrste so v družbi, v naravi je vse v družbi, mi pa smo se navadili tako, da bi laže delali... Kaj je boljše: skupaj – ne skupaj? Spak!... Kar je naravno, je vse v družbi...«

Nebo se je zjasnilo. Nad vasjo so zamigljale zvezde. Može so se prestopali pred hišami, kakor da se bojijo ostati sami, vsak zase. Bili so redkobesedni, stiskali so zobe in pesti, grizli in topli bi se za vsako ped zemlje, za vsako živinče, pa so ustnice lahko samo topo mrmrale: To je zdaj ta naša nova oblast... Nikoli še beseda oblast ni imela takšne svinčene teže... da si med zemljo in nebom sam in tu ni cesarja in tam ne boga, in zdelo se jim je, da je čista resnica, kar je eden izmed njih stisnil skozi zobe:

»Pravica je umrla... to je tisto!«

Zjutraj so se že navsezgodaj pripeljali v vas trije aktivisti, pobrali iz avtomobila aktovke in se napotili proti Smodišu.

Gospodarja so našli v hlevu, pri konjih. Brez ovinkarjenja so vprašali:

»Kako je, Smodiš? Ste premislili?« Ker jih je Smodiš nerazumevajoče gledal, je Rudi dodal:

»Se boste vključili v zadrugo?«

»Nimam kaj premisliti,« je odgovoril Smodiš. »Mi smo svojo obvezo dali.«

»Pustite obvezo! Nekaj drugega sem vas vprašal.«

»Nimam vam kaj povedati,« je Smodiš skomizgnil z rameni in se obrnil.

Aktivisti so se spogledali. Rudi je namrščil čelo:

»Dobro, Smodiš!... Za zdaj vam bomo odgnali nekaj živine.«

Smodiš se je naglo obrnil:

»Pa imate dovoljenje? Legitimirajte se!« je vzrožil. »Jaz vas ne poznam!«

»Mi imamo osebne izkaznice, drugo ni potrebno,« so mu rekli.

Smodiš se je uprl:

»Kaj je rekel Tito? Brali smo v časopisih! Tito vam tega ni dovolil.«

»Mi gradimo socializem, Smodiš!« mu je zabrusil aktivist. »Z vami ali brez vas – vaša volja!« Namignil je tovarišema: »Odpnita živino!«

Vsi trije so šli v kravji hlev. Smodiš se je počasi obrnil za njimi.

»Tole kravo s teličko!« je ukazal Rudi. »Pa tegale bikca!«

»S kakšno pravico!« je zavpil Smodiš, z vilami v rokah. »Mi smo obvezo dali!« Pognal se je proti aktivistu, ki je gnal bikca. Ta ga je odrinil:

»Smodiš, vi ste proti socializmu, z vami se nimamo več kaj pogovarjati, razen če si premislite in podpišete... Zdaj je še čas – zadnji dve minuti!«

»Jaz si bom v Ljubljani poiskal svojo pravico!« je zagrozil Smodiš.

»Po kobilo še pridemo!« mu je aktivist vrnil grožnjo. Potem se je obrnil k tovarišema, ki sta vlekla živali na cesto: »K Soviču!« In je namignil Sagaju, ki jim je prihajal naproti, z motiko na rami:

»Delate, dečki, delate?« je rekel Sagaj, ko je prišel do njih.

»Trdi so, pa jih bomo že!« se je pridušil aktivist.

»Oblast ima pač pravico ponudbe, mi pa pravico izbire,« je menil Sagaj. In je dodal: »Kakor vidite, so pri nas slabi pogoji za zadrage.«

»Kakšni slabi pogoji!« je vzrožil Rudi. »Nikjer boljši kot so tu!«

»Našemu človeku se pač upirajo vsi ti finančni in gospodarski posegi... naši ljudje so na smrt prestrašeni.«

»Vsi?« je zategnil aktivist. »Ti tudi, pa vsi drugi, kar jih je s pedjo zemlje ali golih siromakov?«

Sagaj se je prestopil in zabodel oči v aktivista:

»Vidiš, jaz bom letos do žetve brez kruha, pa sem posestnik! Žito bom razdajal revežem za seme.«

»Zdaj boš v zadrugi, kaj se bojiš!«

»Jaz sem star, šest križev nosim, kako bom jaz normo delal?« je potožil Sagaj. Rudi ga je potrepljal po rami:

»Dobil boš dodatne delovne dneve, vse bomo uredili!«

Sagaj ga je nezaupljivo pogledal. Nato pa se mu je pogled omečil, ko je pogledal za aktivistoma, ki sta odhajala z živalmi naprej proti Soviču, in je prikimal:

»Lepa telička in bikec!«

»Skrbimo za vaš zadružni fond!« se je aktivist zasmejal. »Če bo tudi Sovič trmoglavil, dobite še njegove!«

Pred Sovičevo hišo je stal tovarnjak. Komisija je že od jutra popisovala inventar; dvorišče je bilo polno ljudi. Aktivista sta privezala Smodiševe živali na dvorišču in odšla naprej proti Kovaču. Rudi pa je stopil v hišo, kjer so domači in dva člana komisije sedeli za dolgo mizo v veži. Sovražno so se merili. Mati, vdova, je sedela med hčerko in sinom.

»Pa povejte, zakaj nočete biti v zadrugi?« je član komisije silil v mater. »Ali je res, da ste šli pod pritiskom, zaradi davka?«

»Na okraju so sina prisilili,« je mati rekla mrzlo. Hči je pokazala na kup papirjev na mizi:

»Tu so vsa potrdila za oddane obveze. Masti smo dali celo več. Vse smo izpolnili.«

Član komisije je odrinil papirje:

»To ne velja več!«

»Zakaj ne?« ja vprašal sin.

»Povedali so vam že: ker ste na sodišču urejali delitev posestva, izvršni odbor pa delitve ni potrdil.«

»Ves davek smo plačali!« je vzrožil sin.

»Kje ste vzeli denar?« ga je član komisije strmo pogledal. »Sicer pa – zunaj že ocenjujejo vaš inventar, takoj bomo videli!...« Vstal je in namignil tovarišu: »Lahko gremo!«

»Je to sodni dan prišel nad nas?« je zastokala mati, ko so vstajali od mize. Njen glas se je izgubil v ropotu stolov.

Član komisije se je obrnil k Rudiju:

»Pokličite šoferja! Naj zapelje tovarnjak na dvorišče – pred kolarnico!«

Šest, sedem moških je tekalo po dvorišču in pogledovalo v gospodarska poslopja. Na tovarnjaku so spustili ograjo in štirje delavci so začeli nakladati.

»Vse, kar je popisano, na kamion!« jim je ukazal član komisije, ki je držal spisek v rokah. In je zavpil proti hlevom: »Svinje!... Tri velike!«

Domači so stali na vežnem pragu. Hči je podpirala mater. Ko so iz govejega hleva prignali bikca, je sin planil:

»Ta bik je moj!«

»Zdaj bo zadružni!« mu je zavpil Rudi.

Okoli tovarnjaka je nastala gneča. Moški, ki bi morali nakladati, so se prerivali, se drezali, ko bi morali poprijeti za plug ali brano, in prigovarjali drug drugemu: »To daj ti... tega jaz ne bom... Jaz ne bom nakladal!...« Izpod čela so pogledovali domače.

Eden je stopil k njim in radovedno vprašal:

»Kako je to, da vam vse jemljejo?«

Mati se je zgrbila kot starka.

Ko so iz konjskega hleva prignali žrebca, je sin znova planil:

»Tovariši! ... Kateri od vas se nam je predstavil? ... Da bomo vsaj vedeli, kdo ste!«

»Tiho!« je član komisije kriknil nad njim. »Mi smo tu iz svoje volje!«

Mimo matere je stopil moški in potihoma rekel:

»Nič se ne upirajte, vidite tistega tam, kaj ima v roki?« in je pokazal na moškega, ki je stal na pol skrit za stebrom, z gorjačo v roki.

»Tako nas še Nemci niso ropali!« je kriknila hči, ko so gnali čez dvorišče kobilo s teden dni starim žrebičkom.

»Pazite, kaj govorite!« ji je požugal Rudi. Zabrusila mu je:

»Nisem se bala ne Švabov ne Italijanov, pa se tudi vas ne bojim!«

»Kam bodo s to živino!« je zahlipala mati.

»To je vse za vašo obvezno oddajo,« jo je poučil član komisije.

Mati se je prijela za srce...

»Pritožil se bom! ... « je sikal sin. »Pritožil se bom! ...«

»Kam, če to dovolijo?« ga je pogledala hči.

»Za to se boste zagovarjali!« so ji grozili. Rudi je znova obstal pred njimi:

»Zakaj ne greste v zadrugo?... Živina bo šla v Podgradje, k tistim, ki gradijo socializem! ... Če že vi niste za socializem!« jih je očitajoče premeril.

»To je ropanje, ne pa socializem!« je bruhnilo iz hčere.

»Tudi za to se boste zagovarjali!«

Kot pijan se je primajal na dvorišče Smodiš in stopil k domačim.

»Eno samo kravo so nam pustili,« je rekel in pljunil. »Kako bodo gnali to živino tja do Podgradja! ...«

»Mislim sem, da ste bolj pametni!« se je obregnil član komisije. »Pustite se izropati!«

»Umrli je pravica! ...« je zastokala vdova.

Aktivista kmeta Kovača nista našla doma. Vežna vrata so bila zaklenjena – oboja, s ceste in z dvorišča. Ogledala sta si gospodarska poslopja, popisala inventar in v Nalog za transferacijo – zdaj so uporabljali ta izraz namesto rubeža – zapisala:

»Tovarišu Janezu Kovaču, posestniku z 8 ha orne zemlje, se naroča, da tekom 24 ur pripelje na Odkup sledeče zarubljene predmete: 2 kobili z žrebeti vred, 1 kravo, 4 leta staro, 1 žrebico, 1 telico, 3 prašiče, 1 voz z vprego vred. Če tega ne storite, boste kazensko odgovarjali. Smrt fašizmu! Poverjenik za finance.« (Podpis nečitljiv).

Listek sta zataknila za dvoriščna vežna vrata in tam ga je našel Kovač, ko je sredi dopoldneva prišel po pijačo za delavce, ki so sušili seno. Roke so mu trepetale, ko ga je spravljal v žep. Ne da bi odklenil vrata, je takoj odšel v krajevno pisarno in prosil tajnika, naj mu da pristopno izjavo, da se bo podpisal.

»Za **prostovoljen** pristop v zadrugo!« je rekel in zaklel.

Sovičevo hči so poklicali na notranji odsek čez dva dni. Zasliševalec je položil na mizo revolver in vprašal:

»Poznate to?«

»S tem me ne boste prestrašili!« je rekla ključovalno. Zasliševalec jo je srdito pogledal:

»Kaj ste govorili?... Našo oblast ste blatili!«

»Kdaj? Kje?« mu je dekle drzno pogledala v oči.

»Nič ne sprašujte! Povejte, kaj ste govorili!«

Pložil je roko na revolver.

»Resnico sem govorila!«

»O ropanju, in to...? Vi ste proti naši oblasti!«

»Tako nas še Švabi niso ropali!«

»Tiho!« se je zadrli zasliševalec. »Pazite se!« Roka se mu je ves čas poigravala z revolverjem.

Dekle je tiho reklo:

»Meni je slabo... bi lahko dobila malo vode?«

Vstal je in ji natočil kozarec.

»Vam večkrat pride slabo?« je bil radoveden.

»Veliko hudega smo prestali... med vojsko in zdaj...« je rekla. Gledala je v tapcirana vrata, ki so vodila v sosednji prostor. Vedela, da jih tam zaslišujejo... na vse načine... Hlastno je popila vodo.

»Pišite:

– Osnovna slabost političnega dela na vasi je v tem, da v preko 60 % vasi sploh ni OPO. V obstoječih partijskih organizacijah pa pretežno prevladujejo nekmetje. To pomeni, da se na teh sestankih vse premalo obravnavajo najbolj aktualna vprašanja kmetijske proizvodnje ali pa se sploh ne obravnavajo. Nidko tem ljudem ne odpira oči in jih ne usmerja perspektivno v bodočnost...«

»GOSPOD SEKRETAR!

Dvakrat sem Vas iskala hoteč govoriti z vami, a vas niseem našla, zato oprostite, ker vam pišem.

Čudim se našemu odboru. Kdo so ti ljudje? Naš predsednik je kmet, v tem človeku ste se zmotili. Stojan je dober, samo v odboru so vsi drugačni, da ni nič po njegovem. V odboru je Cipotov sin, njegovi starši nočejo v zadrugo, češ saj bo Franček gledal na nas. Drugi je Žalik, ki je hodil sedem let v prvi razred, se šel nato učiti za krojača, kjer je kot vajenec zbežal od mojstra, se nekje potikal in šele po osvoboditvi prišel na svetlo. Nato sta v odboru tudi dve pijači vdani ženski in ljudje, ki so znani zaradi zapravljivosti. Protestiramo proti izvolitvi takega odbora in ne dovolimo, da bi ti ljudje zastopali našo zadrugo in jemali kredit. Nismo jih izvolili niti jih sprejeli za člane. Privatniki se nam posmehujejo. Slišali smo, kako so se ti delomrzneži pogovarjali, kako bodo zadrugo vsako leto za par sto tisoč din »potegnili«, to bo život! Sramota za mladega človeka, če si ne upa drugod dobiti poštenega zaslužka, da se mora vsiljevati tam, kjer ga nikdo rad ne vidi, in živeti na račun starih, izmučenih ljudi.

Hočejo nam združiti živino in gospodariti po svoje. Tega ne dovolimo. Kaj so počenjali z nami! Ko smo bili 23. 5. na zaslišanju, smo vse povedali o našem predsedniku. Ni zadružnika, ki bi mogel kaj dobrega reči o njem. Ko so nas lovili v zadrugo, so nam obljubljali vse, tudi to, da nam nikdo ne bo jemal živine in nas silil na skupno delo. A zdaj? S polno paro popravljajo predsednikov hlev, vlačijo deske, ki so občinske, da se ljudje zgražajo.

Stojanov Mihalek je povedal, da so na seji rekli tako, drugi dan pa je bilo vse drugače. On sam ne zmore nič proti drugim.

Veselilo bi nas, če bi še kateri kmet pristopil s svojo zemljo v zadrugo, da bi nas bilo več, odklanjamo pa vsako nasilje in vsak teror s strani upravnega odbora. Če je maršal Tito rekel, da se naj nikogar ne sili v nikako skupnost, in predsednik gospodarskega sveta tov. Kraigher pravi v svojem referatu, da edino trg lahko nekoga privabi v skupnost, naj tudi naš odbor te besede upošteva. Hočemo imeti odbor, ne takega, ki se je sam izvolil. Preveč smo že pretrpeli in ne zaupamo takim ljudem.

Še eno! Gnojijo se samo kmečke njive, naše želarske nič. Če pride prevoz, kmetje pravijo: Jaz imam medle konje. Štale kmetom popravljajo, živine pa niso združili. Koliko sena je bilo, za koliko živine? Tega mi ne vemo, smo prenori za to, nam nič ne povejo.

Gospod sekretar, prosimo Vas in upamo, da boste upoštevali naše želje in nam dali odbor, ki nam in našim razmeram ustreza.

S.F.S.N.

Jožefa Pintarič, v imenu zadružnikov.«

Sedeli so v kuhinji pri Lapuhu.

Segali so po koščkih narezane gnjati in previdno srkali domačo slivovko. Tri dni se že niso brili. Tako si še nikoli niso gledali v obraze – tako do korenin povezani. Pripirali so oči in jih znova široko razprli, da bi bolje videli breg, na katerega se rešujejo.

»Kako bo z živino, praviš?«

»Jaz bi takole rekel: živina ostane pri nas! Mi skrbimo za živino, mi jo krmimo.«

»Naše ženske jo molzejo, imamo pregled nad mlekom...«

»Nekaj naših hlevov popravimo, zadruga najame posojilo... To nam bo še prav prišlo.«

»S tem smo mi na dobrem... Mi smo dali grunte!«

»Vzeli so nam jih!«

»**Prostovoljno** smo jih dali!«

»Od te prostovoljnosti mene še zdaj ledvice bolijo... kri sem pljuval...«

»Mene je brcal, ko sem bil že na tleh... prasec!«

Oči temno gledajo.

»Orožje iščejo... Saj jaz do orožja lahko pridem, pa tudi zgrešil nisem nikoli – samo ne smem ga imeti!«

»Oni se bori za svoje njive – jaz za svoje! Kdo je torej kriv?«

»Jaz imam še veliko reči v glavi, kaj vi veste!... Jaz vem, s čim se živčni vozli rahljajo... kaj je bil lokalizator v Angliji pa radar. Inženir v Švici je vedel brezračno ujeti elektriko... Pa to še ni za ljudi, naj rajši zaspi... Velika iznajdba je izgubljena... Pisalo je v časopisih.«

»Pustimo zdaj to! Tri leta vzdržimo...«

»Jaz na njivi ne bom delala, se težko pripognem.«

»Pri živini boš že, pa dekla bo pomagala.«

»Kateri so grunte dobili, naj jih še delajo!«

»Meje?... Jih pustimo preorati?«

»Jaz ne!... Mojih ne bodo... Meje so svete!«

»Nobenih!«

Stojan je prišel utrujen iz Čakovca. Na večer je že šlo, za osmo uro je bil napovedan sestanek upravnega odbora; prišel bo Kosec, poverjenik za kmetijstvo.

Mihalek je na hitro povečerjal, pogledal po otrocih, ki jih je komaj še kdaj videl, in se odpravil na občino. Sami tipi! ga je prešinilo, ko jih je gledal, kako obotavljavo stopajo v pisarno.

Aktivistu se je zdelo potrebno, da jim najprej potrka na vest, jim spregovori vsaj nekaj besed o odnosih, ki so se v desetletjih izoblikovali med njimi:

»Danes, ko pri nas gradimo pravičnejšo družbo, bodo tudi zadruge morale odpraviti socialne krivice na vasi. Vaška zemlja naj ne pripada samo nekaterim, temveč vsem tistim, ki na njej delajo!« Čutil je, da njegove besede gredo mimo njihovih ušes, in to ga je jezilo. »Žitna polja,« je povzdignil glas, »naj dajejo kos kruha vsem, ki jih obdelujejo. Kako takšne zamisli ne bi sprejeli odprtih rok?«

Možje so sedeli pogreznjeni vase. Komu govorim? je pomislil Kosec in prešel na dnevni red.

»Zadružna pravila poznate?« je rekel. »V smislu teh pravil si boste organizirali gospodarjenje, sestavili delovne skupine, postavili brigadirje, desetarje... Pravite, da to pri vas ne gre?« jih je vprašujoče pogledal. »Zakaj vaši ljudje ne odhajajo na delo? Zato, ker vaše delo ni organizirano! In ker so med vami razbijači, ker nasedate sovražnim parolam...« Obrnil se je k predsedniku: »Ste popisali inventar?«

»Jutri začnemo.«

Kosec se je sklonil k Stojanu:

»Sestavite tričlansko komisijo, vi bodite predsednik, z vami naj bosta dva večja posestnika, ne moremo brez njih.«

»To razumem,« je prikimal Stojan. »Bom že pazil, da me bodo potem še bolj pisano gledali, kot me že gledajo.«

»Kako ste se odločili glede zakupnine?« je vprašal poverjenik.

Mihalek se je obrnil k odbornikom:

»Povejte, kaj bomo z zakupnino? Ljudje bodo dobili precej denarja za vloženo zemljo, ampak to pomeni denar devati iz enega žepa v drugi. Še slabše, ker bodo od zakupnine morali plačati davek, tako pa bi denar ostal v zadrugi.«

»Mi bi vseeno radi zakupnino,« je rekel Cipotov in drugi so se strinjali z njim.

»Prav, o tem naj odločijo zadružniki,« je svetoval Kosec.

»Naslednja točka je mlin in hlev,« je dejal predsednik in Mihalek je razložil:

»Mlin je skoraj že dograjen. Hlev bi delali sami, v svoji režiji. Oba objekta se morata obrestovati, dajati toliko, da ne bo izgube, ampak dobiček.«

Predsednik je malo nerodno vprašal:

»Kdo je za to, da zidamo skupni hlev?«

»Zadruga nima tega denarja,« se je uprl Lapuh. »To bodo preveliki dolgovi.«

Mihalek je začel znova razlagati:

»Zadruga ne more imeti svinj po zasebnih svinjakah in goveje živine raztresene po tolikih hlevih.«

»Krave morajo dati toliko mleka, kolikor ga dobra molzna krava le lahko da, kar je odvisno od pravilne nege in pravilnega krmljenja,« je opozoril Kosec in Mihalek je dodal:

»Ne tako, kot ste vi računali: osemsto litrov od vsake krave! Na tak način imamo dvajset tisoč dinarjev izgube. Ob pravilni negi in krmljenju mora krava dati tisoč petsto do dva tisoč litrov na leto.«

Poverjenik za kmetijstvo se je strinjal in Lepoša je prikimal:

»Včasih smo že imeli takšno živino!«

»Kdo je proti hlevu, naj dvigne roko!« je zdaj Mihalek vprašal malo bolj zvito kot prej predsednik. Nobena roka se ni dvignila. Stojan je ponovil vprašanje:

»Kdo je proti?«

Odborniki so molčali.

»Torej ste vsi za to!« Mihalek je naglo segel po zadolžnici in pritisnil pečat nanjo. Z Lipovcem sta se spogledala.

»Na vrsti so delovni dnevi,« je prebral predsednik.

Kosec jim je predstavil dekle iz sosednje vasi, ki je bila opravila knjigovodski tečaj:

»Vse, kar je v zvezi z delovnimi dnevi, bo njena skrb. Vsak zadružnik mora ob vsakem času vedeti, koliko delovnih dni je že opravil in koliko bo zaslužil. Delovni dan naj bo takšen, da bo zadružnik zmogel delo, da ne bo prehud skok v socialistični način dela... Žita se bodo delila pol po mlačvi, drugo novembra po delovnih dnevih.«

»Kako bo z invalidi?« je vprašala Matilda.

»Zadruga bo imela socialni sklad,« je rekel predsednik in Kosec je dopolnil:

»Enako količino dobi tudi invalid, če je delal, kolikor pač more. Vsi bomo enkrat obnemogli in stari... Naj se delovni dnevi po pravici pišejo.«

»Še ena točka,« se je oglasil Stojan. »Gozdovi! Pri nas se pretirano sekajo gozdovi. Drva pa ležijo v gozdu, že vsa prerasla s travo.«

»Pravijo, da je škoda trave!« je pikro pripomnila Matilda. »Zdaj gre med ljudmi parola: Premalo drv je nasekanih!«

»Komisija naj pregleda zaloge pri ljudeh,« je priporočil Kosec. »Drva je treba pravično razdeliti za zimo.«

»Če ima kdo še kaj, naj pove,« je rekel predsednik.

Dvignil se je Mihalek.

»Jaz bi grajal tudi to, da zadruga popravlja hleve zasebnikom, namesto da bi se dogovorili za skupno skladišče, ki bi bilo pod ključem in pod nadzorstvom skladiščnika... To sem že omenjal tudi na okraju – so pa gluhi.«

»Morda ne gluhi – ne zmorejo, premalo nas je za vse,« je Kosec skušal zgladiti ostrino Mihalekove graje. »Veliko boste morali sami napraviti.«

»Jaz bi še to povedal Mihaleku,« se je oglasil Lepoša: »Kakšno pravico imaš ti ljudi iz te pisarne metati?«

»Kdaj? Koga?« se je Mihalek namrščil.

»Novakovo, na primer!«

»Prišla me je prosit, naj jo izpišem iz zadruga. Tudi vas bom vrgel ven, če boste razbijali zadrugo!«

»Te pravice nimaš!«

»Vi kot član upravnega odbora bi morali malo bolj zagovarjati zadrugo!«

»Jaz bom vedno kmeta zagovarjal!«

»Tudi tistega, ki zadrugo razbija?«

Na cesti je zahupal avtomobil. Kosec je naglo vstal, stisnil roko predsedniku, in ko je odhajal, je še na pragu ujel Matildin vzklík:

»Zadruga je fina, meni je jako po volji, samo če...«

»Določi dva, ki bosta šla jutri z menoj,« se je Mihalek obrnil k predsedniku.

Žunko je pogledal po odbornikih:

»Lapuh, Cipota... gresta vidva v komisijo?«

Zmenili so se:

»Jutri ob osmih pri Zepeku!«

»Kaj boste dali v zadrugo, Zepek?« je vprašal Mihalek, ko so se pozdravili. »Inventar moramo popisati.«

»Dobro je, dobro, bomo pač popisali,« se je strinjal Zepek.

Šli so v kolarnico. Zepek je pogledal Lapuha in Cipota, ko je ponujal:

»Tu sta dve brani... tale plug... to kosilnico... Voz sem dal hčerki.«

Lapuh in Cipota sta se neodločno prestopala. Stojan je sunil z nogo v brano:

»Zepek, tole je staro, prastaro! Te vaše brane so že zdavnaj doslužile! Kje imate kaj novejšega?«

Zepek je zrasel:

»Kaj doslužile!... S tema branama sem vse njive pobranal, pa koliko obveze sem dal!«

»Čujte!« je vztrajal Mihalek, s tema dvema branama sem jaz še vašemu dedeku branal! Pokažite druge, bolj nove brane!«

»Moj bog, svojemu otroku pa tudi moram kaj dati!« je Zepek potožil.

»Teh bran ne bomo popisali!« je Mihalek pogledal svoja dva spremljevalca.

»Ti odločaj!« je Lapuh skomignil z rameni, medtem ko si je Cipota ogledoval kosilnico. Stojan je stopil k njemu.

»Ta kosilnica še Franca Jožefa pomni!« je vzkliknil. »Zepek, to so vaš dedek od njega kupili! Pa potem je bil še Peter, pa Aleksander, pa Hitler – pa še Tito!... Ta ropotija ni nič vredna!«

Zepek je priznal:

»Res je, dedek so jo kupili, pa je še kar dobra.«

Tudi Lapuh se je strinjal:

»Ta kosilnica bi še lahko kosila.«

»Ko pa ste vi kosili, ste si šli po drugo na posodo, tja v drugo vas ste si jo šli sposojat!«

»No, malenkostna popravila bi bila potrebna,« je Zepek privolil.

Mihalek je pogledal spremljevalca:

»No, jo bom pač zapisal, ampak jo bom zelo nizko ocenil, ker ta dva trdita, da je še dobra!«

Izpolnili so obrazce in trije člani komisije so potrkali pri Divjaku. Pozdravili so in rekli:

»Pri vas bomo popisali...«

Pokazali so mu papirje, Divjak jih je pogledal in se začudil:

»Pa imate tu Zepekovo kosilnico zapisano!«

»Ta dva pravita, da je še dobra, pa sem jo zapisal,« je rekel Mihalek. Divjak se je zasmel:

»Ta še za staro železo ni več!«

»No, pa jo bom črtal!«

Pogledali so po prazni, pospravljeni kolarnici.

»Tu ni kaj popisovati,« se je začudil Mihalek. »Kje imate orodje, Divjak? Kaj boste dali v zadrugo?«

Divjak se je v zadregi prestopal.

»Vse ste dali otrokom?«

»Kaj pa bom... Kar je moje, je njihovo... razdelili so si.«

»Tudi komate?« je vprašal Mihalek in se oziral po zidovih. »Nobenega komata ne vidim!«

»No...« je mencial Divjak. »Otroci imajo konje...«

»Dobro, Divjak! Še v klet bi pogledali.«

V kleti je visel na stebri nov komat. Stojan je grajajoče pogledal kmeta:

»Tega ste skrili, Divjak?« Poklical je spremljevalca, ki sta se zadrževala na stopnicah. Pokazal jima je nov komat: »Tega bomo ocenili in zapisali!«

»No, stric, pa bo le tudi nekaj vašega v zadrugi!« se je Cipota hudomušno zasmel. Divjak pa ga je razočarano pogledal.

»Pokaži brano!« so člani popisovalne komisije rekli Kovaču. »Gospodarsko orodje ti bomo popisali. Nobene brane še nimamo.«

Pogledali so v kolarnico, v šupo, na skedenj.

»Ne vem, kje je ta presneta brana!« je poskakoval Kovač, kakor da bi jo na vsak način hotel od kod izbrskati.

»Ste jo prodali ali v gorice skrili?« je posmehljivo vprašal Mihalek. »Vse orodje ste poskrili v gorice!«

Kovač se je branil:

»Kaj bi v gorice...« In je pokazal na voz pred šupo: »Ta kola zapiši!«

»Ta polomljena kola? Brez kolesa... Kaj boljšega nam pokažite, stric!« je Mihalek očitajoče pogledal kmeta. Nenadoma pa se je sklonil in pokazal pod gumno, pod leseni pod na skednju: »Tisto tamle, kar ste skrili pod gumno!«

Tudi oba spremljevalca sta pogledala pod gumno. Mihalek je našel palico in z njo izbezal izpod lesenega poda kolo za voz. Srdito je pogledal gospodarja: »Kaj je to, Kovač... Nov voz ste razdrli in ga skrili, namesto da bi ga ponudili zadrugi!«

»Ob vse sem prišel! Ob vse bom prišel!...« je tarnal Kovač, medtem ko mu je komisija zapisovala voz med združni inventar.

»To si se dobro spomnil,« ga je Lapuh potrepljal po rami. »Bolj notri bi ga moral potisniti... saj veš, ljudje imajo dobre oči!«

Tako je šlo do večera, do pozne noči...

»Sedite, Stojan!... Kaj je z vašo zadrugo? Kako delate?«

»Tovariš sekretar, naši združniki so vam pisali... Nekdo bo moral priti k nam, da se gotove stvari razčistijo. Ljudje so v zadrugi, pristopne izjave pa niso podpisane... Močnejši kmetje bodo sabotirali – to sami veste. Predsednik ima preveč vpliva na krajevni odbor. Skrb za živino so prevzeli večji posestniki, ne vemo, ne koliko je mleka ne kam gre... Zakaj okrajni aktivisti ne zahtevajo in ne podprejo gradnje skupnega hleva in skladišča?«

»Stojan, vi bi radi to, kar bo šele čez deset let!... S kmeti moramo zdaj previdno...«

»Zakaj drobijo gradbeni material in kmetom popravljajo hleve? Kmečki hlevi so komaj za deset, dvanajst glav živine. Med združno imajo tudi svojo ohišniško živino. Nadzora nad krmljenjem ni. Za živino skrbita lastnika hleva – mož in žena. Zadruga jima piše po petnajst delovnih dni na mesec. To pa je tudi vse, kar napravita za zadrugo. Na njivah so spet samo reveži...«

Sekretar je nemirno stopal po pisarni. Vsake toliko časa je stresel pepel s cigarete. Tudi Stojan je kadil. Sekretar je obstal pred njim in se nasmehnil:

»Tovariš Stojan! ... Te dni pridemo ven. Tako res ne gre. Z Žunkom se bom sam pomenil ... Vi pa si ta čas organizirajte delo.«

»Še kje drugje naj se organizirajo!«

Sekretar je vprašujoče pogledal in Mihalek je osorno rekel:

»Naj nam ne vozijo opeke, ki je nismo naročili, pa še takšne, da je je že zdaj sam prah! Šel sem na Gradbeno in jim rekel, da mi te opeke ne bomo plačali. Zagrozili so mi, da nam ne bodo dali tovarnjaka, ki pa so ga bili medtem že poslali, da bi gramoz vozil, pa mi tega nismo vedeli in nismo pripravili ljudi. Če tako delajo, bi nas hlevi res stali dva milijona, kot se nekateri bojijo!«

»Pogovorili se bomo ... Vse te stvari bomo razčistili!«

»Tudi na okraju bi se moralo kaj razčistiti.«

»Na primer?«

»Naš Polanič, tisti naš proletarec, ki je bil jeseni zaposlen pri odkupu sadja, do marca letos je delal – aprila in maja že ni več delal, pa še zdaj dobiva mesečno plačo in težko karto. Pa doma krave pase!«

»Bógati!« je sekretar zarobantil. »To si bom zapisal ... Ali nam birokracija že dviga glavo!«

»Jaz bi rekel še kaj drugega ... pa rajši molčim.«

»Prav ... to bomo uredili!«

»Kmete bi morali izolirati,« ni odnehal Mihalek. »Dokler imajo živino doma in koruzo v svojih koruznjakih ...«

»Kmetov ne bomo izolirali! Prevzgojili jih bomo ... Vse bo urejeno, Stojan! ... Smrt fašizmu!«

»Tovariš poverjenik, tu se podtalno deluje proti nam!«

»Sovražnikov imamo nič koliko, Stojan! Je kaj konkretnega, se je kaj zgodilo?«

»K meni prihajajo grozilna pisma, z žigom naše pošte, natipkana, v slabem jeziku.«

»Imate katero tistih pisem tu? Lahko pokažete?«

»Raztrgal sem jih.«

»Škoda! ... In kaj vam pišejo?«

»Če se ne poboljšam, če od tega ne odstopim, Mura je blizu, me bodo po Muri poslali ... pa ne živga ...«

»Bande smo v glavnem zatrli, umaknile so se čez mejo. Paziti je treba na tiste, ki jim pri nas dajejo potuho ... Če pride še kakšno pismo na naš naslov, prinesite ga sem, nikar ga ne raztrgajte. In pogumno naprej! ... Smrt fašizmu!«

RADIU LJUBLJANA

Interni poročilo

KAKO DIHAJO NAŠE VASI

Naročeno nam je bilo, da prisluškujemo dogajanju po naših vaseh, kako dihajo v tem prelomnem času na prehodu iz kapitalizma – tukaj v resnici iz fevdalizma – v socializem ...

Tako nekako naše vasi dihajo:

»Ponoči je velik strah zaradi ognja. So še takšni elementi, ki bi jim bilo vseeno ... kot zadnjič, ko smo snopje vozili, pa se je Viktor pripeljal mimo. 'Kako je, Viktor?' sem ga vprašal. 'Da bi le vrag vzel vse!' je zaklel. 'Zakaj? Saj pa jesti še imaš, zraslo ti je tudi ...' 'Vrag po vsem, da bi le toča vse pobila!' ...«

»Vozil je zadrúžni gnoj z gnojišča, deset voz, vse na svoje travnike. Zadruga pa svojih njiv ni pognojila. Bil je trdno odločen, da bo čimprej izstopil iz zadruga. Njegova otroka bi rada delala v zadrugi, pa jima ne dovoli, še motike jima skrije. Dali so mu štiridvajset zadrúžnih svinj in vsa potrebna krmila. Svinje pa hirajo ...«

»Dopoldne je bil pri Hulanovih učitelj. Še nekaj žensk je bilo tam, ker je bila nedelja. Učitelj jim je predlagal, da bi vsaj poleti skupaj pekle kruh. 'O tem smo se že pogovarjale', je rekla Hulanova.

Pa se je oglasila učiteljica iz sosednje šole:

'To pa po komunizmu diši!''«

Otroci so bili pri večerji. Punčka, ki je prišla iz mesta, je rekla: 'Babica, Franček mi je rekel, da nas je bogec naredil. Kajne da ni res, kajne, da smo zrasli – kakor pastirček?''«

»Mojega sina so vzeli v tečaj. S tem se je pri nas vse spremenilo. Ne sicer na zunaj – moj mož še vedno vstaja ob štirih, da opravi pri gospodarjevih konjih, še vedno delamo na njegovih njivah in spimo po dva na eni postelji, kmet pa se šopiri v veliki hiši... Spremenilo se je v nas samih – glejte, tudi nas eden lahko kam pride in kaj doseže!... Obiskali so nas z okraja, glasno so se čudili, v kakšnem brlogu živimo. Pa še ta ni poceni! Zmerjali so nas: mi delamo, gospodar pa si kupuje stroje – iz naših žuljev... Če pa bo naš gospodar šel v zadrugo, bomo šli še mi...«

Primer otroka, ki ga vsi pretepajo in sovražijo, ker je odvečen jedec pri hiši, ves je prestrašen, nujno bi ga morali kam dati. Njegova mati je dekla pri hiši. Takšnih otrok je še več, a ni kam z njimi. Okrajni sekretar za to nima razumevanja, zadruga pa se počasi razvijajo...

Ženska joče: sedem otrok pa ena sama postelja!... Koliko bi neposredna okolica lahko pomagala?

»Življenje ima dva konca – in dnevi tudi!

Jutro je svetlo, a svetel dan se konča z večerom, s črno nočjo. Tisti trenutek ali dva, preden zaspiš, sta dovolj, da premisliš vse, kar je bilo. V ustih čutiš nekaj takšnega, kar bi bilo najboljše izpljuniti. Izpljuniti to žalostno resnico o življenju!...

»Sem dekla, stara petnajst let... Na sosednji postelji spi Zefa, gospodarjeva sestra. Še v spanju se smeje! Še dobro, da spi! Kolikokrat pa stoji v sami srajci pri oknu in se pogovarja s fantom pod oknom. Jaz se pokrijem prek glave in molim rožni venec – na prste, ker nimam rožnega venca...«

Toliko danes za interno rabo!

Smrt fašizmu!

»Hudo je za nos siromake. Vsi nas prezirajo, kmeti nas ne trpijo.«

»Niste v zadrugi?«

»Ne, kaj bon jaz stora... sedeminsendeset let...«

»Kravo bon odola, njivo bon odola, tepa gren v zadrugo!«

»Prekleta, nen poprovlala hiše, naj se podere! Jaz pa gren v zadrugo!«

»Zemle le ne dovli v zadrugo!«

»Zaj se te pri zadrugah vidi, što je kmeta gor drža! Pri kmeti je bilo tak: če je pozimi kolinija, so rekli: Dveri dol zapri!... Poleti pa že ob treh zaron, dere je čaka kosce: Ke le hodijo, kaj ne vidijo, ka je že den?... V nedelo pa: Odesi ročko v kuhjo, ovi že gre!...«

Hlopec je son šest vozov gor spravja, še po detelco je moga iti, kmet pa je v hiši sedja pa vino pija. Meni pa je jaboščno ponuja!«

»To je tak hūdo, keri si je ne skuša, se ne do dopovedati... Sploh samo eni delamo!«

Mihaleka so poklicali z njive:

»Hitro!... kontrola je prišla!«

»Kakšna kontrola?«

»Trije so... eden je pre od Ljubljane... Hitro!«

Na občini je sedelo nekaj malih iz Osredka, moški in ženske, med njimi Matilda; dva kmeta: Sagaj in Smeh.

»Kje je predsednik?« Mihalek je vprašujoče pogledal po pisarni.

»Bomo se kar z vami pomenili,« je rekel tovariš z okrajne zveze. »To ni kontrola, tovariši,« je pogledal po obrazih, ki so bili videti vznemirjeni. »Poklicali smo vas nekatere, da bi se pogovorili s tovarišem inženirjem, ki je prišel z republiške zadružne zveze, in bi rad kaj slišal o vaših prizadevanjih, začetnih težavah, problemih... Tovariš je obiskal že več zadrug, več jih bo še, da bi tisti, ki z vrha vodijo socializacijo naših vasi, bolje spoznali probleme našega mladega združništva. Zato vas vabim, da govorite odkrito, brez strahu, po vesti. Pohvalite, kar je dobro, grajajte, kar je graje vredno.«

Tovariš iz Ljubljane je pomaknil svoj stol bliže k zadružnikom. Videti je bil preprost, domač, prijazno jih je gledal:

»Tako, tovariši združniki!... Pomenimo se torej, kako ste si organizirali delo, kako je z ohišnicami, z živino, kako planirate... vse to in še marsikaj drugega bi me zanimalo.«

Vsi so pogledali Stojanovega Mihaleka.

»Ti povej!«

Mihalek je pogledal tovariša z okraja. Ta je prikimal:

»Kar dajte, Stojan!«

»Zdaj imamo tri brigade, dve poljedelski, eno za živino... Sestavili smo skupine, vsaki določili enako površino zemlje; za vsak par konj smo določili po šest hektarov. Zdaj ljudje zjutraj ne čakajo več brigadirja – čas je drag!«

»Pri tem se gleda, da vsak bolj na svojem dela,« je dodala Matilda. Mihalek se ni zmenil za njeno pripombo.

»Vsak član nadzornega odbora ima po eno brigado in skrbi, da so delovni dnevi pravilno vpisani. Pri vsaki seji si dam predložiti brigadirske dnevničke, da brigadir ne bi pisal delovnih dni svoji ženi, čeprav ni delala – kar se je že zgodilo.«

»Vi ste predsednik nadzornega odbora?« je vprašal tovariš iz Ljubljane. Mihalek je pritrdil in dodal:

»Zdaj pravijo, da živinorejska brigada ni potrebna, da si je svinjarica lahko sama sebi brigadirka... Vsi brigadirji so posestniki.«

»To seveda ne gre,« je pripomnil poverjenik z okraja.

»So še druge nepravilnosti, ki jih skušamo sproti urediti. Nekateri kmetje so imeli na ohišnici teličko, zdaj je iz nje še zdavnej krava, mlado teličko bi morali oddati, pa so si jo zadržali ali pa sami prodali. Zato pa nam je zmanjkovalo združne koruze.«

»Ugotoviti, kateri so to!« je prišepnil okrajni poverjenik. »Škodo naj povrnejo!«

»Največ težav imamo z ohišnicami, ki še vedno niso prav izmerjene, to sem dal v zapisnik, da naj se to napravi... to bom strogo zahteval!«

»Bi povedali kaj več o tem?« je zaprosil inženir iz Ljubljane.

»Tu bi grajal predvsem večje posestnike, ki imajo tudi po dve ohišnici, kot na primer predsednikov brat, ki je s svojo sestro v skupnem gospodinjstvu, pa imata vsak svojo ohišnico – njivo, kos gorice, travnik... redita dve kravi in tele, štiri prašiče, dve plemenski svinji, kokoši... V družini so štirje člani, na vsakega pride po pol hektara dobre zemlje... Takšnih primerov je več, to so vsi predsednikovi sorodniki, in to je velika krivica, ker je za viničarje in bajtarje strogo določen maksimum 0,08 hektara, njive ali travnika kje na robu gozda ali na obronku njiv, tako da pri Kapunu, kjer so trije člani, pride na vsakega po 0,03 hektara in si lahko redijo samo enega prašiča...«

»Poleg tega, je Mihaleku segla v besedo Matilda,« so nekateri posestniki utajili del posestva, kakšno bolj oddaljeno njivo, travnik, tudi del gozda, in to izkoriščajo sami ali njihovi otroci, ki niso v zadruzi.«

Mihalek je pritrdil:

»Tako je kmet, ki je utajil del gozda, prodal iz njega za dvajset tisoč dinarjev drv... to smo prijavili.«

»Še to povej, Mihalek,« je rekla bajtarica Zefa, »kako si kmetje ohišnice izbirajo!«

»Nekaj sem že povedal,« je rekel Mihalek. »Tisti združniki, ki nimajo zemlje ali je imajo premalo, morajo vzeti za ohišnico to, kar se jim dodeli. Kmetje pa so zase

zahtevali za ohišnico najboljši kos svoje zemlje. Na predsednikovi ohišnici je zrasel slab krompir, dal jo je bajtarju, sam pa si je izbral novo ohišnico z najlepšim krompirjem. Tudi drugi tako zamenjujejo...«

»Če pa oblast nič ne reče!« je potožil Kapun.

»Še jaz imam vprašanje, tovariš!...« se je oglasil želar Babič. »Od kod predsednikov brat kolje in prodaja tako debele svinje in toliko svinj z ohišnice?«

»Z dveh ohišnic!« je pikro pripomnila Matilda.

Oglasil se je Mihalek:

»Meni se vse tako zdi, da naš okraj ščiti kmete! Zakaj se jim popušča, da si na zadružne stroške popravljajo hleve, namesto da bi nam dali načrt za skupne hleve in skupno skladišče?«

»Je to pravica?« je rekla jezljivo Zefa: »Z veseljem sem šla v zadrugo, morala sem brata izplačati... Drugi imajo po dve ohišnici, Žabotov ima štiri krave, dve kobili, bratovo pa materino zemljo... Jaz sem dala obe kravi v zadrugo, sedem plugov zemlje, pa nimam enega kupa gnoja! Če bi si jaz to sama obdelala... Žibek ima tri pluge neobdelane zemlje, koliko pa je Žličarjeve!...«

»Veliko tega se vam je nabralo...« se je nasmehnil tovariš iz Ljubljane. Pogledal je kmetijskega poverjenika, ki si je zapisoval v zvezek. Mihalek pa še ni povedal vsega. Prosil je za besedo:

»Na odkupu sem svetoval, naj jemljejo vzorce olja pa masti. To se je razneslo po vasi kot brzojav: Pre vzorce jemljejo!... Pa še to bi povedal: Štamanov je plačal sto tisoč, preden je šel v zadrugo, pa si je zdaj kupil velik radio za šetnajst tisoč, pa Slanov za šest tisoč... Zepek je plačal tristo tisoč davka, preden je podpisal za zadrugo. Kaj pa jaz? Z golimi rokami sem šel v zadrugo!... Popisoval sem inventar, kaj vse bodo posestniki dali v zadrugo. O tem bo še posebna razprava... Vse najboljše orodje so dali otrokom ali poskrili... Pri največjem posestniku nisem imel kaj popisati. Utajil je voz, valjar, plug, brano, sani... Voze so spravili v gorice ali pa so jih razdrli in skrili. Sami so kvarili pluge, kosilnice...«

Mihalekov glas je bil tak, kot če bi se vsipal plaz kamenja.

»Dečki so to neusmiljeno rubili,« je skušal Sagaj zaustaviti plaz graje. »Zdaj to leži na soncu in vetru in dežju pod milim nebom na Ustroju...«

»Velika škoda se je napravila,« je potrdil Smeh.

»To boste vi...« je inženir iz Ljubljane namignil okrajnemu poverjeniku. Mihalek pa je še našteval:

»Smodiš je utajil dve brani, en okopalnik...«

»Nekaj bi morali reči o naši zadružni živini,« je menila Matilda. Brž se je oglasil želar Janez:

»V župnikovem hlevu imamo krave kot v Dahavu!... Tam zadružne krave nimajo niti slame več, kaj šele sena!«

»Kako v župnikovem?« je tovariš iz Ljubljane radovedno pogledal.

»Župnikov oče je prosil za nekaj zadružnih krav, da bi se mu pisali delovni dnevi.«

Dali so besedo Mihaleku:

»Z našo živinorejo gremo navzdol. Krave so raztresene po hlevih, teleta hirajo. Pri nas je kmetijski referent samo na papirju. Nikoli ga nič ne vprašajo, ne kličejo ga na seje. Vsako zborovanje mine brez plodne kritike... Pred kratkim so nam poslali štiri delavce iz mesta, da bi našo govejo živino spravili skupaj. Ves dan so delali, proti večeru so prišli k meni v pisarno – pet krav so spravili v en hlev. »Kdo vas bo plačal?« sem jih vprašal. Rekli so, da zadruga. Nisem se mogel načuditi: Zakaj ste tu štirje, da ste pet krav zgnali skupaj?... Drugi dan je bila seja upravnega odbora, vsi odborniki so bili za to, da se tistih pet krav vrne njihovim gospodarjem in naj ostanejo tam do naslednje pomladi, ker jih skupaj ne bi mogli prehraniti. In so jih še tisti dan vrnili!«

Okrajni poverjenik si je zapisoval v svoj zvezek in tudi tovariš iz Ljubljane si je tu pa tam kaj zapisal.

»Živina stoji v gnoju!« je očitala Matilda. »Kaj pa šele svinje!«

»Tudi tu ni nobenega reda!« je pribil Mihalek. »Svinje so na dveh krajih: na Zepekovi ohišnici, tri plemenske svinje in štirinajst mladičev, v istem hlevu je še pet mladičev z Zepekove ohišnice. Zadrudni prašiči so v gnoju in gnojnici, umazani in sestradani. Drugi prašiči so v predsednikovem hlevu – tam je še slabše! Te hleve so preuredili iz govejega hleva z zadrudnim denarjem, in sicer tako, da se lahko vsak hip preuredijo v prejšnji hlev. Tu so plemenske svinje in pitanci. Ena svinja je z mladiči in ti se zbirajo kar po koritih, da se izognejo gnojnici... Predsednik to vsak dan vidi...«

»Čimprej moramo poslati ven naše inštruktorje,« je rekel poverjenik. Zavzdihnil je: »Pri nas je premalo ljudi, pa da bi bili še sposobni!...«

In znova Mihalek:

»Zadruga ima petindvajset odvečnih konj. Samo enega smo prodali. Vsak kmet pravi: Mojega ne, mojega ne!...«

»To se bo spremenilo, ko bo zadruga dobila traktor,« je menil poverjenik in obljubil: »Za jesensko oranje dobite traktor. Kdo skrbi za svinje?« je vprašal.

»Dve pošteni svinjarici, pa kaj pomaga, ko enkrat dobita samo to in drugič samo to.«

»Peso pojedjo krave pa konji!«

»Smodiš ima že enajst svinj na svoji ohišnici! Pa še zadrudno živino. Pri njem je zmanjkalo štiristo kilogramov ovsa, pravi, da so ga konji pojedli... Nihče mu ne stopi na prste.«

»Živina pa hira!«

»Vsi kmetje ciljajo, da bi to propadlo.«

»Saj mi vemo, da je tu malo naših,« se je poverjenik obrnil k tovarišu iz Ljubljane.

»Pa enkrat se bodo morali odločiti, za koga so – za nas ali proti nam.«

»Samo mi mali delamo!... Spomladi sem predlagal drugega brigadirja, pa me na okraju niso podprli.«

»Saj pravim...«

»Postavili so me za kravarico. Vsak dan sem na delu, kidam gnoj, nastiljam. Veder za napajanje nimam, samo obljubljajo jih. Morala bi imeti gumijaste škornje, noga mi je otekla, ranila sem se, pa po gnojnici hodim... Aktivist me je pohvalil, da normo že imam, rekel je, da moram dobiti tristo osemnajst kilogramov zrnja, nekaj so mi že dali, pa tisoč bonov. Ko zjutraj počistim oba hleva, greva z Baro, gospodinjo, ki je moja brigadirka, po krmu. V nogi imam protin. Moj oče je bil za hlapca pri Nemcu, tam sem imela v najemu nekaj redi za krompir, fantek še ni hodil v šolo, tako se mi je smilil... Sprehodka sem se, ko sem ob božiču pasla na detelji. Imela sem trinajst krav. Vse leto sem si sama vso deteljo kosila. Tisti ljudje so šli kot strigalice po polju. Saj je gospodinja, ki se je priženila, dostikrat rekla: Nisem našla ne telice ne prasice ne travnjače ne grebače!...«

»V stari Jugoslaviji sem bil za komija. Če bi bila zdaj še stara Jugoslavija, bi bil to še zdaj. Hodil sem v meščansko šolo, knjig nikoli nisem imel, samo katekizem je bil obvezen. Čitanke sem dobil v šoli. Samo poslušal sem, nikoli se nisem doma učil. Kam boš po maturi? smo se spraševali. Zelo rad bi šel naprej. Sošolci so šli za zobarje, učitelje. Kar je oče na mesec zaslužil, toliko bi mi moral dati vsak mesec za hrano in sobo. Rad bi šel naprej v šolo, učil bi se za mehanika. Ko pa sem videl, da drugače ne gre, sem šel za trgovskega pomočnika... Zanimal sem se za knjige, sam sem se učil. Zdaj prihajajo k meni po nasvet, prinašajo prošnje, včasih se tudi pol ure s katerim pogovarjam. Moja glavna skrb je, da so plani redno doseženi...«

»Aktivist mi je rekel: Gledam tvojo bajto – zakaj si nisi lepše postavila? Jaz ti bom povedal: zato ne, ker vas je kmet izkoriščal!

Pri Snedecu sva se celo uro pogovarjala, vse mi je razlagal, vprašala sem ga: Kaj pa zemlja? Koliko je bomo dobili? – En plug. – Kaj pa, če jaz tiste zemlje nočem? – Pa ti bo zadruga dala prašiča...

Vrtovi so še zdaj neobdelani, pa lani so bili v prahi. Pre je to AFŽ kriva, ker je tam nameravala saditi nekakšno povrtnino. Pa če bi tiste grede dali Mujdrčki, tudi če bi ji zaračunali šest težakov, še kako rada bi šla delat! Poklicali bi jo, ko je bilo največ dela, tako pa je zemlja ležala prazna, z gnojem vred... Aktivist je rekel mladim: Kaj boste doma, vi lahko greste v pisarno!... Jaz ponoči nisem mogla spati – kdo jim bo to delal? Kdo jim bo delal? Že, če bi imeli mlade ljudi, ki bi radi delali pa če bi dali močna krmila pa umetna gnojila... nobenega državnega posestva pa nobene zadruga se ne ustrašim!...

Aktivist mi je rekel, da imam lahko eno kravo na ohišnici.

Kaj pa ji bom polagala? Pa kam jo bom zaprla? V sobo? Drugega prostora pa nimam... Kaj so nam zdaj pravili na tej inšpekcijski konferenci! Jaz da bi vse to delala? Sploh ne vem, kaj vse bi morala delati. Jaz nikoli ne!... Gnoj nikoli ni tisti, kot bi moral biti, če ni mešan. Zato pa bi morali biti skupni hlevi. Jaz sem tako vpila nad aktivistom: Ne dam zemlje!... Meni se polje smili. Koliko smo tam pretrpeli pa pregarali, zdaj pa sam osat! Ko gledam zemljo, bi se razjokala. Prej sem šla kmetu delat, sem dobila merico zrnja, zdaj pa ne dobim nič! Tudi kart ne dobim, ker pravijo, da me mora kmet preživeti... Že naša babica so rekli: Do decembra imamo kruh, do januarja meso pa zaseko, potem pa miznica nič več ne poje, mi pačakamo, da bi že prišla pomlad in bi nas kmet poklical na delo, da bi se najedli!...

RADIU LJUBLJANA

Interno poročilo

KAKO DIHAJO NAŠE VASI

»Sagadinov ima na svoji njivi tam proti Hrastju velik bunker. Je tako napravljen, da lahko orje nad njim. Od zunaj je videti kot vodnjak. Naj bi ga kdo večkrat pogledal.«

V zadruge sta se pripeljala dva člana okrajne kontrolne komisije.

Predsednika nista našla doma; lovil je ribe v Muri, ker je bil tisti dan cerkveni praznik.

Stojan, ki je bil z njima, je rekel, da se je že pritožil na okraju, kako to, da predsednik samo ribari. Pa so mu rekli: Vi tudi lahko ribarite. Vsak ima topravoico...

Gospodinja jima je odprla konjski hlev, kjer so bili privezani trije zadrugni konji. S stropa je visela pajčevina, konjem do trebušov.

Ko je odprla svinjake, so se naglo umaknili, takšen smrad je zavel iz njih. Živali so bile v gnoju in gnojnici, sestradane, izhirane...

Komisija je pogledala v kleti in kašče pri posestnikih, kjer je bilo težko ugotoviti, kateri krompir ali katero zrnje je gospodarjevo in katero je zadrugno.

V okraju so organizirali kakšnih štirideset obdelovalnih zadrug; v njih je zdaj izkoriščanje človeka po človeku večje kot nekoč. V naših obdelovalnih zadrugah ni revolucionarjev ali pa so zelo redki. Na okraju so si postavili nalogo, da prihodnjo pomlad izvedejo dokončno socializacijo tukajšnjih vasi. To pa je velika, revolucionarna naloga!

Za interno rabo

Smrt fašizmu!

»K nam so tudi prišli. Dva sta bila s kontrolne. Pa Stojan je bil z njima... Tako so iskali po celi hiši, po vseh sobah, pod posteljami, v omarah, na podstrešju... Vse so odprli, skedenj so ves prekopali, vse obrnili, pa nič niso našli!«

»Res niste nič imeli?«

»Si lahko misliš, da smo imeli! Na dvorišču v šibje smo skrili! Mast, zrnje... tja pa niso pogledali.«

»Ste bili bolj pametni kot jaz. Meni so pod čebelnjakom našli krompir... za cel voz!«

»Pišite, tovarišica!

POROČILO KONTROLNE KOMISIJE

... Reševanju socialnega vprašanja zadruga namenoma ne posveča potrebne skrbi. Iz njenega knjigovodstva je razvidno, da imajo socialni sklad v znesku 90.000 dinarjev in da je bil napravljen plan dohodkov in izdatkov za socialno pomoč. Iz sejnih zapisnikov je razvidna kritika upravnega odbora s strani združnikov, ker porodnice ne prejemajo pomoči pred in po porodu. Tovarišica Dolamičeva je izjavila pred članom te komisije, da so ji svetovali, naj izstopi iz KDZ, ker ne more več delati. Imenovana je to tudi storila, ker ji zadruga v zadnjem času ni ničesar več dajala. Iz zapisnika komisije OLO je razvidno, da je komisija dala nalog upravnemu odboru KDZ, da naj izvaja plan socialne pomoči, vendar do zdaj ni bilo nič storjenega. Iz tega je razvidno, da se upravni odbor KDZ ne zanima za pomoč potrebnim članom, pač pa kaže večjo skrb za ljudi, ki nimajo nobene zveze z njihovo zadrugo (župnik, predsednikov brat, ki je prejel od KDZ večjo količino vina po nižji ceni).

Razumljivo je, da združniki zaskrbljeno gledajo v prihodnost, kako se godi onemoglim siromašnim starčkom, nosečim ženam in drugim dela nezmožnim članom zadruga in po drugi strani vidijo razne malverzacije, kot na primer z vinom – vodilni člani upravnega odbora ne morejo povedati, od kod primanjkljaj, združniki pa vedo, da se je pri predsedniku pogosto popivalo, navzoči pa so bili tudi nekateri tovariši z okraja.

Jasno je, da takšno stanje ruši stabilnost zadruga...«

Na večer je šlo, mrak se je naglo gostil. Pod odmirajočimi kostanji sredi vasi se je ustavil avtomobil. Dva aktivista sta se pripeljala iz mesta. Po cesti je hitreje stopil domačin Franček, aktivist za kmetijstvo.

»Kje so ljudje?« je iz avtomobila nestrpno vprašal Kosec. Franček se je naslonil na odprta vrata vozila.

»Pridejo,« je rekel prepričevalno.

En sam človek je prišel do šole, vtaknil ključ v vrata in odšel. Takoj nato je v razredu zagorela luč. Prišlo je nekaj žensk, zavitih v volnene plede. Nekaj kmetic, ki so obstale pred vrati.

»Ne upate si naprej?« jih je zbodla Matilda, ki je nosila stole na oder.

»Me bomo rajši pri vratih, tu bo bolj varno,« se je zasmejala Lapuhova.

Na prvem občnem zboru zadruga, kjer so upravnemu odboru skoraj v celoti izrekli zaupnico, so se združniki prav razživelci šele takrat, ko je stopil k mizi na odru predsednik nadzornega odbora Stojanov Mihalek in razgrnil po njej svoje papirje. Visok, širokopleč, še najbolj podoben nepodkupljivemu sodniku, ki je prišel sem, da bi po črki zakona in po svoji vesti natanko pretehtal in ovrednotil, pa tudi grajal in ožigosal, kakor si vsa ta srenja pred njim s svojimi deli zasluži. Nekajkrat se je prestopil, nekajkrat premeril obraze, preden je po razredu zazvenel njegov resnobi, strogi glas:

»Povedal sem že in naj nocoj ponovim: v to zadrugo so ljudje vlagali dve vrsti kapitala: svoje njive, živino, orodje in stroje – pa tudi svoje dobre in slabe lastnosti. In iz obojega gradimo to naše mlado skupno gospodarstvo in bomo zdaj položili račune o naši prvi skupni žetvi...«

Nobena klop ni zaškripala. Samo na tem ali onem obrazu se je zarisal nasmeh, s tega ali onega postava je bilo zlahka razbrati misel: Ti kar govori... Mihalek pa, kakor da bi hotel postaviti piko na svoje besede, je s poudarkom nadaljeval:

»Zato se nič ne čudim, da je bilo v naši zadrugi tisoč delovnih dni premalo opravljenih...«

»Naj bi gospe tudi hodile delat!« je padel vzklik; Mihalek ga je preslišal.

»Celo med odborniki so taki, ki so zelo malo napravili za zadrugo. Kaj je temu

krivo?... Vzroki so jasni: krivo je vse drugo, samo ne zaviranti in špekulanti, ki jih imamo med seboj. Ti širijo parole, v zadrugo pa nočejo... Mnogi zadružniki prinašajo od zdravnika potrdila za izmišljene bolezni. Napačno je tudi to, da je okraj odtegoval preveč mladih iz vasi v administracijo ali pa so očetje izročili del posestva otrokom in ti so ostali zasebniki...«

V besedo mu je posegel postaran čevljar:

»Rad bi vprašal predsednika, koliko imate kmečkih ljudi, sposobnih za delo?... Vse boleha! Jaz, star človek, sem imel več delovnih dni kakor ti!...«

Glas se mu je zadušil v kašlju. V razredu je nastal hrup. Slišati je bilo predsednika, ki je zavpil nad kovačem:

»Ti si tvoje mustače otresi, nikar da bi mene učil!«

Vstala je Smehova in ogorčeno vprašala:

»Zakaj smo prišli sem? To vpitje poslušat?«

»Kdo je podkoval, ti ali jaz?« je kovač zabrusil predsedniku. »Pa ti podkuj, če moreš!«

»Vam je kdo rekel, da vam ne bomo plačali delovnih dni?« ga je Žunko jezno nadrl.

Mihalek je potrkal po mizi in napravil konec prepiru. V trenutno tišino je nadaljeval z grajo:

»Trije so, ki najbolj škodujejo naši zadrugi: gospod Rajnar, vi, Divjak, in vi, Zepek... Pri vas, Divjak, je bila breja kobila, prej vaša last, z njo ste peljali gospodu Rajnarju k mlinu, kobilo ste do trebuha nagnali v vodo, da se je prehladila in poginila...«

»Fej!...« je bilo slišati med ljudmi.

»Ti kar ženi svojo!« je Divjak temno pogledal.

»Pa to še ni vse!... Kobile so tudi pri Cipotu, oskrbuje jih oče, že dve sta skotili, eno žrebe je poginilo. Za Divjakovo kobilo niso hosteli poklicati veterinarja, mi pa nismo vedeli, kaj je z njo...«

»Koliko živine so nam uničili pri rubežu!« je planil Smodiš. »To povej!«

»To sem že grajal,« mu je odvrnil Mihalek. »Grajal sem, da zarubljeno orodje in stroji ležijo na Ustroju in rvavijo. To grajam še danes, do neke mere pa tudi opravičujem, ker ljudje pač niso bili za nov način gospodarjenja, ki ga uvaja naša država... za bolj pravične odnose med ljudmi...«

»Pravične pa!« se je nekdo posmehnil.

»Tako, kot je bilo letos, ne bo šlo več,« je poverjenik za kmetijstvo pritegnil Mihaleku. »Zadruga bo dobila svoj plan obvezne oddaje in oddaja bo morala biti izpolnjena!«

»Kot smo slišali iz blagajniškega poročila,« je nadaljeval Stojan, »je zadruga plačala dvajset tisoč za kovača, petdeset tisoč za popravila konjske opreme. Prej ste vsi imeli dobre komate, dobre voze in pluge, kosilnice – zdaj je na vsem lepem vse polomljeno... To se je seveda lahko zgodilo, ker ste dali v zadrugo same slabe voze!«

»Dobre so nam zarubili!«

»Pa še zdaj jih uničujete!«

»Dokaži!«

Mihalek je nasršil obrvi:

»Le počasi, Zepek!... Še veste, kako smo pri vas invenutro delali? Kaj je bilo s tisto kosilnico, ki sem jo potem vseeno črtal, čeprav ste vsi trije trdili, da je še kar dobra, pa ste vedeli, da še za odpad ni dobra... Potem smo šli k vam, Divjak, v vaši kleti sem našel lep nov komat, ki ste ga skrili. Zapisal sem ga in ocenil na tisoč dinarjev. Vi pa ste mu podlogo odparali in vso žimo iztrgali – takšnega mi je brigadir prinesel od vas!«

»Me je pač treba ustreliti ali kaj!...« je zabrundal Divjak.

»Ne, Divjak, ne ustreliti, škoda bi bilo krogel za vas! Obesiti bi vas morali!...«

Nihče ni posegel v njuno prerekanje, ljudje so sedeli tihi, oprezujoči. Mihalek pa se je še vedno obračal k Divjaku:

»Vi zdaj ne morete živeti, pa imate cel hektar ohišnice, poleg zaslužka od zadruge – kako pa je moral živeti siromak brez ene same pedi zemlje? Ves dan je delal na polju, vi pa ste mu zvečer dali sedem dinarjev, da ni bilo ne za sol ne za vžigalice...«

»Je pač bilo tako... tega nisem jaz kriv,« mu je oponesel Divjak.

»Vi bi nas še danes radi izkoriščali, kot ste nas nekoč! Pa tisti časi so minili...« Kmetje so prišepetavali Divjaku; Mihalekova graja ni veljala samo njemu, ampak tudi marsikateremu drugemu.

»Grozdje ste nam tudi pokradli!«

»Vi pa ste mi potem navrgli davek!«

»Tisti davek je ničla!« je vzrožil Mihalek. »Prava ničla v primeri s pokradenim grozdem! Kradli ste iz zadružnega vinograda, Divjak! Za vino, če ste ga že prodali, ste dobili najmanj štirideset tisoč... Kje pa so slive, Divjak, pa tudi drugi posestniki, ki so otresli zadružne slive, preden so jih zadružniki šli obirat!... To sem že takrat grajal!«

Znova se je razburila Smehova:

»Kaj se bomo tu prepirali, le tistega sovraštva ne imejmo med seboj!«

Zdaj je vstal aktivist in zahteval mir:

»To ni noben občni zbor, to je anarhistični sestanek! Štirinajst dni že hodim po občnih zborih, pa kaj takšnega še nikjer nisem videl... Smo rekli, da so tu najbolj kulturni ljudje, bomo tu najprej napravili zadružni dom...«

Zdaj je predsednik Žunko skušal preusmeriti pogovor:

»Šele okopavanje pa košnjo smo začeli delati skupaj...«

»Samo mi reveži smo delali!« mu je eden izmed kočarjev brž segel v besedo. »Samo kosit je prišlo nekaj kmečkih fantov!«

»Tovariš!« se je želar Kosi obrnil k predsedniku, »med prvimi sem šel v zadrugo, pa nisem dobil niti enega bona, s čim naj davek plačam?«

Pridružila se mu je dninarica:

»Moj oča še tudi ni nič dobil!... Pa nikoli ne bo izkoriščanja!... Vi uradniki dobite vsak mesec...«

»Sramotu je, kaj vi delate s poljskimi delavci!« je dvignil glas želar Markovič. Nekdo mu je brž odgovoril:

»Vi ste tako in tako najboljši zadružnik, imate dve kravi, drugi pa samo po eno!«

»Pa tudi nisem nič prodal, kar mi je oče pripravil!« se je potrkal na prsi.

»Tvoja dekla nima več kot petdeset dni!« so mu očitali.

Branil se je:

»Preklete, koliko bi tvoja delovnih dni napravila, če bi bila sama!«

»Vi ste angelci, dolgo vas že poznam, sami sebi si znate pisati!«

V prepri se je vmešal poverjenik za kmetijstvo:

»Pastirjem, ki imajo živino, je treba določiti število dni! Šoloobvezni otroci morajo dobiti zrnje, če pa pomagajo pri delu, se jim pišejo delovni dnevi. Na račun se vam izplačuje vsak mesec. Vsi vaši delovni dnevi morajo biti vpisani v računovodstvu. Na občnem zboru morate poravnati vse račune med seboj. Zdaj si povejte iz oči v oči...«

Poverjenik je sedel in Mihalek je znova potrkal po mizi:

»Še posebej moram grajati našo živinorejo. Brigadirka je Zaplatova hči, tako ste hoteli, pa ne kaže nobenega zanimanja. Komisija naj pogleda živino pri Smodišu in Filipiču. Tam sta poginili deset- in trinajstmesečni telčki. Pa na tem občnem zboru ni še nobeden tega omenil. Živina pri Filipiču je slaba, čudno se mi zdi, zakaj je njegova ohišniška tako lepa. Zakaj tisti, ki so prevzeli skrb za zadružno živino, niso pasli?«

»Na pašo nisem prej s svojimi hodila, pa zdaj z drugimi tudi ne bom!« se je obregnila Smodiševa.

Mihalek se je vprašujoč ozrl po aktivistih, ki so si prišepetavali. Srdito je nadaljeval:

»Ne bo se smelo več dogajati, da bi nam celo najbolj poklicani matali polena pod noge!«

»Kar povejte!« je rekel Kosec.

»Prizadeval sem si, da bi jim vino bolj obdavčili. Okraj pa je to črtal, češ saj so ga plačali. Res je, plačali so ga po petintrideset, prodajali pa po stopetintrideset!... Ali kot se je zgodilo na okrajni konferenci, ko je celo tovariš poslanec iz Ljubljane odobral, da si kmetje lahko zadržijo po deset arov goric, mi drugi pa nič! Tovariš z okrajne zadružne zveze pa nam je kot zglednega zadružnika posebej pohvalil vas, Nemec! Mi pa vsi vemo, da je bila kakšna vožnja z vašimi konji vse, kar ste napravili za zadruho – pa še to ste samo peljali, nakladali in razkladali pa so drugi... In vsi vemo, da ste bili tri tedne v toplicah, ko smo želi...«

»Mi smo dali grunte... dal sem vam svoj grunt!«

Znova je povezal besedo Kosec:

»Zadruha v našem okraju je sicer že lepo število, vendar izboljšanja pridelkov niso dosegle. Vzrokov za takšno stanje smo slišali dovolj že ta večer. Moram priznati, da tudi z merodajnega mesta nismo dovolj skrbeli za druge panoge – sadjarstvo, živinoreja... Imeli ste triintrideset tisoč litrov mleka obvezne oddaje, oddali ste ga osem tisoč...«

»Ko sem šel na tečaj,« mu je prevzel besedo Mihalek, »sem svoji dve kravi izročil brigadirju. Vedel sem, koliko mleka dajeta. Naročil sem mu, naj krave takoj zvečer pomolze in mleko zmeri. Bilo ga je dva litra od krave zvečer in dva jutraj. V enem letu bi to zneslo čez tisoč dvesto litrov. Oni pa so dali povprečno molznost sedemsto petdeset litrov! Kje je potem mleko? To sem razlagal na zborovanju, kjer je bil tudi tovariš poslanec iz Ljubljane. Povedal sem, kako se pri nas živina uničuje. Pa so vsi molčali, tudi poslanec. In se ni nič spremenilo... Imamo danes sploh še kakšno telico, da bi kdaj postala dobra krava? Zakaj nam zadružne telčke poginjajo?«

»Dobre krave ste nam zarubili!« je padel klic.

Ne da bi se zmenil zanj, je poverjenik za kmetijstvo opozoril zadružnike:

»Poslej bo morala vsaka panoga sloneti na lastni računski bazi. Kar ni sposobno življenja, se bo samo izločilo... Zadruga si mora znati pravilno planirati delo. Glavni nosilci dela so brigade. Nesmiselno je čakati na traktorje, na moderno tehnično bazo... Danes je za nas pomembno to, da zadruge niso propadle, kot so jim mnogi napovedovali. Ljudje že čutijo, da ne bodo izkoriščani od bogatinov, da v zadruhi ne bodo osiromašili... Potrebna je demokratizacija vodstva, pravilno nagrajevanje... Ni vračanja v privatništvo!«

Muhič je hotel povedati še nekaj o sirih.

»Povejte!«

»Sire imata samo predsednik pa Divjak. Moja žena je videla, ko so peljali mimo dva voza sirov, pa nihče ne ve zanje. Kje so? Kdo jih skriva?«

»Oblasti je to že naznanjeno! Divjak se izgovarja na poslovodkinjo, češ da ona zavlačuje,« je pojasnil Mihalek.

»Še jaz imam vprašanje, tovariš!... Kako da predsednikov brat lahko kolje in prodaja tako debele svinje in toliko svinj z ohišnice?«

»Si mu ti kaj zraven dala?« se je obregnil Žunko.

»Bom jaz povedala!« je dvignila roko Matilda. »Krompir so si zvozili na svoje domove!«

»Mi mali smo ga nosili do kleti, notri nismo smeli. Notri sta bila gospodar pa njegova žena – eno korpo sta vsipala na svoje, eno na zadružno... Tudi žita smo mali dobili samo predujem, oni pa so ga sebi vzeli dovolj!«

»Smo mi dali grunte ali vi?« so se razburjali posestniki. »Grunti so naši!«

»Mi pa delamo!«

Oglasil se je Lapuh:

»Za žetev so nam sporočili z okraja: Počakajte nas, jutri pridemo! Do enajste ure smo jih čakali na polju, pa so prišli šele čez tri dni, pa še takrat zvečer!«

Spregovoril je Lepoša, počasi, preudarno:

»Naj povsod vprašajo ljudi, če hočejo razhod ali ne, to je zdaj za nas glavno.«

»Kaj pa govorite!« se je začudil poverjenik za kmetijstvo. »O kakšnem razhodu govorite?... Ali ne veste, kako se je to godilo pri drugih narodih – kako je ameriški farmer ali katerikoli zahodni kapitalist veleposestnik požrl male in srednje kmete, kako jih je brezobzirno nagnal z zemlje, da so postali tovarniški delavci! Pri nas pa bo to šlo drugače, zato pa socializiramo naše kmetijstvo. Kmeta ne bomo nagnali z zemlje, zato pa naj iz razdrobljenih njiv napravi veliko skupno polje, da ga bo lahko obdeloval s stroji, samo tako bomo dvignili proizvodnjo!«

»Kje ste bili leta petinštirideset!« je vprašal Muhič, »ko ni bilo ne krave ne kruha, takrat bi morali gledati za skupno!«

Izza mize je vstal aktivist, ki je pisal zapisnik; obrnil se je k Muhiču:

»Tovariš zadrugnik, povedal bi ti, zakaj niste že petinštiridesetega napravili zadrugo! Zakaj ne? Spet boste vi pa vaša zadruga imeli koristi, če ste si medtem nekaj več pripravili.«

»Ta zadruga bo lahko delala!« je poudaril Lipovec.

»Od vas je odvisno...« ga je hotel dopolniti aktivist, pa ga je prehitel prileten želar:

»Stojim in strmim, jaz, človek, star šestdeset let, celo nekaj več, kako bom jaz delal normo? Danes je treba vse premisliti...«

»Zadruga te bo oskrbela, o tem smo že govorili, nisi slišal?«

»Jaz sem v zadrugi,« je rekla kočarica Kata, »kaj pa bosta moj oče pa mati?... Oče gre večkrat delat, pa ne ve, kako je z njim. Prosim, naj se mi to pove. Vaš aktivist mi je rekel, naj očeta vpišem.«

Predsednik je razgrnil po mizi seznam zadrugnikov.

»Tu piše, da je nesposoben... star je petinsedemdeset let.«

»Pa je vezal snopje, žel koruzinje, sušil, gnoj raztresal... Pa mu niso nič pisali – potem je to zastonj delal, od česa pa bo živel?«

Odgovoril ji je Kosec:

»Komisija bo skupaj z vašo knjigovodkinjo preverila vse delovne dneve. Kdor misli, da se mu je zgodila krivica, naj prihodnje dni pride v pisarno.«

»Mene izbrišite iz zadruge!«

Mihalek je zapičil pogled v brkatega posestnika:

»Japec, jaz vas nisem sprejel, pa vas tudi ne bom brisal!«

»Zemljo si lahko obdržite, moja punca je šla v mesto, midva z ženo pa lahko živiva od enega hektara.«

»Kako boste živeli, če nimate v rezervi?« je vprašal Mihalek. »Takšni ste, kakor da bo že jutri drugače!«

»Vrag!« je zaklel Pintarič. »Toliko ljudi marodira, jaz pa moj fant sva sama pri konjih, drugi pa vsi marodirajo.«

Mihalek se je obrnil k predsedniku:

»Adaptirali smo toliko hlevov, da bi si lahko novega sezidali! Tovariša predsednika bi vprašal, kaj je zdaj s hlevi. Kaj je s skupnim svinjakom, ki bi se še moral zidati?«

Žunko si je segel v lase:

»To ti je tako, Mihalek! Načrt so nam prinesli z okraja, kot sam veš, pa so ga tudi odnesli, da pre ni dober.«

»Letos bomo bolj gledali na to, kdo pije in kdo plača – kdo dela in kdo si samo piše delovne dneve,« ga je Mihalek strogo pogledal. »Uredili bomo zadrugno skladišče, ki bo pod ključem, brez tega ne gre! Zdaj hodijo v skladišče vsi drugi, samo skladiščnik ne! Pri vinu je isto: dobili smo ga za žetev, dobro vino. Tudi za košnjo. Nismo vedeli, koliko smo ga popili, koliko se mu je dodalo vode... Ne vemo, ne kdo pije ne kdo plača! Z žganjem je isto! Skladiščnik nikoli ni povedal, koliko ga je in koliko vode mu je primešal.«

Nekdo je jezno zavpil:

»Kmečki so dobili olje, siromaki pa drek!«

»Pre je petintrideset delovnih dni za liter olja,« je potožila kočarica Verona. »Pa sem še ob nedeljah iztepala sončnice.«

Mihalek se je obrnil k brigadirju:

»Jeseni sem prišel k vam, stric Lepoša, po oves za konje, ki so delali. Rekli ste mi: Vsi konji naj enako jedo! Vaši so bili v vašem hlevu, ves čas so jedli oves, vse seno so pojedli. Poleti ste krave krmili s senom!«

»To je čista resnica!« je rekla kravarica. »To je bilo vsak dan: seno, samo seno! Krave naj seno jejo, da bo več mleka! Zaplata pa mi je ves čas naročal: Le slamo polagaj, le slamo!... V njegovem hlevu pa so bile njegove krave do kolen v senu!«

»Tu se zdaj zaman prepiramo!« je hotel poseči vmes Lepoša, pa ga je prevpila dninarica Zefa:

»Divjakova je delala petdeset dni – tako ima zapisano. V resnici pa je pri tistih brejih svinjah delala največ deset dni na mesec! Zanja je delal pastirček, šolar, pa en starejši Prekmurec! Vse vemo!...«

»Za plesnivo žito je kriv brigadir!« Ta očitek je letel na Lepoša. »Ste videli, da je mokro, zdaj pa ga silite nam, siromakom!«

Poverjenik za kmetijstvo jih je gledal izpod čela, kako se grizejo, si skačejo v lase in mahajo s pestmi. Mihalek se je sklonil k njemu in mu pošepetal:

»Se ti ne zdi, da se je pri nas šele zdaj začela revolucija?... Naši Osredkarji dvigajo glave.«

»Zadruga jih je zdiferencirala, tudi to je dobro... za začetek,« je prikimal poverjenik.

Aktivisti so začeli spravljati svoje papirje.

Ljudje pa se dolgo niso mogli raziti.

Mihaleku se je na poti domov pridružil Štamanov sin. Potarnal je:

»Hudič je to! Jaz sem vnesel v zadrugo skoraj polovico toliko kot cela vas, pa naj bom v vsem enak tistemu, ki je prišel vanjo z golimi rokami!... Po moje to le ni čisto prav...«

»Kaj boš vruga!« ga je zavrnil Mihalek. »Kaj si sam prišel do tega, kar si dal v zadrugo? Ali pa so ti to ustvarile prav tiste gole roke?... Malo manj se smili samemu sebi!«

Sagaj je stopil med može, ki so se obirali pred šolo. Začel je razpredati svojo modrost:

»Samo diktata ne... le diktata ne!... Kateri je dosegel boljši pridelek, naj dobi sejnalnik ali umetno gnojilo. Ta bi propagiral pri drugem: Ti, pojdiva midva skupaj, mogoče bo letos mali traktor! Tako bi se povezali... Za uspeh pri živini naj bi mu dali tele za dvig mlečne proizvodnje.«

»To bi moral njim povedati!« ga je dregnil Smeh.

»Če boš tem hribavcem kaj razlagal, bo tako, kot če bi meni kaj od kemije pravil,« je menil Sagaj. »Tu imamo upravnika za konje, pa je bil vrtnar!... Zakaj imamo te bike v hlevih? Ljudem pustiti svobodno izbiro, biki naj hodijo na pašo s kravami, to je naravni način pridelovanja... Kaj teličkov sem imel včasih! So šli na pašo s kravami. Če se je kakšen v grm zapletel, je krava pribežala domov po ljudi... Vrnitev v naravo, to nas bo rešilo... Kot sem rekel: Pridi ti, nas bo več skupaj, bomo traktor dobili!«

»To je zdaj vse zavoženo,« je potožil Smodiš. »Tem se preveč mudi, zdaj gre vse v galop...«

To je tako, kot če bi bili na prisilnem delu – eno leto smo že, še dve, pa bo...«

»Svoboda narodu!« je pikro pribil Slavič.

»Pišite, tovarišica:

POROČILO...

... in je v prvem letu obstoja tudi ta zadruga kot večina drugih nagrajevala združbenike ne glede na število delovnih dni – vsakemu po 250 kg žita. Na ohišnicah so pridelali predvsem krompir in koruzo, tako da je vsaki družini zraslo dovolj

osnovnega živeža. Vse to je večjim kmetom nekako priljubilo zadruge. Dobro se počutijo v njih, saj so, kot smo videli tudi na tem občnem zboru, ostali gospodarji položaja v vasi – kar so bili že od nekdaj. Takšen položaj pa je nujno rodil nezadovoljstvo pri tistih, ki nosijo največji del bremena, saj pride zdaj nanje še več težaškega dela kot prej. Ne smemo se slepiti: večjemu delu kmetov v zadrugi ni šlo za to, da bi gospodarstvo uspevalo in se razvijalo. Nekateri kmetje so si z združnim gnojem kar pretirano pognojili ohišnico, za združno polje pa ni bilo dovolj gnoja. Ali pa so si gnojili ohišnice z umetnim gnojilom, namenjenim združnemu polju. Nasploh so združniki skrbeli, da so bili pridelki na ohišnicah pravočasno v zemlji in pravilno oskrbovani, za združno polje pa so porabili čas, kar jim ga je preostalo od dela na ohišnicah. Ko smo z okraja spremljali delo naših zadrug, smo ugotavljali številne nepravilnosti, da ne rečem kaj hujšega. Tako so na primer združniki posejali dva hektara koruze za silos. To koruzo so pokosili v oktobru, decembra pa je še zmeraj ležala na polju, seveda segnita, silosi pa so bili na pol prazni in krme je primanjkovalo že v začetku zime...«

»Našo zadrugo so ljudje že tak sprekleli, da je še kokoši ne bi mogle pozobati, če bi se razsipala!... Toda zadruga je naša kuga!... Zaj pogledni: naša Tunika bi mogla meti dvajset telic. Celo živleje se je te zato mantrala, ka de zaj pri telicah!... Frosov čeh je pri kobilah. Štirinajst jih more česati, pa tak kleje ka se bliska. Če bi bija navoden delavec pa bi pri kmetih dela, ne bi telko trpja!...«

»Snedčev mladi zdaj gre za traktorista.«

»Kaj ne bo sodar? So rekli, da se bo učil za sodarja.«

»Za zadrugo je že boljše, če gre za traktorista.«

»Ko pa sodarje tudi potrebujemo!«

»Pa naj bo kateri drug sodar!«

»Zdaj pa je tako: od Lapuhovih nihče delat, od Záplatovih nihče, od Lepoševih nihče...«

»Kaj le silijo ljudi s temi zadrugami!«

»Smehovi bolj za sebe delajo.«

»Nemčeva mlada gospa ima zdaj tudi v eni nogi protin, hčerka je ostala doma, pa je v pisarni.«

»Mladina je šla...«

»Mladi so šli, ostali so stari... Svinj pa ne bodo traktoristi krmili...«

»Od sedeminštiridesetega sem jaz s svojim sinom kot privatni mojster napravil za državo več kot vaša krajevna delavnica z osmimi pomočniki!... Predpisali ste usnje za zgornje dele, pa je ta kropon precej slabši od vratovine, kot strokovnjak to vidim, pa tega ne smem napraviti. Bi bil največji grešnik!«

»Potem greš na prisilno!«

»Saj smo tudi zdaj na prisilnem!«

»Ne, to je plansko delo!«

»Vojaški čevlji so vsi brez obročkov, teh v federativni nimamo več. Zdaj moram za vojaške rezati od zgornjega usnja, imamo pa mastni cepanec, ki je za delavske, pa bog varuj, da bi ga dal za vojaške, čeprav bi bil boljši! Pri vojaških so dvojni podplati iz kropona, zgornje usnje pa je zanič!... Če sem dobil za petdeset parov materiala, zakaj ne bi napravil tako, da bi bilo boljše?«

»Za ljudsko inšpekcijo smo mi izvolili dve naši – zdaj pa nič ne vem, kako da so nam z okraja vrnili dve drugi, za tisti dve bi morala poslati karakteristiko pa socialni sestav. Ampak mi ti dve ne bomo imeli!«

»Kateri dve pa sta?«

»Ena je Divjakova – z njeno kmečko miselnostjo, da je prav, če ona kolje devet svinj z ohišnice, revež pa sme imeti samo eno svinjo! Mast ima spravljeno v tako visokem čeburu, da se moram jaz na prste povzpeti, pa sem med bolj visokimi, kot vidiš! Šest jih živi od te masti, pa imata dva še karte in jima ne režejo maščobe... Lani je imela petnajst svojih svinj, zdaj jih ima pet – kje so druge?«

»Nekoč so kmetje dajali desetino graščaku. Kaj pa zdaj dajemo? Petinsedemdesetino, pa je še premalo! Saj drugi še tako ne občutijo, najhuje je kmetom! Lani so nam živino vzeli, zdaj spet moramo dati – prišli so nam gledat, koliko krompirja imamo, sem jim kar rekla, če mislijo, da smo razbojniki! Še ubijete nas lahko!... Bone še imam, denar tudi, pa kaj pomaga, če blaga ni!«

»Ste bili kaj v Soboti, tetica? Kakšno lepo blago imajo tam in trgovini za združnike! Vi bi tudi lahko tam kupovali, če bi šli v zadrugo.«

»To pa mi ne bomo!... Mi ne!«

POVERJENIŠTVU ZA NOTRANJE ZADEVE

»Zunaj je snežilo. Bil je pozen večer, moji otroci so v prednji, večji sobi že spali, tudi žena, ki je bila z njimi, je že spala. Samo sin, srednješolec, ki je imel nekaj dni prosto in bi moral naslednji dan nazaj v šolo, si je še delal naloge. Jaz sem bil sam v zadnji izbi in sem tudi še bedel. Bila je že pozna noč, ko sva oba ugasnila luči.

Nisem še trdno zaspal, ko sem zaznal odpiranje vrat. Sin je po prstih prišel k meni in mi je zašepetal: Atek, nekdo hodi... Iz postelje sem zavpil proti oknu: Naj se oglasi, če je kdo tam!... Takoj nato je močan moški glas zavpil: Odprite!... Udba je tu, odprite!... Odločno sem zavpil nazaj: Ponoči nikomur ne odpiram, pridite podnevi, tudi če ste od Udbe!... Z dvorišča je zavpil drug glas: Mi smo Ozna iz Sobote, odprite! Zavpil sem nazaj: Čeprav ste Ozna, pridite podnevi!... Medtem sem bil že pokonci in oblečen. Z dvorišča so zavpili: Odprite, če ne, si bomo sami odprli!... Napeto sem premišljeval. Spomnil sem se grozljivih pisem. V temi sem položil sinu roko na ramo: Odpri jim... Sin je bos stopil v vežo in jaz za njim. Dvignil je zapah in obrnil ključ. Tisti hip so se vrata odprla in prikazale so se puškine cevi. Takoj sem vedel: Banda! Ostal sem miren. Sina sem z roko potisnil nazaj in mu zašepetal, naj gre v prednjo sobo. Kdo je, naj pride notri! sem rekel na glas. Od zunaj so zavpili: Luč prižgite! Zakaj ne odprete, če je Udba? je zarobantil tisti, ki je prvi vstopil, z naperjeno puško. Odprl sem, sem mu odgovoril. Za njim so vstopili še trije z naperjenimi puškami. Prvi je zavpil: V imenu Jezusa Kristusa!... Vsi so bili v vojaških plaščih z zavihanimi ovratniki, s križem na kapah, ki so jih imeli narobe obrnjene. Nas poznate? je vprašal vodja, preden je odprl vrata v prednjo sobo. Kako bi vas poznal, nikoli vas še nisem videl, sem rekel. Odprl je vrata in me hkrati mahnil s puškinim kopitom po hrbtu, da sem padel na posteljo pri vratih. Otroci so zavreščali. Začutil sem kri na čelu. Hudič, kje imaš orožje? je bandit kričal nad menoj. Spet me je udaril. Sin je skočil k njemu in kriknil: Zakaj ga tepete, saj nima orožja!... Tudi njega je mahnil, da je klecnil. Nato se je spet obrnil k meni: Si član OF?... Otroci naj bodo tiho! je zavpil, če ne, vas vse pobijemo!... Kje je tisti pisalni stroj, ki je bil ukraden, Ti to veš, povej!... Zbral sem vse svoje moči in se dvignil. Zdaj me je z vso močju udaril s puškinim kopitom v prsi. Nima orožja! se je spet oglašil sin. Zdaj sta se dva lotila mene, druga dva sina. Toplji so naju in kričali: Kje imaš brzostrelko? Ne boš povedal?... Moral sem jim dati izkaznico OF. Pretrgal jo je na dvoje in s sinom sva morala pojesti vsak polovico. Otroke in ženo so napodili v drugo sobo, tam so morali poklekniti na tla in na glas moliti. Žena je morala prinesiti vode, in ko jo je vodja popil, ja zrobantil: Kakšen okus ima ta voda? Si mi prinesla tisto za svinje? jo je divje pogledal. Ukazal mi je, naj poljubim ženo. S sinom sva si morala obleči plašče, nato je vodja spet zarohnel nad menoj: Zdaj pa zmoli kesanje!... Nisem prej molil, pa tudi zdaj ne bom, sem mu odgovoril. Gledal sem sina, videl sem ženo, kako kleči pred vrati in prosi

bandite, naj me ne ubijejo, zaradi otrok... Zaradi udarcev mi je bučalo v glavi, da sem komaj razložil glasove. Simpatizirate z Rusi? je bandit kriknil sinu. Sin se je nasmehnil. Bandit je zavpil: Zakaj se smeješ? Sin mu je rekel: Tako so gestapovci spraševali mojega očeta. Medtem sta dva prebrskala vso hišo, knjige in zvezke nametala na kup sredi sobe in jih zažgala. Pobrali so moje zimske nogavice in čevlje, sinov suknjič, ki mu ga je žena šele šivala. Morala sva sleči plašče in dva sta naju začela neusmiljeno tepsti. Preden sem drugič omedlel, sem še slišal, kako so vpili: Do Salzburga gre glas o tebi, kakšen prekleti komunist si! Od tam smo morali priti, da te opozorimo: če se ne poboljšaš, bo to tvoja smrt!... Slišal sem še uro, tri udarce, nato me je zagrnila tema... Ko sem prišel k sebi, je bila ura šest. Bil sem bolj mrtev kot živ. Tudi sin je bil ves krvav in marogast. Žena in sin sta mi povedala, kaj so jima zabičali, preden so odšli: do osme ure ne sme nihče iz hiše... Prosil sem ju, naj gre kateri ven pogledat, nemara so kakšni sledovi. Žena je venomer spraševala sina: Bomo čakali do osmih?... Kaj bomo?... Morali bi poklicati zdravnika, imel sem hude poškodbe. Zunaj je še vedno snežilo. Ker je naša hiša zunaj vasi, na samem, nihče od sosedov ni vedel, kaj se je dogajalo pri nas. Šele ob osmih je žena šla na občino, da je poklicala zdravnika in obvestila milico. Odnegli so nam vso toplo obleko in mojih štiri tisoč dinarjev.

Smrt fašizmu!

Mihael Stojan«

Ko se je napovedala pomlad, je Mihalek ob palici obšel najprej hišo, nato pa se je odpravil proti šoli in občini. Napovedal se je bil inštruktor Sklada, da bi se dogovorili o proizvodnem načrtu za tekoče leto.

»Za celični sestanek se moramo pripraviti,« mu je v pisarni rekel Lipovec. »Prideta Rudi in Kosec. Takoj po tem sestanku pride inštruktor.«

»Pravkar se pogajamo, da bi bil volk sit pa koza cela,« je Mihalek pozdravil aktivista. »Določili ste nam sto pitanih svinj, torej moramo zidati hleve.«

»Trideset tisoč litrov mleka boste morali dati,« je rekel Kosec in zamajal z glavo: »Kaj bo z vami?«

Lipovec je priznal:

»Zdaj imamo vsaj štirideset odstotkov manj živine kakor pred vojno...« Besedo mu je vzel Mihalek:

»Še med vojno so bili pri nas vsi hlevi polni živine. Takoj po vojni pa je živina začela izginjati. Potem so se začeli rubeži, kmetom ste rezredčili hleve... Lani je bil še trenuten uspeh pri oddaji mleka, ker smo nekateri dali v zadrugo zelo lepo živino, lepe, dobre krave. Tudi okraj nam jih je nekaj nabavil.«

»Zdaj pa so naše teličke shujšane, iz njih nikoli ne bodo krave,« je potožila Matilda. »Koliko jih je to zimo poginilo!«

»Pri svijah je isto! Kolikokrat smo v celici rekli: to mora biti tako – pa nikoli ni bilo po naše... Kam mi gremo? je vzdihnil Mihalek. »Jaz o tem vse noči premišlujem...«

»Stojan, ne bomo vrgli puške v koruzo! Pljunili bomo v roke!« sta rekla aktivista.

Mihalek pa je znova zmajal z glavo:

»Kam nas bo to pripeljalo!... Hočem to reči, ko smo imeli konferenco v Ljubljani! Krasno so nas postregli! Trikrat na dan meso, pa nas je bilo tam – koliko! Skoraj tisoč ljudi. Vse mize pa bogato obložene. Še torte so nam nosili. Naj bi nam dali bolj skromno kosilo, preostali denar pa delavcem... to jaz kritiziram!«

Aktivista sta se smehljala. Kosec je prikimal:

»Saj ima prav... po svoje ima človek prav. Bolj skromno bi morali...«

»No, pa smo imeli tu zborovanje, tudi naš partijski predsednik je prišel in sredi zborovanja ti pravi: Zdaj gremo k južini! Vsak je dobil celo klobaso, kos kruha pa kupico vina. Poštena južina za težaka! Potem smo naprej zborovali, nato pa smo šli na kosilo. In spet pečenka! Ne rečem, bil je dober obed, ampak vsi mi smo bili blizu doma, lahko bi vzdržali tudi brez tega kosila. Če pa so nam ga že dali, naj bo. Ampak

pijača! Točili so vino in nas silili z njim, kakor da zunaj v potoku teče! Zakaj ne bi tistega vina dali delavcem? Izpil sem dve kupici, pa sem odšel, tako sem bil jezen! Ne morem si misliti, da bi to razsipanje peljalo k dobremu; s tem se bomo pogubili.«

»No, pa smo malo pokritizirali našo oblast!« je prizanesljivo rekel Kosec. »Zdaj pa še malo o vaših problemih.«

»Ignac je vedel, da se naši ljudje bojijo Tita pa komunizma, zato je hotel na drug način, pa so mu očitali, da kulaka zagovarja. Res pa je, da ste kmetom zarubili krave, nato pa so spet prišli aktivisti: Ti, kmet, imaš toliko zemlje, toliko mleka in mesa boš dal na leto... Kmet pa je tarnal: Kje bom vzel? Z dvema, tremi kravami, ki so mu ostale, seveda ni mogel dati obveze...«

»To se bo vse popravilo,« je obljubil Rudi. »Kmet bo počasi spoznal, kaj pomeni zadruga. V kratkem dobite traktor, brž ko bo sneg skopnel, začnete orati za setev...«

»Letos morajo biti preorane vse meje!« sta zabičala aktivista. »Tovariši partijci, vi ste odgovorni za to...« Pogledal je na uro: »Čas je, da gremo! Inštruktor je gotovo že tu.«

»Kako to, da je toliko ljudi zunaj?« se je začudil Mihalek, ko so prišli do krajevne pisarne. »Saj je bila sklicana samo odborova seja!« je rekel knjigovodkinji.

»Ne vem, zakaj so prišli, stric Mihalek. Jaz sem obvestila samo odbornike. Tovariš inštruktor je že tu.«

Mihalek je s praga pogledal po ljudeh in zavpil:

»Odborniki naj pridejo noter!«

Ljudje so začeli vpiti:

»Mi tudi!... Mi tudi gremo notri!... Vsi gremo notri!...« Slišati je bilo močan moški glas: »Mi čemo naše grunte nazaj!«

Mihalek je na stežaj odprl vrata pisarne:

»No, pa pridite, če ste že tu!... Najprej bomo odborniki reševali naše zadeve z inštruktorjem Sklada, potem pa bo diskusija in boste lahko povedali, kar želite.«

Inštruktor je s težavo prerinil med ljudmi do delovne mize. Nekdo je zavpil:

»Mi gremo ven!« A nekdo drug mu je zabrusil: »Počakaj zdaj!...«

»To jih je nekdo nahujskal,« je Mihalek pošepetal inštruktorju. Nato pa se je obrnil k ljudem: »Vi pa ta čas premislite, kaj boste govorili!«

»So to vsi zadružniki?« je vprašal inštruktor.

»Menda je od vsake hiše po eden,« je rekel Žunko, inštruktor pa ga je prosil:

»Povejte jim, kakšen je namen našega sestanka!«

»Boš ti, Stojan?« se je predsednik obrnil k Stojanu.

Mihalek je vstal in pogledal po ljudeh:

»Tovariš inštruktor Sklada bo z nami pregledal letošnji pridelovalni načrt, potem pa nam bo spregovoril še o pravilni organizaciji zadruga, o prednostih zadružnega gospodarjenja, o tržnem vijaku, o razliki med splošno in obdelovalno zadrugo...« Naslednji hip že ni več slišal samega sebe – kakor plaz so se vsuli glasovi:

»Mi gremo ven!... Ne potrebujemo ne splošne ne druge... nobene zadruga!... Tu se je vodila diktatura!... Ti, Mihalek...«

Najbolj se je drl hlapec, ki je bil pijan in očitno nahujskan. Odborniki so sedeli tihi, inštruktor je začudeno gledal razjarjeno množico. Nekdo, očitno bolj razsoden od drugih, je na ves glas zavpil:

»Gremo naprej!...«

»Če pa vsi govorite!« je Mihalek skomizgnil z rameni. »Dokler ne utihnete...«

Ljudje so začeli drug drugega miriti. Inštruktor je vstal, se z rokami oprl ob mizo in preudarno spregovoril:

»Tukaj sem slišal, da si nekateri izmed vas želijo iz zadruga... Prav, šli boste ven, da pa bi kdo do jeseni karkoli prostovoljno ukrepal, gre v arest!«

»Tega ste nam tako vedno ponujali!« mu je nekdo segel v besedo.

»Tako je, tovariši zadružniki! Če hočete izstopiti, morate najprej poravnati obveznosti, ki jih ima zadruga...«

»Mihalek si ta hlev lahko domov odvleče! ...« je kriknil Cipota.

»Jaz si ga bom že, vi pa ga boste plačali!«

»Kdor ga je naročil, naj ga še plača!« je zavpil pijani hlapec. Jezik se mu je rahlo zapletal. Zdaj pa je Mihalek zrasel:

»Vi tu vpijete zaradi investicij! Povejte mi rajši, kaj ste do zdaj napravili! Pravite, da nimate kruha – kje pa je tisto zrnje, samo osem tisoč kilogramov ste ga oddali, toliko, kot ga lahko da en sam kmetovalec – kje je vse drugo zrnje?«

»Zadrugi smo ga dali!«

»Ampak, kje je? Kaj pa ste na črno prodajali? ... Apnenega dušika ste imeli dvanajst tisoč kilogramov, po vsej vasi ste si ga razvozili, namesto da bi ga spravili skupaj na varno – kje je? Toliko lesa ste nažagali – ga ni, opeke ni ... Nekateri imate na ohišnici po dva konja, po tri krave, po dva žrebca na ohišnici ...«

»To je vse združno! ... To imajo naši! ...«

»Kateri naši? Plahuta, Nemec, drugi ne!«

»Cigarete lahko vsakdo kadi pa gre po vasi pa tako naprej!« je zajedljivo zavpil Novak. Te besede so letele na Mihaleka, zato mu je jezo vrgel nazaj:

»Noben skupinovodja ni delal, jaz sem delal namesto njih! Delal sem namesto knjigovodkinje, vse sem, pa še zase!«

»Samo enkrat še ti pridi k meni na dom!« mu je zagrozil Ostrc.

»Ne boj se, še bom prišel, ampak tako, kot prvič – z miličnikom.«

»Naj pride k nam kdo z okraja!«

»Tukaj imamo tovariša z okraja, kaj bi še rad?«

»Utihnite, ljudje!« so začele miriti ženske. »Naj naš predsednik pove, zakaj ne moremo ven.«

Žunko je jezno pogledal:

»Dajte si dopovedati, ljudje! Njive so skupaj, živina je skupaj. Zadruga mora najprej dolgove vrniti ...«

»Zakaj pa jih ima?«

»Nehajte že, Zaplata! ... prekleto!«

»Jeseni se bomo pogovorili o tem, ne zdaj.«

Lapuhova je dvignila roko:

»Jaz bi nekaj vprašala: Koliko je dolga? Naj se nam to zdaj pojasni, da bomo vedeli.«

»Dolga?« se je slišal smeh. »Pre dva milijona! ... Dva pa pol ... Kje je tovarišica poslovodkinja? Naj nam to pove!«

»Vsak dan več!« se je knjigovodkinja oglasila iz veže.

»Naj se to zdaj ljudem pove, da bomo vedeli, kaj se godi!«

»Nad kom tu vpijete?« je dekle zavpila s praga.

»Zakaj se nam naši dolgovi prikrivajo? ... Zakaj se ti tam skrivaš?« so ljudje izzivali. »Sem pridi pa povej!«

»Zato, ker sami ne vejo!« se je usajal Cipota. »Dolgovi so preogromni! Jaz ne prevzamem dinarja dolga na svoj grunt!«

Zdaj je posegel vmes predsednik:

»Zakaj se prepirate? Če mi samo semenski krompir pridelamo, imamo pri vsakem kilogramu štiri dinarje premije! To je semenska roba ...«

»Dolg pa bo ostal!«

»Kakšen dolg? Saj bo kritje! ... Te dni bo zadruga dobila traktor. S traktorjem bomo nadoknadili zamujeno ...«

»Na mojih njivah traktor ne bo oral!« je zagrozil Zaplata.

»S traktorjem si obrtnik!« se je oglašil Sagaj. »Nisi več ustvarjalec, to je dolgočasno, to je duševna morija, še škrančke boš pregnal, ne boš jih slišal v ropotu tega modrega strašila ...«

»Nikar tako, ljudje!« je povzdignil glas inštruktor. »Kako morete tako govoriti! ... Traktor orje tri brazde hkrati, petintrideset odstotkov konjske vprege boste sprostili, manj konj boste potrebovali, zato pa boste lahko redili več goveje živine ... To bo vaš

prvi korak v mehanizacijo. Industrija vam bo poslala okopalnike, krompir bo že prihodnje leto sadil stroj, ne bo več dolgo, pa bodo tudi žetev opravljali stroji. Stroj bo sam kosil pšenico in bo puščal za seboj že povezano snopje... Tak stroj bo letos že delal na državnem posestvu v Prekmurju.«

Ljudje so nezaupljivo gledali. »To bi rada videla, kako bo tisto snopje zvezano!« je Lapuhova pošepetala Snedečevi.

»En sam žetveni stroj opravi delo petdesetih žanjic,« je povedal Kosec. »Zato bomo zadruga utrjevali, ni poti nazaj v privatništvo!«

»Mi smo podpisali za tri leta!«

»Obljubili ste nam...«

Kosec je dvignil roko in zahteval tišino. Vstal je in ostro rekel:

»S tovarišem inštruktorjem sva danes zato prišla k vam, da bomo skupaj z vašim upravnim odborom pretresli vaš pridelovalni načrt. O vsem drugem, kar vas zanima, se boste pogovorili na posebnem sestanku z drugimi tovariši... Vi se zdaj lepo razidite, mi pa gremo na delo. Čas nas priganja!«

»Tako, punčka moja, zdaj boš pa lepo zaspala!«

»Kdaj boš pa ti šla spat?«

»Malo bom še delala, vidiš, koliko nalog še moram popraviti!«

»Pa veš, mama, gospod v cerkvi so tudi rekli, da je ... te ne motim, če cingljam s kroglicami?«

»Ne motiš me... Oni morajo tako govoriti, v knjigah pa je drugače napisano... Zdaj pa le spi!«

»Pa je tako! Ti pa ne verjameš, gospod so rekli, da bodo takšni v vicah – veš, kaj so vice?«

»To so povesti, kakor od Gulbike!«

»Povesti... Mama, ima Jezus tudi dušo?«

»To moraš babico vprašati.«

»Veš, včeraj so v cerkvi rekli: Duša je neumrljiva, bog je neumrljiv, angeli so neumrljivi... pa so še rekli: Naredimo človeka po svoji podobi, pa so rekli, da ima vsak angela varuha... Mama, ti veš moliti?«

»Vem!«

»Pa poskusi! Si ne upaš?... Marijo imaš rada?«

»Ko mamico od Gulbike.«

»Pa Jezusovo ovčko imaš rada?...«

»Veš kaj, preberiva še kaj iz Kanglice, potem pa boš zaspala!«

»Mama, nič se ne boj, če imam svetinjico, saj ni Marija na njej, je samo Jezušček... Kajne, mama...«

»Beriva Siroto Jerico!«

»Veš, kako je Jezus rekel: Zakaj me tepeš?«

»Komu?«

»To si lahko misliš, tistim, ki so ga mučili... Ali je več bogov?«

»Kolikor so si jih ljudje izmislili!«

»Ne, samo eden je! Če rečeš božja resnica, pa tega ne napraviš, imaš greh!«

»Kolikokrat si mi že rekla, da si ne boš več nohtov grizla, pa si jih le grizeš – kaj torej?«

»Od rok gospod niso nič rekli! Če bi bog rekel, naj bo stajica zelena, pa bi bila zelena! Kar on reče, vse se zgodi.«

»Zakaj potem ne reče?«

»Saj reče, pa ga ne slišimo.«

»Zakaj ga ne slišimo? Če bi govoril, bi ga slišali!«

»Ker je duh...«

»Poslušaj zdaj Jerico!...«

»Zakaj pri otrocih ta sovražni odnos do šole?... Vse to je vpliv gospodarske preobrazbe vasi. Po zadrugah so se ljudje na vasi zdiferencirali, to vpliva na otroke.«

»Dobro se še spominjam dve leti nazaj, ko je bil Potrč minister za prosveto. Vsi vidnejši pedagogi so imeli sestanek, takrat nam je minister nekako takole govoril: Lahko vam povem, tovariši, kako dobro bo poslej za vas! Skrb za šolo in vzgojo, finančna plat, vse bo v rokah zadruga. Kmetijske zadruge si bodo same vzdrževale šole... Neki brkat učitelj se je samo pogladil po brkih in oči zavil navzgor...«

»Saj bi, če bi ostali dosledni...«

»Eno leto smo imeli na šoli sedemletko – kaj pa vi pravite k temu, tovarišica?«

»Gotovo se vidi uspeh... tam, kjer delamo v krožkih.«

»Kateri bodo tu kandidati za okraj?«

»Divjak in Žalik.«

»No, dobri smo! Kdo je le predlagal ta dva?«

»Kdo!... Ko sem opominjala otroke, naj se učijo, mi je eden zabrusil: »Žalik je tudi šest let hodil v prvi razred, pa je le daleč prišel!«

»To se da razložiti tudi tako, da je Žalik lep primer človeka, ki zaradi razmer kot otrok nikamor ni mogel, pa je le nekaj dosegel! Ima pa res to slabo lastnost, da je domišljav in častihlepen.«

»Pa naš dični Koloman! Ko je ta prišel na sestanek, je takoj začel: Kdor ni za nas, naj gre rajši zdaj ven!... Pa zobotrebec je žvečil.«

»Največ zadrug je v našem okraju. Kakšne so, to je drugo vprašanje. A kaj vedo o tem tisti v Beogradu? Pogledajo na zemljevid, vidijo, da je daleč največ rdečega v Sloveniji okoli našega okraja, pa si ne morejo kaj, da se ne bi pogladili po bradi: Bogati, drugovi, tamo je več sve socializirano!«

»Pa je tu presneto malo pogojev za zadruge, ker ni mehanizacije in je tako kmalu tudi še ne bo – tiste prave. Kje tam na Gorenjskem je laže, tam niso takšne zahteve po mehanizaciji.«

»Petnajst let že živim v Šiški, poznam vse tamkajšnje ljudi. Nekaj časa sem prebil drugje, in ko sem spet prišel domov, gledam prvi dan, gledam drugi dan, tretji dan: množica ljudi hodi zjutraj sem in tja. Od kod so vsi ti ljudje? Pa ne da imamo v Šiški kakšno novo tovarno? si mislim. Gledam – nikjer tovarne! Pač pa so tam zadaj barake – celo naselje barak. Za uradništvo, za administracijo. Pogled – iščem trgovski servis, sobo 33. A sob 33 je najmanj deset! Na desno, na levo, v pritličju, v nadstropju, po kilometrskih hodnikih! Preden to najdeš... In kaj vsi tisti ljudje tam delajo? Prosim, Kidrič je bil na množičnem sestanku, kjer so govorili o vseh teh rečeh. Povedal je, da eno jajce stane državo 250 dinarjev... Pridem na Plansko, potrkam – zaprto. Potrkam na druga vrata – zaprto. Na tretja – zaprto. Nazadnje se ujezim in zahtevam šefa. Kje so vsi vaši ljudje? Pa mi pravi: Ne zamerite, dve noči smo delali. Spijo... Zakaj ne bi delali podnevi in spali ponoči?«

»Ali pa tole: od mene so zahtevali, da naj v enem tednu napravim statistiko o vseh osnovnih šolah po letu 18... takrat še rojen nisem bil! Da mi bodo vsi pomagali. Rekel sem, da ne bom. Če bi to hotel v redu napraviti, potrebujem šest mesecev... Pa jaz vseeno ne vržem puške v koruzo.«

»A, to ne! To je boj, brez boja ne bo šlo!«

»Na okraju je bilo zborovanje CMD. To je njihova stanovska organizacija, država od nje zahteva samo korektnost do politike. Da vere in cerkve ne izrabljajo v politične namene.«

»Pri nas je tak župnik... imeniten moški! S prižnice je naročal ljudem, da moramo delati, vsi moramo delati! Jaz sem kmet, ne gospod župnik!«

»Zadrugam je treba pomagati, tovariši! Utrjevati v njih demokratizacijo... Preprečevati izstopanje... ne iti mimo organiziranega trga. Zadrugi svet, vodstva sama odločajo, brez večjega vmešavanja države. Upirati se diktaturi večjih posestnikov nad malimi... Krepiti partijsko in sindikalno organizacijo... S tem bi bil današnji sestanek našega aktiva zaključen.«

»Star sem štiri čez šestdeset, vedno v hlevu: pogledjte, kak je pri meni lepo! To je veselje, če pride kdo pa reče: Kak je tu lepo nastlano, drugi pa na velikem ne morejo... Mati krava je stara sedemnajst let, ima dvojčka. Drugi pa pravi: Meni se krava le ne zabreji!... Ker nisi prijatelj svoje živine! Pri meni pa je: Dobro jutro, teliček! Ne boj se me!... Pri meni se vsako vedro prej oplakne, kot se napaja, in vse ob isti uri. Telica je breja (600 kg), pa še dela! Do danes sem prvi v oddaji mleka – pokazal vam bom, da nisem zabušant! Pri meni se vimena umijejo, preden se molze. Midva s sinom molzeva. Jezus, jaz mam toliko obveze dati! tožijo. Jaz pa vsako obvezo izpolnim, še prekoračil sem za pet kilogramov. Za pijačo pravijo: Jaz kontrahiram... Vi ste ljudi zaprli, najhujše pa ste zunaj pustili... Imam tri hektare zemlje, samo polje. Vso krmo kupim. Živini že hasni, če jo samo pobožaš: ti si vrla, pa veriga te ne tišči?... Žival te pozna, če si njen prijatelj. Red in snaga tudi mleko delata. Glejte, kak je vse čisto, tu bi človek še ležal. Šipe so vsak dan pomite. Jezus, nimam s čim nastlati! pravijo. Nemaren človek! Moraš skrbeti, če kdo pride, da ne bo zatarnal: Joj, v drek sem stopil!... Vsa moja živina je rodovniška. Včasih sem si tu stol postavil pa sem gledal po hlevu: Jezus, zdaj imam lepe krave!... Tu pa vidim: kmetom so dali živino, revnim so jo vzeli. Oni si molzejo zjutraj, opoldne in zvečer. Dajejo v zbiralnico, opoldanje pa sebi. Imajo sir, tudi maslo si delajo. Mali pa od tega nimajo nič. Vsi si pišejo delovne dneve. Pri Divjakovih ima gospodinja namesto hlapca delovne dneve, pa nikdar ni bila na polju, še živino ji opravi hlapec, preden gre na polje... Tisti, ki so imeli mlatilnico, tja idite pogledat! Zakaj imamo javnega tožilca?«

»Čevljarški mojster sem, nimam zemlje, pa še tiste preklete karte ne dobim, takšna svinjarija!«

»Saj si oddal prošnjo, pa kaj je zdaj?«

»Ne vem... Včasih so človeku vsaj odgovorili, zdaj pa še tega nisi vreden.«

»Ne utegnejo vsega, premalo ljudi je za vse...«

»Stare in bolne hočejo uničiti, to se jasno vidi!«

»Danes je pač tako, to moraš imeti v sebi, da delaš iz vseh svojih moči, največ, kar moreš...«

»Ker smo sužnji!«

»Priznaj: to so ti pri spovedi rekli!«

»Kaj boš ti!...«

»Kar nas je čez trideset, štirideset in več, nimamo zase kaj več pričakovati, za otroka pa boš menda rad delal, da bo vsaj njemu boljše... Zakaj ne greš delat v zadrugo, pa bi imel vse karte!«

»Zakaj bi moral delati v zadrugi, če pa država potrebuje tudi privatnika! Saj zadruga tudi dela za Obutev pa jaz delam za Obutev!«

»Pa delaj v zadrugi! Danes je pač tako, da mora biti nova organizacija dela, nov način, ti pa stojiš ob strani!«

»Da bom tam suženj... Tam še manj zaslužim!«

»No, če pa tako več zaslužiš, se nikar ne poteguj za tisto karto!«

»Moj čeh je včera Muro preplava, zaj si v Avstriji išče listine za pot v Ameriko. Na stora leta bon se son kla na zemlji – pa še toto mi jemljejo... Za vse to mene srce boli, ka gnes že po orožniki hodijo okoli moje hiže...«

»Jaz sem pri vsakem delu, pa se mi zdi, da le nimam nič od tega... Čudno, da si človek v tej zadrugi ne more nič prislužiti.«

»Zdaj dajejo na račun. Jaz delam vsak dan, pa imam samo sedemindvajset delovnih dni. Moje dneve pišejo Smodiševi, da z njimi odslužim kočo.«

»Tako je to... Deset dni sem bila na tečaju, pa do tega nič nimam, niti enega delovnega dneva... Ljudje so izgubili voljo... ko pa delamo, delamo, pa od tega nobene koristi...«

»Dolamičevo pogledjte! Šestdeset je stara, pa ni dobila še nič drugega kot malo cvirna! Le pogledjte jo, kako si krpa to obleko!«

»Zato, ker je dekla. Pa še pri Zepeku! Jaz da bi pri tej zadrugi delala? pravi Zepekova. Še pastirčku prigovarja: Kaj boš pri tej zadrugi delal!...«

»Zdaj se pri nas samo kljubuje!«

»Samo vsak sebi, vsak pravi: Zakaj bi, saj ni moje!«

»Ko pa človek vidi, kako bi moralo biti!«

»Traktor je zgodaj oral, pa niso hoteli sejati. Lepoša je pač odlašal, nekateri so si po sili sejali. Zaplata si je sam sejal, pa so ga vprašali, kdo mu je dovolil. On bo vsaj imel žito, drugi pa osat!«

»Zakaj smo le krompir tako sadili – samo vsako tretjo brazdo?«

»To je po Lepoševem! Pa še v vrstah tako po redko! To je pre po novem, da bomo prej dosegli plan!«

»Mi smo tako kričale nad brigadirjem, da tako ne bomo sadile... Zakaj bo ta zemlja ležala prazna?«

»Mi bomo stradali, pa imamo več kot sto hektarov dobre zemlje!«

»Kak je te to za pet ran božjih? Detelco sen sija, zrosla pa je repica!«

»Što ti je da semen?«

»Brigadir! Z vreče mi je vsipa v sejalnik... Zaj bon te v repici plan presega, detelce pa nede!«

»Tovariši inštruktorji, zadruge so dobile traktorje, ljudje se jih branijo, kaj to pomeni?«

»Rekel bi, da se kmečki človek že po naravi boji vsega novega. Poleg tega pa so naši kmetje zaljubljeni v svoje konje.«

»Še nekaj drugega je vmes, tovariši!... Traktor je danes pri nas postal vprašanje vere. Če si dober katoličan, ne boš oral s traktorjem! To je propaganda iz spovednice. Ženskam, ki hodijo k spovedi, je naročeno, da morajo vplivati na svoje može in jim dopovedati, da je oranje s traktorjem greh – greh zoper zemljo. Za ta greh ne bo odveze! Zato so brigadirji, ki so pod vplivom duhovščine, tu pa tam sami pošiljali traktorje s polja – pa tudi iz strahu, da traktor ne bi preoral mej.«

»Tovariš z notranjega, tu boste vi ukrepali!«

»Oranje za spomladansko setev je v glavnem opravljeno in je tako vsaj do neke mere popravljeno, kar so po zadrugah zamudili jeseni. Drugo, nič manj važno vprašanje pa so gorice.«

»Tudi tu je krivda upravnih odborov, da je organizacija dela tako slabo izvedena. Kmetje imajo tudi v svojih goricah ohišnice, ki pa jih morajo obdelati njihovi viničarji, ne da bi se jim za to delo šteli delovni dnevi. Zadrugne gorice niso v redu prekopane, prepozno škropijo, trto uničujejo bolezni. Viničarji so se pritožili na OLO, zadrugni veljaki pa so jim zagrozili, da jih bodo vrgli iz viničarij, 'ko bo drugače'...«

»Vse to se lahko dogaja, ker je gospodarska politika upravnih odborov naravnana tako, da produktivnost posameznih panog propada.«

»Tovariši, če zadruge ne bodo dale, kar se od njih pričakuje, bo krivda za to padla tudi na nas, na okrajno vodstvo, na naš okrajni komite... Za slabo gospodarstvo v zadrugah bomo mi odgovarjali, tovariši inštruktorji! Potrebna bo temeljita preorientacija sedanjega dela in smernic za prihodnje delo.«

»Midva s sinom sva že legla. Tisti dan sem ga odjavila na občini, čez dva dni bi že moral biti na Kočevskem. Kmetje ga niso hoteli vzeti v zadrugo, tako rad bi česal konje, pa ga niso vzeli. Šel je na gradbeno, dva meseca je delal na avtostradi. Šestnajst let je bil star. Ni zapravljal, vsak zaslužek mi je prinesel. Če so mu kje dali kos pogače, je rekel: To bom nesel mami...«

Jaz ne grem v zadrugo. Zakaj ne bi bila svobodna? Če mi pri enem kmetu ni dobro, grem k drugemu, lahko si preberem. Kmetom sem govorila: Ne dajte se! So mislili,

če mu kravo zarubijo, da ne bo več živ. Ljudje so bili proti predsedniku. Rad je roke na hrbtu nosil... S sinom sva se še prerekala zaradi Kočevja, nekam slabo se je počutil. Sezul se je in slekel, jaz sem še v postelji molila rožni venec, ko je na vasi zapiskala sirena. Pogledam v okno: Jezus, ogenj!... Na vasi nekaj gori!... Sin je skočil s postelje, si nataknil čevlje na bose noge in stekel iz hiše. Še jaz sem se oblekla in šla za njim. Kje le gori? Na onem koncu – pri Nemcu? Lapuhu?... Zaplatov skedenj je gorel! Mojega sina so videli na strehi, da je gasil. Skedenj je bil nov, poln slame in sena. Ljudje so gasili, iz vseh vasi so prihajali z brizgalkami. Moj sin je prišel ves premočen s strehe, ženske so ga k Nemcu v kuhinjo, da je popil čaj z žganjem, naenkrat je bil miličnik v kuhinji, ni poslušal žensk, ki so mu hotele povedati, kako je bilo s fantom, takoj je moral z njim. Jaz sem po mizi udarila: Nisem kriva! Vas je bila že polna milice, udbovcev, sam sekretar se je pripeljal. Vsi so spraševali, kje je moj sin. Od povsod so vpili: Tebe sumijo, milica te je že iskala!... Pre so slišali, kako je pokalo, miličnik je spraševal, kje ima Zaplata municijo. Učitelj iz druge vasi je tudi trdil, da je pokalo – kaj je le pokalo? No, saj patroni še povsod ležijo... Vse so nas nagnali na občino, tudi mojega sina, tam so imeli že Zaplata, Divjaka pa Nemca pod stražo. Aktivist nam je prijazno rekel, naj povemo, koga sumimo. Vsi smo molčali. Vprašal je, kje je tista, ki je pre videla mojega sina, kako je podtaknil vžigalice. Takrat je moj pokazal na tiste tri: Vi ste me nagovorili, vi trije!... Tisti trije so vsi naenkrat priznali: Mi smo krivi... Moj sin pa je začel na ves glas govoriti: Pri Zaplatovih sem delal, oni so jedli bel kruh, meni pa še črnega niso dali! Pri Divjakovih sem delal, pa sem bil lačen pa nič plačan... Ljudje so se zgražali: Kako delajo s temi ubogimi kmeti! Tisti od udbe so kričali nad njimi, da so saboterji, špekulanti, požigalci... Kako bi si mogel sam zažgati?... Učitelj nam je nekaj razlagal, kakor da je zadruga gotovo imela svoj plan, postaviti hlev, skladišče, še kaj, zdaj pa bodo morali najprej popravljati to, kar je zgorelo, pa ne bodo izpolnili plana... Kakšna sabotaža je gotovo vmes, je rekel. Kakor se je začela zadruga, je Zaplata začela boleti noga, s palico je hodil po vasi, Nemca boli noga, njegova žena ima protin v nogi... Tiste tri so zvezane odpeljali v mesto, mojega sina tudi...

Drugi dan smo morali že ob dveh na sestanek. Do petih so nas zaslisevali, ob sedmih pa spet, takrat se je pripeljal tudi sekretar, do polnoči smo sedeli. Zahtevali so, naj priznamo, dali so nam listke, naj napišemo tistega, katerega sumimo. Nekateri so zapisali tistega, s katerim so si bili v sovraštvu. Ženske so vpile, jokale omedlevale... Drugi dan so nas spet zaslisevali, zvečer ob osmih spet sestanek, kaj mi tu v zadrugi delamo, da smo saboterji, uničujemo živino in zemljo, zdaj pa še požigamo... Pre je moj sin že pred dvema mesecema grozil, da bo pri predsedniku zakuril. Tudi Lepoša so zaslisevali. Ljudje so se spraševali: To bi lahko zažgal Zaplatov sin, če bi kaj nastavljal, da bi šele čez nekaj časa zagorelo, on pa bi bil takrat že v krčmi pa bi imel alibi... Lahko je bilo čisto kaj drugega. Mene je aktivist čez dva dni odpeljal na zaslišanje, sem spala v mestu, tak veter je bril... Če bi bila jaz takrat korajžna, jaz bi povedala resnico! Nisi kriv! Zavoljo požara so vsi po nedolžnem, zavoljo zadruge pa naj si vzame vsak svoje na sebe!«

RADIU LJUBLJANA

Interno poročilo

KAKO DIHAJO NAŠE VASI

Z okrajnim aktivistom se je pripeljal v zadrugo tovariš z ministrstva za kmetijstvo. Medtem ko so se zadružniki zbirali k sestanku, sta s predsednikom nadzornega odbora Stojanom primerjala oddaje zadruge z oddajami zasebnih kmetovalcev. Bilo je očitno, da se za zadrugo skrivajo kulaki, da bi se zaščitili pred obvezami in davki. Med temi je tudi in še zlasti predsednik zadruge Žunko.

»Ko smo ustanavljali zadrugo, je rekel Stojan, sta bila pri meni okrajni sekretar in poverjenik Udbe, da smo pretresali vprašanje predsednika zadruge. Že takrat sem jima rekel: Samo Žunaka pa Nemca ne, drugega pa vsakega lahko. Pa niso ubogali.

Pozneje mi je poverjenik dal prav: ni si mogel misliti, da bi bil mladi Žunko takšen... Napravili pa niso nič takrat, ko bi vse to še lahko zavrli.«

Šola se je napolnila. K mizi so povabili tudi vašega dopisnika. Predsednik zadruga je prosil Stojana, naj začne diskusijo.

»Žanjemo, kakor smo sejali,« se je Stojan obrnil k ljudem. »To bi...«

»Suša je bila kriva!« mu je nekdo presekala besedo.

»Recimo, da je bila deset odstotkov kriva suša, trideset pa naša malomarnost!... Česar nismo posejali, tega ne moremo žeti. Ko je žito zrelo, ni nihče šel pogledat na polje, koliko osata in drugega pleva je raslo na njivah, koliko praznih lis med pšenico in ržjo!... Iz vseh mej, ki so bile zorane, pa jih niste posejali, bi lahko zložili veliko njivo, in kar bi tam zrastle...«

Meje so svete! je zavpila ženska. Meje so naše! Naše in božje! so padali vzkliki.

»Vem, kaj mislite!...« Nekdo je rekel pomirjujoče: »Saj zadruga ne bi bila slaba, če...« »Vsi vemo, kaj je ta če...« je poudaril Stojan. »Prišla bo komisija in nam bo rekla: Toliko ste posejali, toliko ste morali požeti – kje je zrnje?«

»Zakaj nam niso žita takoj zmlatili?« se je oglasila ženska. »Saj je bila kontrola pa so videli, da smo s krampi snope vlačili, vse je bilo premočeno!«

»Kriva sta brigadir pa predsednik, ki nista pustila voziti, ko je bilo suho vreme!... Zdaj pa nam tisto plesnivo zrnje ponujajo...«

V hrupu, ki je nastal, predsednik in brigadir nista prišla do besede. Preglasil ga je Stojan: »Naša obveza v žitih je petnajst tistoč kilogramov! Lahko bi jih dali tudi dvajset – pa jih bomo pri takšni žetvi dali komaj osem tisoč. Sramota za takšno zadrugo!...«

»Žito je bilo že na pol omlačeno, ko smo ga začeli mlatiti!« so vpili. Spet je vstal Stojan: »Žito se je vozilo na petnajst dvorišč, k vsem večjim posestnikom, ki imajo v hlevih zadružno živino. Tako se je tudi mlatilo, posamično, brez prave kontrole – kolikor ga niso že prej zmlatili s preklami ali na biciklih... Kje je tisto zrnje? Zadruga ga gotovo ne bo videla!...« Ozrl se je po zadnjih klopeh: »Divjak, Zaplata, Nemec, Zepek, Žunko in drugi ste si sami regulirali mlatilnico, da je polovica ali več zrnja tekla v drugi in tretji razred, takšnega ste si lahko zadržali... Tako je naš predsednik na osemdesetih hektarih pšenice pridelal nekaj čez sto kilogramov zrnja, vse drugo je šlo v tretji razred in je seveda ostalo doma...«

»Kaj pa je nadzorni odbor delal?« je vprašal okrajni aktivist.

»To je tisto, ker se na moje besede nihče ne ozira! Kot je bilo s tistim hrastom: rekli so, da je Lapuhov, sporočili smo na okraj, pa je ostalo na mrtvi točki... Ali pa z ohišnicami, ki jih imajo posestniki v goricah...«

»Malo pretiravaš, Stojan,« ga je aktivist blago pograjal. »Ljudem je tu pa tam že treba kaj popustiti.« Stojan se je razburil: »Potem jaz v tej ciganski zadrugi nočem biti!...« Aktivist ga je ostro pogledal: »Razbijaš zadrugo?...« »Vem, kam ciljaš! Proti meni je že dolgo gonja. Če bi se mene znebili...« je bil Stojan piker.

Aktivist se je obrnil k tovarišu iz Ljubljane in popustljivo rekel: »Danes so mnogi naši sicer zavedni ljudje pod vplivom informbiroja...« Stojan pa se je znova vrnil k mlačvi: »O tem, kako smo mlatili, še nismo povedali vsega! Med nami so takšni, ki v resnici razbijajo zadrugo, saboterji, ki so krivi naše slabe žetve in so pri mlačvi nalašč prekinjali tok, da so ljudje po dve, po tri ure sedeli brez dela in čakali na elektriko.«

Kaj? Kako? je hlastno vprašal aktivist, tovariš iz Ljubljane pa je odložil svinčnik, s katerim si je delal beležke v zvezek in vprašujoče pogledal Stojana. Ta pa je pokazal na dekle, ki je sedela v prvi klopi: »Naj pove tovarišica, kako je bilo!« Dekle je povedalo: »V zadrugo me je poslala zadružna zveza kot aktivistko, da smo vsak večer po mlačvi po zadrugah odtehtali predpisano količino zrnja, da so ga takoj naslednji dan odposlali za tovarniške delavce. Enkrat res ni bilo toka zaradi okvare. Čez nekaj dni spet ni bilo toka, dve uri je mlatilnica stala, ljudje so sedeli in jedli. Naslednji dan spet. To se je še nekajkrat ponovilo. Gospodar je imel ob hlevu na steni števec za luči na skednju in v hlevih. Poklicala sem ga in čeprav se ne razumem na elektriko, on pa

tega ni vedel, sem ga ostro vprašala: Je tu notri vse v redu?... Odprl je tisto škatlo in se na vso moč začudil: Nekdo je varovalko odvil!... Po tistem ni več zmanjkovalo toka.«

Aktivisti so se temno spogledovali, Stojan pa je imel še eno grajo: »Na seji so odborniki sklenili, da se bo tudi sejalo po našem brigadnem sistemu – vsak na svojem, ne skupno!«

»Kako je z arondacijo?« je hotel vedeti tovariš iz Ljubljane. Stojan mu je pojasnil: »Z arondacijo je težko, ker mnogi zadružniki izjavljajo, da bodo v kratkem tako in tako spet sami svoji gospodarji, in tako v glavnem vsak zadružnik gospodari na svoji zemlji po svoje...«

»Kljub temu bo treba čimprej začeti z utrjevanjem planirane proizvodnje!« je zabičal tovariš iz Ljubljane. Stojan pa: »Deset hektarov krompirja je še zunaj, sejali pa še nismo. Kako bomo sejali? Če ne bo pomoči z okraja...« Obrnil se je k predsedniku: »Kaj je s tistim semenskim krompirjem?« Žunko je zmajal z glavo: »Jako slab je, pa še narezan je vmes. Najbrž so bili kar odpadki. Pa še drago smo ga plačali!«

»Domenite se, da bodo znižali ceno!« je svetoval aktivist. Stojan se je obrnil k možem za mizo: »Vprašal bi upravni odbor, zakaj se niso pokosili obronki ob gozdovih, kot je bilo sklenjeno na seji?« Odborniki so se samo spogledovali in Stojan je nadaljeval: »Pri vzreji živine nismo dosegli plana, obveza ni izpolnjena – zakoli pa so bili! Krmo ste si vozili na svoje skednje, nega živine je izpod kritike! Brez potrebe imamo po hlevih toliko konj, ki kravam odjedajo seno!...« Oglasili so se zadružniki: »Tisti, ki nimamo zadružne živine, si sploh ne moremo gnojiti!... Zato pa si drugi, ki imajo živino, po dvakrat gnojijo!... Pa še to je treba povedati: prav je, da smo Zefi vzeli brigadirstvo v drugi poljski brigadi. Zefa nikoli ni imela prijazne besede, da bi ljudem lepo povedala, kaj naj delajo. Kar s ceste se je drla: Kaj boš vraga doma delal, rit si boš čohal?...« Planil je smeh, očitki pa so se nadaljevali: »Divjak si sam ne gre po krmo, ne more tako zgodaj vstati, vse mu drugi prinesejo!... Svinje so raztresene, kako se jih krmi? Samo vodo pijejo, da so napete kot breje! Otroci se na paši pogovarjajo: Naš atek ni tako nor, da bi otrobe dajal biku – zadružnemu – rajši jih da našim svinjam! To sem sam slišal!...« Spregovoril je okrajni aktivist: »Tovariši, tu zdaj ne moremo rešiti vsega... Do neke mere nujno pride od tega, mi pa se moramo proti temu boriti. Za takšno stanje nosijo krivdo predvsem tisti, ki so zunaj zadruge. Zberite najbolj kričeče primere... tudi tiste s prekinjanjem elektrike... V Kočevju je še dovolj praznega prostora, bomo poskusili malo preseljevati...« Nad klopmi se je dvignilo pritajeno mrmranje, Stojan pa je imel še eno grajo: »Kmetje z zadružnimi konji najprej postorijo svojim otrokom, ki niso v zadrugi, in vse brez računa... še ne vem, kako delajo z gnojem... Namesto sebe pošiljajo delat hlapce pa dekle, ki so največkrat še otroci ali duševno omejeni odrasli... Zrnje sem očistil, zemlja je bila pripravljena, Smodiš bi moral iti sejat. Ob treh popoldne je prišel po zrnje. Je njiva pobranana? je vprašal. Stala sva tam z brigadirjem, ta bi moral vedeti, pa ni zinil. Menda je, sem rekel. Namesto da bi sedel na kolo in šel pogledat, je odšel z vprego, pol ure daleč do njive, in se je vrnil, ker njiva ni bila pobranana. Tako mi delamo! Ponoči premišljujem: od sem do Ljubljane bi segel vlak z zrnjem, ki so ga zapravile naše zadruge v Jugoslaviji!...«

Ko so se razhajali, je tovariš z ministrstva rekel Stojanu: »Vidim, vidim, veliko stvari je pri vas dozorelo za kakšen temeljit poseg. Zelo se tudi čudim, da so na tak način ustanavljali zadruge. Moralo bi biti več pripravljalnega dela, morda dve leti! Začni drugje, tam, kjer te bodo ljudje razumeli – in prišel boš do zadruge!... Tako pa bi bilo bolje, če bi vsi ostali zasebniki, pa bi jim v mejah možnosti predpisali davek in obveze – vse bi izpolnili in vsi bi imeli več od tega...« Stojan je imel pomisleke: »Kaj pa vaški proletarci? Nobenega upanja zanje? Velike posestnike bi morali izolirati, to sem že zdavnaj povedal na okraju...« Ljudje so ju odrivali in se prerekali, vpili drug na drugega: Dali smo vam grunte, pijancem, lenuhom!... Lapuh, vi ste bili v toplicah, ko smo mi želi!... Pa bi še ti šla! Na mojih njivah raste tvoj kruh!... Vam

pa se iz mojih žuljev peče potica! ... Zdaj še kruha ne bo, kaj bi potica! ... Vi ste zase že poskrbeli! ...

Bili so jedki glasovi, moški in ženski, posmehljivi in prepirljivi.

Za interno rabo

Smrt fašizmu!

Če rane ne zdraviš, se ognoji. Rana je tlela v pozno jesen, ko so se travniki pokrili z vijoličastimi cvetovi jesenskega podleska; ko je skozi še v novembru nepožeto koruzinje šelestel veter, kot bi nebo otožno brenkalo na razglašeno kitaro; ko so se vrane v gostih jatah spreletavale pod nebom in krakale nad samotnim poljem. Tam, kjer so koruzinje poželi in ga zložili v »kozače«, je bilo videti, kakor da so se v dolge halje zavite postave odpravile prek njiv k nekim drugim obzorjem ...

Rana je dozorela za zdravniški poseg in upravni odbor zadruga je sklical pripravljalni sestanek za občni zbor, še preden se je leto izteklo.

Iz mesta so poslali novega človeka, sodnika po poklicu, izkušenega člana partijskega komiteja, da bi ukrotil tiste, ki bodo preglasno zahtevali odrešilno besedo, da bi se to nenormalno stanje že končalo in bi se ljudem življenje vrnilo v stare kolesnice.

V Rajnerjevem prizidku se je zbrala vsa vas. Ko je sodnik začel govoriti, se je napetost na obrazih počasi umikala naveličanosti, saj so vse to že slišali in na lastni koži predobro čutili, kako se »naša država in politično vodstvo nenehno trudi, da bi se izboljšal položaj našemu kmetu« – čeprav ste, jim je očital, tudi vi že pogosto trdili nasprotno in ste kritizirali, da to ni res ... Tudi drugi so jih že prepričevali, kako »naša oblast že od začetka išče poti, kako dvigniti naše zaostalo kmetijstvo ...«. Za namrščenimi čeli so tlele drugačne misli: Kdo je kriv, da smo zaostali? Begate nas z vašimi novotarijami, ki nikamor ne peljejo ... »Če mi mislimo, da smo že dovolj razviti, da našega kmetijstva ni mogoče še bolj izpopolniti, potem je seveda vse zaman,« jim je očital sodnik. »Eno pa je le gotovo: človek nenehno stremi za tem, da bi si naravo podvrgel, da bi s kar najmanjšim živim naporom dosegel to, kar potrebuje ...«

»Nazadnje pa še kruha nimamo!« mu je nestrpno segla v besedo kmetica Slavičeva.

»Pozneje bomo govorili o tem!« jo je zavrnil sodnik – in s tem tudi druge, ki so bili pripravljeni ugovarjati. »Takrat bomo pozabili!« je nekoga zaskrbelo. Sodnik pa se ni dal zmotiti – ljudem je pač treba odpirati oči, jim nekako dopovedati, da »majhno kmečko posestvo ne more dati takšnega pridelka, kot ga lahko da velika posest. Na Danskem ima vsak kmet najmanj petdeset hektarov zemlje, drugod, na primer v Kanadi, tudi po sto hektarov, in seveda potrebne stroje ... Tudi pri nas smo hoteli napraviti takšne velike površine, ki bi jih obdelovali s stroji, le tako bi naša sicer dobra zemlja, več in boljše rodila ... Vsi vemo, kako je bilo to v Rusiji – in vam povem,« je trdil sodnik, »da ste lahko srečni, ker se pri nas nismo čisto zgledovali po njej ...«

Ljudje so se spogledovali, niso preveč dobro razumeli, kaj je pri nas drugače, kot je bilo v Rusiji. Sodnik pa je zagotavljal:

»Mi gremo po poti znanstvenega socializma (kaj je spet to?), država se pri nas kar najmanj vmešava v upravljanje državnih podjetij, po tovarnah imamo delavske svete. Demokratizacija gre zdaj tudi v kmetijsko proizvodnjo (zdaj, ko smo na psu!), kmetje naj bodo sami gospodarji svoje proizvodnje in tudi sami naj odločajo, kako jo bodo ustvarjali in kako bodo razpolagali s presežki. To je ena najvažnejših odločitev naše oblasti po osvoboditvi (Konec je zadruga! je Stojan zašepetal Lipovcu), vsi vi bi morali biti hvaležni našemu vodstvu, da je to storilo!« Kmetom so se obrazi jasnili, sodnikov glas je zazvenel v napeto tišino: »Kmečke delovne zadruga se bodo reorganizirale tako, da v sedanjem smislu ne bodo več obstajale, pač pa se bodo organizirale splošne KZ za vse panoge gospodarske proizvodnje. Tu se ne bo reševalo vprašanja lastništva, tudi ne skupne obdelave, pač pa si bodo kmetje pomagali skupno gojiti in izpopolnjevati posamezne panoge (Hudič pa še skupno! je bilo slišati godrnjav glas), in to vsaka zadruga po svoje, saj so povsod dani nekoliko drugačni pogoji, tako objektivni kot subjektivni.« Kmetje so nestrpno poslušali, kako imajo kmetje v Švici trikrat več živine na isti površini (Mi nismo v Švici! je rekel isti godrnjav glas), da kmetovo življenje

ni odvisno od cene pridelkov, temveč od njegove proizvodnje, če je dovolj visoka in kakovostna... Niso jih zanimala nekakšna združna gospodarstva s samostojnim vodstvom in gospodarskim računom (kar izmišljate si, nas pa pustite!), da vanje ne bodo nikogar silili (v zadrugo smo tudi podpisali »prostovoljni« pristop!), da bo dana zakonska možnost, da bo ob koncu leta vsakdo lahko izstopil, če bo hotel. »Za takšno zadrugo so tudi pri vas dani pogoji« – tej sodnikovi trditvi je ugovarjal vzklík: Sto let nobene zadruge več!... Sodnik pa je prizanesljivo nadaljeval: »Tu imate precej zemlje, ki je splošna ljudska imovina, delovne moči je dovolj, tudi če ima kateri posestnik preveč svoje zemlje, jo bo lahko dal zadrugi v najem (tu je nekatere posilil smeh)...« Sodnik je svoj govor sklenil z besedami: »Povedal sem vam samo osnovne misli o tej stvari – zdaj pa lahko vsakdo vpraša, če še kaj želi, jaz pa vam bom odgovarjal.«

Odrešilni trenutek je napočil. Slavičeva je dvignila roko in povedala natanko tisto, kar je bilo večini na jeziku:

»Prosim, razložite nam, ali torej zdaj lahko gremo ven?«

Sodnik se je nasmehnil:

»Za to se nič ne mudi! Zadruga ima svoje obveznosti, te mora najprej izpolniti, obveznosti do svojih članov in do države. Zato bo do konca naslednjega leta ostalo vse tako, kakor je. Ta čas ne sme nihče ničesar spreminjati, ker bi se tak človek pregrešil zoper zakone in bi bil kaznovan.«

»Jaz nisem članica zadruge!« je rekla druga ženska, »pa zemljo sem dala v zadrugo, ne dobim pa nič, povejte mi, od česa bom živela – od zraka?«

»Zakaj ste izstopili iz zadruge?« je vprašal sodnik.

»Samo z ohišnico.«

Slišati je bilo blag moški glas:

»Slabo je bilo menda to, da se najemnina ni izplačevala.«

»Ker so nam drugi proti stali!... tisti, ki nič nimajo.«

Stojana je mikalo, da bi odgovoril, a se je zadržal, ker so iz vseh klopi planili glasovi:

»Jaz hočem imeti svojo zemljo ven!... Tri leta so minila!... Vsi smo samo za tri leta podpisali!... Dajte nam zdaj zemljo nazaj!«

Vstal je Snedec in se obrnil k sodniku:

»Jaz nisem sovražnik zadruge! Spočetka sem se je celo veselil, ker so rekli, da bomo dobivali najemnino za zemljo, in jo sprva tudi smo, zdaj pa je čedalje slabše...«

»Vi ste brez zemlje?« ga je vprašal sodnik. Nekateri so se zasmejali:

»A, ne!«

»Se popolnoma strinjam z vami!« je rekel sodnik, ne da bi povedal, v čem se strinja: glede najemnine ali glede tega, da je čedalje slabše. Snedec pa je imel še eno vprašanje:

»Kdo je dal nalog za tako visoko sečnjo? Nič ne rečem, če bi se les porabil za naše gradnje.«

Oglasil se je Zaplata:

»Prosim! Mi smo na tem, da bomo zahtevali, da se nam les izplača!«

»Zaplata, vi ste zdaj najbolj aktivni!« mu je zabrusil Stojan. »Kje pa ste bili takrat, ko bi morali delati?«

»Si nemara ti delal namesto mene?«

»Ne, jaz sem ves čas samo spal, prekleto!«

»Poleg svojega grunta ne bom kupovala kruha sebi in svojim otrokom,« je pretrgala njuno zmerjanje Andričeva. »Grunt je v zadrugi, moji otroci pa so brez kruha!«

»Zakaj pa niste boljše delali?« jo je zbodel sodnik. »Glejte, ko sem se pripeljal...«

Prepili so ga:

»Naj bo v zadrugi, kdor hoče, nas pa izbrišite!«

»Pazite se!« se je Mihalek obrnil k Andričevi. »Vi že zdaj vozite gnoj, pa proso ste sejali.«

»Ti boš mene delil z mojo zemljo?« je zrasla ženska.

»Nihče ni niti zaprosil za sečnjo,« se je oglasil prejšnji blagi glas. »Sekali so pa v

majniku.«

»Aprila!« ga je popravil Žunko.

»Snedec, vi pa ste junija sekali!« je rekel Sagaj. »Pa tudi jelševje so posekali v mojem gaju in še danes leži tam.«

Sodnik je ob tem prerekanju na glas povedal svojo misel:

»Sploh bi bilo pravilno, če bi se vsi gozdovi podržavili in bi vsi imeli korist od njih. Vi tu ne govorite pravično!«

»Jaz sem moral drva kupiti,« je potarnal Sagaj, »poleg svojih drv!«

»Zakaj ne bi tudi drugi imeli pravice do gozdov?« je vztrajal sodnik.

»Saj so prej siromaki tudi dobili drva od kmeta!« je rekla Divjakova in drugi so pritrdili: »Vsi so dobili!«

»Ampak so vam jih morali z delom odslužiti!«

»Mi smo se za naše gozdove trudili, mi smo jih sadili in čistili,« so mu oporekali, »zdaj pa si moramo drva kupovati... Tako človek že ne more več...«

»Otrokom ne bomo imeli kaj pustiti! Kdo bo skrbel zame, ko bom stara?«

»Otroci gredo v svet!«

»Zdaj pa mi povejte, kako bom gospodaril, če nimam ne konja ne krave!« je hotel vedeti Novak. Andričeva mu je zavpila:

»Eno kravo še imate, stric! Pa telico vam bomo dali!«

»Za dvig proizvodnje je pač potrebna živina,« je pomodroval Zaplata. Leta devetinštrideset sem imel dvanajst glav goveje živine na štirinajst hektarih zemlje. Kakšno pa je zdaj stanje naše živine?«

»S kolikimi ste šli v zadrugo?« ga je vprašal sodnik.

»S tremi!«

»In kje so bile druge?«

»Saj so mi jih zarubili!«

Sodnik je razprl roke:

»Seveda, nekateri posestniki takrat niste hoteli prodajati državi, pa tudi drugi ljudje so morali živeti in jesti!«

»Saj smo prodajali!« je ugovarjal Lepoša.

»Pa bolj na črno!« ga je zavrnil Stojan. »Če omenim samo tistega posestnika – ne bom ga imenoval – ki je prodal Prekmurcem petsto kilogramov ajde, seveda združne, vknjiženih pa je bilo samo štiristo kilogramov. Plana oddaje pa nismo izpolnili, kot veste!«

»To je seveda razumljivo,« ga je dopolnil sodnik, »če pa si pšenico lahko prodal na črno za osemsto namesto za štiristo državi... Danes pa državi ni več treba jemati... takrat je bil pač odkup, saj to se razume!«

»V zadrugi se proizvodnja ne bo dvignila,« je počasi in preudarno povedal Lepoša. Njegova trditev je izzvenela v prazno, ker je Stojanov glas preglasil vse druge:

»Pri živini je tako: ali ni bilo prirastka ali pa prirastek ni bil registriran. Plana vzreje nismo dosegli, obveza ne bo izpolnjena – zakoli pa so bili!«

»Če bi bilo tako, kot so nam prej obljubljali,« je rekla pikro Novakova, »nikoli ne bi ven silila!«

»Jutri krave izpustiti!« je zavpil Divjak in v razredu je hrup narasel. S težavo se je luščil iz njega Zaplatov glas:

»Povejte mi zdaj, kako bom pozimi prerediti živino, ko ne bom imel sena? Vse mi je zgorelo!«

»Živino in seno si takoj razdelimo, posevke pa jeseni...«

Predsednik se je razburil:

»Dajte si dopovedati, ljudje, kako bomo delili, če pa so bili tudi proizvodni stroški?« Ljudje so hoteli vedeti:

»Kakšni proizvodni stroški?«

»Saj smo morali najemati delavce, da so osat čistili!«

»Največ osata je bilo na tvojih njivah!...Ti si bil najslabši gospodar v vasi!«

Razleglo se je ploskanje.

»Ti! ... je predsednik planil proti Matildi, »ti boš meni v obraz ploskala?«

»Ven ga vrzi, Matilda!« so vpili Osredkarji. »Ven z njim! ... Najslabši gospodar pa največji posestnik! ... Ti si dal najmanj živine v zadrugo! ... Jaz sem na svojem maličkem posestvu pridelal več kakor ti na svojem veleposestvu! ...«

»Si dal ti toliko živine državi kakor jaz?« je predsednik udaril po mizi.

»Takrat so bili še tvoj oče gospodar, ne ti! ...«

Sodniku je bilo dovolj prerekanja, vstal je in porogljivo vprašal:

»Vi bi torej zdaj hoteli požeti to, kar so drugi sejali?«

»Mi hočemo svoje nazaj! ... Grunte nam dajte! ...« Ženske je preglasil močan bas:

»Nič ne bomo čakali! ... Naše grunte ven! ...«

Brigadirka za živinorejo se je prijela za glavo:

»Jezus, jutri bodo krave že šle! Kaj bom potem jaz delala?«

»Naj se da vsakemu njegova živina in krma,« je znova preudarno predlagal Lepoša.

Oglasil se je Smeh:

»Naša živina je tak trpinčena, da se je bog usmili!«

»Kaj pa bodo jedli tisti, ki nimajo zrnja?« je ostro vprašal Stojan.

»Zanje boste zbirco napravili!« se je ponorčeval sodnik.

»Za seme pa hrano dati vsem!« je predlagal Lepoša. Hotel je še nekaj reči, pa ni prišel več do besede, vsi so hoteli čimprej povedati svoje. Preudarnejši so opominjali:

»Tiho! ... Nehajte zdaj! ... Naj eden govori! ... Zapri usta! ...«

Res je eden – Sagaj – vstal in počasi povedal:

»Jaz bi povedal svoje mnenje, pa če se sprejme ali ne: živina naj bi se takoj razdelila, travo naj si vsak sam pokosi, kar pa bo zraslo na polju, naj se skupno spravi ... posestnikom dati za seme in hrano ... presežek pa naj zadruga proda in se s tem poplačajo dolgovi.«

»Saj današnji sestanek ni sklepčen!« ga je opozoril predsednik.

Ljudje so planili:

»Zakaj smo potem tu? Ali ne bomo imeli občnega zbora?«

»To je partijski sestanek,« je pojasnil Žunko, »priprava za občni zbor.«

»A tako! ... Tako so nas nabrisali!« so se ljudje spogledovali. »Če smo mi dali grunte, zakaj bi tu ukazoval tak, ki nič nima?«

»Zapisnik lahko delamo,« je rekel predsednik, »sklepčen pa ne bo, ker niso vsi navzoči.«

»Tistih brez zemlje ne potrebujemo, mi pa smo vsi tu!«

Ljudje so vstajali, vpili, prebledeli.

»To je cirkus!« so vpili. Nekdo je predlagal:

»Pa naj zdaj tisti govorijo, ki niso zemlje vložili!« Drugi so ga prevpili:

»Dajte nam naše grunte! ... Aktivisti so nam rekli, da naša živina ostane doma!«

»Trikrat smo že napisali izjave in jih kolekovali!«

Babič je potegnil iz žepa Poročevalec, ga razgrnil in pogledal po ljudeh:

»Tovariši! ... Zavedajmo se svojih pravic! Tukaj imam članek, če ga še niste prebrali ... Poslušajte! ... tu piše, da naj se vsi zavedamo svojih pravic! ... Jaz imam hektar njiv, pa sploh še niso videle gnoja ... Ko smo dali živino v zadrugo, je bilo osemdeset glav – koliko jih je zdaj? Komaj polovico!« Pokazal je na predsednika: »Ti si naš diktator! Mi vsak dan izvemo, kaj se godi v Ameriki, ne vemo pa, kaj je pri nas v zadrugi ... tu smo mi sužnji!«

»Zakaj pa ti nisi prvi?« ga je zbodel predsednik.

»Ker ti povsod naprej siliš! Zame velja samo tisti, ki dela! Kaj ste dali meni? Nič!«

»Kaj pa si naredil?« je predsednik vprašal Babiča, ki je bil za logarja.

»Ti gozdove čuvaš? Na, preberi si tu v Uradnem listu! Tu piše, da gozdnega upravnika nastavlja in plačuje Sklad, mora biti plačan, a ne od zadruge! Zakaj ne delate po zakonu?«

»Naš predsednik sam vse ve!« je potegnil z njim Ignac Osredkar.

»Saj vem, da na predsednika lahko vsi vpijejo... kar vpijte, saj vas poslušam!«
Znova se je vmešal Lepoša:

»Mnenja sem, da se skliče izredni občni zbor, ki bo kompetenten sklepati (ob tujki se mu je rahlo zataknilo).« Ugovarjali so mu:

»Zakaj še enkrat sklicevati? Zdaj smo vsi tu, napravimo zdaj!«

»Naše polje je cvet Muropolja!« je zavpil Sagaj. »Če pa bi šlo tako še nekaj let, bi bila tu Sahara!«

»Zakaj je danes demokracija? Zato, da se je poslužimo! Smo zato, da bi delali za skupnost, da si ne bomo kruha kupovali...« so dokazovali drug drugemu. »Kmet je steber države, on da državi krvni davek, on pripravi živež...«

»Ker si je kmet vedno sam delal, siromak pa nič!« je pikro rekla Matilda.

»Ste jo slišali? Siromak je preveč delal, kmet pa nič!«

»Nikdar ni bilo med nami toliko sovraštva in razprtij kot danes,« je bilo slišati očitek.

Sodnik je vstal in hrup je potihnil.

»Nekaj besed bi vam še rad nočoj povedal... hotel sem se tu pogovoriti z nekaterimi izmed vas o tem, kakšni pogoji so v vaši zadrugi, da bi še naprej obstajala...« Na mah so ga prevpili:

»Ven!... Mi gremo ven!...«

Sodnik je dvignil roko: »Jaz nisem zadružni funkcionar, zato se zdaj tu zaman prerekamo. Mi lahko sklenemo, da boste na vaš občni zbor povabili zastopnika Sklada...« V besedo mu je segel Lepoša:

»Upravni odbor je ves tu... no, kaj... ali bo kdo pobiral podpise ali kako?«

»Naj se kaj odobri za krmo!« je zavpil Zaplata, ki ga je najbolj trla skrb za živino.

»Tudi ljudje morajo živeti!« ga je opomnil sodnik.

»So nekdanj tudi živeli!« je bevsknila Smodiševa.

»A kako?« se ji je posmehnil sodnik.

»Kadar so pri nas delali, so se vedno dobro najedli!«

»Naj se zadruga ustanovi, če kateri hoče!« so ljudje postajali nestrpni. »Lahko da bo imela dober uspeh, pa bomo še mi radi pristopili. Samo naj bo v zadrugi pravo vodstvo! Predsednik je prej na okraju trdil, da pri nas nihče ne bo izstopil!«

»On naj le ostane v zadrugi, če hoče, še sto let!«

»Ti pa le bolj počasi!« je predsednik zagrozil Andrličevi. »Malo boš še potrpela, preden boš šla ven!«

Sodnik je začel pobirati svoje papirje. Rad bi že bil zunaj, na zraku, tu mu je bilo, kakor da butajo vanj vrtinci kalne vode. Po njem so bliskale neprijazne oči, k njemu je stopil Muhič, moledujoče, zaupljivo:

»Moja bo šla delat, pa naj tudi gospe grejo delat! Župnikova mati je stara šestdeset let, moja tudi, pa ima župnikova 150 delovnih dni, moja pa komaj dvajset... Župnik ni član zadruge, pa ima zadružni deputat. Ljubljanska kontrola ni videla, da je gospa dobila dvesto kilogramov zrnja...«

Sodnik ga je potrpežljivo poslušal, nato pa je stisnil aktovko pod pazduho in mu prijazno rekel:

»V kratkem boste imeli občni zbor, prišli bodo drugi tovariši z okraja, z njimi boste poravnali vse nesporazume.« Obrnil se je k ljudem: »Pri vas je toliko problemov!... Tam vse povejte!«

Priletel je piker vzkrík:

»Mi smo brezzemljaši!«

»Tu ni brezzemljašev!« mu je odgovoril sodnik. »Tu ste vsi samo zadružniki! Naj bo zadruga ena družina!« Odgovorili so mu po domače:

»To nigdor nede.«

Sodnikov avtomobil je osvetlil prašno vaško cesto in se izgubil v noč.

Vas je bila dokončno razbita. Ko sta Mihalek in Lipovec merila cesto proti Osredku, sta se zedinila:

»Ta mozolj je dozorel, naj pride kontrola in ga prereže!... Pokličemo kontrolo z najvišjega mesta – naj pride na naš občni zbor, mi pripravimo naše predloge... dovolj nas je, da napravimo pravo zadrugo...« Segla sta si v roke: »Kmetom določiti maksimum zemlje, drugo zložiti in mali pljunemo v roke... za nas je zadruga edina rešitev!«

Klobčič v prizidku se je počasi trgal in kmetje so po dva, po trije stopali v noč.

»Reci, kar hočeš,« se je Lapuh obrnil k Sagaju, »ali niso bili Nemci boljši od teh? Zdaj si se tudi ti lahko sprevižal... tu imaš zdaj svojo politiko!«

Sagaj se mu je posmehnil:

»Ne vidiš, da se še vedno s svojim konjem vozim?« Očitek pa je le bolel. Začel je razpredati svojo misel:

»Ljudem je treba pomagati, da se bodo uprli temu malodušju, da bodo dobili zaupanje vase, tudi v zadrugo, v prihodnost... da si bodo prizadevali za lepo prihodnost...«

»To misliš predvsem male?« je rekel Lapuh in se zasmeljal. »Ne zameri... vedno si bil malo... trčen...«

»No, Stojan, kako je kaj z vašimi kulaki?«

»Tovariš sekretar, kulake tako dobro poznate kot jaz, samo v dušo jim tako dobro ne vidite.«

»Dve sestri se izgovarjata, da imata samo ene čevlje, zato ne moreta obe na delo – tako pride en dan ena, drugi dan druga – pa vsaka v svojih čevljih!«

»Naj mi pustijo hektar zemlje, bom že živel s svojo petčlansko družino! Žita ne bom sejal dosti, jaz malo kruha pojem, največ bom krompirja, za tri voze: dva za prašiče, enega za nas pa za same... Tri prašiče bi redil.«

»Ne bi shajal! Jaz sem tudi zadovoljen z enim hektarom, hodil pa bi delat v opekarno – v zadrugo pa ne!«

»Dečki, če nam bodo zdaj meje preorali, kaj napravimo? Na koncu njive skoplji globoko jamo pa glažovino zmeči vanjo!«

»Jaz sem to že napravil – tako si zaznamujemo meje, da ne bo potem kreganja.«

»Premoga za kovačnico nihče ne preskrbi, popravil pa je toliko! Pa če mu tistega oglja ne bodo plačali – pre ne vejo, koliko ga je bilo...!? Jezus Kristus, rekla sem Južeku, če nam tistega ne plačaš, enkrat bo prišla tista ura, ko boš tudi ti umiral, naj te tisti dinarji na smrtni uri davijo!... Pa ta naš predsednik tudi rad pije!«

K predsedniku je zasopla pritekla knjigovodkinja:

»Stric Žunko, v eni uri mora biti ves upravni odbor skupaj! Telefonirali so z okraja... Pripraviti vse knjige in dokumentacijo!«

»Kdo je telefoniral?«

»S tajništva.«

»Kdo pride?«

»Ne vem...«

»Pojdi okoli pa jim povej!«

Med njimi je bila miza. Obložena s papirji. Ko so sedeli na stolih – šest proti osem – so se merili z očmi in prek mize so poskakovale besede brez glasu, kakor da bi se nemi pogovarjali z nemimi prek široke reke:

»Smo spet na zatožni klopi? Spet zato, ker smo navezani na svojo zemljo, ker smo pregloboko zakoreninjeni vanjo, da bi nas lahko iztrgali iz nje...«

To je ta vaš upravni odbor, teh osem ljudi... predsednik bogat kmet, člani razen

dveh malih vsi kmetje... Kot uši ste se zavlekli pod socialni dežnik... saboterji, špekulanti...

Ta oblast nas bo zdaj jahala... ta nam bo očitala, da upravljamo zemljo, živino... a ne vprašajo, zakaj...

Stopili vam bomo na prste, izločeni boste – danes oblast podaja roko malemu človeku, tistemu, ki nikoli ni smel dvigniti glave, se ni smel vzravhati...

Nadeli ste nam komat, ki ni po naši meri – ali je čudno, če se ga otepamo? Enkrat si kulak, potem si saboter, špekulant, samo človek ne... sumijo te, da si agent neke druge sile... to je moralni teror, to nas bega... to se bo moralo popraviti... gospodarstvo ni apoteka...

»No pa začnimo!« je prvi rekel na glas predsednik kontrolne komisije, ki je prišla iz Ljubljane, z najvišjega mesta. »Dvesto hektarov dobre ravninske zemlje, osemdeset za delo sposobnih ljudi, vsestranska pomoč naše oblasti zadrugam – vse to so dovolj trdni temelji za uspešno gospodarjenje, če so ljudje za to.« Vprašujoče jih je premeril vse po vrsti: »Ste vi bili za to?... Jutri bo vaša zadruga na tehtnici, ali če hočete, na secirni mizi – na občnem zboru boste pretehtali vsak plus in minus – kako se vam bo iztekla račun?... Poglejmo torej, kaj nam bo o tem povedal predsednik vašega nadzornega odbora.« Obrnil je k Mihaleku: »Tovariš Stojan, začnite z vašim poročanjem!«

»Že prej sem povedal in naj ponovim, da bi za pridelke, ki smo jih pospravili v tem letu, potrebovali polovico manj zemlje, kot jo imamo. Nekaterih površin sploh nimamo v pridelovalnem planu. Letos nam je na mnogih površinah rasel osat namesto pšenice. Zato pa so bile ohišnice s krompirjem in koruzo vzorno obdelane... Z okraja nikoli nihče ne pogleda na naše polje. Na komiteju je zadolžen za kmetijstvo sorodnik našega predsednika, pa tudi ta ni videl, kakšna škoda se je delala na polju. Mi nimamo niti ene sprašene brazde. Skupno oranje se ne premakne z mrtve točke. Dobili smo traktor, pa se ga posestniki branijo...«

»Naša zemlja ni za traktor!« je mrko pripomnil Zepek. »Je premehka, v Rusiji je lahko, tam je zemlja drugačna!«

»Poznamo te sovražne parole!« ga je zavrnil okrajni inštruktor. »Karkoli se bo zgodilo z našimi zadrugami, lahko vam povem, da bodo vaši sinovi, kaj šele vnuki! orali samo še s traktorjem!«

»Imamo torej traktor in konji še vedno po nepotrebnem odjedajo seno goveji živini... Drugo: zakaj ne kolobarimo? To vprašam tebe, predsednik! Zakaj ste sejali žito za žitom?« Predsednik je samo živčno prekladal papirje, zato je Stojan nadaljeval: »Križe smo prešteli, da bi lahko delili glede na število živine – odbor je hotel po osem križev na glavo. Takrat ste nekateri šli ponoči na njive in ste vozili žito vsak na svoje...«

»Zaradi slame so vozili!« je rekel Žunko, da bi jih opravičil.

»Vraga!... Zaradi zrnja!«

Prerekanje je pretrgal zastopnik republiške zadrugne zveze:

»Tovariši, ne mislimo tolči po kmetu! A želimo socialističnega kmeta, takšnega, ki bo dvigal pridelke. Tu pa se slišijo čudne reči...«

»Jesenskega setvenega plana nismo dosegli! Spomladi bo treba zorati čez petdeset hektarov za setev. Posejali smo polovico manj ajde, češ da ni bilo semena. Seme se je napravilo.«

»Kaj je bilo krivo, da so bila vaša žita takšna?« je strogo vprašal zastopnik zadrugne zveze.

»Seme je bilo krivo,« je odgovoril Lepoša.

»Miši so ga pojedle!«

»Suša ga je pobrala!«

Stojan je namrščil obrvi, pogledal je drugega za drugim:

»Krivo je bilo predvsem to, ker zemlje niste sprašili!... Vso koruzo ste sejali vi, Lepoša! Vi pa vaš sin! Zakaj je bila tako redka?... Repe cela zadruga ne bo imela toliko, kot sem je lani pridelal jaz sam!«

»Torej je vaš odnos do povečane proizvodnje na liniji odpora?... Ste zavestno sabotirali proizvodnjo?« je strogo vprašal tovariš iz Ljubljane.

Stojan se je znova obrnil k predsedniku zadruga:

»Zakaj se meje med njivami ne obdelajo?« Ta se je branil:

»Če pa ljudje niso za to!«

»Vemo, zakaj ne... Večkrat nam tudi oblast ne gre na roko,« je potožil Mihalek. »Takšen primer je bil s kalijevo soljo, ki bi jo morali trositi v marcu, pa smo jo dobili šele maja, že na pol pokvarjeno, ves čas je ležala v mestnem skladišču.«

»Pravite, da pšenica ni kalila. Da je bila že spomladi redka. Vse pšenice zasebnih kmetovalcev so dobro prezimile,« je očital inštruktor. Zastopnik republiške zadruga zveze ga je dopolnil:

»Tam, kjer ste imeli pšenico že lani, ste potrošili toliko umetnih gnojil, da zaradi tega žetev ne bi smela biti slabša, temveč celo za petdeset odstotkov večja! Motnje v kolobarjenju torej niso mogle bistveno vplivati na znižanje pridelkov.«

Zastopnika je dopolnil predsednik kontrole:

»Iz vaših knjig se vidi, da ste imeli za setev po dve to kilogramov zrnja na hektar, kar je celo preveč. So si torej sejaleci del semena prilastili, ali kaj?«

»Kontrole res ni bilo,« je Žunko priznal.

»Porabila se je samo polovica semena,« je trdil Stojan.

»Je torej po sredi kraja?«

Stojanove besede so ostro parale prostora nad mizo:

»Kradlo se je tudi pri mlačvi, kot smo že slišali! Upravni odbor je namerno dovolil, celo organiziral je takšen način žetve in mlačve, nazadnje pa ste dovolili še posamično skladiščenje žita!«

Tej graji je dodal svojo še inštruktor:

»Ni utemeljenih razlogov, da vaša zadruga ni izpolnila oddaje!... Zemlje niste arondirali, čeprav so za to dani pogoji!«

»Če pa so vsi proti!« se je branil predsednik. »Vsi se zgovarjajo, da bodo v kratkem šli iz zadruga.«

Odborniki so lezli vase, ko jim je zastopnik republiške zveze govoril kot šolarjem, ki so prišli brez naloge k pouku:

»Lahko torej sklepamo, da se je v vaši zadrugi načrtno in namerno omogočalo posamično obdelovanje zemlje ter onemogočala arondacija – zato pri vas tudi ni bilo načrtnega in prepotrebne kolobarjenja... Sredi oktobra smo, pa vaši pridelki še niso pospravljeni: s trgatvijo ste v zaostanku, koruza je neobrana, krompir ni zoran, za setev še nobenih priprav...«

»Ljudem je težko dopovedati...« se je predsednik otresal krivde. »Vsak ima kakšen izgovor, da ne gre delat,« je dodal Lepoša, kakor da sam kot brigadir ne nosi nobene krivde za to.

»Kako je s krmo za živino?« je vprašal referent za živinorejo. In jim je očital: »Vaša zadruga ima močno krmsko bazo, krme pa ste pridelali borih dvanajst odstotkov od planirane – kako to?« Upri je pogled v Stojana.

»Če je v naši zadrugi tisoč kilogramov sena, ga je veliko!... Kosilo se je posamično in seno se je spravljalo na domove zadrugnikov. Tam so namerno mešali zadruga seno s krmo z ohišnic. Tudi vseh travnikov niso pokosili, kot je bilo sklenjeno na seji... Nekaj mokre slame imamo še. Vsa repa je nekam izginila, pol je še nepobrane. Po petnajst ljudi jo je pospravljalo – kje je?« je šel s pogledom po togih obrazih odbornikov. »Tisti, ki imate živino, ste si vozili repo na svoje domove... Seno so pojedli konji in ohišniške krave že do jesenske otave. Prizadeval sem si, da bi odvečne konje prodali, pa vsak pravi: moj jih ne! Vse je na mrtvi točki. Konj imamo enkrat preveč, polovica jih ne dela... Vtis imam, da se tudi okraj ne zanima za našo živinorejo... Svinje so pri posestnikih, tja gre koruza, oves, zrnje nekam plahni. Kdo vse to pojé? Krave so suhe, konj je sama dlaka, videli ste jih! Če ne bo ukrepov, se bo pol naše živine uničilo... Tudi sladkorne pese skoraj ni, pa pri nas dobro uspeva. V časopisih je pisalo,

da bo čez tri leta vsak naš prebivalec imel po kilogram sladkorja na mesec!«

Odborniki so sedeli kot na zatožni klopi, kakor da so že zvezani in nimajo pravice govoriti. Obtožbe so preskakovale mizo in se kot gumijaste žoge odbijale od njih.

»Lani je bil ves vaš prirastek eno tele,« jim je očital predsednik kontrole, tega so poznali, »letos devet. Kako boste to opravičili? Z vašo nevestnostjo?« se jim je posmehnil. »Leto pred vstopom v zadrugo ste kot privatniki oddali veliko več govedi...«

»Živino so nam rubili!« je pogodrnjal Zepek.

»Živino ste tudi klali!« ga je zavrnil Stojan. »Teleta, krave! Čeprav smo bili globoko pod planom vzreje.«

»Prej je bilo drugače, ko je vsak skrbel za svoje,« so se branili. Zastopnik Zveze zadrug jih je obšel s pogledom in vprašal:

»Kakšne sklepe bomo napravili? Kakšno oceno vam lahko damo? Naj temu rečemo odkrita sabotaža ali poskus na vsak način nekomu dokazati, da se zadruga ne obnese in da jo je nujno čimprej razpustiti?«

Nastala je moreča tišina. Razbila se je ob Mihalekovem glasu:

»Osterc, vi ste si z zadružnim denarjem popravljali skedenj! Vi, Divjak, pa hleve!« Pogledal je predsednika kontrole: »Zakaj oblast to dovoli?«

»Mi vsega ne vemo,« je odvrnil. »Če ni tožnika...«

»Že kdaj sem rekel sekretarju: vse naše aktiviste bi morali poslati na prisilno delo! Kontrole, kolikor jih je, so premalo ostre. Ko smo mlatili, sem hodil z mlatilnico, plačali pa so me po tem, koliko smo namlatili. Sem bil jaz kriv, da je bila pšenica mokra? Tudi mojih sto križev je bilo mokrih, pa sem jih dva dni sušil, preden smo začeli mlatiti. Farovških tristo je bilo do dna premočenih, ker jih niso pravilno zložili – je bilo to namenoma? Pri nobenem želarju križi niso natekli!«

»Zrnje se ni delilo po delovnih dnevih,« je rekla Matilda. »Tisti, ki smo več delali, bi ga skorajda manj dobili.«

Stojan je računal:

»Imeli smo štirideset hektarov žit, po petnajst metrov na hektar, zdaj nas je sto deset članov, računal sem, če damo vsakemu po 250 kg zrnja, kam bo to šlo? Tudi tistim, ki nič ne delajo!«

»Pri nas je večer prepir za delovne dneve!« je rekla Matilda. »Mali delajo več, pa imajo posestniki več delovnih dni; polovica jih je imela bolniško spričevalo.« In Stojan:

»Zepek, vi ste dali sadovnjak v zadrugo, pa ga sami obirate in pasete v njem – to je tatvina!... Nemec, reveži so vam in drugim posestnikom obdelali ohišnice, delovne dneve pa so pisali vam!« Spet se je obrnil k predsedniku kontrole: »Zakaj oblast to dovoli? Povedal sem to aktivistom...«

PIŠITE TOVARIŠICA:

... vodstvo zadrug je bilo do sedaj koncentrirano na okrajnem poverjeništvu, ki pa ni bilo kos svoji nalogi. Imeli so samo dva sposobna inštruktorja za ves teren. Zdaj je to poverjenišтво prenehalo z delom in se formira zadružni svet, ki pa še ne deluje. Po izjavi poverjenika zdaj situacije, ki je nastala v okraju, ne obvladajo več. Pri vsem njihovem delu za utrjevanje zadrug je jasno prišlo do izraza nesistematično-kampanjsko in nedosledno reševanje konkretnih problemov v kmečkih obdelovalnih zadrugah. Te nepravilnosti, ki danes v grobih oblikah prihajajo na dan, so bile vidne že od vsega začetka, pa jih ni nihče dosledno in sistematično pobijal. Demokratični odnos do zadrug ni nikoli prišel do izraza – občni zbori po zadrugah so se sklicevali samo na komando z okraja. Običajno so bili sklicani kar dopoldne za zvečer. Proizvodne plane so postavljali v takšnih rokih, da je bilo praktično nemogoče kaj pametnega opraviti skupaj.

Rezime nakazanih napak bi bil v glavnem naslednji:

Veliki in gospodarsko močni srednji kmetje so si protizakonito ter v ogromno škodo zadruge pridržali prekomerne površine ohišnic. Delo se ni organiziralo skupinsko, temveč se je dovolilo in podpiralo posamično obdelovanje ter pospravljanje pridelkov.

Zemlja se je slabo izkoriščala ter puščala neobdelana.

Živina se je dekoncentrirala ter se je tako omogočilo izkoriščanje živine s strani zadružnikov (seveda lastnikov živine).

Plani oddaj se niso izpolnjevali. Nekateri zadružniki so se bavili z malverzacijo in si neupravičeno prisvajali posamezne pridelke in predmete.

S svojim delovanjem so odbijali zadružnike od zadruge. Čeprav je bilo vse to upravnim odborom dobro znano, se niso niti poskušali temu upreti. Bati se je, da se bo »bolezen« te zadruge razširila tudi na druge...

Republiška zveza KDZ
inštruktor

Oblast jim je bila zdaj tako blizu, tako otipljiva, tako ne njihova, da jim je zakrila vse drugo. Imela je obraz sodnika, ki mora soditi po pravici, vsekakor pa vedno s stališča oblasti, to se pravi, močnejšega – sami pa sedijo na zatožni klopi in pod stražo. Nazaj se niso ozirali – nemara sedijo tam zadaj med radovedneži tudi njihovi svojci...

Oblast gleda s svojimi vsevidnimi – ali slepimi – očmi, stegne roko ali prst, te položi na tehtnico in reče: Kriv si!... Ti na zatožni klopi pa imaš zvezan jezik, samo v sebi, brez glasu vpiješ v njen obraz: Kriva si!... Mi branimo svoje!... Zakaj nam nisi podala roke namesto palice, ko si prišla in ukazala: Zdaj bo tako, kakor jaz hočem!... In si nam brez prizanašanja nadevala komat, ki ni bil po naši meri... Kriva si!... Ti si kriva!... Na glas pa tega ne smejo povedati. Nekoč so imeli ljudje vsak svojega angela varuha, zdaj ima vsak od njih svojega stražnika...

V dvorano je padla beseda, od katere so jim obrazi otrpnili:

»Obtoženi!...« In znova:

»Obtoženi **Jože Žunko**!... Vstanite! (vstal je). »Obtoženi ste, da se kot predsednik vaše zadruge niste uprli nobenemu napačnemu odklonu, temveč ste s svojimi grobimi prestopki te še podpirali!«

»Obtoženi **Franc Zepek**, član upravnega odbora zadruge in predsednik Krajevnega ljudskega odbora, ste vseskozi odobravali nakazan negativen razvoj zadruge, dopuščali propadanje živine in dovoljevali razne nezakonitosti v okviru zadruge in ohišnic!«

»Obtoženi **Jože Divjak**, član upravnega odbora zadruge, ste začeli grešiti že ob samem vstopu v zadrugo, ki ste se ji ves čas upirali, se povezovali z drugimi nasprotniki socializma, utajili zemljišče in rušili notranje življenje zadruge!«

»Obtoženi **Štefan Nemec**, vi ste bili idejni vodja kulakov, zahtevali ste, da naj se zadruga razpusti in naj dela vsak posestnik na svojem posestvu, češ da se bo le na tak način izboljšalo gospodarstvo, če ne bo gospodaril plan in Okrajni ljudski odbor. Utajili ste travnik in gozd, in imeli ste lepe dohodke, ko ste na lastno pest prodajali razne stvari!«

»Obtoženi **Anton Smodiš**, prisvajali ste si zadružno premoženje, imeli skrajno demagoški odnos do viničarjev zadružnikov, se upirali skupinskemu delu ter veljate za največjega nasprotnika zadružništva!«

»Obtoženi **Stanko Žunko**, vi se protipravno okoriščate z dvema ohišnicama, zagrešili ste malverzacije z vinom, močno vplivate na razpoloženje zadružnikov, celo grozite jim!«

»Za vse imenovane obtožene je dokazana tendenca bivših velikih kmetov ustvariti znotraj KDZ in potom ohišnic njihov privilegirani ekonomski položaj, kar je notranje oslabilo zadrugo, da je upadala storilnost in proizvodnja, niso bile izpolnjene obveze zadruge do skupnosti, upadala je zadružna zavest, posledica pa naj bi bil razpad same zadruge.

Krivda obtoženih je dokazana z zapisnikom republiške kontrolne komisije.

Obtoženi se obsodijo:...

Katja Špurova:

Bili smo velika družina: mati Tuna, oče Vanek in deset otrok...

Rojeni za dekle in hlapce, smo si vsak po svoje krčili pot v svet – iz vaške kovačnice, kjer nas je nemara 1928. leta zbral pred lečo ljutomerski fotograf. Takrat smo živeli takorekoč na dnu – v prizidku, ki ga je bil postavil k svoji kovačnici na koncu vasi Spodnje Krapje gospod Mursa, največji posestnik v vasi, in je bila njegova žena – dobra gospa – naša prva učiteljica.

Vsi otroci pa smo se rodili pri drugem posestniku, na Gornjem Krapju. Tam sta bila mati za dekle in oče za hlapca. Bila sta mlada, vzljubila sta se in v gospodarjevi koči, v eni sami izbi, ne večji od 16 m², je zrasla naša družina. Mimogrede smo pet, šest, sedem in večletni otroci odhajali za pastirčke in varuške, preden smo se odpravili na velika potovanja: Magdica v Maribor, za pestunjo, Micika v Zagreb za sobarico, Julika v Italijo za nuno in za njo tja še Nežika, Tilika za kuharico v Srbijo... jaz po srečnem naključju v šole in za menoj še Janez, na medicino...

A kjer koli smo bili, zmeraj smo se vračali k materi in očetu. Za božič in novo leto smo napolnili izbo do zadnjega kottička – za nekaj dni smo bili srečna družina. Le mati nas je s skrbjo pogledovala, kakor da venomer sprašuje: »Deca moja, kako živite?«

Imeli smo še Stojkovo tetico, materino sestro, in gluhomemega ujeca, materinega brata. Moralo bi biti drugačno pero, kot je moje, da bi opisalo tragedijo naše tetice. Ni bilo v naši šoli bolj bistrega učenca, kot je bil njen sin Južek. Kadar koli ga je učitelj pogledal, je trpko pomislil: »Fant, kako te je škoda!« Končal je vse visoke šole življenja – v zaporih...

Ujec je kot otrok padel s peči in je ostal gluh. A znal se je podpisati in rad je zapisal s kamenčkom na tablico svoje ime: Matijas Kapun. In tu je še Južek, triletni fantek, mati dninarica mu je umrla na porodu, zapuščenega je vzela naša mati in je živel z nami – enajsti bratec...

Katja Špurova:
Na univerzo me je zaneslo
v Skopje, v Makedonijo –
takratno Južno Srbijo,
leta 1932. Svet mi je bil na
široko odprt – na sebi
imam prvi pravi zimski
plašč – na fakulteti je
čudovita družba
levičarjev. Od tam sem
pošiljala v Ljubljano
(dnevniku Jutro) svoje
prve reportaže...

Katja Špurova:
Leta 1938 sem bila že v novinarskem poklicu, ko sem šla z
ljubljskimi študenti v bolgarsko Varno ob Črnem morju. Takrat
sva z bolgarskim študentom medicine Štefanom Atanasovim,
predsednikom bolgarskega študentskega društva Hristo Botev v
Ljubljani, veliko prevajala iz bolgarske literature.

RUDI ČAČINOVIČ

BLODNI UTRINEK FERDA GODINE

Glej Ferdo Godina, Utrinek iz preteklosti (Borec, št. 8-9, 1990, str. 338-348). Ali je Miško Kranjec v času informbiroja in po letu 1948 res vzrok mojega političnega preganjanja?

Doživljamo vsesplošno krizo: gospodarsko, mišljenjsko in »duhovno. Porajajo se dvomi o vsem, kar je bilo in kar je. Številni miti in domneve izginjajo. Porajajo pa se novi miti, nove domneve, nove iluzije. Tudi nove laži. Odpravljamo tabuje in prav je tako. Uveljavlja pa se tudi revanšistično rušenje in blatenje vsega, kar je bilo. Upajmo, da bodo nekritični revanšizem kmalu zamenjale znanstvene raziskave naše novejšje preteklosti. Samo tako bodo lahko služile za gradnjo bodočnosti slovenskega naroda.

Sedanji revanšistični modi je očitno zapadel tudi Ferdo Godina. Kako bi si drugače lahko tolmačili njegovo »vrednotenje« odpora proti Stalinu in informbiroju. Po njegovem vulgarnem tolmačenju je spor nastal »samo zaradi njunih (tj. Stalinovih in Titovih) spletk«, da bi se potem države in partije »spoprijele za prazen nič«. Svetovna zgodovina je ocenila, da je odpor Jugoslavije mogoče primerjati le s pomenom narodnoosvobodilnega boja. Pomenil je prelomnico v mednarodnem delavskem gibanju in bil pomemben branik pred stalinsko ekspanzijo.

Z Godinovimi težavami zaradi »kominformizma« nisem imel ne neposredne ne kakršne koli posredne vloge. Vse pa kaže, da je med »intelektualci, ki preganjajo svojo notranjo krivdo« (prosto po T. Kermaunerju), ki je ne urejajo s samim seboj in s svojo notranjostjo, temveč jo rešujejo s primitivnim ogovarjanjem in blatenjem drugih. Ni moja naloga in ne moj namen, da bi branil Miška Kranjca: ne njegovega »dogmatizma« ne njegove »vsemogočnosti« in ne »demokratske diktature enega človeka«. Če je vse to zakrivil, se je vsega tega tudi kmalu otesel. Vse do svoje smrti je bil potem na skrajnem obrobju vsega, kar se je dogajalo v slovenskem političnem in družbenem življenju. Zakaj Godina takrat ni »razčistil« vseh svojih obtožb, temveč se mu je celo dobrikal? Sedaj zanika celo Kranjčevo pismo, v katerem se je zavzel zanj. Pismo pač ne odgovarja sedanji Godinovi upodobitvi Kranjčeve literarne in življenjske podobe. Trdi, da je Kranjec »nosil v srcu posebno rano« in da mu je »najbrž precej bolečine dodala tudi moja (tj. Godinova) partizanska preteklost«. Godinov odnos do Kranjca – za njegovega življenja in še bolj po njegovi smrti – pa zbuja sum, da ima tudi Godina »na srcu posebno rano«, tudi zaradi tega, ker je mnenja, da je slovenska književna kritika Kranjca ocenila nekoliko višje od njega. Govori o Kranjčevih »nemogočih romanih«. Vsak književni ustvarjalec ima svoje višine in nižine. Ni pa dvoma, da bo za Kranjcem v slovenski književnosti ostala lepa in bogata dediščina. Godina ne dopušča možnosti, da bi tudi sam bil tvorec »nemogočih« tekstov. Prepričan sem, da mu sedanji »utrinek« ne bo zagotovil nesmrtnosti slave.

O Kranjcu ne bi pisal, če se Godina v svojem »obračunu« z njim ne bi obregnil obme. Najino prijateljstvo z Miškom ga je vedno motilo. Tudi skaliti ga je poskušal. O sebi in okupaciji sem zapisal vse bistveno že pred meseci (Borec, št. 3-4, 1990, str. 485-487). Po goeblovsko ponavljane neresnice ali tvorbe užaljene domišljije ne morejo spremeniti neresnic v resnico. Godina govori o »zdravih silah«, na katerih sem gradil ob resoluciji IB. Znano pa je, da so takrat poskušali stalinisti pri nas mobilizirati »naše zdrave sile«. V budimpeštanskem veleposlaništvu, kjer sem se odločil proti njim, je bil odpravnik poslov, partijski sekretar in predstavnik Ozne (vse v isti osebi) Lazar Brankov. Takrat je bil on predstavnik »zdravih sil«. Godina sedaj napada Kardelja.

O njem je prej pisaril, da me je hotel likvidirati. Sedaj mu očita, da je bil moj varuh in da je pripomogel mojemu »čaşčenju« (kot si to predstavlja Godina). Vsem mojim »likvidatorjem« hudo zameri, da niso »storili svoje dolžnosti«. Svoje obtožbe gradi na izmišljenem sprejetju Vaneka Šiftarja in mene v »vojno akademijo«. Ugotovil pa je, da v nekaj mesecih vojaščine ne bi mogla postati oficirja. Zato nam v sedanjem »utrinku« podaljšuje vojaščino za eno leto. In na tem potem utemljuje tudi svojo zblojeno primerjavo med menoj in Waldheimom in o »kolaboraciji«. Taka je tudi trditev, da sva si ob njegovem končnem prihodu v Prekmurje stala z orožjem nasproti. Z orožjem nisem bil z nikomer »nasproti«. Takrat sicer nisem imel zveze z gibanjem, bil sem pa med »skrivači« in dezertjerji.

O odnosu partije do njega po resoluciji IB pa pravi: »Nehote sem bil potisnjen na sovražno stran. Ne po svoji volji.« Ne dopušča pa možnosti, da se je meni – po osmih letih predanega dela – zgodilo nekaj podobnega. Trdi, da sem si »izobčenje« izmislil zaradi svoje »pasivnosti«. (Kako je bilo to leta 1940, sem opisal v Večeru.)

Godina me obtožuje, da »brijem norce« iz partizanov. Nikoli nisem žalil ne partizanov ne partizanstva, nasprotno, spoštoval sem jih in njihove žrtve. Mogoče je Godina mnenja, da edino on pooseblja partizanstvo. V tem primeru moram reči, da mi osebna etika prepoveduje norčevanje iz bolnikov. Pri njem se »sindrom Čačinovič« res nevarno razrašča. Tudi za njegovo pisateljsko delo bi bilo zdravljenje koristno. Njegovi vaščani so se v vseh telesnih in duševnih tegobah zatekali k Mariji Bistrički. V novi Hrvaški je njena veljava vse večja. Morebiti bi bilo romanje k njej zdravilno. Moral pa bi ga opraviti peš.

Ljubljana 4. novembra 1990

POPRAVEK

V pričevanju Ferda Godine Utrinek iz preteklosti (Ali je bil Miško Kranjec v času informbiroja in po letu 1948 res vzrok mojega političnega preganjanja) v reviji Borec št. 8-9/1990 na strani 845 v vrstici 46 se pravilno končuje odstavek s citatom Cvetka Zagorskega brez dodatka: **mi je pisal prof. Ravbar**. Misel Zagorskega se torej pravilno glasi: »Kot partizanskemu tovarišu ti čestitam, da si vztrajal pri prizadevanjih za natis svojega članka o knjigi Rudija Čačinoviča Poslanstva in poslaništva, ki ga je v zaščito tako čaščene osebe, kot je Čačinovič, odgovorni urednik Dela Jože Volfand pred štirinajstimi leti zavrnil...«

VINKO LEVSTIK

RESNICA ALI HVALISANJE?

Gospod Tone Ferenc in njegov pomočnik, ljubiteljski zgodovinar Tone Kebe se zadnje čase že trudita po arhivih in v teh vročih dneh najbrž prelijeta marsikatero kapljo znoja, da bi o meni izbrskala čimveč dokumentov. Resnično sem jima hvaležen za to, saj mi delata nemajhno uslugo, ko odkrivata, kakšna so bila moja medvojna »hudodelstva«. O sebi in svoji dejavnosti sicer pridno uničujeta dokumente, za kar ju ne morem več hvaliti, lahko pa ju razumem, da se bojita, da ne bi kaj prišlo v roke »sovražniku«, ki je prišel na oblast.

Gospod Kebe je nekoč zapisal: »Narod naš dokaze hrani!« Prav zato tudi sam menim, da je prav, da omenjena gospoda in njima podobni tako vzorno skrbijo za dokaze o naši obrambi in boju za preživetje v spopadu s krvoločneži iz njunih vrst. In prav zato ni prav, da so »zgodovinarji« Ferencovega in Kebetovega kova postali tako strahopetni, da so ugotovili, da je najbolje, da dokumente o »slavnih dneh revolucije«, ki govorijo o njihovem krvavem početju, uničujejo. Gospod Kebe, si boste po vsem »čiščenju« vaših dokumentov še upali reči, da »narod naš dokaze hrani«?

Naj preidem k stvari. Zapisnik, ki vam ga je poslala Komanda Dol(enjskega) voj(nega) področja – Obveščevalni center, in ima datum: Na položaju, 30. XI. 1944, objavili pa ste ga v reviji Borec, št. 3-4, str. 488 in 489, bi; zlasti Vi, gospod Ferenc, morali objaviti v celoti, v originalu, in ne v takem stanju, kot ste ga. Kar je tov. Janez Ambrožič povedal pri zaslišanju, je nepopolno, zato naj mi bo dovoljeno, da ga blagohotno dopolnim. Tako boste imeli navsezadnje o meni dokument več.

Podtikate mi domišljavost, toda kako naj bi bil drugačen spričo domnevne Ambrožičeve izjave, da sem ga ujel skupaj s tov. Maroltom. To je res. Res pa je tudi, da sta se dala ujeti na prav nečasten način in sem imel nadvse lahko delo. Ambrožič izjavlja: »... Midva sva prosila, naj naju ne ubijejo, kar so nama obljubljali.« Vse to drži. Sprašujem pa se, zakaj naj bi ju **midva** ubila, ko pa bi to brez težav lahko naredila, ne da bi ju ujela. Najin interes in namen je bil, da ju pripeljeva živa v Velike Lašče, kjer bi ju zaslišali.

Nadalje ni pravilen podatek, da smo bili sto metrov pred Velikimi Laščami, saj smo bili v resnici na vrhu Grmade (kak kilometer od Lašč). Tu naju je partizan Marolt prosil, da bi mu dovolila na potrebo. Res sva mu dovolila, toda kmalu sem opazil, da je to le pretveza; približeval se je gozdu in že v naslednjem trenutku skočil v grmovje in začel divje bežati. Hitro sva dvignila brzostrelki z usodnimi naboji. Kdo izmed naju ga je zadel, je težko reči. Če bi Marolt ne bežal in bi se vedel bolj modro, bi takrat zanesljivo ostal živ.

Ambrožič tudi laže, ko trdi, da naj bi prišel neki domobranec, Alojz Saje, ki naj bi ga rešil s tem, da je rekel, da ga ne smemo ustreliti. To je čista izmišljotina. Pač pa je Ambrožič »pozabil« povedati to, kar je povedal nama na začetku, namreč, da ima brata domobrancia v Rupnikovem bataljonu. Takoj sem mu tudi obljubil, da bo potem, ko ga bodo zaslišali v zvezi s premiki partizanskih enot, v roku enega tedna izpuščen in da bodo pristojni dobili ukaz, naj z njim čim lepše ravnajo, ker ima brata domobrancia. Povsem navadna laž je njegova izjava, da so ga domobranci pri zaslišanju pretepali. S takim govorenjem se je pri partizanih verjetno poskusil rehabilitirati, ko se je vrnil k njim. Pozabil je tudi povedati, kako je na zaslišanju nemudoma izdal soborca Marolta, češ da je zaprisežen star komunist, zaradi česar mi res ni bilo žal, da ga nisva zgrešila na begu.

Priča, ki je bila z mano, bi moje izjave lahko potrdila. Seveda pa drži, da sem bil partizan, in da so me partizani obsodili na smrt, tudi drži. Normalen človek se torej ne more čuditi, da sem v takih okoliščinah pobegnil od njih. Nikoli pa nisem izjavil, da bi naj pobil že 65 partizanov. Prosim vas, da navedete človeka, ki me je slišal, da bi kdaj kaj podobnega rekel. V nasprotnem primeru štejem vaše »dokumente« za popolne falsifikate. Pobitih nasprotnikov nisem prešteval, mogoče je to delal kak vaš »obveščevalec«. Človek pač ne more ostati pretirano resen ob branju Novega dokumenta o Vinku Levstiku, zato se bralcem Borca opravičujem, če takšne »čikole-čakole«, kot bi temu rekli na Tržaškem, precej »lahkotno« obravnavam in na navidezno resen dokument odgovarjam precej posmehljivo.

Dejstvo pa je drugačno: v Angliji živi moj medvojni namestnik Janez Dernulc, ki je bil priča, ko sem prosil poveljnika Franceta Gruma, da mi nikoli ne pošlje likvidirati kakšnega komunista partizana, marveč me namesto tega lahko pošlje v še tako tvegan boj. Skratka, na razoroženega partizana, ki čaka smrti, ne bi mogel dvigniti brzostrelke. Še toliko manj seveda na civilno osebo. Za vojnega hudodelca me morejo imenovati le tisti, ki to dejansko so in hočejo svojo krivdo zvaliti name ter tako pomiriti svojo vest.

In na koncu še zahvala gospodu Kebetu, ki mi je poslal 3.-4. št. Borca in podčrtal vse, kar je v zvezi z mano tam napisanega. Ljubiteljski zgodovinar Kebe se je v svojih »dognanjih« že večkrat zmotil. Kakor pa je domnevno vseveden, se je zmotil tudi tokrat. Borca mi je poslal brez potrebe, saj sem na revijo naročen. Za naslednjo številko Borca bom opisal še zadevo Dolinšek, do takrat pa lepo pozdravljeni.

Gorica, 28. julija 1990

Pripomba dr. Toneta Ferenca

K članku Vinka Levstika, ki ga objavljate v tej številki, želim pripomniti samo tole:

1. Tone Kebe ni moj pomočnik. Kot raziskovalec nisem imel in nimam nobenega pomočnika.

2. Nisem se nič trudil, da bi »izbrskal« kakšen dokument o Levstiku. Dokument, ki sem ga objavil in za katerega objavo mi je Levstik »resnično hvaležen«, sem namreč našel mimogrede pri svojem raziskovalnem delu. Ne bi ga niti objavil, če ne bi videl rokopisa nekega članka, pripravljenega za objavo, v katerem se trdi, da Levstiku ni mogoče nič očitati.

3. Grda in nesramna laž je Levstikova **trditev** (poudarjam: trditev), da jaz pridno uničujem dokumente o svoji dejavnosti. Morda Levstik misli, da sem bil partizan ali kaj podobnega. Nisem bil niti partizan niti domobranec, četnik itd. Usoda (ali božja milost) mi je bila doslej tako naklonjena, da mi ni bilo treba nikogar ubiti niti nisem videl nikogar umirati. Kakšne dokumente, ki bi dokazovali moje »krvavo početje«, naj bi torej uničeval in kje? Gospod Levstik si je privoščil obtožbo, ki bi jo moral dokazati, a je nikakor ne bo mogel.

4. Če bi Levstik pazljivo prebral dokument in pojasnila, bi lahko videl, da mi ga ni poslala komanda dolenjskega vojnega področja, ampak je v arhivskem fondu glavnega štaba NOV in PO Slovenije. Očitek, da dokumenta nisem objavil v celoti, tudi ne drži. Objavil sem ga v celoti in v originalu.

5. Pri objavi dokumenta nisem nič podtkikal, kot mi očita Levstik, ko sem se ob podatku Janeza Ambrožiča, da se je Levstik sam hvalil, da »je pobil že 65 partizanov«, vprašal, ali je to resnica ali hvalisanje. Vprašal sem se tudi zato, ker še nisem zasledil podatka, da bi višji vodja SS in policije, esesovski in policijski general Erwin Rösener Vinka Levstika odlikoval z železnim križcem kot nekatere druge domobrance. Ambrožičeve izjave in Levstikovega pojasnjevanja oz. ugovarjanja ne bom komentiral. Levstikovega delovanja v vojnem času ne nameravam proučevati. Bralci si naj iz obeh pričevanj sami ustvarijo sodbo o vsej zadevi.

Ljubljana, 4. avgusta 1990